

Egyetemi füzetek 50

Folyamatok, jelenségek, értelmezések

Szerkesztette: André Mária Irén
Dr. Berki Tímea
Nagy Emese Ingrid
Szmotku Melinda

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Hungarológia Doktori Iskolája hallgatóinak újabb, immár hatodik tanulmánykötetét veszi kézbe az Olvasó. Örömmel szerkesztettük, mivel meggyőződésünk, hogy az iskolában zajló kutatások ez alkalommal is figyelmet érdemelnek. E kiadvány megszólalási lehetőséget biztosít a fiatal kutatóknak, az érdeklődők pedig betekintést kaphatnak a kutatás műhelyébe és legfrissebb eredményeibe.

13 szerző 13 tanulmányát közöljük a nyelv-, irodalom- és néprajztudomány területéről. E tanulmányok új források feltárására, értelmezésére vállalkozó alapkutatások, esetenként több éves kutatói munkák eredményeit felmutató értekezések, amelyeket a változatos, hiánypótló kérdésfelvetés, a megfelelő módszertani szempontok alkalmazása, a szakszerűség és a következetes tudományos nyelvhasználat jellemez. A kötet második részében a 2021–2022-ben megvédett doktori értekezések téziseit mutatjuk be, hiszen a diákok tudományos teljesítménye a doktori iskola fokmérője.

Dr. Berki Tímea

50

Egyetemi füzetek

Folyamatok, jelenségek, értelmezések

em
Egyetemi
Műhely
Kiadó

Egyetemi füzetek 50

Folyamatok, jelenségek, értelmezések

Egyetemi
Műhely
Kiadó

2022

9 786068 886992

Folyamatok, jelenségek, értelmezések

A kolozsvári Hungarológia Doktori Iskola tanulmányai

Kiadói tanács:

Dr. Bányai Éva egyetemi tanár (Bukaresti Egyetem)
Dr. Benedek József egyetemi tanár, akadémikus (BBTE, Kolozsvár)
Dr. Gagy József egyetemi tanár (Sapientia EMTE, Marosvásárhely)
Dr. Gábor Csilla egyetemi tanár, akadémikus (BBTE, Kolozsvár)
Dr. G. Etényi Nóra egyetemi docens (ELTE, Budapest)
Dr. Nyíró Miklós egyetemi docens (Miskolci Egyetem)

EGYETEMI FÜZETEK

50.

Folyamatok, jelenségek, értelmezések

A kolozsvári Hungarológia Doktori Iskola tanulmányai

Szerkesztette:
André Mária Irén
Dr. Berki Tímea
Nagy Emese Ingrid
Szmutku Melinda

EGYETEMI MŰHELY KIADÓ

Bolyai Társaság – Kolozsvár

2022

A kötet megjelenését támogatta a Bethlen Gábor Alap az MHP-RO-1-2022/3-000009 sz., a Domus a H-4/2022. sz. és az RMDSZ a 214/01.04.2022. számú támogatói szerződés alapján.

© Szerzők; Bolyai Társaság, 2022

A kötet szerkesztőbizottsága: dr. Benő Attila, dr. Egyed Emese, dr. Gábor Csilla, dr. Pozsony Ferenc

Kiadja az Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár

Felelős kiadó: Rancz Mónika

Korrektúra: Szabó Beáta, Dombi Simona

Számítógépes tördelés: Metaforma Kft., Kolozsvár

Borítóterv: Makkai Bence

Nyomdai munkálatok: GPO Graphics, Kolozsvár

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Folyamatok, jelenségek, értelmezések / ed.: André Mária

Irén, Berki Tímea, Nagy Emese Ingrid, Szmotku Melinda. - Cluj-Napoca :

Egyetemi Műhely Kiadó, 2022

Conține bibliografie

ISBN 978-606-8886-99-2

I. André, Mária Irén (ed.)

II. Berki, Tímea (ed.)

III. Nagy Emese Ingrid

IV. Szmotku, Melinda (ed.)

81

Egyetemi Műhely Kiadó

Bolyai Társaság – Kolozsvár

Igazgató: Veress Károly

Felelős kiadó: Rancz Mónika

400604 Cluj-Napoca

B-dul 21 Decembrie 1989 nr. 116

Tel.: 0264-591582

E-mail: egyetemimuhely@gmail.com

<https://www.bolyait.ro/egyetemi-muhely-kiado/>

Tartalomjegyzék

Előszó	7
<i>Balázs-Szikszaí Emese</i> A kódváltás illeszkedési formái és módjai az Alsó-Kis-Küküllő menti kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban	9
<i>Bán Imola</i> „Ha törpékről van szó, én nem ismerek tréfát”	27
<i>Bereczki Szende</i> Cseh Katalin írásai a <i>Napsugárban</i>	51
<i>Gálfalvi Ágnes</i> Dávid Gyula hozzájárulása a rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadói programok vizsgálatához	79
<i>Kecskés Tamás Hunor</i> Az egyetlen lehetséges – misztika és metafikció Kertész Imre <i>A kudarc</i> című regényében	95
<i>Kőrösi Viktor Dávid</i> A magyar kultúra megjelenítésének körülményei Tövisen	117
<i>Kovács Kinga Tünde</i> Keresztúri Bíró Pál katekizmusának paratextusai	153
<i>Kristály Anasztázia</i> Filius posthumus. Nicolae I. Pintilie Petőfi-versei (1996)	167
<i>Miron-Vilidár Vivien</i> A saját testről alkotott kép fiatal erdélyi nők felfogásában	187
<i>Mitruly Árpád</i> James Joyce <i>Ulysses</i> című regényének intertextuális megközelítése fordításelméleti szempontból	201

<i>Pál Emese</i>	
Huszár hagyományok, identitás és nemzetépítés kapcsolata Szentegyházán	227
<i>Posztuly Tünde</i>	
A kászoni ortodoxok közösségi ünnepeinek szerepe az identitásszerkezet alakulásában/alakításában	249
<i>Szmutku Melinda</i>	
„...az aitatoş keresztyéneknek lelki vigasztalásokra...”	
Kopcsányi Márton és Ferenczffy Lőrinc imádságoskönyveinek komparatív vizsgálata	267
Disszertációk, tézisek	289

Előszó

Folyamatok, jelenségek, értelmezések címmel foglaljuk egységbe a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Hungarológia Doktori Iskolája hallgatóinak legfrissebb írásait, kutatási eredményeit. A betűrendben közölt tanulmányok az irodalom-, nyelvészet- és néprajztudomány területére kalauzolják az Olvasókat, és változatos kérdésköröket vizsgáló alap kutatásokról adnak számot.

Középkori imádságos könyvek, 18. századi kiadványok paratextusai válnak összehasonlító vizsgálatok tárgyává e tanulmányokban, akárcsak az irodalmi, illetve nyelvészeti kérdésfelvetésű magyar fordításváltozatok Petőfi Sándor verseinek, illetve James Joyce *Ulysses*ének kutatása esetében. A kortárs irodalmi szövegek, életművek (újra)értelmezései a kanonizációs folyamatokhoz kapcsolódnak, miközben a művek szoros és professzionális olvasásáról tanúskodnak. A nyelvi és/vagy felekezeti kisebbségi lét sorskérdései nyelvészeti és/vagy néprajzi szempontú kutatások tárgyaként kerülnek izgalmas megvilágításba. Továbbá a kötet és közvetve a doktori iskola olyan újszerű kérdésfelvetésekre is lehetőséget nyújt, mint az új kulturális jelenségek és hagyományok feltalálásának kutatása vagy a női énképek vizsgálata.

E szerteágazó tematika változatos tudományszemléletről és módszertani megközelítésről árulkodik, miközben a doktori képzés tudományos műhelyében folyó kutatások sokszínűségére is rávilágít. Ezt bizonyítja a kötet második felében található gyűjtemény is, amely az utóbbi évben megvédett doktori értekezések – magyar, román és angol nyelvű – téziseinek közlésével irányítja rá a figyelmet az iskola eredményeire.

Az Egyetemi Füzetek sorozat részeként ajánljuk e kötetet mindazoknak a doktori hallgatóknak, kutatóknak és olvasóknak, akik az irodalom-, nyelvészet-, néprajztudomány legfrissebb kutatási eredményei iránt érdeklődnek.

Dr. Berki Tímea

Balázs-Szikszai Emese

A kódváltás illeszkedési formái és módjai az Alsó-Kis-Küküllő menti kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban

Bevezetés

A nyelvi érintkezés nem új jelenség, azóta van, amióta léteznek nyelvek. Ma már nyelvi univerzálénak számít az a megállapítás, hogy szükségszerűen minden nyelv érintkezik valamilyen más nyelvvel, mivel a nyelvek, akárcsak a nyelvet beszélők, nem elszigetelten léteznek, hanem más nyelvek és népek szomszédságában. Ennek következtében a kölcsönhatás elkerülhetetlen. A nyelvi interferenciák és kontaktusok legtöbbször a kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban jelentkeznek, mert a kétnyelvűeknek lehetőségük van arra, hogy két kód közül válasszanak, amikor egy nyelven ki akarnak fejezni egy adott gondolatot.

Mindemellett köztudott, hogy az aktív kétnyelvű beszélők nyelvtudása, nyelvi kompetenciája nem kiegyensúlyozott, rendszerint az egyik nyelv szempontjából domináns jelleget mutat. A domináns jelleg a kommunikációs színterek, a használati gyakoriság és a szocializációs háttér függvényében alakul ki.

Mivel a Magyarsároson és környékén élő beszélők magyar–román kétnyelvűsége bizonyos regiszterek, elsősorban a közigazgatás nyelvvezete és általában a szaknyelv terén román dominanciát jelez, úgy döntöttem, hogy a kommunikáció során felmerülő kifejezési nehézségek megnyilvánulásait, kiküszöbölési módzatait vizsgálom. Dolgozatomban az Alsó-Kis-Küküllő menti települések kétnyelvű beszélőinek megnyilatkozásaiban jelentkező kódváltások illeszkedési módjait és formáit elemzem, hiszen a mindennapokban, kétnyelvű környezetben az erdélyi magyarok többségének a hatékony kommunikáció érdekében az anyanyelve mellett egy másik nyelvet/nyelvváltozatot szükséges használnia, nyelvet/kódot kell váltania.

Az ebben a térségben élő kétnyelvűek nyelvtudásában és nyelvhasználatában a nyelvek között funkcionális elkülönülést figyelhetünk meg, hiszen bizonyos közlési helyzetekben rendszerint egyik vagy másik nyelvet, annak valamely változatát, regiszterét használják. Sajátos nyelvhasználati színtérnek bizonyul a hivatal, az orvosi rendelő, némely esetben az iskola is, ahol a

beszélők csak az államnyelven beszélhetnek. Ennek köszönhetően kiterjedhet akár magyar anyanyelvdomináns beszélőkre is a nyelvi problémára utaló kódváltás. Leginkább a kódváltás során kombinált különböző nyelvű szekvenciák egymáshoz illeszkedését elemzem nyelvi szintek szerint. Azt figyelem meg, hogy az egyes nyelvi szinteken megjelenő idegen nyelvű szekvenciák hogyan illeszkednek a bázisnyelvű megnyilatkozásokba. Az eltérő típusú kódváltásokban tetten érhető magyar és román nyelvű szekvenciák kombinálását leginkább strukturális és diskurzusszervezési szempontból vizsgálom és osztályozom egy olyan beszélőközösség tagjainak megnyilatkozásaiban, amely kisebbségi helyzetének velejárójaként gyakran él kódváltással. A kutatás adaléku­l szolgálhat e jelenségek szociolingvisztikai, pszicholingvisztikai és pragmatikai irányultságú tanulmányozásához, hiszen a nyelv­választás döntések sorozata. A beszélgetés során olyan szituációba kerülhet a beszélő, melynek következtében egyik nyelvről a másikra vált annak érdekében, hogy az interakció sikeres legyen a megváltozott helyzet miatt. A kódváltásnak tehát mindig vannak pragmatikai, kontextuális okai is, vagyis nem csak nyelvi rendszert­beli tényezők befolyásolják. Például a szituáció, a beszélő személye, egy- vagy többnyelvűek jelenléte, a nyelvtudás vagy a kontextus.

A rendelkezésemre álló élőnyelvi adatok Magyarsáros és környékén, az Alsó-Kis-Küküllő menti települések (Vámosgálfalva, Szőkefalva, Küküllődombó és Ádámos) kétnyelvű, magyar anyanyelvű lakóinak megnyilatkozásaiból származnak. Összesen 185 interjú­t készí­tettem, mely 89 óra 49 percet foglal magába. Az adatközlők életkora 14 és 96 év között mozog. Az idősebb adatközlők többségének végzettsége elemi, 4 osztály (26 személy – 14%-a a megkérdezetteknek), általános iskolát az adatközlők 52%-a végzett, amely összesen 96 adatközlő. A középkorú személyek (39 adatközlő) rendszerint középiskolai végzettséggel rendelkeznek (ez az adatközlők 21%-a), 24 személy pedig egyetemi oklevelet szerzett (13%), akik között van polgármester, iskolaigazgató, lelkész és pedagógus.

A kódváltás fogalma

A kétnyelvűségi szakirodalomban a kódváltást vagy nyelv­váltást mint a bilingvizmus egyik jellemző kísérőjegyét tárgyalják, és legtöbbször úgy emlegetik, mint az identitás kifejezésének, a csoporton belüli szerepek meghatározásának vagy a szituáció­változás jelölésének az eszkö­zét (Gumperz 1982: 70). Gumperz (1982) és Auer (1984) kezdte először diskurzuseszközként megnevezni a kódváltást, hiszen egyfajta kontextualizációs stratégia, meta-pragmatikai jelzés, melyet a beszélő a szándékainak megfelelően használ.

A kódváltás nyelvészeti, pszicholingvisztikai megközelítésekor a kutatók vizsgálati témája, hogy a két nyelvi rendszer egymásra hatásakor milyen törvényszerűségek jelentkeznek. A kódváltás ilyen szempontú vizsgálata esetében felvetődik a kérdés, hogy van-e egyáltalán a kódváltásnak külön grammatikája. Sankoff és Poplack (1980) szerint létezik.

Gumperz és Hernandez (1969) a kódváltás nyelvtani kényszereit vizsgálták, kutatásuk arra irányult, hogy feltárják, hogy a mondaton belül hol lehetséges váltás. Poplack két grammatikai kényszert vizsgált a kódváltás létrejöttékor, melyek közül az egyik a „morfémakényszer”, azaz nem jöhet létre kódváltás tő és toldalékmorféma között. A másik az „ekvivalencia-kényszer” elmélete, mely szerint a mondaton belüli kódváltás olyan helyeken történhet, ahol nem sérti egyik nyelv szintaktikai szabályait sem. Ezzel a megállapítással szemben más kutatók úgy gondolják, hogy nincs külön kódváltásgrammatika (pl. Woolford 1983). Grosjean is (1982: 328–330) úgy véli, hogy a két nyelv grammatikája időnként átfedi egymást a szórendi szabályok szerint, de a két nyelv mentális szótára különálló marad. Ha a kódváltást a nyelvi rendszer felépítése felől közelítjük meg, akkor a jelenséget vizsgálhatjuk a diskurzus, a mondat vagy egy hosszabb szöveg rövidebb részletének, szekvenciák szintjén is, de lehetséges morfémák, hangok szintjén is. Nem elhanyagolható a két érintett nyelv egymáshoz való viszonya sem. A kódváltás tehát inkább hasonlít egy külön nyelvhez, melynek van rendszere, és le lehet írni a szabályszerűségeit.

A kódváltás leginkább beszélt nyelvi jelenség, az írott nyelvben elsősorban akkor fordul elő, ha a beszélt nyelvihez hasonló szituációt jelenít meg a szerző. Nem véletlen, hogy a kódváltások grammatikai szempontú elemzése terén sokkal kevesebb eredményt mutattak fel, mint a kódváltások kommunikatív szerepét illetően. A jelenség a kétnyelvűség klasszikusan értelmezett problémakörébe tartozik.

A jelenség bármilyen szintű vizsgálatokor nem lehet figyelmen kívül hagyni a kétnyelvűség egyéni és/vagy közösségi típusait, azaz fel kell mérni a kódváltás mint kommunikációs stratégia előfordulásának lehetőségét. Ezt az is meghatározza, hogy a beszédhelyzet egy- vagy kétnyelvű beszéd-módban zajlik-e. Az előző esetben a beszélgetés résztvevői közül legalább egy személy egynyelvű, az utóbbinál pedig minden résztvevő kompetens legalább két közös nyelven beszélni (Grosjean 1998). Az egynyelvű beszéd-módban egy nyelv aktivált, kétnyelvű beszéd-módban pedig két nyelv, és így ez utóbbi esetben gyakoribbak az interferenciák. A kódváltásnak mindig helyzethez kötött, pragmatikai okai vannak. A két kód váltakozó megjeleneése a beszélgetésben úgy értelmezhető, hogy egyben a kommunikációs

situációt is figyelembe vesszük. Amennyiben a pragmatikai ok nem fedezhető fel, a váltás pragmatikai erejét veszti, és ettől a ponttól kezdve már nem kódváltásról, hanem kódkeveredéstről beszélünk (Navracscics 2010: 122). A kódváltást fontos megkülönböztetni a kódkeveredéstől, hiszen a kódkeveredés az a kétnyelvűségi beszédstratégia, amikor a beszélő úgy keveri a két nyelvet, hogy azok elemei nemcsak jelentéstani, hanem mondattani és prozódiai szempontból is egységet alkotnak, bár az egyes kódok hangtaniilag megőrzik sajátosságait (Márku 2013). Ilyenkor olyan nagy mértékű a kódváltás gyakorisága, hogy a hallgatónak szinte lehetetlen megállapítania, hogy melyik a bázisnyelv.

A kódváltás nagyon gyakran olyan kommunikatív stratégiaként használatos, amely nyelvi és társadalmi jelentést hordoz (Gumperz 1970). „A kódváltás társadalmi stratégia, amelyet a csoporthatárok kijelölésére, áthágására vagy lerombolására használnak arra, hogy megteremtsék, előhívják, vagy megváltoztassák az interperszonális viszonyokat a velük járó jogokkal és kötelezettségekkel együtt” (Gal 1988: 247). A kódváltásnak tehát kétféle szerepe lehet a beszédhelyzetben: egységesítő akkor, ha az adott közösségben a beszéd gazdagodását szolgálja, s nem hangsúlyoz politikai, státuszbeli, rangbeli különbségeket, vagy lehet elkülönítő, abban az esetben, ha a kódváltásnak meghatározó szerepe van annak tisztázásában, hogy a beszédben részt vevőknek milyen szerep jutott, mit akarnak hangsúlyozni, hogyan akarják az egyéni különbségeket előtérbe helyezni (Navracscics 1999: 26).

A szakirodalomban alaptézis, hogy a kódváltás sosem öntörvényű, hiszen mechanizmusát strukturális és funkcionális szabályok egyaránt irányítják. Egyes nyelvészek szerint a strukturális és funkcionális szabályszerűségek univerzálisak, mások úgy vélik, hogy kizárólag a kódváltott nyelvpárok egymásra való kölcsönhatásában értelmezhetők. A kódváltás funkcionális mechanizmusát kutató nyelvészek szerint a kódváltás mint kommunikációs aktus jelentéssel bír. A kódváltás jelentését – a konstruktivista-esszencialista dichotómia tágabb keretében elhelyezve kell vizsgálni (Fishman 1966; Myers-Scotton 1983, 1998; Woolard 1988, 1989; McClure és McClure 1988; Gal 1988). Velük szemben állnak azok a teoretikusok (Auer 1984; Wei 1995, 1998, 2005; Stroud 1992, 1998; Torras és Gafaranga 2002; Gafaranga 2005), akik úgy gondolják, hogy a kódváltás nem csak jelentéssel bír, hanem jelentést hoz létre, ami elsősorban az adott nyelvi helyzet alapos szövegközpontú elemzése által értelmezhető (Kovács 2019).

A kódváltás illeszkedési módjai és formái a különböző nyelvi szinteken

A román nyelvből származó elemek illeszkedése az Alsó-Kis-Küküllő menti beszélők megnyilatkozásaiban különféle szinteken megy végbe. A legtöbb kódváltás a fő szintaktikai és prozódiai határokon történik (szintagma- és mondat szinten). De nyelvváltások természetesen történhetnek nemcsak nyelvtani szerkezetek határán, hanem egyetlen beágyazott szó erejéig, ritkább esetben lexémán belüli morfémahatárokon, vagy a szónál nagyobb egységeknél is (Márku 2013).

Auer (1984) különbséget tesz a beszélővel (*participant-related*) és a diskurzussal (*discourse-related*) kapcsolatos kódváltás között. Az előbbi beszélőorientált, a beszélő kompetenciájához kapcsolódik, az utóbbi az interaktív tevékenység felépítéséhez kapcsolódik. Poplack (1980) más nézőpontot érvényesítve egy másik keretrendszert javasol. A megnyilatkozásban elfoglalt helyük szerint csoportosítja a kódváltásokat: *mondatokon kívüli*, a (tag)mondathoz szervesen nem kapcsolódó más nyelvű megnyilatkozás (*tag-switching* vagy *extrasentencial*): „...most ebbe az évbe a Sorbonne-ba járok. Itt, voilà ('ime'), Párizsba.”, mondatok közötti (*inter-sentencial*): „És volt magyar barátod?/Volt. Oui. ('Igen.') Volt.”, és (tag)mondatokon belüli (*intra-sentencial*): „De az se, je suis désolée ('le vagyok sújtva'), azt mindenkinek mondhatjuk...” (Szabó–Törpényi 2013: 180).

Az *intra-sentencial* terminus a tagmondaton belüli megszakításokra, habozásokra, szünetekre vonatkozik. A mondaton kívüli kódváltás szintaktikai szempontból legkevésbé jár kötöttségekkel, ezáltal könnyen beépíthető egynyelvű mondatokba. Lényeges, hogy a második nyelv alacsonyabb ismerete is elegendő létrejöttéhez. A mondatok közötti kódváltás többnyire mondathatáron vagy tagmondatok határán figyelhető meg, emiatt az előző csoporthoz képest nagyobb kompetenciát igényel. A mondaton belüli kódváltás a legproblematisabb típus, mivel meglehetősen nagy arra az esély, hogy az egyén megszegi valamelyik nyelv nyelvtani szabályait. Ez a típus mindkét nyelv igen magas szintű ismeretét feltételezi (Bartha 1999: 120).

Az eddigi kutatásokban szintaktikai szempontból a kódváltás jelenségét szószerkezet, tagmondat és mondat szintjén írták le (Benő 2008: 46–56).

A továbbiakban a mondaton belüli kódváltás illeszkedését vázoló fel, lexikai és grammatikai szinten vizsgálom a kódváltást a szó, szószerkezet, tagmondat és mondat szintjén.

A *lexikai szintű kódváltások* esetében több illeszkedési módot különíthetünk el.

A legelterjedtebb mód, amikor az idegen nyelvű szekvencia vagy vendégnyelvi, vagy bázisnyelvi viszonyjelöléssel jelenik meg, illeszkedik be a mondat szerkezetbe. Az esetek többségében leginkább magyar viszonyjelöléssel ellátva jelennek meg a lexikai szintű kódváltások, melyeket Lanstyák István B típusú kódváltásnak nevez. Ezekben az esetekben a beépülés bázisnyelvi morféma segítségével történik:

(1) „– Mit szoktak enni?/ – Összepóztaltak, s csináltak **grätart**, szendvicset.” (B. Zs. 49 éves nő, Magyarsáros) A *grätar* 'rostonsült' román eredetű szóhoz magyar tárgyrag csatolódott.

(2) „Szolgálatat én nem csináltam. Ejsze egy hónapba egy napat, kettőt. Felültem a lóhátra, s ementem a **fășian**.” (Cs. S. 80 éves férfi, Ádámos) A *fășia* 'hosszú és keskeny terület'.

(3) „Mind **urmăralt**, kért, úgy ismerkedtünk meg.” (M. Zs. 68 éves nő, Küküllődombó) Az *urmăralt* szó a román *urmări* igéből származik, 'követni' jelentésben használatos az adott megnyilatkozásban.

Azonban vannak olyan lexikai szintű kódváltások, melyeket a beszélő román grammatikai (szintaktikai) viszonyjelölés segítségével illeszt be a megnyilatkozásába. Itt a kódváltás beépülése vendégnyelvi viszonyjelölő elemeknek köszönhetően valósul meg:

(4) „Ott is hagytak, tették a kicsit **la monitorizare** (.) ő ilyen (.) olyan mondjam úgy románosan o fost agitată.” (F. Zs. 20 éves nő, Szőkefalva) A *la monitorizare* 'megfigyelés alá' jelentésű.

(5) „S azokat készítettük, s raktuk fel azokra a (..) **pe planșete**, így mondták.” (J. A. 40 éves nő, Ádámos) A *pe planșete* 'táblákra'.

(6) „Itt volt a kórházná a (.) **la psihiatrie**, s innen ment Németországba 3 hónapra.” (B. J. J. 66 éves nő, Ádámos) A *psihiatrie* 'pszichiátrián' jelentésű.

Látható, hogy mindegyik adat esetében a román grammatikai viszonyjelölés (*la, pe*) a román főnévvel együtt határozói funkciót tölt be. Az utóbbi két esetben az adatközlő a román nyelvű kódváltás előtt szünetet tart, mintegy keresi a helyes megfelelőt.

A verbális kísérőjelenségek, szókeresési szünetek, töltelékszavak használata, valamint a helyi nyelvszokásra való hivatkozás („úgy mondják”) jelzi, hogy az adatközlőnél megjelenik a nyelvi hiányjelenség, melynek következtében kódot vált, vagy körülírja a megnevezendő fogalmat (Benő-Sófalvi 2021: 66), amint ezt az alábbi adatok is jelzik:

(7) „– S ott mivel foglalkozott? / – Ez a [...] **hogymondják? Bucătar**, szakács.” (Á. Zs. 69 éves nő, Szőkefalva)

(8) „Kelltt lehordjam, normálishan a szénát, a takarmányt bé kelltt, hogy hordjad. Bánda vitte, de a bándába vót egy olyan nagy [...] **cuvă** (..) **magyarul hogy mondják?** Tölcsérszerűség.” (J. I. 63 éves nő, Szőkefalva)

(9) „**Magyarul (.) te, hogy is van? (.)** nagyon hosszú neve van **ăăă Comunicare interculturală în mediul economic**. Hát, ilyen Interkulturális kommunikáció ilyen ekonómiai téren.” (K. Z. 22 éves nő, Szőkefalva)

(10) „Hétfőn reggel vót **aaa**, (..) **ügy szoktuk mondani**, hogy **careu**, amikor az egész iskola beállt, s nagyszünetbe az igazgató felolvasta (..). Ez a careu ügy kezdődött, hogy »Fiul meu, János...«.” (ifj. Sz. J. 59 éves férfi, Vámosgálfalva) A *careu* ’négyzet, gyülekező’.

A 8. megnyilatkozásban az adatközlő némi gondolkozás, időhúzás után csak sejteti, hogy miről van szó, hiszen nem pontos a megnevezés. A *cuvă* jelentése ’dézsa, kád, esetleg tartály’.

A 9. megnyilatkozásban az adatközlőnek nem jut eszébe a kifejezés magyar megfelelője. Ezt bizonyítja a „Magyarul (.) te, hogy is van?” kérdés, a szókeresési szünet, illetve az *ilyen* töltelékszó. A *Comunicare interculturală în mediul economic* ’Interkulturális kommunikáció gazdasági környezetben’ jelentésű.

A 10. adatban az *ügy* névmási eredetű határozószó jelenik meg a *mondták/mondják* előtt, amellyel a beszélő a beszédszókásra hivatkozva hitelesíti vagy próbálja természetessé tenni a román eredetű kifejezést. A nyelvi szokásra, hagyományra való hivatkozás funkciója az elfogadtatás, a magyarázat. Az *ügy* *mondták/mondják* szerkezet mint diskurzusjelölő a szövegfolyamat szerveződésének szintjéhez tartozik. A szövegből kifele kapcsol, tágabb értelemben kontextuális előzményhez kötődik. Utalhat külső szövegforrásra, építhet a közös valóságismeretre és az azonos nyelvi ismeretanyagra is, de pragmatikai funkcióra is reflektál (Dömötör 2008: 429). Mutatja, hogy az adatközlő használ egy kifejezést, de szabadkozik miatta, a saját választását nem találja teljesen kielégítőnek. Jelezni kívánja a befogadónak, hallgatónak, hogy szóválasztása, fogalmazásmódja eltér a szokásostól. Ez utalhat a szerkezet használatjelölő szerepére is (Dömötör 2008: 431).

Kevés olyan eset van, amikor az adatközlő ne tenne semmiféle megjegyzést, ne tartana néma habozási szünetet vagy esetleg egy *ăăă* hangnak megfelelő hangzónyújtást:

(11) „Nincs kárd, a román posta le van maradva. Nálatok is úgy panaszkodtak, hogy kijelenti, hogy mikor menjenek, me nála otthon van az **agenția, ghișeu**.” (Sz. A. 46 éves nő, Vámosgálfalva) *Agenția, ghișeu* jelentése ebben a kontextusban ’pénztári ablak’.

(12) „Úgy vót, hogy én egy csíkszeredai céghez alkalmaztam magam. Ők Magyarországra jártak. Nekem a **dispecer** innen egy székely fiú.” (I. I. 31 éves férfi, Szőkefalva) A *dispecer* magyar megfelelője ’diszpécser’.

(13) „Magyar irodalom volt, ahol csak **respins, admis** volt.” (N. F. 62. éves férfi, Szőkefalva) A *respins, admis* román szavak a vizsgázás minősítésére szolgálnak, és a vizsga sikertelenségét vagy sikerességét jelölik.

(14) „Legyen ő annyira **conștient**, hogy tudja ő magát rendezni.” (J. J. 37 éves nő, Szőkefalva) A *conștient* jelentése ’tudatos’.

Az ilyen típusú kódváltásokat nevezi Lanstyák István *Z típusú kódváltásoknak* (Lanstyák 2005a), amikor maga a vendégnyelvi elem testetlen (morfológiailag nem jelölt) eszközökkel épül be.

A *szó szerkezet szintű kódváltások* esetében is vannak olyan szó szerkezetek, amelyek önállóan, kísérőjegy nélkül jelennek meg:

(15) „Nem szeret, **pur și simplu**, első perctő nem.” (F. Zs. 20 éves nő, Szőkefalva) A *pur și simplu* magyar jelentése ’egyszerűen’, mely pragmatikai funkciót jelöl.

(16) „Vót itt Ádámoson egy monta, **centru de însămânțări**. Vették a magot a bikáktó.” (Cs. S. 80 éves férfi, Ádámos) A *centru de însămânțări* ’mesterséges megtermékenyítő központ állatok számára’.

(17) „*Aztán Botoșani-ban csináltunk poligon de instruire.*” (Sz. P. 69 éves férfi, Magyarsáros) A *poligon de instruire* ’kiképzőpálya’.

Túlnyomó mennyiségben jelennek meg azok a szó szerkezet szintű kódváltások, melyek esetében az adatközlő konkrétan jelzi vagy utal arra, hogy kódváltással él:

(18) „Úgy is szerelünk le tiszteknek (.) **Ilyen (.) az ilyen, hogy is mondjam (.) companie auto.**” (V. I. 47 éves férfi, Szőkefalva) A *companie* ’szakasz, katonai egység’.

(19) „Akkó vót, hétvégén csináltuk a leánykák, kicsik vótunk, **ilyen spectacole**, voltak **ilyen grupuri de copii**.” (J. M. 42 éves nő, Küküllődombó) A *spectacole* ’előadás’, *grupuri de copii* ’gyerekcsoportok’.

(20) „Weisz ki volt itt a kommunizmusba? **Ilyen secretar de partid**. Nem lehetett beszélni, elzártak.” (G. J. 50 éves férfi, Magyarsáros) *Secretar de partid* ’párttitkár’.

(21) „A Bicaphoz felvettek **ilyen coordonator transport**, valami efféle.” (V. I. 47 éves férfi, Szőkefalva) A *coordonator transport* magyar megfelelője ’közlekedési koordinator’.

Amint az adatok jelzik, az *ilyen* töltelékszó mintegy bevezeti, előrevetíti a kódváltás megjelenését. A többszöri megjelenése arra enged következtetni, hogy az adatközlő keresi a magyar megfelelőt, de mivel nem találja,

lexikai kódváltással él. Ezt követően nem áll meg, további magyarázatot iktat be, melynek következtében jelenik meg a szó szerkezet szintű kódváltás (19. adat).

Az *ahogy mondják/mondtuk, románosan/románul* kifejezés is egy nyelvi szokásra hivatott utalni mindamellet, hogy kimondása után az adatközlő nem törekszik a fogalom magyar megfelelőjének keresésére, megtalálására.

(22) „Az is jó mesterség lett volna, **ghid turistic, ahogy mondja a román.**” (Sz. L. 28 éves férfi, Magyarsáros) *A ghid turistic* 'idegenvezető'.

(23) „Kellott fogadni tanárt, mint most vagy **pe baza de dosar, ahogy mondják.**” (Sz. I. 73 éves nő, Küküllődombó) *A pe baza de dosar* magyar megfelelője 'iratsomó, dosszié alapján'.

(24) „– Hova ment tovább iskolába?/ – Dicsőszentmártonba./ – És ott milyen iskolát végzett?/ – Á, kiárusítót, a **lucrător comercial, ahogy mondják románul.** Azt választottam.” (K. Cs. I. 38 éves nő, Vámosgálfalva) *A rom. lucrător comercial* 'bolti alkalmazott' jelentésben használatos.

(25) „Friska por, **ahogy románul mondják praf de frișcă.** Akkor nem találták ki a folyékony tejszínhabot. Akkor por volt, praf.” (P. M. 37 éves nő, Magyarsáros)

A 25. megnyilatkozásban elhangzik a kódváltás magyar megfelelője: *praf de frișcă* 'tejszínhabpor'.

A fenti adatok által szemléltetett *legitimizálás* olyan beszédstratégiának tekinthető, amellyel a beszélő megpróbálja elfogadhatóvá tenni a szokatlan, kevésbé normatív nyelvi formát úgy, hogy közben kódváltással él, melyet metanyelvi megjegyzésekkel lát el (*úgy mondják, ahogy mondja a román*). Úgy tűnik, mintha a beszélő nem ismerné a magyar kifejezést, de mindemellet arra is kitűnő példa lehet, hogy tudatosan használja az idegen megnevezést, ezzel mintegy hitelesítve mondandóját. Feltételezhető, hogy az ilyen esetekben az anyanyelvi aktív szókészletben nincs olyan szó, kifejezés, amely megfelelő lenne az adott fogalom kifejezésére (Benő–Sófalvi 2021: 77).

A *habozás* és a *szóközi néma szünet* is utalhat implicit módon a nyelvi hiány vagy lapszus megjelenésére egy megnyilatkozáson belül. Szende Tamás szerint a szünet megjelenésének valószínűségét, a szünet időtartamát a közlendő tudattartalmának érvénye határozza meg. Azt mondhatjuk, hogy a szünet, amely némely esetben közel van ahhoz, hogy maga legyen a tesztet öltött redundancia, a maga információtartalmának hiányát, redundanciáját átsugározza a közvetlen megelőző és követő elemekre (Szende 1976). A hezitálás miatti szünetek a mentális tevékenység és a beszédtevékenység

megfeleléseinek egyenetlenségeiből származnak. A hezitálás nem azonos időtartam-kieséssel, hanem a keletkezett űrt valamilyen nem nyelvi természetű, akusztikailag észlelhető, de nyelviileg önmagában nem értelmezhető hangjelenség tölti ki. A habozás célja időnyerés annak érdekében, hogy a magyar nyelvű megfelelőt aktiválja a beszélő. A következő példák mind a szóközi habozást mutatják. Olyan szószerkezet szintű kódváltásokat idézek, ahol az adatközlő megnyilatkozásában habozás, néma szünet, valamint hangzónyújtás van:

(26) „Őszkó vittek a katonaságtó ilyen (..) **aaa** (..) **agricultură** (..) **muncii agricole**. Abba az időbe.” (Gy. J. 67 éves férfi, Ádámos) A *muncii agricole* ’mezőgazdasági munkálatok’.

(27) „Veszélyes gázak vótak (..) Klór, **ăăă pentaclor dintrobutil**, **ăăă acid clorhidric**, **acid fluorhidric**, románul mondom, me úgy tanultuk.” (B. A. 55 éves férfi, Küküllődombó). A *pentaclor dintrobutil* ’pentaklór fenol’, az *acid clorhidric* ’sósav’ és az *acid fluorhidric* ’hidrofluorsav’.

(28) „Facebookon volt egy hirdetés, hogy alkalmaznak (.) mi az (.) **asistent de farmacie** (.) és beküldtem a CV-t.” (V. M. M. 26 éves nő, Vámosgálfalva) Az *asistent de farmacie* magyar megfelelője ’gyógyszer-tári asszisztens’.

A fenti adatokkal ellentétben vannak olyan hibrid szerkezetek, amelyekben a két ismert nyelv egy-egy szava szerkezetet alkotva jelenik meg:

(29) „Nem voltak, mint most, ilyen **special játékok**.” (V. A. 65 éves férfi, Szókefalva) A *special játékok* különleges játékoknak számítanak.

(30) „Úgy hiszem, hogy Mezőkölpényben kapta a **pioner nyakkendőt**.” (Cs. K. 84 éves nő, Küküllődombó)

(31) „Majd mentem 3 hónapot Suceavára **sanitar iskolába**.” (M. J. 50 éves férfi, Küküllődombó) A *sanitar iskola* valójában ’egészségügyi iskola’.

Ezen példák mindegyike alárendelő szószerkezet, melyekben az alaptag magyar nyelvi szó, a bővítmény pedig román szó, jelző.

Tagmondattal szintű kódváltások esetén a szószerkezetnél nagyobb, de a teljes mondatnál kisebb kódváltással van dolgunk, amelyet rendszerint kötőszavak jeleznek:

(32) „Nem is nekem mondta, hanem édesanyámnak szülői értekezleten, hogy meg kell tanuljon a lánya románul, **că trăim în România**.” (Sz. T. 28 éves nő, Magyarsáros)

(33) „Akartam valamit választani, amit fel tudok használni **și are multe oportunități**, hogy mondják.” (C. A. 20 éves lány, Küküllődombó)

(34) „Kell sok, **deci îți trăbă antrenament**, ahogy mondta.” (G. J. 50 éves férfi, Magyarsáros)

(35) „Pont úgy, mint a többiekkel, nem tesznek különbséget, se nem kacagnak ki, hogyha nem (.) **dacă nu mă exprim corect**, s így soha nem szoktak különbséget tenni. Megértők, és segítenek mindenben.” (K. D. 17 éves lány, Magyarsáros).

A 32. megnyilatkozásban a *că* 'mivel' viszonyzó, mely egy okhatározói mellékmondatot vezet be. A kódváltás egyrészt idézés is, de szervesen beépül a mondatba, grammatikailag jelölt. Bevezeti a 'Romániában élünk' jelentésű tagmondatot. Az adatközlő az idézés által mintegy kifejezi a viszonyulását is a mondottakkal kapcsolatban.

A 33. megnyilatkozásban megjelenik a román nyelvi grammatikai viszonyjelölés *și*, mely mellérendeléssel összekapcsolja a tagmondatokat. A kódváltás szervesen és jelölt módon épül be a megnyilatkozásba. A román nyelvű tagmondat szintű kódváltást román nyelvű grammatikai viszonyjelölés vezet be.

A 34. példában a *deci* diskurzusjelölő, viszonyjelölő szó, egyfajta 'tehát'-ként jelenhet meg, és egy szintaktikai szerkezetet von maga után, mely jelentése 'szükség van gyakorlásra vagy edzésre'.

Az utolsó két mondatban (34., 35.) szervesen épül be a kódváltás (*sok... deci, nem... dacă*), megszakítva egy szintaktikai szerkezetet. Ez a szervesen beépülés utalhat lapszusra. A 35. adatban a kötőszó is jelölve van, sőt megismétli románul a magyar feltételes kötőszót (*hogyha – dacă*), mivel nem jut eszébe, hogy hogyan kell magyarul mondani a helytelen kifejezésmódot.

A következő adatban nincs explicit román nyelvű viszonyjelölés a két tagmondat között, viszont megjelenik a magyar nyelvű *mert* kötőszó tájnyelvi megfelelője (*me*):

(36) „Me ha nincs hol dogozzá, **te-ai dus, te-ai prăpădit**.” (Gy. J. 67 éves férfi, Ádámos).

Az esetek nagy részében a román nyelvű tagmondat szintű kódváltást román nyelvű grammatikai viszonyjelölés vezet be, ahogy a fenti adatok is szemléltetik.

A *mondatszintű kódváltások* legtöbbször az idézést szolgálják, amikor a beszélő valakinek a megnyilatkozására az eredeti kód szerint utal. Az idegen nyelvű megnyilatkozásokra utalva érzi a kétnyelvű beszélő szükségesnek a mondat szintű kódváltást:

(37) „»**Adă, Zsuzsi fărașu**.« Nem tudtam. Kacagtak. »**Zsuzsi, tu nu ai înțeles**.« **Ba da**. »**Adă atunci fărașu**.« Kimegyek, s esmént jüvek vissza. »**Ui**,

Zsuzsi, asta.« Noi zăcem lopată, domnu inginer. »Io știu că în Ardeal așa ziceți, dar la oraș, în București făraș.«» (S. Zs. 73 éves nő, Magyarsáros)

Látható, hogy a fenti adatban több mondatszintű kódváltás van, hiszen az adatközlő egy párbeszédet idéz úgy, ahogy a diskurzus nyelvén elhangzott. Maga a dialógus román nyelven hangzik el, magyarul csak a kiegészítések, körülírások jelennek meg.

A mondatértékű kódváltásoknál az a szabályszerűség figyelhető meg, hogy jól elválnak egymástól a bázis- és vendégnyelvi elemek:

(38) „A pasas, aki evve foglalkozott: »**Nici o problemă, aduceți marfa înăuntru.**« Én azt mondom: »**Stai numa puțin.**« Mostmá románul mondom, me jobban hangzik, soha el nem felejttem. »**Acolo este poliția la intrare, zi la polițistul să te ajută.**« Jött a rendőr, a hatodik emeletre közösen felvittük.” (V. L. 71 éves férfi, Vámosgálfalva)

(39) „Én mondom, hogy legyenek, ha egyedül vagyok a faluba. Azt mondta, románul mondom: »**La-s că poți descurca, io știu!**«” (M. J. 70 éves nő, Küküllődombó)

(40) „Mondtam a locotenentnek, a katonatisztnak: »**Nu puteți să-mi dați un bilet de voie să merg în oraș că mi sa străcat ceasul!**«. E vot az első hazugság.” (Gy. J. 67 éves férfi, Ádámos)

(41) „15-ön voltunk a grupába, s vitt haza hazzája is. Adatt almát, s adatt mindenfélét. Mikor rámkerült a sor vezetni, mandta nekem: »**Hai bozgore la volan!**«. S akko féltem má pafazatt meg.” (J. J. 63 éves férfi, Magyarsáros)

A 38., 39. adatban látszik, hogy jól elkülönül egymástól a két különböző nyelvi tagmondat azáltal, hogy az adatközlő a „románul mondom” kifejezéssel bevezeti a kódváltást. Ezzel ugyanakkor megindokolja, hogy miért is idézi az eredeti diskurzust úgy, ahogy elhangzott.

A 40. adatban is megjelenik a *mondani* ige múlt idejű alakja, amelynek köszönhetően az adatközlő egy előbbi beszélgetésre hivatkozik. Ezt követően jelenik meg a mondat szintű idézés. A 41. megnyilatkozásban egyfajta viszonyulás, lekezelő minősítés is megjelenik: *Hai bozgore la volan!* 'Gyere, bozgor/hazátlan, vezetni!'

(42) „Csinálj jó munkát is s mennyiséget is abból a valamiből. **Ahogy mondja a román: »Și calitate, dar și cantitate.**«” (P. M. 37 éves nő, Magyarsáros)

Ez a megnyilatkozás abból a szempontból is érdekes, hogy az „ahogy mondja a román” szerkezettel bevezeti a román nyelvű kódváltást, előrevevő, hogy egy kódváltás, idézés fog következni, melynek magyar megfelelője 'Minőség is legyen, de mennyiség is'.

A következő adatban az adatközlő az idézést a magyar megnyilatkozást követően a román megfelelővel folytatta, melynek célja a hitelesítés:

(43) „A népesség, az emberek, azok mindig mondták, hogy: »**A katonaság velünk. Armata cu noi.**«” (B. E. 52 éves férfi, Vámosgálfalva)

A mondat szintű kódváltásoknál három típusú illeszkedési módot figyelhetünk meg. Az első esetben a kódváltás semmilyen nyelvi viszonyjelölés, megjegyzés nélkül illeszkedik be a beszédfolyamatba. A második típus esetén a „mond” ige segít bevezetni a román nyelvű mondat szintű kódváltást az „ahogy mondja a román” szerkezet mellett. Ehhez hozzájárul az is, hogy az adatközlő expliciten jelzi a kódváltással való élésének okát. A harmadik ilyen illeszkedési mód, amikor mindkét nyelven, egymást követve jelenik meg a különböző nyelvű, azonos fogalmi jelentésű kifejezés. Ezek mind-egyikére találunk példát az interjúanyagban.

Összegzés, következtetés

A vizsgálat eredményei jelzik, hogy az Alsó-Kis-Küküllő menti kétnyelvű adatközlők beszédében erőteljes román hatás mutatható ki. A dolgozatban felvázolt megnyilatkozások esetében a különböző szintű kódváltások beillesztési módja, illetve formája jelzésértékű, hiszen nagyon sok mindent elárulhat az adatközlő nyelvi kompetenciájáról azáltal, hogy megjegyzések, töltelékiszavak, esetleg töltelék kifejezések kísérik a román nyelvi elemet.

Az adatközlők az adott közlési helyzetben jelentkező hiányt vagy lapuszst egy nyelvközi kódváltás eszközével lépik át. A különböző nyelvi szinteken jelentkező hiány a tartalmas szavakat érinti leginkább. Ritka az az eset, amikor önmagában egy funkciószó lenne a vendégnyelvi elem. A nyelvi, lexikai hiány mellett a legtöbb esetben az idézés volt a kódváltás oka, valószínűleg azért, hogy a beszélő szó szerint idézhesse valakinek a megnyilatkozását úgy, ahogy a diskurzus nyelvén elhangzott. Az idézés mellett egyfajta viszonyulás is megjelenik az elmondottakkal kapcsolatban. A nyelvi bizonytalanság és lexikai hiány közvetlen nyelvi jelölői azok az önreflexív megjegyzések (*ilyen, na, ugye* töltelékiszavak, habozások, szünetek), amelyek által az adatközlők jelzik, hogy bizonyos fogalmak magyar nyelvi megnevezéseit nem tudják felidézni, vagy nem ismerik.

Az eredmények arra is utalnak, hogy a megnyilatkozásokban az egyes kódváltások eltérő módon és eltérő arányban érvényesülnek: lexikai szintű (46% – 673 kódváltás), szószerkezet szintű (27% – 395 adat), tagmondat szintű (6% – 87 kódváltás), valamint mondat szintű (21% – 307 adat). Amint látható, leggyakrabban a lexikai, valamint a szószerkezet szintű

kódváltások jelennek meg. Ami ezek illeszkedési módjait illeti, több típust is elkülöníthetünk. Vannak olyan esetek, amikor egyik vagy másik nyelv kötött morfémával vagy előljáróval történő grammatikai viszonyjelölés (m. *-n, -t*, rom. *pe, la*) kíséri a lexémát, esetleg grammatikai viszonyjelölés nélkül illeszkedik be az adott szó, fogalom a diskurzusba. Minden nyelvi szinten erőteljesen tapasztalható a különböző töltelékszavak, töltelék kifejezések beillesztése néma szünettel vagy habozással társítva. Mondatszintű kódváltáskor a diskurzusjelölő elemek egy része az Alsó-Kis-Küküllő menti kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban románul jelenik meg: *deci, în rest, că, dacă*. Az élőbeszédben a kódváltásokat jelölheti a másik nyelvi szekvencia, amikor a beszélő a kódváltás előtt vagy után megjegyzést tesz, de kísérhetik szupraszegmentális jelenségek, például hezitálás, szünet stb. Ezek mindegyikére találunk példát a beszélők adataiban. A mondatszintű kódváltások nagy része esetén a „mond” ige segít bevezetni a román nyelvű kódváltást. Ehhez hozzájárul az is, hogy az adatközlő expliciten jelzi kódváltással való élésének okát.

Voltak olyan esetek, amikor a kétnyelvű közösségben élő, kétnyelvű normák szerint nyelvet használó beszélők sokszor nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy kommunikációs aktusaik során más nyelvi rendszerhez sorolható nyelvi elemet használtak, vagy annak, hogy szinte észrevétlenül más nyelv használatára tértek át.

Az adatok által szemléltetett legitimizálás olyan beszédstratégiának tekinthető, amellyel a beszélő megpróbálja elfogadhatóvá tenni a szokatlan, kevésbé normatív nyelvi formát úgy, hogy közben kódváltással él, melyet metanyelvi megjegyzésekkel lát el (*úgy mondják, ahogy mondja a román*). Azonban voltak olyan adatközlők, akik zavarba jöttek amiatt, hogy kódváltással élnek, mert nem jutott eszükbe az adott fogalom magyar nyelvű megfelelője, vagy nem ismerték azt.

A kódváltás legfőbb funkciója a vizsgált megnyilatkozásokban, hogy a beszélő könnyen érthetővé, hatékonyabbá és hitelesebbé tegye mondanódóját. Ennek érdekében vált kódot, amikor idéz egy korábban elhangzott beszélgetést, vagy nyelvi hiány miatt kitöltéshez, magyarázathoz, esetleg ismétléshez folyamodik. Leginkább kontextuális és metaforikus kódváltásokkal találkozhatunk, hiszen legtöbbször a kiváltó ok a nyelvi hiány, nyelvi lapszus, a nyelvtudás hiányossága. Az idézés esetében jelenik meg a metaforikus kódváltás, amikor megjelenik az anyanyelv- vagy a második nyelvhöz, valamint annak beszélőjéhez való attitűd, viszony kifejezése. Ebben az esetben a kontextusnak szimbolikus jelentése van.

Irodalom

- AUER, Peter
1984 *Bilingual Conversation*. John Benjamins, Amsterdam.
- BENŐ Attila
2008 *Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár.
- BENŐ Attila – SÓFALVI Krisztina
2021 „...hogy is neveződik?” A nyelvi hiány és a nyelvi bizonytalanság jelzésének módjai és formái a mezőségi kétnyelvű beszélők megnyilatkozásaiban. *Erdélyi Múzeum* – 83. kötet, 3. füzet, 65–80.
- BARTHA Csilla
1999 *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- DÖMÖTÖR Adrienne
2008 *A hogy úgy mondjam* diskurzusjelölő. *Magyar Nyelv* – 104. évfolyam, 427–442.
- FISHMAN, Joshua
1966 *Hungarian Language Maintenance in the US*. Indiana University, Bloomington.
- GAFARANGA, Joseph
2005 Demythologizing language alternation studies: conversational structure vs. social structure in bilingual interaction. *Journal of Pragmatics*, 37. kötet, 3. szám, 281–300.
- TORRAS, Maria-Carme – GAFARANGA, Joseph
2002 Social identities and language alternation in non-formal institutional bilingual talk: Trilingual service encounters in Barcelona. *Language in Society*, 31. kötet, 4. szám, 527–548.
- GAL, Susan
1988 The political economy of code choice. In: HELLER, Monica (ed.): *Codeswitching*. Mouton de Gruyter, Berlin, 245–264.
- GROSJEAN, François
1982 *Life with two Languages: An Introduction to Bilingualism*. Harvard University Press, Cambridge.
- GROSJEAN, François
1998 Individual bilingualism. In: *Applied Linguistic Studies in Central Europe*. Cambridge University Press, London.
- GUMPERZ, John Joseph
1970 Verbal strategies in multilingual communication. In: J. ALATIS, (ed.): *Bilingualism and language contact*. Georgetown University Press, Washington, D. C.

- 1982 *Conversational Code Switching. Discourse Strategies*, Cambridge UP, 59–99.
- GUMPERZ, John Joseph – HERNANDEZ-CHAVEZ, Eduardo
1969 Communication in Multilingual Societies. In: S. TYLER (ed.): *Cognitive Aspects of Bilingual Communication*, Working Paper 28.
- KOVÁCS Tímea
2012 *A kódváltás törvényszerűségei az „optimalitás” elméleti keretében.* (Online elérhetőség: <http://www.nytud.hu/archiv/eloadasok/kovacs121016.pdf> – utolsó hozzáférés dátuma: 2022. 07. 07.)
- LANSTYÁK István
2005a A kódváltásról – nyelvtani szempontból. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 7/2, 121–130.
- MÁRKU Anita
2013 „*po zákárpátszki*”. *Kétnyelvűség, kétnyelvűségi hatások és kétnyelvű kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar közösségben.* Lira Pligráfcentrum, Ungvár.
- MCCLURE, Erica – MCCLURE, Malcolm
1988 Macro- and micro-sociolinguistic dimensions of code-switching. In: HELLER, Monica (ed.): *Code-switching. Anthropological and sociolinguistic perspectives*, 25–51. Mouton de Gruyter, Berlin.
- MYERS-SCOTTON, Carol
1983 The negotiation of identities in conversation: A theory of markedness and code choice. *International Journal of the Sociology of Language* (44), 115–36.
1998 A theoretical introduction to the Markedness Model. In: MYERS-SCOTTON, Carol (ed.): *Codes and Consequences: Choosing Linguistic Varieties*, Oxford University Press, New York, 18–38.
- NAVRACSICS Judit
1999 *A kétnyelvű gyermek.* Corvina, Budapest.
2010 Kódváltás és kódkeverés kétnyelvűek spontán beszédében. In: NAVRACSICS Judit (szerk.): *Nyelv, beszéd, írás. Pszicholingvisztikai tanulmányok I. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 107. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 120–129.
- POPLACK, Shana
1980 Sometimes I'll Start a Sentence in Spanish Y Termino en español: Toward a Typology of Code-Switching. *Linguistics*, 18. kötet, 581–618.
- SANKOFF, David – POPLACK, Shana
1980 A formal grammar for code-switching. *Papers of Linguistics* (14), 3–46.
- STROUD, Christopher
1992. The problem of intention and meaning in code-switching, *Text* (12), 127–155.

- 1998 Perspectives on cultural variability of discourse and some implications for code-switching. In: AUER, Peter (ed.): *Code-switching in Conversation. Language Interaction and Identity*, Routledge, London and New York, 321–348.
- SZABÓ-TÖRPÉNYI Annamária Ulla
 2013 *Szociolingvisztikai vizsgálatok franciaországi magyarok körében*. (Online elérhetőség: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/40075/Kd_13007.pdf – utolsó hozzáférés: 2022. 07. 07.)
- SZENDE Tamás
 1976 *A beszédfolyamat alaptényezői*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- WEI, Li
 1995 Code-switching, preference marking and politeness in bilingual cross generational talk: Examples from a Chinese community in Britain. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* (16), 197–214.
- 1998 The 'why' and 'how' questions in the analysis of conversational code-switching. In: AUER, Peter (ed.): *Code-switching in Conversation*. Routledge. London and New York, 156–176.
- 2005 "How can you tell?" Towards a common sense explanation of conversational code-switching. *Journal of Pragmatics* (37), 375–389.
- WOOLARD, Kathryn Ann
 1988 Code-switching and comedy in Catalonia. In: HELLER, Monica. (ed.): *Code-switching. Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter, Berlin, 53–76.
- 1989 *Double talk, Bilingualism and the Politics of Ethnicity in Catalonia*. Stanford University Press, Stanford.
- WOOLFORD, Ellen
 1983 Bilingual code-switching and syntactic theory. *Linguistic Inquiry* (14), 52–536.

Balázs-Szikszai Emese

Emese Balázs-Szikszai (Delenii, 1994) este doctoranda Şcolii Doctorale Studii de Hungarologie în cadrul Universităţii Babeş-Bolyai. A absolvit Facultatea de Litere monospecializarea Limba şi literatura maghiară (2016) şi Studii de lingvistică şi literatură maghiară, nivel masterat (2018). Tema ei de cercetare este: „Schimbări de cod şi împrumuturi lexicale în limbajul persoanelor bilingve din zona satului Delenii (jud. Mureş)”. În prezent este profesor de limba şi literatura maghiară în învăţământul preuniversitar, iar la facultate conduce ore de seminar.

Emese Balázs-Szikszai (Delenii, 1994) is a PhD student of the Doctoral School of Hungarology Studies at Babeş-Bolyai University. She graduated at the Faculty of Letters (Babeş-Bolyai University) with a bachelor's degree in Hungarian Language and Literature (2016) and Hungarian Linguistics and Literature Studies, master's level (2018). Her research topic is: "Code-switching and lexical borrowing in the language of bilingual people in the area of the village of Delenii (Mures county, Transylvania)". She is currently a teacher of Hungarian language and literature in pre-university education, and she holds seminars at the faculty.

Forme și moduri de integrare a schimbărilor de cod în enunțurile vorbitorilor bilingvi din zona de jos a Târnavei Mici

Studiul se bazează pe analiza modalităților și formelor de integrare ale schimbărilor de cod în enunțurile vorbitorilor bilingvi ai zonei de jos a Târnavei Mici (satele Gănești, Seuca, Dâmbău, Adămuș), deoarece în viața de zi cu zi, într-un mediu bilingv, majoritatea maghiarilor transilvăneni sunt nevoiți să folosească o altă limbă în afară de cea maternă pentru a comunica eficient.

Articolul analizează integrarea diferitelor secvențe lingvistice combinate în timpul procesului de schimbare de cod, în funcție de nivelul lingvistic. Este important modul în care secvențele din limba a doua se încadrează la fiecare nivel de limbă în enunțurile din limba de bază. Combinarea secvențelor din limba maghiară și română în diferitele tipuri de schimbări de cod este analizată și clasificată în principal din punct de vedere structural și al organizării discursului în enunțurile membrilor unei comunități de vorbitori, care fac frecvent schimbări de cod ca o consecință a statutului lor minoritar.

Forms and Modes of Code-switching in the Utterances of Bilingual Speakers of the Lower Târnava Mică

The study is based on the analysis of the ways and forms of integration of code-switching in the utterances of bilingual Hungarian/Romanian speakers of the Lower Târnava Mică area (villages of Gănești, Seuca, Dâmbău, Adămuș), because in everyday life, in a bilingual environment, most Transylvanian Hungarians have to use a language other than their mother tongue in order to communicate effectively.

The article examines the integration of different language sequences combined during the process of code-switching, depending on the language level. It is important how the second language sequences at each language level integrate into the utterances of the base language. The combination of Hungarian and Romanian sequences in different types of code-switching are analysed and classified mainly from the point of view of structure and discourse organisation in utterances of members of a speaker community who frequently code-switch as a consequence of their minority status.

Bán Imola

„Ha törpékről van szó, én nem ismerek tréfát”

Anekdotikusság és metafikció Cserna-Szabó András:

Az abbé a fejével játszik című regényében¹

Bevezetés

„A regény szelleme a sokféleség szelleme. Nincs regény, mely azt ne mondaná olvasójának: »Bonyolultabbak a dolgok, mint hiszed.« Ez a regény örök igazsága...” (Kundera 2018: 29) Milan Kundera mondatai juthatnak eszünkbe Cserna-Szabó András harmadik regényét olvasva (Cserna-Szabó 2018), ugyanis *Az abbé a fejével játszik* mind szerkezeti, mind tartalmi szempontból kihívás elé állítja a befogadót. Olyan regényről van szó, amely felrúgja a klasszikus nagyepikai műfaj szabályait, merész és újszerű írói próbálkozásnak tekinthető.

Az abbé története nélkülöz bármiféle linearitást, hiányzik belőle a hagyományos értelemben vett cselekményszál. Nincs logikusan felépített, időben és térben kibontakozó eseménysorozat, időrendiség vagy fejlődés. Széttartó, lazán kapcsolódó történetek sokaságát olvashatjuk, a töredékeség a mű legfontosabb jellemzője. Több mint egy egyszerű novellaciklus, sokkal inkább széttördelt regény, melyben visszatérő szereplőkkel és helyszínekkel találkozhatunk. A rend látszólagos hiánya, a csapongó forma és a szereplők kaotikussága azonban megtévesztő lehet. A karneváli hangulat ellenére jól kidolgozott íve van ezeknek a történeteknek, illetve jól átgondolt struktúrát fedezhetünk fel, ha egymáshoz illesztjük a történet „cserépdarabkait”. Ahogy a szerző előző regényeiben is láthattuk, a szöveg rétegzettsége, hibrid jellege ezúttal is meghatározó: a görög mitológiától a populáris kultúráig számtalan szereplővel, jelületlen idézettel, zsánerral találkozhatunk. Minden inspirációforrást képez, s ez a sokféleség különféle hatást vált ki az olvasóból. A regény egyszerre groteszk, durva és szókimondó, miközben végig játékos marad, s ironikus, szatirikus látásmód jellemzi. Cserna-Szabó András műveiben megszokott módon a komikum és a tragikum elválaszthatatlan egymástól. Ő maga is ebben látja a művészet

¹ A tanulmány teljes szövege folyóiratban jelent meg először: Bán Imola: „Ha törpékről van szó, én nem ismerek tréfát”. Anekdotikusság és metafikció Cserna-Szabó András *Az abbé a fejével játszik* című regényében. *Erdélyi Múzeum* 2022/3, 80–95.

lényegét: „minden nagy művészet kötél tánc, pengeélen haladás, egyik oldalon sem szabad leesni” (Forgách 2018). Művészetfilozófiáját, ars poeticáját több fejezetben is kifejezésre juttatja, hiszen metafiktív regényről van szó, tudatosan átgondolt szerzői játékról.

Mindezek mellett a mű sajátos prózatechnikáját, a *Sömmi*-hez hasonlóan, a szóbeliség is meghatározza. Eredeti módon alkalmazza az anekdota műfaját, illetve az anekdotikus elbeszélésmódot, annak érdekében, hogy ismét egy véres legendát elevenítsen fel.

Jelen tanulmány elsősorban arra kíván rámutatni, hogy az anekdota klasszikus formája miként érvényesülhet újszerű módon egy kortárs regényben, illetve hogyan telítődhet új tartalommal ez a műfaj. Ugyanakkor a szerkezetben megmutatkozó anekdotikusság is interpretáció tárgyát képviseli, amely szoros összefüggésben van a metafiktív regény önreflexív struktúrájával.

Anekdota és anekdotikusság

A regény struktúráját tekintve megállapíthatjuk, hogy nagyszerűen rehabilitálja az anekdota műfaját, és újszerű módon alkalmazza az anekdotikus elbeszélésmódot. Cserna-Szabó András műve valóban „roppant játék” és a „könnyedség hegyfoka” (Kundera 2018: 25), amely jól szemlélteti, hogy a kortárs magyar irodalom számára is termékeny műfaj lehet az anekdota. Az utóbbi években számos tanulmány igyekszik megerősíteni, hogy még mindig élő és hatékony narratív formáról van szó.

Ezen a területen a legfrissebb és egyben a legigényesebb munkának tekinthetjük Gintli Tibor *Perújrafelvétel* (2021) című munkáját, mely az anekdotikussággal szemben megfogalmazott irodalmi előítélet megkérdőjelezésére és a lenézett műfaj újraélesztésére törekszik. Kötete lényegretörően jelzi, hogy a műfajhoz számos előítélet kapcsolódik, így például a felszínesség, a kedélyesség, a zsánerképszerű alakok (Gintli 2021: 9). Azonban fontos látnunk, hogy nem atemporális formáról van szó, hiszen mint minden műfajnak, így ennek is története van, illetve alakváltozatai. Virágkora jöllehet Mikszáth korára tehető, azonban a modernségben is megjelenik, illetve meghatározó forma a posztmodern és a metamodern irodalomban is. Olyan műfajról és ehhez kapcsolódó sajátos narrációról beszélhetünk, amely képes a megújulásra, a funkcióváltásra (Gintli 2021: 10).

Hász-Fehér Katalin az anekdotához fűződően a definiálhatatlanság mítoszát emeli ki (Hász-Fehér 2005: 67), ugyanis egyszerűsége ellenére az anekdota nehezen megragadható forma, illetve sajátos határterületet képez.

Egyszerre tartozik az orális és az írott kultúrához, mindkét terület sajátosságai kimutathatók benne. Eredete, akárcsak a mondáké vagy a mítoszoké, tisztázatlan, kinyomozhatatlan. Annyi bizonyos, hogy már az ókorban is létezett (Darab 2016: 4), mulatságos, rövid történet, szerzője többnyire ismeretlen. Ebben a jelentésben „a 17. századi memoáriradalomban tűnik föl, majd ennek nyomán a 18. században Németországban” (Darab 2016: 4). A meséhez hasonlóan vándorműfaj, amelynek egyetemes vonatkozása van. A szó jelentése »kiadatlan« (gör. *anekdoton*, lat. *Ineditum*) (Darab 2016: 4), mivel a nyilvánosság számára még ismeretlen, meg nem jelent tartalmú szövegre utal. Népszerűsége azonban kikényszerítette és idővel divatba hozta kiadását. Számos anekdotagyűjtemény keletkezett a 18–19. században,² rendkívül népszerű műfaj volt az irodalomban és a népköltészetben egyaránt.

Történeti ismereteket közvetít, cselekménye általában ismert történelmi személyiség köré szerveződik. A tartalomra, a megesett dolog mozzanataira irányítja az olvasó figyelmét. A történetírás számára azonban referenciátlisan megbízhatatlan forrás, kisszerűsége, elfogultsága, fikciós – a novellára és a drámai szerkesztésre jellemző – sajátosságai miatt. Mindezek mellett előadásmódja pletykaszerű, valamely keresetlenül és közvetlenül elbeszéli az esemény tükrében személyek, korok vagy szellemi áramlatok jellemző képét szemlélteti. A vicchez hasonlóan csattanósságra törekszik, szűkre mért, világos szerkezet jellemzi. Könnyen érthető, minden fölöslegeset mellőz, a bonyolultság vagy bármilyen kommentár lerontja hatását. Az anekdota ellentmondásossága tehát abból is fakad, hogy jól megformált, mégis informális, egyszerre zárt és szerkeszthető, átírható, nyitott struktúra (Tarjányi 2010: 15).

Az anekdotázásának oka lehet a különösség iránti érdeklődés, hogy minél szokatlanabb, különösebb figurákat mutasson fel a szöveg, illetve a képekben való gondolkodás. Az elbeszélő tablószerű helyzeteket fest, a legjellemzőbb vonásokat hangsúlyozza ki. Az anekdota szervesen beleépül a regény szerkezetébe, jelentésképzés szintjén a mellérendelés retorikai alakzata, a nézőpont folyamatos mozgásban tartásának és a cselekmény kifejtését elősegítő narratív eszköznek tekinthetjük. Ez a fajta szerkesztésmód általában fragmentált regénystruktúrára eredményez, a rövid történetek

² Kónyi János volt az első, aki 1782-ben idegen minták nyomán megszerkesztette anekdotagyűjteményét, a *Democritust*. Ezt követte 1789-ben András Sámuel kétkötetes anekdotatára, majd a 19. században Jókai Mór gyűjtőtevékenysége és Vas Gereben kötetei meghatározóak. A századforduló legnépszerűbb gyűjteménye Tóth Béla *Anekdotakincse*, melyet az 1980-as évekig többször is újra kiadtak.

egy szála fűzése töredezetté teheti a szerkezetet. Létezik azonban olyan fajta anekdotizmus is, amely felszámolja a történetet és a történetelvűséget (Gintli 2017: 74), és sokkal inkább az előadásmódra irányítja a figyelmet. Az élőbeszéd illúzióját próbálja megteremteni, „olyan írás, amely beszédnek akar látszani” (Gintli 2018: 62). Mindemellett az esztétikai illúzió megteremtéséért is felelős, mivel közvetlen kapcsolatot teremt az olvasó és a bemutatott mikrokozmosz között, a realista ábrázolás egyik legfontosabb forrását képezi. Az orális nyelvhasználat, a familiáris beszédhelyzet, a személyesség és a digressziókkal tarkított előadásmód módszer és cél arra, hogy az elbeszélő valószerűvé tegye az általa teremtett világot. Az anekdota életre hívja a valóságot, segít közelebb hozni a bemutatott világot.

Tarjányi Eszter összefoglaló tanulmánya jól rámutat arra, hogy a magyar anekdota jelentősen különbözik az európai változattól, ugyanis sokkal összetettebb, árnyaltabb (Tarjányi 2010: 16). Ezt nagyon jól igazolja az adoma-anekdota kettőssége,³ az irodalmi hagyományban betöltött fontos szerepe, de ideológiai, társadalmi mondanivalója is. Erőteljesen kötődik a nemzeti érzethez, a kulturális emlékezetre épít. Befogadójától elvárja, hogy pontosan ismerje a nemzeti történelmet, és előírja, kivel kell szimpatizálni, mivel értelmezői eljárásokat rejt önmagában: „A magyar anekdota [...] nem engedi kívülről nézni a dolgot [...] az olvasót behúzza a történet értékrendjének igenlésébe [...] a nemzeti '*sensus communis*'-ra támaszkodásával azonosulásra kényszeríti befogadóját. Egyetértésre, kollektivitásra készítet” (Tarjányi 2010: 28). Míg Nyugat-Európában a 19. század első felére leáldozott népszerűsége, virágkora nálunk ekkor vette igazán kezdetét. Jókai regényeiben és novellásköteteiben a humor meleg színeivel örökítette meg a magyar élet sztereotip alakjait. Állítása szerint az anekdotának nemzetkarakterológiai funkciója van. A magyar néplelek alapvető megnyilvánulásának tartotta, a nemzeti önreflexió műfaja. Ezt akadémiai székfoglaló értekezésében emelte ki: „Semmi népleírás oly jól nem rajzolja meg egy nemzet életét, jellemét, uralkodó eszméit, mint ahogy képes az önmagát rajzolni – adomáiban...” (Jókai 1898: 321). Külföldön nem vált a nemzeti

³ Az adoma szavunk az anekdota kifejezés magyarítása, Erdélyi János találmánya (1851). Jelentésük elkülönült egymástól, mivel az anekdota egyre inkább konkrét személyhez kapcsolódott, míg az adoma típusokat ábrázolt. Jókai még szinonimaként használja a két kifejezést, Tóth Béla gyűjteményében már megkülönbözteti a kettőt. Noha megtaláljuk a fogalmak egyértelmű szétválasztását, a hazai szóhasználat mégis felváltva, szinonimaként említi. Ennek elsődleges oka az lehet, hogy a nemzetközi terminológia csak az anekdota kifejezést használja (historical anecdote), illetve egyedül csak a magyar nyelv képes elkülöníteni a kettőt.

irodalom és az irodalomtudományos beszédmód meghatározó részévé, hazánkban viszont jelentős szerepe van.

A 20. században az anekdota negatív megítélése elsősorban a nyugatosokhoz kapcsolódik. Ady Endre bírálata nyomán kanonizálódott és nyert ideológiai színezetet, mely szerint az anekdota a szellemi igénytelenség és a problémátlanság formája. Ő teljes mértékben elutasította az anekdota szinekdoché jellegét, nemzetkarakterológiai funkcióját: „Magyarország kicsi litteratúrájának védőszentje: szent Anekdota. Nyugaton az íróművészet nagy harcok árán legyűrte az anekdotát. Nemcsak a történelmi, mely az ultramontán Magyarországon javában virít. De a szociális anekdotát is. Igazi írótól az egész Életet követelik itt. Nem csupán a mulatságos morzsákat. [...] A feudális Magyarországhoz egyébként illik ez az anekdotairodalom.” (Ady 1906) A rész nem állhat az egész helyett, véleménye szerint az anekdota komoly társadalmi problémákra nem tud rávilágítani, világképe egyszerű, felszínes, olcsó kedélyesség jellemzi, zsíros, derűs, amivel a modernizálódó magyar irodalomnak szakítania kell.

Már Adyt megelőzően is megfogalmazódott az anekdota egyértelmű kritikája, hiszen Ambrus Zoltán Mikszáth regényének recenziójában elsősorban a könnyed témát, a komolyság és a lélektani mélység hiányát kifogásolja.⁴ Ennek nyomán az anekdotát leginkább naiv történetként nyugtázza a modern magyar irodalomkritika, alkalmatlannak minősítve az összetett alakok megteremtésére. A példázatosság, a kérdésselküliség vagy a felületes nemzeti önértelmezés gondolata szintén hozzátapadt a műfajhoz. A modernség korában a *Nyugat* poétikája egyértelműen elutasította az anekdotikusságot.

Gintli Tibor rámutatott arra (Gintli 2018: 58), hogy anekdotikusság és modernség nem zárják ki egymást, elképzelhető az együttélés, és ez a narratív forma a századfordulót követően is tovább élt, a modern narratív eljárások alapját képezte. Ennek klasszikus példája lehet Kosztolányi Dezső *Esti Kornélia* vagy Cholnoky Viktor *Trivulzio* történetei, melyek azt szemléltetik, hogy az élőbeszéd szerű előadásmód kollektív sajátosságokat felmutató mikszáthi változata a tárca csevegő szellemességével fonódik össze, illetve az anekdotikusság nem jelenti a lélekábrázolás szükségszerű hiányát. Krúdy műveiben is megjelenik az anekdota, ahol a műfaj elsősorban az ön-reflexivitás eszközeként minősül (*Boldogult úrfikoromban*), anekdotizmusa

⁴ „A komolyság, a mélység nem igen populáris dolgok. A népnek nem kellene a tragédiák; a népnek anekdota kell.” – Ambrus Zoltán: Szent Péter, az esernyője és még valami. *A Hét* 1895/6, 821–822.

abszurdizáló, groteszk és szatirikus (*Etel király kincse, Valakit elvisz az ördög*) (Fülöp 1987: 181–224). A móríci anekdota (*Úri muri, Kivilágos kivirradtig*) egyéni és társadalmi jellemzőként funkcionál, általában ironikus és a szerző kritikáját fogalmazza meg, a jellemzés, az objektivitás és az ironizálás eszköze (Kántor 1968: 138). A posztmodernben népszerűvé vált anekdota legmarkánsabban Esterházy Péter prózájában jelentkezik (pl. *Termelési-regény, Kis Magyar Pornográfia, Harmonia caelestis, Esti*). Tarjányi Eszter szerint az anekdota fokozatos rehabilitációját leginkább az 1980-as évektől figyelhetjük meg, ugyanis a posztmodern irodalom első-sorban montázsszerűsége és metaforikussága miatt fedezi fel újra az anekdotikus szerkesztésmódot (Tarjányi 2010: 23–24). Alexa Károly (1983) és Bodnár György (1998) munkái nyíltan felvállalják az apologetikus szándékot, az anekdotikusság újraértelmezését szorgalmazzák.

Számottevő a műfaj jelentősége. Ezt az is igazolja, hogy a tudományos beszédmód, noha lenézően tekint rá, többször is megkísérelte kategorizálni, precízebben osztályozni. Így például Alexa Károly (Alexa 1983: 9, 16) elhatárolta az anekdota populáris és művészi formáját, tekintettel a szóbeli vagy írásbeli kommunikációs helyzetre. Hajdu Péter szellemét és formáját különítette el (Hajdu 2001: 66–81). Hász-Fehér Katalin narratológiai szempontú kutatása alapján a *cselekményes* és a *kommentár-anekdótát* határozza meg (Hász-Fehér 2005: 71–73). Az első típusba olyan anekdoták tartoznak, melyek szereplőivel vagy szereplői által történtek meg a bemutatott események, a poén, s az anekdota eredete, szerzősége is nekik tulajdonítható. A második típusba sorolt anekdota elbeszélője megfigyel, magyarázza az eseményeket, a csattanó általában a statikus látvány kommentálásából ered.

Tarjányi Eszter szintén két fajtát körvonalaz, a *faktuális* és a *fikcionális* anekdotát (Tarjányi 2010: 16). A megkülönböztetés ebben az esetben is az orális vagy írásbeli hagyományozódás, illetve a szerzőség szempontjai alapján történik. Megállapítása szerint a *faktuális* anekdotának alapvetően történeti jellege van, a szóbeli átörökítés és a neutrális beszédmód jellemzi. A *fikcionális* anekdotának ezzel szemben nincs konkrét történeti vonatkozása. Jellemző rá, hogy műalkotás részét képezi, humoros epizód, melyben az elbeszélői előadásmódnak, leleményességnek nagy jelentősége van. A *faktuális* könnyen fikciós anekdotává alakítható, írói eszközökkel travesztálható. Ma elsősorban a fikcionális változatot rehabilitálják.

A történelemtudomány nagy érdeklődést mutat az anekdota iránt. Lionel Gossman szerint szimptomának tekinthetjük, egy történelmi korszak szimptomatikus megjelenítésének, mivel annak sajátos atmoszféráját

képes közvetíteni (Gossman 2009: 217–248). A hitelesség igényével lép fel, azonban nem igazságértéke fontos, hogy valóban megtörtént eseményeket ábrázoljon, hanem sokkal inkább valóságjelensége jelentős. Átjárhatóvá teszi valóság és fikció határait, a csattanó szempontjából pedig nem lényeges, hogy mi volt a történelmi igazság. Fontos kiemelni, hogy a mikrotörténet és az *oral history* ugyan nem tekinti megbízható forrásnak, a „nyelvi fordulat” révén azonban felértékelődött az újhistorizmus számára. Ennek értelmében az anekdota figyelmen kívül hagyja a szépirodalmi és nem szépirodalmi szövegek közti hagyományos különbségtételt. Irodalmi és történelmi értelemben vett referencialitása miatt egyszerre olvasható szépirodalmi és történelmi dokumentumként is, „egyszerre fikciósságot feltételezően formált irodalmi, s ugyanakkor nem szépirodalmi módon a történelmi valóra vonatkozó elbeszéléstípus” (Tarjányi 2010: 30).

Gintli Tibor részletesen tanulmányozza az anekdota és az anekdotikus narráció közötti kapcsolatot. A kettő közötti alapvető összefüggés a forma orális jellegéből ered (Gintli 2021: 31). Míg az anekdota egy rövid történet humoros bemutatására koncentrál, az élőbeszéd illúzióját megteremtve, addig az anekdotikus elbeszélésmód „a beszélgetés szituációjára jellemző módon szabad teret enged a kitérők beiktatásának, az elkalandozásnak, tehát a beszédhelyzetből adódó nyelvi magatartás, illetve (el)beszélői modalitás imitációját helyezi előtérbe” (Gintli 2021: 31). A fentiekben már említett tanulmánykötetben az anekdotikus narráció meghatározó tulajdonságait rendszerezi, a legfontosabb jellemzőket pedig kilenc pontban foglalja össze. Ezek a következők: „(1) orális jelleg, az élőbeszéd imitációja; (2) poénra hangolt előadásmód, a komikumot preferáló hangnem; (3) komikus cselekmény és/vagy komikus figurák; (4) elbeszélőkedv: az elsődleges és/vagy a másodlagos narrátorok érezhetően élvezik saját elbeszélő tevékenységüket; (5) szórakoztató szándék; (6) ráérős, komótos tempó; (7) az elbeszélő cselekményt megszakító anekdoták és/vagy kitérők; (8) az elbeszélő és az olvasó familiáris viszonya; (9) familiáris viszony az elbeszélő és a szereplő(k), illetve az elbeszélő és a diegetikus világ relációjában” (Gintli 2021: 30).

Az anekdota műfaja tehát hatékony, koronként folyamatosan megújuló és átértelmeződő narratív forma, mely lehetővé teszi a szórakoztatás, a poétikai önreflexió és az elmélyült létértelmezés együttes érvényesülését. Az anekdotikus narráció az elbeszélőkedv hagyománya, melynek kétségkívül meghatározó előzménye az élőbeszédyszerűséget imitáló anekdotikus modor (Gintli 2009: 65). Ennek a sajátos beszédmódnak mindenképpen van létjogosultsága a kortárs irodalomban, ugyanis alkalmas arra, hogy a szöveg nyelvi megalkotottságára irányítsa a figyelmet. Az anekdota és az

anekdotikus elbeszélésmód nagyszerűen igazodik a metafiktív regény játékoságához, mivel mindkettő alapvető jellemzője a saját elbeszéltségét, megalkotottságát hangsúlyozó előadásmód. Tehát az oralitás kiindulópontot képez, és ebben keresendő a kulcs, amely lehetővé teszi a forma továbbélését a mai irodalomban.

A „törpe” műfaj, amely fejtelenséghez vezet

„Minden mozgásban van, semmi sem marad változatlan, állítja Hérakleitosz, és a folyó áramlásához hasonlítja a létezőket” (Cserna-Szabó 2018: 181–182), olvassuk *Az abbé a fejével játszik*ban, s a regény szerkezetét vizsgálva, valóban az a benyomásunk, hogy a nagyepikai műfaj változásban, átalakulásban van. A mű téje kimondatlanul is a műfaj megújítására tett kísérlet, de láthatjuk, hogy egyértelműen az elődökhöz, a hagyományhoz való kapcsolódás is, ugyanis „A regény szelleme a folytonosság szelleme: minden mű válasz a korábbi művekre, minden mű magába foglalja a regény valamennyi korábbi tapasztalatát” (Kundera 2018: 29–30). A szerző előző regényeiben is olyan népszerű, többnyire populáris irodalomból ismert műfajokat választott (pl. western, krimi, melodráma, vámpírtörténet stb.), amelyek törvényen, vagyis kánonon kívüliek. Jelen esetben az anekdotát mint az intézményesült irodalom megvetett, „törpe” formáját, szubverzív beszédmódját rehabilitálja, amivel már a *Sömmi*-ben is próbálkozott. A Martinovics Ignác⁵ ihlette művével újra az anekdotikus elbeszélőhagyomány vérvonalához kapcsolódik, ahogyan a Rózsa Sándorról írt vámpírregényével is.

Az abbé a fejével játszik rövid történetek gyűjteménye. A műben címmel ellátott, hosszabb-rövidebb anekdoták sorozatát olvashatjuk, amelyek sajátos regényszerkezetet eredményeznek. Az anekdotikus formából fakadó jellegzetes élőbeszédszerű előadásmód az elbeszélői tevékenység performanciáját, önreflexivitását hangsúlyozza. Nem számozott, összefüggő

⁵ Martinovics Ignác (1755–1795) apát, a magyar jakobinus mozgalom vezetője, ellentmondásos történelmi személyiség. II. Lipót titkos megbízottja volt, de később a Habsburg család ellen fordult, és röpirataival neveltségessé tette a császári udvar politikáját. Nevéhez fűződik a Reformátorok Társasága, illetve a radikális eszméket hirdető Szabadság és Egyenlőség Társasága is. 1794-ben a leleplezés miatti félelmében ő maga adta császári kézre a jakobinus mozgalom tagjait. Társaival együtt Bécsben fogták el, majd 1795. május 20-án lefejezték a Vérmezőn. Az 1848-as forradalmár nemzedék igazi példaképként és mártírként tisztelte, a hamis eszményítés elfedte valódi tetteit és jellemét. – Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon*, II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/martinovics-ignac-76C78/> (Letöltve: 2022. 04. 27.)

fejezetekről van szó, amelyek a szöveg kohézióját, a linearitást biztosítanák, esetleg annak illúzióját teremtenék meg. Mindegyik történet különálló novellaként is megállná a helyét. Az olvasónak az lehet a benyomása, hogy bárhol fellapozhatja, elkezdheti a regényt. Azonban jól érzékelhető, hogy az egyes történetek, noha véletlenszerűen, a szabad asszociáció mentén szerveződnek, mégis kijelölnek egy utat a befogadó számára, amivel novelláskötet esetében nem találkozhatunk. A szerző elmondása szerint (Rác I. 2018) művének sajátos szerkezetét Luis Buñuel filmrendező *A szabadság fantomja* (*Le fantôme de la liberté*, 1974)⁶ című filmje inspirálta, amely sajátos, hálószerű történetalakításáról, szatirikus ábrázolásmódjáról ismert.

A regény montázsszerűsége jól láttatja, hogy a műfaj újragondolásáról van szó, hiszen a cselekmény egy-egy szereplő, helyszín, tárgy, szó vagy ismétlődő mondat mentén halad előre. A regény címe és a bevezető fejezetek Martinovics Ignác kalandos élettörténetét ígérik, azonban már a 18. oldalon véget ér a humoros történelmi kalandozás. Nyilvánvalóvá válik az olvasó számára, hogy Martinovics nem főszereplője, de visszatérő figurája, motívuma a regénynek. A szereplő tragikus halála, a lefejezés, ennek nyomán pedig a fejtelenség ténye és az ehhez kapcsolódó metaforika alapvetően meghatározza a mű struktúráját. A regényt a rendezetlenség, a kaotikusság, a mindent átható értelem hiányának alapélménye határozza meg, aminek kifejezése a szerző állítása szerint alapvetően cél is volt: „az életben leginkább káosz van” (Rác I. 2018). Ehhez fűződően olvassuk az egyik fejezetben: „Az élet csak úgy megtörténik. Mire észrevesszük, megtörtént, sőt el is múlt. Nem mi irányítunk, nem a mi kezünkben van a kormány, ez fix.” (Cserna-Szabó 2018: 102) A szöveg ironikusan hangzik, a Kormányos vagy más néven a Frici nevű csapos szólama, aki metaforikus alak a regényben.

*Az abbé a fejével játszik*ban tehát nincs főszereplő, visszatérő szereplők azonban vannak (pl. Kosztolányi, Karinthy, Zöldág Mátyás, Piczula Lajos, Derrick stb.), így az egyik történet főhőse a következőben mellékszereplőként jelenik meg, de az is előfordul, hogy a mellékszereplők viszik tovább a cselekményt. A mű olyan, akár egy izgalmas pikareszk regény, amelyben a véletlennek cselekményszervező szerepe van, mert soha nem tudjuk előre, hogy a szereplők éppen milyen újabb kalandba keverednek. Cserna-Szabó

⁶ Luis Buñuel (1900–1983) spanyol filmrendező, aki komikus, szatirikus filmjeiről, eredeti látásmódjáról vált ismertté. – Papp Attila Zsolt: Buñuel, a komédiás – *A szabadság fantomja* és a nevetés. *Várad*, 7. évf., 3. sz. http://epa.oszk.hu/00100/00181/00040/index.php_1682_200803.htm (Letöltve: 2022. 04. 27.)

András regényében azonban a véletlen szövegszervező elvként funkcionál. Spontán asszociációk határozzák meg a szerkezetet. Az önkéntelen viccmondás, anekdotázás beszédhelyzete dominálja a teljes regényszöveget, így gyakran az az érzésünk lehet, mintha az elsődleges vagy másodlagos elbeszélő csattanós történetét mindig ugyanaz a mondat vezetné be: „Erről az jut eszembe, amikor...”.

Tehát szabad asszociációk mentén bontakozik ki a történet, azonban minden véletlen és spontaneitás ellenére is tetten érhető egy tudatos és célszerű mozgás, ugyanis az anekdoták kisebb tömbökbe szerveződnek. Így például a bevezető négy történet Martinovics alakja köré csoportosul, majd kisebb kitérők mentén elkanyarodunk az 1914-es szarajevói merénylet felé, amelyet szintén több csattanós történet segítségével ábrázol a szerző. Ugyanilyen kisebb anekdotacsokrot képeznek Kosztolányi, a Piczula család, a szerelmes antikváriumi eladó vagy Poirot anekdotái, hogy csak néhányat említsünk a kisebb csoportok közül. A történeteknek feszes ritmusa van. Előfordul, hogy folytatásosak, és épp a párbeszéd kellős közepén szakad meg a cselekmény, a legfeszültebb pillanatban, ami szintén lehetne csattanó, de innen akár folytatható, tovább is írható (*Irány Szarajevó!*, *Kutyaszorítóban*, *Pornószentgyörgy*, *A másik Copperfield*, *Játékos császár*, *Szén és tenger* stb.). A satirikus, ironikus történetek gyakran a sorozatfilmek illúzióját is felkeltik az olvasóban. Ehhez hozzájárul a szövegek drámaisága is, ugyanis vannak olyan anekdoták, amelyek kizárólag csak a szereplői szövegekre szorítkoznak (*A halak töksüketek*, *Szpászbá*, *Fertelmeskednek*, *Mikor kell megenni a birkapörköltet?* stb.). Az anekdotikusság és az élőbeszédszerűség lehetővé teszi, hogy újra és újra beékelődő történetet olvassunk (pl. az éhezőművész, a szerelemposztás vagy a színházi jelenet stb.), és csak a történet végén érzékeljük, hogy többszörös beágyazottságról van szó (pl. amikor az egyik szereplő a kocsmában a *Derrick* sorozatot nézi, de *Derrick* is tévét néz a kocsmában, s a televízió kikapcsolása ébreszti fel az olvasót az abszurd történetből). Ennek nyomán mindkét féle narráció (heterodiegetikus és homodiegetikus) tetten érhető a regényben, illetve megállapíthatjuk, hogy az egyes szám harmadik személyű elbeszélőmód sem zárja ki az anekdotázást.

A karneváli hangulat, a látszólagos összefüggéstelenség megtévesztő lehet az olvasó számára, a mű végére azonban egyértelmű, hogy minden mindennel összefügg. A lazán kapcsolódó anekdoták között az egyik szereplő humorosan megemlíti Hamvas Béla fő művét, a *Karnevált*, amely így a mű elejétől kezdve párbeszédbe kerül a regénnyel: „»Jó napot! Hamvas Bellától keresem a *Karnevál* című könyvet.« »Nem Bella, hanem Béla«

– mosolyogtam.” (Cserna-Szabó 2018: 55) Cserna-Szabó András, ahogy Hamvas is, arra használja fel az irodalmat, hogy komédiázzon, miközben ez a játék végletesen komoly, mert „a regény [...] az a hely, ahol az ember a valóságot megteremti” (Hamvas 1985: 690).

A szokatlan szerkezet metaforikusan az írói alkotófolyamatot jeleníti meg, amikor rengeteg történet ötlete kavarog a szerző fejében. A megzabolázhatatlan alkotói kedv, a képzelet bábeli zűrzavarának lehetünk tanúi, erre utal humorosan a cím is, *Az abbé a fejével játszik*. Nemcsak az elsődleges metaforikus jelentés körvonalazódik itt, mely szerint veszélyes írói próbálkozásról van szó, hiszen a hagyományos regényműfaj, az értelem egésze kerül veszélybe. Nagyon fontos, és ez a szöveg szintjén többször is megjelenő metafikciós utalásoknak is köszönhető, hogy itt elsősorban a képzelettel, a fantáziával való játékra kell gondolnunk. A cím metaforikusan erre a megzabolázhatatlan játékra utal. A lázas alkotói fantázia leállíthatatlan, újabb és újabb szereplőket, helyszíneket szül, miközben minden mindennel összefügg.

Az újítás nehézsége miatt érzett pesszimizmus gondolata több helyen is megjelenik a regényben. Így például a *Babakék* című történetben, amelyben Lenin játssza a főszerepet. Az anekdota tanulsága szerint „Nincs a forradalomnak nagyobb ellensége a boldogságnál...” (Cserna-Szabó 2018: 218), tehát a forradalmiság mindig kockázattal és boldogtalansággal jár. A csöcselék előbb-utóbb az újítók vérét követeli, minden történelmi anekdota, köztük Martinovicse is ezt igazolja. Ehhez hasonlóan többször találunk utalást Dózsa Györgyre, illetve az *Eső előtt* című anekdotában a karóba húzott felkelők párbeszédét olvashatjuk. *A befőttesüveg* című történet metaforikusan szintén a regény szerkezetére utal: „Rendetlenség, káosz, por mindenütt. Könyvek eldobálva: asztalon, széken, ágyon, szőnyegen” (Cserna-Szabó 2018: 225), illetve az egyik szereplői szólam az öntudatos szerző véleményét közvetíti, mely szerint: „Mit bámultok, csöcselék? Tényleg azt gondoltátok, hogy veletek fogok kormányozni?” (Cserna-Szabó 2018: 225). Az az író, aki újítással kísérletezik, ne kövesse a tömeg szavát, de bátran vállalja a megvetettség, a bukás kockázatát vagy a fővesztést. Ebben az anekdotában mintegy elretentő példaként Martinovicse feje is megjelenik befőttesüvegben. Az ehhez az anekdotához kapcsolódó *Ráncfőzelék* című történet pedig azért jelentős, mert ironikusan az anekdotára mint törpe műfajra találunk metaforikus utalást: „Ha törpékről van szó, én nem ismerek tréfát” (Cserna-Szabó 2018: 229). A regényben a törpe visszatérő motívumnak számít, cirkuszi szereplő, mely komikus, és különösége révén vonzza a tekintetet. Nem véletlen, hogy ezek a jellemzői az anekdota műfajával hozzák összefüggésbe.

Az újítás nehézségének gondolatát közvetíti a regény közbeszava is, amely mintegy humorosan kijelöli ezt a szövegtípust, hogy az író megfogalmazhassa benne szándékait az előszó és az utószó helyett. Ironikusan ez a szövegrész is a rendszertelen regényszerkezetet parodizálja, amelyben nem tud az olvasó eligazodni: „A manapság írt történetek mind nagyon szépek [...] De miért nincs egyiknek sem közbeszava? Az világos, hogy az írónak legalább egyszer egy könyv folyamán tisztáznia kell szándékait, céljait, okait. Honnan hova tart? Miért? Kinek? Hogyan?” (Cserna-Szabó 2018: 133) Mivel ez egy színházi jelenet anekdotája, a szereplő Gogol szerepében fogalmazza meg a mű legfontosabb gondolatait, a szerző ars poeticáját: „Bezzeg egészen más a sorsa annak az írónak, aki elég vakmerő, hogy azt hozza felszínre, ami állandóan előttünk van [...] a hínárként körénk fonódó, semmisségnek látszó, de szörnyű és megrendítő jelenségeket [...] Őt nem fogadja ország-világ tapsa [...] a bíróság nem ismeri el, hogy micsoda lelki mélység kell ahhoz, hogy a lenézett életből vett képet megvilágítsuk és az alkotás gyönyörévé tegyük, mert manapság a bíróság nem ismeri el, hogy a hangos, elragadtatott kacaj ugyanannyit jelenthet, mint a magas fokú lírai elragadtatás, s hogy mély szakadék választja el a vásári komédiás silány mókázásaitól!” (Cserna-Szabó 2018: 136–137)

A regény sajátos szerkezetét vizsgálva kiemelhetjük, hogy *Az abbé a fejével játszik* a keretes szerkezet paródiáját is megvalósítja. *A púpos gyerek* című bevezető fejezet a teremtés vagy a genézis momentumaként funkcionál, míg a záró történetek, a *Black Friday* és az *Itt a vége, fuss el véle* az apokaliptikus mozzanatait emelik ki. A bevezetés metafiktív módon a képzelőerő teremtő gesztusát hangsúlyozza ki: „Kezdetben voltak a szörnyek. [...] A terhes földből állati és emberi testrészek indultak útnak, hogy véletlenszerűen egyesüljenek. Megannyi torz lény keletkezett [...] El lehet képzelni a borzasztó kompániát...” (Cserna-Szabó 2018: 7) Aztán az első bekezdés után rögtön a 18. században találja magát az olvasó, kezdetét veszi Martinovics Ignác anekdotikus élettörténete. Az elbeszélői szólam nem véletlenszerűen emlegeti a szörnyeket, hiszen Martinovicsot velük hozza rokonságba: „...nem hallgatott a bölcs atyai szóra, nem félt az senkitől, nemhogy a nyugalmazott kapitánytól, de még a sátántól sem. Púpja is nőtt”. (Cserna-Szabó 2018: 9)

A bevezetőhöz hasonlóan a regény lezárása is meghatározó gesztussal él, amikor „megszűnik” minden, és szó szerint bekövetkezik a történet világának a vége. Mindez már előre sejthető, hiszen megjelennek az apokaliptikus lovasai (mind a négy valamilyen függőséget jelenít meg: az egyik kényszeresen eszik, a másik túl sokat iszik, a harmadik szerencsejátékos, a

negyedik fész búkozik), aztán az utolsó történetben megáll az idő is. Csak Zöldág Mátyás éli túl a világ végét, aki – ha összerakjuk a regény anekdotikus darabkáit – maga Martinovics fia, Zöldág Katótól. Felismeri, hogy „az éjjel lezajlott a világvége. Apokalipszis. Mindenki meghalt. Egyedül ő nem. Csak tengett-lengett a világban.” (Cserna-Szabó 2018: 295), majd azt tapasztalja, hogy az őt körülvevő világ darabjaira hullik: „Táncolni kezdtek a levegőben, aztán összeolvadtak, mint ahogy orgia közben összekuszálódnak az emberek testrészei [...] Mátyás – kezében a fejével – reszketett, sírt, nevetett. Mert egyszerre volt félelmetes, kétségbeejtő és nevetséges ez az egész” (Cserna-Szabó 2018: 300). Humoros, hogy a vég pillanatában, kezében a fejével, hirtelen szavalni kezdi Karinthy Frigyes *Martinovics* című versének utolsó két szakaszát: „Martinovics – így szólnak a régi krónikák – / Ájult volt, amidőn a padra hurcolák. / Nyitott, tajtékos ajkán nehéz mosoly, fakó: – / Két hóna alá nyúlva cipelte a bakó. // Kuszált, vizes haja, sovány gyermek-feje / Rácsuklott csöndesen a hóhér keblire / S melyet nyirkos pírossal az olvadt vér előntött: / Két karja átölelte szelíden a fatönköt” (Cserna-Szabó 2018: 300). Nemcsak Martinovicsnak volt nehéz szembenéznie saját halálával, hanem a regény szereplőjének is, noha vele nem szoktak együttérezni az olvasók.

Nemcsak a genézis és az apokalipszis képei, hanem a Karinthy-vers is hozzájárul a keretes szerkezet megteremtéséhez. A negyedik, *Ármány a vérpadon* című fejezetben, amikor Martinovics kivégzésének anekdotáját olvassuk, szintén megtaláljuk a Karinthy sorokat, jelöletlenül, mintegy a komikus leírás részeként: „...hol vigasztalhatatlanul böngött, hol kétségbeesetten azt ordította: »árulás, árulás, feszt csak árulás«. Martinovics ájult volt, mikor a pribékek – Ignác hóna alá nyúlva – a vérpadra cipelték. Nyitott, tajtékos ajkán sápadt mosoly. Kócos haja arcába lógott, izzadt, sovány feje mellére hullott. Néhány pillanatra azonban feleszmélt, mikor Setét Barnabás, a budai főbakó [...] égnék emelt pallosán huncutul megcsillant a szerelemes májusi napfény. [...] Szinte hihetetlen, de így igaz: a nyugodt arc mögött ravasz számítás lapult, még a vég legvégén is egy sátáni gonosz-ságon törte a fejét – sőt meg is valósította” (Cserna-Szabó 2018: 17–18).

A keretes szerkezet paródiája és a teljes regényszerkezet jól szemlélteti, hogy *Az abbé a fejével játszik* kijátssza a klasszikus műfaji szabályokat. Mintegy szándékosan lehetővé teszi a fragmentáltságot, illetve eleget tesz annak az anekdotával szemben támasztott előítéletnek, mely szerint ez a műfaj szétzilálja a hagyományos nagyepikai struktúrát, és töredezettséget eredményez. Egy előítélet paródijaként is értelmezhetjük tehát a regény szerkezetét, amely montázsszerű tablót hoz létre. Ezt – Cserna-Szabó

András regényeire olyannyira jellemző módon – a borítóterv is tükrözi, amelyen a kulcsfontosságú szereplők és motívumok vannak összevágva. Az alakok fehér körvonala jól közvetíti, hogy kivágott képekről, részekről van szó, illetve azt, hogy kisebb darabokból alakul ki a nagy egész.

Az anekdota műfaja, a rövid, csattanós történetek egy szálla fűzése, a digressziók valóban lehetetlenné teszik a történetelvűséget. Azonban a mű ezzel a szerkezettel nemcsak a klasszikus regényműfaj újragondolását, az anekdota felélesztését teszi lehetővé, hanem azt is, hogy a nagy íróelődök alkotásaival, már meglévő kanonikus irodalmi művekkel lépjen párbeszédbe. Így például Cserna-Szabó András regényében többször is megjelenik Kosztolányi Dezső alakja, több anekdota is róla szól. Láthatjuk, amint az alkotás nehézségeivel küzd (*Kié azonban a vérem?*), vagy éppen Karinthyval (*Fricikém, lófaszt*), esetleg Édes Annával beszélget (*(R)esti*). Ironikus módon a rossz orvos szerepében is feltűnik több beágyazott történetben is (*A rossz orvos, Csak úgy remeg a kezem, Csináld!, Bálvan*). A regény tehát kétségkívül dialógusba lép Kosztolányi műveivel, elsősorban az *Esti Kornéllal*, de ugyanígy Esterházy Péter *Estijével* is. Mindkét szöveg felhasználja az anekdotát és az anekdotikus narrációt, így tehát ezek sorában foglal helyet *Az abbé a fejével játszik* is. Az *Esti*ből ismert Mátyás-anekdotákra is rájátszik a szöveg, ugyanis a mű egyik meghatározó szereplője Zöldág Mátyás, aki ironikus módon az igazságot keresi. Emlék Bundáshoz⁷ hasonlóan arra próbál fényt deríteni, hogy miért hagyta el Bea nevű barátnője.

Az elődöktől eltérően és hatványozottabban Cserna-Szabó András művében a játéké és a komolytalanságé lesz a főszerep. A *Birkanyáj* című anekdotában is megfogalmazódik ennek a gondolata, meglehetősen durván, szabadszójúan: „...a boldogságnak és a sikernek egyetlen titka van: mindenbe bele kell szarni [...] semmit sem szabad komolyan venni, semmit sem szabad elhinni” (Cserna-Szabó 2018: 175). A regény valódi főszereplője tehát nem Martinovics Ignác, hanem a humor, az ironikus-szatirikus elbeszélőkedv. Jelen esetben véresen komoly játékról beszélhetünk, a szó konkrét és átvitt értelmében is, hiszen horrorisztikus, morbid jelenetek is felsorakoznak a szöveg anekdotái között. Ugyanígy az akasztófahumor is szó szerint érthető, amikor a regény záró fejezetében tanúi lehetünk egy komikus öngyilkossági kísérletnek: Zöldág megpróbálja felakasztani magát a csillárra, de rá kell döbennie, hogy megállt az idő. A szójátékot tehát a végletekig kimeríti a regény.

⁷ Cserna-Szabó András első regényének, *A szíved helyén épül már a Halálcsillag* főszereplője.

Teljesen természetes, és egyáltalán nem tűnik tehát véletlenszerűnek, hogy Karinthy Frigyes is a regény szereplői között van (*Fricikém, lófaszt*). Nem olvasunk róla olyan gyakorisággal, mint barátjáról, Kosztolányiról, azonban több olyan anekdotát is találunk, amelyekben egy Frici nevű mellékszereplő szólal meg (*Misztik pub, Még mindig a Misztikben, Mechanikus vagina, Szerelemposztás, Aki beteg, az ne trombitáljon!*). A Misztik pub csa-
posa „[k]ormányosnak hívatja magát [...] egy alacsony bárszéken kuksolt a pult mögött, könyökölt, állát a tenyerére támasztotta, és olvasott. Mindegy volt neki, hogy mit, mindent elolvasott, amit a részeg vendégek a kocsmában hagytak. Könyvet, napilapot, magazint, szakdolgozatot, használati utasítást, adásvételi szerződést...” (Cserna-Szabó 2018: 92–93) Friciről az is kiderül, hogy jó kocsmároshoz illően foglalkozik a vendégek lelkével „»A kocsmáros egyben pszichológus is, ezt tudnod kell, Pheidiasz« – kezdte Frici. »Tudod, hogy én már hány depressziós, mániákus, szuicid állapot mentettem meg itt a pult túloldaláról?«” (Cserna-Szabó 2018: 95)

Az anekdoták elbeszélésének közös tere újra és újra a kocsmá, visszate-
rő helyszínként többször is felbukkan a történetekben. Emellett még a kávéház vagy a cukrászda is előfordul, de ami meghatározó, az az ivás, az alkoholos mámor, ami majdnem minden történetben visszatérő motívum. Ebben a regényben szinte minden szereplő részeg, vagy a történet végére az lesz. Iszik Martinovics, a szarajevói merénylők, Kosztolányi, Karinthy, Ady, a bizánci császár és a cirkuszosok, Hašek és minden szobafestő, de még a villamosvezető is, Poirot a Titanicon, de Derrick felügyelő is, és még folytathatnánk a hosszú sort. Ha ebben a regényben Frici a csapos, akkor arra kell számítanunk, hogy az olvasó is „megrészegeedik”, jelen esetben a humortól.

Láthatjuk, hogy ezek az anekdoták és a teljes regényszöveg élesen karikírozzák a mámoros állapotot, ami egyszerre tragikus és féktelenül humoros. Az anekdoták olyan élettörténeteket villantanak fel, amelyek a szereplők boldogtalanságát, tragikus sorsát szemléltetik. A bánat könnyei azonban mindig a nevetés könnyeivel keverednek. A sírva vigadás az oximoronikus stilizációnak köszönhetően (Benyovszky 2003: 86) valósul meg ebben a regényben is, akárcsak a *Sömmi*-ben. Emiatt nem tudjuk egyértelműen eldönteni, hogy egy történet az asszimilálás vagy a parodizálás igénye motivál, vagyis „egymásnak ellentmondó és egyenrangú nézőpont egyidejű jelenlétéből származó feloldhatatlan feszültség jellemzi” a szöveget (Benyovszky 2003: 86). Ez elsősorban az ironia erőteljes jelenlétének tudható be, amely összeférhetlenséget teremt a bemutatott események és az elbeszélői modalitás között. Ennek eredményeképpen nem tudunk

igazán együttérezni a szereplőkkel, az állandó ellentét távolságot teremt a szereplők és a befogadó világa között. Minden szörnyűség ellenére is az anekdoták megőrzik erőteljes humorukat.

A *Come home, Lenin!* című történetben a sírás is paródia tárgyává válik, amikor az egyik szereplővel egy magazin szövegét olvashatjuk ebben a témában: „Pedig az irodalom egyik legfontosabb alapanyaga a könny. A világirodalom leggyakoribb testnedve – még a vért és az ondót is megelőzve – egyértelműen a könny. Sír Odüsszeusz [...] sír Ophélie [...] sír Anna Karerina [...] Fölösleges tovább sorolni, a lényeg, hogy bóg az egész banda Homérosztól Dürrenmattig. De ez még semmi. Hiszen az írók első számú célja is a könny: könnyet csalni az olvasó szemébe, legyen az örömkönnny, bánatkönnny, a meghatódás könnnye, a katarzis könnnye, a röhögés könnnye stb. Ebben megegyezik a legnagyobb a legkisebbel, Shakespeare és az utolsó ebadta lektűrszerző.” (Cserna-Szabó 2018: 205)

A könnyek, legyenek azok bármilyen eredetűek, alkohollal keverednek. Megfigyelhetjük, hogy a Cserna-Szabó-féle történetmondás vonásai ezen a ponton az anekdotázás 19. századi hagyományait idézik, ugyanis Mikszáth korában az anekdotázás közkedvelt helyzete a kvaterkázás volt, a vacsorát követő borozgatás (Gintli 2021: 228). Ebben a regényben tehát az anekdotázás a kocsmában történik, de ha mégsem, az elbeszélést és az elbeszélőkedvet akkor is az alkohol, a mámoros állapot inspirálja. A cselekvés automatizmusba, kényszerességbe való átfordulása komikus, annak ellenére, hogy az olvasó mindig magyarázatot kap arra, miért is iszik a szereplő. Az ivás társaságban történik, de nagyon sok esetben magányos tevékenységként is megjelenik az anekdotákban, zugivásként, illetve előfordul, hogy a kocsmái alkoholfogyasztás során is egyedül isznak a szereplők: „[A] szomszéd asztalnál bányászok ültek. Ittak, beszélgettek, pipáztak, kártyáztak, hangoskodtak” (Cserna-Szabó 2018: 20), „[A] kocsmába jó ideje nagyjából ugyanazok az emberek jártak.” (Cserna-Szabó 2018: 35), „[S]zombat délelőtt volt, bánatomban a Misztikben ittam. Egyedül, ha a csapost, Frici kormányost nem számítom” (Cserna-Szabó 2018: 91), „[A] prágai sokaság éljenzett, ordított, ivott, öklét rázta, röhögött, felugrált. De főként ivott. Ahogy az író is. [...] Mikor hajnalban felébredt, a Kravín már üres volt [...] J. Hašek úgy érezte, folytatnia kell a hűhót, sört és konyakot rendelt.” (Cserna-Szabó 2018: 132), „Jacob végül fél vodkát és korsó sört rendelt. Lehúzta a töményt. [...] Johanna a távirányítóval bekapcsolta, majd felhangosította a tévét. Minden szempár a falra szerelt televíziókészülékre szegeződött.” (Cserna-Szabó 2018: 263), „[M]ár majdnem

az állomásnál járt, mikor talált egy nonstop kocsmát [...] Úgy gondolta, itt kivárja a reggelt” (Cserna-Szabó 2018: 286).

A részegség, az alkoholos mámor az önfeledtség állapota, ugyanúgy, ahogy a nevetés is. Ezért a mulatás és az anekdotázás egymástól elválaszthatatlanok, ezt a regény nagyon jól érzékelteti. Ebben az összefüggésben azt is fontos kiemelni, hogy az anekdota „a mulatás rituális eseménysorozatának egyik fontos eleme” (Gintli 2021: 91). Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a Baudelaire-féle mámorfilozófia⁸ is inspirálta a regényt, mert az ivás egyfajta feloldódást, az élet teljességének megtapasztalását jelenti. Nem véletlen, hogy a kocsmá neve emiatt Misztik pub, illetve Frici kifogásolja, hogy manapság az emberek nem isznak rendesen: „Miért nincs ebben az elátkozott kocsmában soha senki?» – kérdeztem Fricit. [...] Frici csodálkozva nézett fel a regényből. Bánatosan közölte, hogy az emberek már nem isznak rendesen. »Ez főleg annak köszönhető, hogy a celebek rossz példát mutatnak.«” (Cserna-Szabó 2018: 92)

Az anekdotákban nemcsak a részegség, hanem az erotika, a vágy vagy a durva szexualitás is megnyilatkozik, mivel ezek is neveltség, sok esetben gúny tárgyát képezik a történetekben. Móricz műveiben találkozhatunk ehhez hasonlóval (Gintli 2021: 90–91), azonban jól látható, hogy Cserna-Szabó András prózája sokkal szatirikusabban viszi színre a már-már perverzióba hajló testiséget. Ez már a regény elején, a Martinovics-féle anekdotákban is jelentkezik. A szerelmi jelenet terjengős leírása egyszerre közönséges és komikus. A csattanó humorosan azt hangsúlyozza, hogy a testiség a teljesség önfeledt megtapasztalását jelenti: „Olykor azt kiáltotta a gaz apát: Mi jár ennek a cudar kisleánynak? Mire a szögedi Kató kéjtől eltorzult arccal nyögte a választ: *Mindön. Mi mindön?* – kérdezte Martinovics kaján vigyorral pofáján. *Mindön, ami fáj. Mer' a szerelem fáj, abbé úr!*” (Cserna-Szabó 2018: 16)

A fentiekben tehát láthattuk, hogy az anekdota műfaja erőteljesen meghatározza a regény szerkezetét. Ehhez hasonlóan az anekdotikus elbeszélésmód is, amelynek számos jellemzője tetten érhető. Megfigyelhettük, hogy a teljes regényszöveget dominálja az ironikus, szatirikus hangnem, a poénra hangolt előadásmód. Ehhez igazodik a komikus cselekmény és

⁸ Baudelaire nagy jelentőséget tulajdonított a mesterséges mámorokeltő szereknek, melyek hatása alatt lehetséges az eksztatikus állapot megtapasztalása. Ez az állapot a titokfejtés, a nagy egészben, a teljességben való feloldódás, a metamorfózis lehetőségét kínálja fel. Művére nagy hatást gyakorolt Thomas de Quincey *Egy ópiumszívó álma*, illetve Emanuel Swedenborg svéd misztikus szerző is. – Charles Baudelaire: *A mesterséges mennyországok*. Ford. Hárs Ernő, Gondolat Kiadó, Budapest, 1990.

a humoros figurák sora. Az ismert történelmi szereplőktől kezdve a híres írókon át a hétköznapi kisemberekig mindenkivel történik valamilyen komikus esemény, amely nemcsak az olvasót szórakoztatja, hanem beékelte történet esetén a szöveg diegetikus világának szereplőit is. A szórakoztató szándék fontosságát az *Irány Szarajevó!* című anekdota egyik szereplője, a cirkuszigazgató emeli ki búcsúzóul és jó tanácsként: „Sohase felejtsetd el, hogy az emberek megkívánják a szórakozást is, Mári, vagy így, vagy úgy! Nem dolgozhatnak szakadatlanul, és nem tanulhatnak egyfolytában. Azzal mindenki fenéig ürítette poharát.” (Cserna-Szabó 2018: 23)

Az anekdotikus narráció meghatározó sajátosságai közé tartozik az orális jelleg és az előbeszéd imitációja, ami egyértelműen meghatározza a teljes regényszöveget. Így ennek megteremtése végett sok történetben megtaláljuk a pletyka és a szóbeszéd elemeit: „[D]e vannak, akik másképp tudják [...] bár egyesek látni vélték őket” (Cserna-Szabó 2018: 32). A történetekben a kocsmai beszélgetés feszelen, oldott légköre elevenedik meg, amikor nagy társaságban vagy egyszerűen csak a kocsmárossal a pult mellett anekdotáznak. A viccmesélés spontaneitásának beszédhelyzetét idézik az anekdoták, amelyekben a szabadszájúság, a durva kifejezések, a rontott nyelv dominál: „»...az élet úgy szar, ahogy van. Ráadásul nemigen tehetünk róla. Nem kértük bazmeg. És nem is igen van beleszólásunk, hogy mi lesz velünk« [...] »Már ne haragudj, de mi a szart hadoválsz te itt össze?»” (Cserna-Szabó 2018: 102) A tempó ennek ellenére nem ráérős, mert az anekdoták mozgásban tartják és dinamizálják az elbeszélői nézőpontot. A történetek gyors tempóban követik egymást, egyik poén jön a másik után, akkor vesszük észre csak a beágyazott történetet, amikor hirtelen vége szakad, s egymásba omlik a diegézis és a metadiegézis világa. Az abbé szó szerint a fejével játszik, mivel egy pillanatra sem hagyja pihenni, lankadni az elbeszélőkedvet.

Mivel általában a kocsma tere ad lehetőséget a történetmesélésre, ezért a familiáris légkör megteremtésében nagy szerepet játszik. Ugyanígy a rontott nyelv is, mivel a beszélők baráti, intim légkörét feltételezi. Mindezek mellett az ismerősség légkörének megteremtésében fontos szerepet játszik, hogy az anekdotákban ismert szereplők jelennek meg (történelmi szereplők, ismert írók, film- és meseszereplők stb.). Itt nem ugyanannak a falunak, konkrét közösségnek vagyunk a tagjai, mint Mikszáth novelláiban, hanem ugyanannak a közös képzeletvilágnak, ahol megjelenik Piroksa, Kosztolányi vagy Poirot felügyelő, és közös hivatkozási alap lehet a Titanic.

Az anekdotázás beszédhelyzetéből fakadó közvetlen légkör, amely ön-reflexív módon mindig visszaautal a helyzetre, lehetővé teszi, hogy számos metafiktív utalással találkozzunk a regényben. A fikció működésének

feltárása, saját megszerkesztettségének állandó leleplezése a metafiktív regény sajátja. Az első beékelte történet, az éhezőművész anekdotája (*A vézna*) humorosan valóság és fikció kapcsolatát tárgyalja. Azt hangsúlyozza, hogy komolyan kell venni a fikciót, viszont soha nem lehet fontosabb, mint az igazság. Ennek megfelelően a keretes szerkezet paródiája is metafiktív gesztusként értelmezhető.

Nagyon humoros, és többször előfordul, hogy a szövegből, a történetből kibeszélnek a szereplők. Hirtelen nem értik, hogyan kerültek az eseményekbe, vagy éppen kifogásolják az elbeszélő megoldásait. Például Setét Bakó nem érti, honnan ismeri őt Mári, illetve az *Akela* című történetben az egyik szereplő így panaszkodik az olvasónak: „[I]gaza van. Nekünk már nincs nevünk. Minek is nekünk név? Név annak kell, akinek van bérlete, útlevele, lakása, ajtaja, csengője, postaládája, fizetése, nyugdíja. Nekünk minek név? Azt mondják, hé, gyere, és én odamegyek. Azt mondják, takarodj, és én odébb állok.” (Cserna-Szabó 2018: 122) *A Kié azonban a vérem?* című történetben Kosztolányi a főszereplő, aki az utolsó mondatánál szinte zavarba jön, mit egy filmszínész a forgatáson, mert olyan, mintha valaki súgná neki a szöveget: „»Miért kellene?« – kérdezte hirtelen Dezső, kissé barátságtalan hangnemben. Nem nagyon értette, miért mondta éppen ezt. Mintha nem is ő mondta volna. A háta mögé pillantott, talán valaki onnan mondta. De nem látott senkit.” (Cserna-Szabó 2018: 53)

A Lajost átképzik című anekdotában a szereplő hirtelen felsorolja előző életeit, ami komikusan hat, ugyanis olyan, mintha a szereplő tudná, hogy már mi van megírva eddig a könyvben: „»Az, hogy most éppen Piczula Lajos vagyok, csak egy büntetés az előző testemben elkövetett bűneimért« – magyarázta Lajos. »Miféle előző tested?« – értetlenkedett Flóra. »Az előző életeim között csupán egyetlen közös vonást tudok felfedezni. Mindegyik erőszakos halállal ért véget. Szerinted nem furcsa? Bizánci császár voltam, egy koporsóban fulladtam meg. Azután tyúktolvaj a középkorban, halálra korbácsoltak. Dózsa kapitánya, karóba húztak. Martinovics Ignác voltam, lefejeztek. Részt vettem a szarajevói merényletben, felakasztottak. Ötvenhatban...« Piczula folytatta volna a sort, de Flóra közbekiabált. »Lajos, könyörgöm, hagyd abba. Be kell fejezned az ívást!«” (Cserna-Szabó 2018: 157–158) Ugyanilyen öntudatos szereplővel találkozunk a regény utolsó fejezeteiben, az apokalipszis előtt, aki mintha sejtene, hogy közel a regény vége, azt mondja: „,[A]zt a reggelt próbálom elképzelní, amikor én már nem leszek” (Cserna-Szabó 2018: 281).

Ahogy az anekdoták és az anekdotikus regény megköveteli, *Az abbé a fejével játszik* szereplői egytől egyig furcsák, különcök. Különőségüket

még az is felerősíti, hogy öntudatosak, ahogyan ez egy metafiktív regényben lenni szokott. Ugyanígy az elbeszélő is, aki íródo regényében „felejtí” saját magának szánt, néhány soros feljegyzését, két anekdota között: „(Nem. Elkanyarodtam. Nem jó. Megint belekeveredett I. Károly. Kezdjük előlről. Ezt a lapot is el kellett dobní. Nem baj. Csinálunk belőle papírsárkányt!)” (Cserna-Szabó 2018: 116).

A regény anekdotikusság és metafiktio közös játéka. Láthattuk, hogy ez a klasszikus műfaj újraéleszthető, a kortárs prózában is újraalkalmazható. Képes a funkcióváltásra, önreflexív alakzatként működik. Ha irodalmi lép-
tékekben gondolkodunk, a humor, a paródia mértékegysége.

Összefoglalás

Cserna-Szabó András regénye újszerű poétikai megoldásokkal kísérletezik. Az anekdota és az anekdotikus elbeszélésmód felhasználása a klasszikus regényműfaj és a történelmi nagyelbeszélés kritikájaként értelmezhető. A „törpe” műfaj alkalmazása olyan struktúrát eredményez, amely nélkülözi a hagyományos értelemben vett oksági láncolatot, a linearitást. Játékos, széttartó regényt olvashatunk, melynek epizodikus szerkezete a véletlenszerűség elvét tükrözi. Az anekdotikus narrációból fakadó poétikai megoldások jól szemléltetik, hogy a forma felhasználása valóban szétzilálja a teljes struktúrát, töredezettséget eredményez, tehát a regény színre viszi az anekdotával szemben támasztott előítéleteket.

A szöveg fontos jellemzői között szerepel még az oralitás, ami egyértelműen az anekdota műfaji sajátosságából ered. A narráció az élőszóban elhangzó beszéd és történetmondás illúzióját próbálja megteremteni, ami sajátos önreflexív szöveget eredményez, amely folyamatosan visszautal a beszédhelyzetre. A hétköznapi, durva szóhasználat is ezt hangsúlyozza, önleleplező, parodisztikus gesztusként értelmezhető. Az anekdota műfajától elválaszthatatlan oralitás a kanonikus irodalom provokációjának minősül.

Az önreflexív szerkezet és a metaforikusság nagyon jól lehetővé teszi a metafiktio működését a regényben. Ezt a cserna-szabói próza alapvető sajátosságai között tarthatjuk számon, hiszen mindegyik regényben találunk metafiktív elemeket. A szerző általánosan ezek segítségével művészetfilozófiáját közvetíti. Az önmaga megalkotottságára reflektáló regényszerkezet, a fikció kereteinek állandó, játékos leleplezése nagyszerűen összefonódik az anekdota és az anekdotikus elbeszélésmód sajátosságaival. Mindkét forma szubverzív erővel hat, és lehetővé teszi az erőteljes esztétikai tapasztalatot.

Ahogy a cím is jelzi, itt messzemenőig játékosságról van szó. Olyan játékról, aminek minden könnyedség és komolytalanság ellenére is nagyon komoly tétje van: a megvetett műfaj rehabilitálása, a keretek lazítása, a szakadék áthidalása magas és populáris irodalom között. Az ironikus-szatirikus beszédmód, a paródia és az akasztófahumor alkalmazása az irodalom szórakoztató funkciójának újjáélesztésére törekszik. Cserna-Szabó András komikus világában szem nem marad szárazon a nevetéstől. Egy meglehetősen furcsa és abszurd világot szemlélhetünk, amely valószerűtlen ugyan, de valóságosabb a valóságosnál. A szerző ars poeticája – ahogy előző regényeiben – ezúttal is egyértelműen megnyilvánul. Ennek értelmében a szórakoztatás nem zárja ki a súlyosságot. Kundera szerint minden igazi regényíró nosztalgiát érez a Cervantes korában megszülető nagy európai regény iránt, mely maga volt az igazi multság (Kundera 2018: 120).

Irodalom

ADY Endre

1906 Egy kis irodalom (Párizsi levél). *Budapesti Napló*. aug. 24. In: SZABOLCSI József (szerk.): *Ady Endre összes prózai műve*, 8. kötet, Akadémiai Kiadó, Arcanum Adatbázis Kft., Budapest, 1999, <http://mek.oszk.hu/00500/00583/html> (Letöltve: 2019. 06. 21.)

ALEXA Károly

1983 Anekdota, magyar anekdota. In: MEZEI József (szerk.): *Tanulmányok a XIX. század második feléről*. ELTE, BTK, XIX. Századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék kiadása, Budapest.

AMBRUS Zoltán

1895 Szent Péter, az esernyője és még valami. *A Hét* V. (6), 821–822.

BAUDELAIRE, Charles

1990 *A mesterséges mennyezetek*. Ford. HÁRS Ernő, Gondolat Kiadó, Budapest.

BENYOVSZKY Krisztián

2003 Modor vagy dialógus? Szempontok az irodalmi stilizáció értelmezéséhez. *Tiszatáj* LVII (5) 79–87. http://epa.oszk.hu/00700/00713/00141/pdf/tiszataj_EPA00713_2003_05_079-087.pdf (Letöltve: 2021. 04. 20.)

BODNÁR György

1998 Az anekdotavita és elméleti tanulságai. In: uő: *A „mese” lélekvándorlása*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 17–36.

CSERNA-SZABÓ András

2018 *Az abbé a fejével játszik*. Helikon Kiadó, Budapest.

DARAB Ágnes

- 2016 Az antik anekdota ügye. *Literatúra* 42. (1–2) 3–21.
- FORGÁCH Kinga
- 2018 Teljesen természetes, hogy valaki egyszerre hős és gyáva, forradalmár és besúgó. *Könyves Magazin* (4). https://konyvesmagazin.hu/nagy/cserna-szabo_andras_teljesen_termeszetes_hogy_valaki_egyszerre_hos_es_gyava_forradalmar_es_besugo.html (Letöltve: 2022. 04. 20.)
- FÜLÖP László
- 1987 Modernizált anekdotizmus. In: uő: *Realizmus és korszerűség. XX. századi magyar regényírók*, Tankönyvkiadó, Budapest, 181–224.
- GINTLI Tibor
- 2009 Anekdota és modernség. *Tiszatáj* LXIII. (1), 59–65.
- GINTLI Tibor
- 2017 Esterházy Péter *Estije* mint Kosztolányi-értelmezés. *Új Forrás* XLIX. (7), 70–79. http://epa.oszk.hu/00000/00016/00224/pdf/EPA00016_uj_forras_2017_07_070-079.pdf (Letöltve: 2019. 07. 04.)
- GINTLI Tibor
- 2018 A Harmonia caelestis az anekdotikus elbeszélői hagyomány kontextusában. *Irodalomtörténet* 49. (99.) (1) 57–67. http://epa.oszk.hu/02500/02518/00359/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_2018-1_057-067.pdf (Letöltve: 2019. 06. 17.)
- GINTLI Tibor
- 2021 *Perújrafelvétel. Anekdotikus elbeszélés mód és modernség a 20. század első felének magyar prózájában*. Kalligram, Budapest.
- GOSSMAN, Lionel
- 2009 Anekdota és történelem. In: KISANTAL Tamás (szerk.): *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*. Kijárat Kiadó, Budapest, 217–248.
- GYÖRGY Lajos
- 1988 *Az anekdota. A magyar regény előzményei*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- HAJDU Péter
- 2001 Az anekdota fogalmáról. In: SZEGEDY-MASZÁK Mihály – HAJDU Péter (szerk.): *Romantika: világkép, művészet, irodalom*. Osiris, Budapest, 66–81.
- HAMVAS Béla
- 1985 *Karnevál*. Magvető, Budapest.
- HÁSZ-FEHÉR Katalin
- 2005 Az anekdota anekdotikus működése Mikszáth prózájában. *Híd* LXIX. (1), jan. 12, 67–80.
- JÓKAI Mór
- 1898 A magyar néphumorról. In: uő: *Életemből*. Révai Testvérek Tulajdona, Budapest, I. kötet, 313–330.

- KÁNTOR Lajos
1968 *Vallomásos Móricz Zsigmond*. Ifjúsági Könyvkiadó, Bukarest.
- KENYERES Ágnes (főszerk.)
1969 *Magyar Életrajzi Lexikon*. II. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/martinovics-ignac-76C78/> (Letöltve: 2022. 04. 27.)
- KUNDERA, Milan
2018 *A regény művészete*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- PAPP Attila Zsolt
2008 Bunuel, a komédiás – A szabadság fantomja és a nevetés. *Várad* 7. (3). http://epa.oszk.hu/00100/00181/00040/index.php_1682_200803.htm (Letöltve: 2022. 04. 27.)
- RÁCZ I. Péter
2018 Apokaliptikus összevisszaság. *Vasárnapi Hírek*, szeptember 29. https://www.vasarnapihirek.hu/fokusz/apokaliptikus_osszevisszasag (Letöltve: 2022. 04. 20.)
- TARJÁNYI Eszter
2010 Az egyszerű forma bizonyultsága. Az anekdota mint ellentörténelem és Tóth Béla Anekdotakincse. *Literatúra* 36. (1), 15–38. http://real-j.mtak.hu/1459/1/LITERATURA_2010.pdf (Letöltve: 2019. 06. 17.)

Bán Imola

Imola Bán (1985) este doctorandă a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, la Școala Doctorală Studii de Hungarologie. În 2010 și-a finalizat studiile de masterat la Studii de lingvistică și literatură maghiară, Facultatea de Litere, Universitatea Babeș-Bolyai. În 2007 și-a susținut licența în filologie, specializarea maghiară-engleză. Lucrările de disertație și licența au avut ca subiect literatura comparată și teoria literară analizând proza contemporană, teme care și în prezent fac parte din aria sa de cercetare. Din septembrie 2007, este profesoară de limba și literatură maghiară la Liceul Reformat Lorántffy Zsuzsanna, Oradea.

Imola Bán (1985) is a PhD student at Doctoral School of Hungarology Studies of Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca. She obtained master's degree in 2010 (Program in Hungarian Language and Literature Studies) and bachelor's degree in 2007 studying Hungarian and English Language and Literature at Faculty of Letters, at the Babeș-Bolyai University. Her field of research is comparative studies, literary theory and contemporary literature. Since September of 2007

she is a Hungarian language and literature teacher at the Reformed Highschool Lorántffy Zsuzsanna, Oradea.

„Dacă e vorba despre pitici, eu nu glumesc”. Narațiune anecdotică și metaficțiune în romanul Cserna-Szabó András: *Az abbé a fejével játszik*

Romanul lui Cserna-Szabó András: *Az abbé a fejével játszik* [Abatele se joacă cu capul său] este o încercare nouă și îndrăznească a scriitorului. Putem să citim povestiri dezbinat, slab înrudite, fragmentarea fiind cea mai importantă caracteristică a operei. Este o încercare de reînnoire a genului, dar în același timp e importantă și conectarea la tradiție, pentru că reabilitează anecdota și narațiunea anecdotică într-un mod original. Se pare că anecdota poate să fie un gen foarte productiv în literatura maghiară contemporană. Este o formă narativă efektivă, care poate să se schimbe și să fie reinterpretată în fiecare epocă, permițând simultan divertismentul, reflexia de sine poetică și interpretarea intensă a existenței. Anecdota și narațiunea anecdotică se alătură foarte bine la ludica metaficțiunii, fiind cea mai importantă caracteristică a fiecăruia, o formă de prezentare auto-referențială, care își dezvoltă propriile mecanisme prin referințe explicite.

„If it is about dwarfs, I am always serious.” Anecdotal Narration and Metafiction in the Novel of Cserna-Szabó András: *Az abbé a fejével játszik*

The novel of Cserna-Szabó András: *Az abbé a fejével játszik* [The abbot plays with his head] is an adventurous, new attempt in our contemporary literature. We can read loosely connected stories, fragmentation is the main characteristic of the work. The author tries to reform the genre but at the same time he makes connection with the tradition, because it rehabilitates the anecdote and the anecdotal narration which is also used in a new way. The anecdote seems to be a very productive genre in contemporary Hungarian literature. It is an effective narrative form that can be renewed and reinterpreted continually, a form that combines entertainment, self-reflection, and intense interpretation of existence. The anecdote and the anecdotal narration go hand in hand with the playfulness of the metafictional novel, because the main characteristic of both is the expression of a form of fiction that emphasizes its own constructedness.

Bereczki Szende

Cseh Katalin írásai a *Napsugárban*

Cseh Katalin nevét sokszor kifelejtik azon alkotók sorából, akikről az erdélyi irodalom kontextusában szoktak beszélni, vagy ha beszélnek is róla, keveset, annak ellenére, hogy eddig összesen tizenhat kötete látott napvilágot. Ezek között 2008-ban a Móra kiadónál publikált *Sárkánykórus* hozta meg az igazi elismerést. Hogyan, miért felejtődik ki a szerző az erdélyi irodalomról való beszéd kapcsán, mikor a kötetek mellett neve folyamatosan ott van a *Napsugár* és *Szivárvány* gyermekirodalmi lap oldalain? Dolgozatommal ezt a hiányt próbálom pótolni, gyermekköltészetét a laphoz kötve, amely egyrészt kísérletet tesz arra, hogy a szerző életművét elhelyezze az erdélyi irodalmi hagyományban, másrészt pedig egy kanonizációs folyamat kezdetének lehetőségét villantja fel.¹

Székely Katalin (leánykori nevén, illetve művésznéven Cseh Katalin) 1961. április 11-én született Erdőszentgyörgyön (Maros megye), harmadik gyermekként egy református lelkészcsaládban. 1985-ben végzett a filológián, magyar–angol szakon. 1985-ben feleségül ment Székely Géza grafikushoz, két gyerekük született. Máig kilenc gyermekverskötetet publikált (*Bűvös ládikó*, 2003, Tinivár; *A virágárus bácsi*, 2008, Ábel; *Sárkánykórus*, 2008, Móra; *Világtalan világosság*, 2010, Móra; *Szósziporka*, 2010, T3; *Amit nem lehet megenni*, 2013, Koinónia; *Holdvilág*, 2014, Kriterion; *Baba néni és Márk*, 2015, Gutenberg; *Szóvarázslak*, 2018, Ábel) és hét felnőtteknek szánt verskötetet (*Szófogyatkozás*, 1993, Kriterion; *Ünneplő hétköznapiak*, 2006, Erdélyi Híradó; *Csendövezet* 2009, Mentor; *Napraforgók a kertben*, 2014, Lector; *Emlék-bazár*, 2017, Kriterion; *Tanerőtlen*, 2019, Koinónia; *Ködbálák*, 2021, Exit). Készülőben van a *Szívkamარás* című gyermekverskötet, valamint az *Öröknyár* című felnőtteknek szóló kötet is.

Napsugár-közleményei fontosságát akkor és abból a nézőpontból értjük meg igazán, ha bepillantunk ennek a gyermeklapnak a keletkezésébe, hagyományába, használatába, jelenébe.

¹ Készült az EME 2021-es Magyar és összehasonlító irodalomtudományi kutatások tematikájú külső kutatási projektje keretében.

A Napsugárról

A *Napsugár* erdélyi kortárs gyermekirodalmi lap mára már széles körben elterjedt, ismert és kedvelt a kisiskolások között. Az itt megjelent szövegekhez bárki bármikor biztonsággal nyúlhat, legyen az a mesét felolvasó felnőtt, szülő, szöveget kereső tanító, verset tanuló gyermek, ezáltal kapcsolatot, helyet teremt a három tábornak.

A gyerek, a szülő és a nevelő közötti kommunikáción alapuló viszony kulcsfontosságú. Ezek együttes működése vezet az eredményes neveléshez (Bodonyi 2006: 45).

Nemcsak a külső látvány, hanem a benne lévő tartalom is megragadó a *Napsugár* gyermeklapban, hagyománykövetésében joggal nevezhető a Benedek Elek szellemében született, 1922–1929 között megjelent *Cimbora* című *Jógyermekek képes hetilapja* utódjának (Végh 2007: 125). A kiadvány mindenkorli szerkesztőinek célja nemcsak a minőségi, a gyermek életkori sajátosságainak megfelelő szövegekkel való találkozás lehetőségének a megteremtése, a nevelői jelleg, hanem gyermekirodalmi lap lévén az esztétikai élményszerzés szorgalmazása is. A szövegek megkedveltetése, a jó olvasóvá válás, az olvasás megszerettetése ugyancsak ezt a célt szolgálják, csakúgy, mint ennek beépítése a mindennapokba, egy stabil értékekre épülő rendszer kialakításával, a kortárs, a hagyományos és a világirodalmi kánonból kiemelt szövegek váltakoztatásával. Az irodalmi, nevelői jelleggel túlmenően a lap többfunkciós eszközként szolgál, kultúrákövetítő, kapcsolatteremtő ereje vitathatatlan.

Az újonnan kialakuló periodikatudomány kevésbé ismert szempontok felől közelít a folyóiratokhoz. Sean Latham és Robert Scholes a *The Rise of the Periodical Studies* c. tanulmányban Cary Nelsont idézik, aki a *Repression and Recovery* kötetében kifejti, hogy a periodikákat olyan szövegekként kell olvasni, amelyek eltérők a könyvektől, de az egységük hasonló azokéhoz (Latham–Scholes 2006: 517). A kialakulóban lévő tudományág a digitális média használatát, az interdiszciplináris tudományosságot hangsúlyozza, a modern irodalom és művészet kapcsolódását a kereskedelem, a reklám kultúrájához, a kor társadalmi, politikai kérdéseihez. A folyóiratok (pl. *Time*, *Vogue*, *Punch*) széles témakörűek. Egy lapszámon belül gazdaságelméletet, verseket, színházkritikát is tartalmazhatnak, így nem különálló információk tárházai, hanem önálló tanulmányi tárgyak. Ezekhez különböző projektek társultak, amelyek a tudományos diskurzus nem szakosodott formáit vizsgálták a folyóiraton belül, valamint azt, hogy az utóbbiak milyen kölcsönhatásban állnak a 19. századi folyóiratokban található más típusú cikkekkel. Az elemzés az új tudományos

diskurzusformákra is kiterjedt, amelyek nem szakavatott közönséget céloztak meg, valamint ezek hatását vizsgálták a szövegekörnyezetre. A szövegek tematikája rendkívül eltérő, több tudományterületet felölelő: szakszervezetek, vallás, egészségügy, kultúra, nemek, rasszizmus, regionális eltérések. A magasirodalom, a művészet és a reklám már a kezdeti időszakban keveredik a folyóiratokban, ezek korhú dokumentumoknak számítanak, a művészet és az árukultúra kölcsönös kapcsolatára épülnek. A kultúra közvetítőivé válnak, gazdag, dialogikus szövegek. Gyakran meglepő kapcsolódási pontokat képesek teremteni az emberi tevékenység különböző területei – például a színház, a borospince, az építészet és a piac – között. A sokszínűség megőrzése végett a folyóirat-tanulmányokat, valamint az általuk vizsgált tárgyakat olyan közös tudományos vállalkozásként kell felépíteni, amely nem korlátozódhat egyetlen tudásra vagy egyetlen tudományágra. A folyóiratok természetüknél fogva kollaboratív tárgyak, amelyeket a szerkesztők, szerzők, hirdető, értékesítési ügynökök, olvasók közötti viszony határoz meg. A hagyományos diszciplináris keret korlátozó lehet, így az együttműködő tudományos hálózatok kialakítása a cél (Latham–Scholes 2006: 517–530). Az 1960-as években és az 1970-es évek elején újra felfedezték a kis folyóiratokat (*little magazines*): *Poetry*, *The Little Review*, *The Egoist*, *Others*, *The Dial*, *Transition*. Ezek műfajjá nőttek ki magukat, jelentősen hozzájárultak a modernizmus kialakulásához, a nyugati nyomtatott kultúrához. A tudósok elkezdtek a kisújságokat elsődleges szövegekként értelmezni. A modernizmusnak a modernitáshoz való viszonyát elemző legújabb tanulmányok is ezekre alapoznak, a folyóiratok újratörténetesítése ismét előtérbe helyezte a nyilvánosság elméletét (Churchill–Mckibie 2016: 15–17).

A periodical studies fent említett nézőpontjait figyelembe véve próbálok a következőkben a gyermekirodalmi lapra reflektálni, ami nemcsak értékes szövegek megjelenésének tereként funkcionál, hanem aktuális környezetet is alakít ki az írásoknak, ezeket összefűzi. Összekötő egységként működik, kapcsolatokat teremt, interdiszciplinaritásában a művészetek mellett társadalmi, politikai, vallási, nemi, lélektani megszólalások lenyomata. Az irodalmi szövegek és illusztrációk mellett megjelennek a szórakozást, foglalkoztatást, ismeretszerzést szorgalmazó szövegek is, ezek feladatjellegűek, színesebbé, érdekesebbé teszik a lapot az olyan gyerekek számára, akik esetleg kevésbé vonzódnak az irodalmi szövegekhez, de szívesen olvasnak ismeretterjesztő szöveget, vagy kedvelik a feladatokat. A lap így kordokumentumként is értelmezhető kultúráközvetítő szerepe mellett, ami az aktuális helyzetet, problémákat, kapcsolatokat foglalja keretbe.

A *Napsugár* megjelenése arra az időszakra tehető, amelyet az erdélyi sajtótörténet a cenzúra és a propaganda 1953–1965 közötti periódusára, a titkosítás éveire helyezett. Ekkor az újságok, kiadók, könyvtárak automatikusan hajtották végre az utasításokat, a központi pártlapok álláspontjait kellett képviselniük politikai kérdésekben. A propaganda ekkor már visszafogottabb volt, mint az 1946-os időszakban. Az 1956-os magyarországi forradalom jelentős elmozdulásokhoz vezetett. Az attól való félelem miatt, hogy hasonló Erdélyben is bekövetkezhet, vagy ennek elkerülése végett, a romániai központi irányítás engedményeket tett, ezek pedig új magyar nyelvű kiadványok megjelenését eredményezték. 1957-ben újraindul a *Korunk* Gáll Ernő szerkesztésében Kolozsváron; Asztalos István szerkesztésében a *Napsugár* gyermeklap; a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Nyelvtudományi Intézetének folyóirata, a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. Bukarestben a *Szakszervezeti Élet* utódjaként a *Munkásélet*, valamint az *Ifjúmunkás. Művészet* címmel 1958-ban képes havi folyóirat indul Sütő András szerkesztésében Marosvásárhelyen, amely *Új Élet* név alatt folytatja megjelenését (Györffy 2014: 120–140).

Farkas János a gyermeklap indulása előtt, 1955 májusában Bukarestben tartózkodott a *Pionír* és az *Ifjúmunkás* lapok újraindítása ügyében, ekkor Gáll Margit, a gyermekirodalmat oktató, Farkas János volt egyetemi tanára segítségét ajánlotta fel a lapok tartalmi javaslatait illetően. Ekkor született meg a gyermekirodalmi lap ötlete, a lapalapításra tett javaslatot a szerkesztők azzal indokolták, hogy a *Luminița* című román gyermeklapnak nincs magyar nyelvű megfelelője, míg a *Scînteia Tineretului*-nak az *Ifjúmunkás* a „párja”, a *Scînteia Pionierului*-nak pedig a *Pionír*. Ardelean Dumitrutól Leonte Răutuhoz jutott el a javaslat. 1956 május-júniusában kapott értesítést Farkas János a Központi Bizottság Sajtóosztályától a tárgyalások megkezdésére Nagy Istvánnal. Ezt a tárgyalást újabbak követték, Asztalos Istvánnal és Horváth Istvánnal megegyeztek, hogy a rátermettség miatt Asztalos István lesz a főszerkesztő. Ő az, aki a lap címének ötletével előállt, mondva, hogy náluk a gyermekeket „napsugaram” néven szólítják. 1957 szeptemberében bizonyossá válik a gyermeklap indulása (Fodor 2002: 27–34).

1957 januárjában elkezdődik a szerkesztés, a lap úgy jelenik meg, mint az IMSZ (Ifjúmunkás Szövetség) központi vezetőségének gyermeklapja, ezt váltja fel a 70-es években a Románia Szocialista Köztársaság magyar nemzetiségű gyermekeinek irodalmi képeslapja elnevezés; a kiadvány az 1980-as években a pionírszervezet országos tanácsának gyermeklapja, az 1990-es években pedig gyermekirodalmi lapként határozza meg önmagát. Az indulás éveiben 16 oldalas a lap terjedelme, a júliusi számban jelenik

meg először a szerkesztőbizottság: Asztalos István (főszerkesztő), Benczédi Sándor, Bene József, Farkas János (felelős titkár), Györfi Magda, Létay Lajos, Nagy Károly, Nagy Olga, Szegő Júlia, Székely Erzsébet, Taar Sarolta. Képszerkesztő: Zöld Margit. Bene József készíti a fedőlapot, a hátsó lapot Tollas Júlia. Létay Lajos, Marton Lili, Illyés Gyula, Fodor Sándor, Páskándi Géza, Asztalos István, Veress Zoltán, Nagy Olga, Méhes György, Kiss Jenő, Gáll Margit, Nagy István, Bajor Andor, Kányádi Sándor, Csanádi Imre, Majtényi Erik, Bálint Tibor, Lászlóffy Aladár, Szentimrei Jenő, Gazdag Erzszi munkáit olvashatjuk a lapban. Az illusztrátorok között: Zöld Margit, Bene József, Arz Helmut, T. Erjomina, Andrásy Zoltán, Fux Pál, Porzsolts Borbála, Tóth László, Ádám Ilona, Tollas Júlia, Andrașiu Avram Felicia, Deák Ferenc, Tenkeiné Rusz Lívia, Máthé István, F. Nagy Éva szerepelnek. *A Tóbiás és Kelemen, Gézengúz Géza, Garabonciás Professor, Benedek Elek*-mesék mellé történelmi jellegű olvasmányok, politikai ihlettségű versek kerülnek. Marton Lili a *Murzilka szovjet* gyermeklapból fordít; cseh és német versfordítások kerülnek a lapba az *ABC Zeitung* folyóiratból; Karel Bezděk verseiből, Petre Ispirescu meséiből is válogatnak a szerkesztők. Marton Lili *Vakarcs* történeteinek illusztrációi a mai képregény felé hajlanak szómagyarázatokkal, megjelenik a rejtvény kezdetleges formája is, különböző népek meséi, feladványok, képek alapján. Már a megjelenés első évének májusi lapszámában a gyermekek rajzai is helyet kapnak a folyóiratban, néhány oldal az óvodások számára készül, míg 1980-ban megszületik a *Haza Sólymai*, a mostani *Szivárvány*. Műsormelléklettel szolgál a lap az 1970-es években, színdarabok, énekek, versek jelennek meg itt. Az induló *Napsugár* koncepciója a nemzeti hovatartozás megszilárdítása mellett az olvasásra nevelést hivatott szolgálni (Fodor 2002: 28) egy, a korhoz képest igen modern felfogás szerint, ahol a felnőtt–gyerek kapcsolat kölcsönös kommunikáción alapszik (azaz egyenértékű a két fél): „...egy olyan jó barátot szereznek nektek, aki mindegyikötöknek segít a tanulásban, tanácsot ad, amikor jó tanácsra van szükségetek: olyan jó barát, akit sohasem lehet megunni, mindig derűs és vidám, akár a Napsugár... Nekünk meg írjátok meg, milyen meséket, képeket szeretnétek, és ti magatok is írjatok, rajzoljatok, fessetek belé, hiszen a ti újságotok és barátotok.” (*Napsugár* 1957)

A gyermekirodalom hagyományos szerepe az értelmezési technikák, tájékozási pontok biztosítása a fiatal olvasó számára, amelyek segítségével felismeri a világ rendjét, és tájékozódni tanul ebben. Ezt a didaktikus funkciót a gyermeki fantázia, érdeklődés, kreativitás megragadásával teszi, esztétikai és retorikai elemek segítségével. Az irodalomolvasás így a nevelődés, pihenés, szórakozás egyik módja, azonban az adott aktuális hatalmi

világkép eszközévé is válhat (Vallasek 2007: 173). A kommunista államhatalom a propaganda eszközének tekintette a gyermekirodalmat, közölni csakis a megadott csatornákon keresztül lehetett, a műveknek alkalmazkodniuk kellett a folyton változó elvárásokhoz, tematikai restriktciókhoz (uo. 175). A pionírszervezetbe még be sem lépett, de az állami oktatáshoz tartozó kisiskolások számára egy fórum kialakítására volt szükség az új ember megformálása érdekében, e szerep betöltésére hivatott a *Napsugár* (uo. 188). A sztálinista modellt leginkább a *Pionír* ifjúsági lap oldalai tükrözik, ahol a személyiségformálás az individuum megszüntetésével vált azonossá, az új ember érdekei a közösségnek rendelődtek alá, illetve az irányító akaratnak. Itt az individuum (de)formálásának három eszköze az engedelmesség, az egységesítés és a pártideológia. Az olvasók egy ideális pionír fantomképpel szembesülnek, egy gyermekméretű robottal. A csoportidentitás erőteljesen jelenik meg, a másság devianciaként, ami az ellenségkép kialakítását szorgalmazta. A *Napsugár* részlegesebb korlátozásban részesül, a közösségi identitás itt is kiemelt fontosságú, pionírközösség, amely felszámolja a másságot. A család ábrázolásában megmaradnak a nemi különbségek, a szülők munkamegosztása is ezt a patriarchális rendet tükrözi, a kollektív tevékenység azonban elmosza a nemi szerepeket a gyermekvilágban, a feladatok pionírfiú és -lány számára ugyanazok, amelyek a pioníridentitás kialakulását célozzák. Ezzel szemben megjelennek a regionális, nemzeti identitást előtérbe helyező szövegek, amelyek a népi kultúrát, a néphagyományt, a transzilvanista eszmét hirdetik (Vallasek 2010: 214–218).

Asztalos István a korabeli irodalmi élet legjobbjait vonja a szerkesztésbe, külön tekintettel a fiatal szerzőkre, képzőművészekre, minőségi illusztrációs anyagra (amelyek egyrészt kárpótolták az olvasót az ideológiai töltetű szövegek miatt, másrészt pedig egy idilli világ megteremtésére törekedtek, és ezt a nem létező világot reklámozták). A lapszerkesztés jellegzetes vonása a jeles napok és évfordulók kiemelése volt. Mivel az új hatalom megszüntette a nemzeti, vallási ünnepeket, ezek helyére a nemzetközi és a hatalom fontos eseményeire fókuszáló ünnepek kerültek. A tartalom így kiszámíthatóvá vált a tematikus blokk megjelentetésével, amihez a vezércikk kínált értelmezési stratégiákat. Egy saját történelmi hagyomány megkonstruálásáról beszélhetünk, a különböző alkalmakra írott versek a rendszer fennállásáig visszatérő darabjai az erdélyi gyermekirodalmi kánonnak (Vallasek 2007: 188–190).

Asztalos István hirtelen halálát követően 1960-ban Farkas Jánosra bízta a főszerkesztői feladatot (főszerkesztő ekkor csak párttag lehet) (Fodor

2002: 32). 1987 júliusában Tar Károly átvette ezt a szerepet, 1988 októberében pedig Murádin Jenő folytatta.

1987–1988-ban a *Napsugár*-ban már 4-5 oldal terjedelmű az ideológiai nevelésre szánt anyag. A szerkesztők tördelésben, illusztrációban minden felhasználható eszközzel arra törekedtek, hogy egyre jobban elhatárolódjon ez a rész a többitől. A közösség mítosza veszít az erejéből, a múlt története kerülnek előtérbe, megnehezítve a minták követését az olvasó számára. A versekben a fenyegetett identitás jelenik meg, az elmagányosodás, a félelem, a rossz közérzet, amelyek a felnőtt olvasóhoz szólnak. A gyermeklap olyan témák megszólalására ad lehetőséget, mint az élelemhiány, valamint a tömeges kitelepítések. A másság elfogadása jelenik meg néhol tragikus, máshol ironikus hangnemben. Az 1990. januári–februári összevont lapszámtól kezdve megjelenik a vallás, a nemzeti, kulturális identitás (Vallasek 2010: 218–220).

„Az 1989-es romániai rendszerváltás a teljes romániai magyar nyilvánosság radikális átalakulását hozta magával. A kezdeti szakaszban egymásnak ellentmondó irányzatok feszültek egymásnak, együtt, egy időben jelentkezett a múlttal való radikális szakítás és a modern/demokratikus újságírási normák megteremtésének igénye, illetve a múlt egyes elemeinek (újra)hasznosítása, továbbélése.” (Vallasek 2013: 191) Ekkor Romániában még nem alakultak ki azok a polgári kezdeményezések a művészeti és szabadgondolkodás felől, amelyek létrehozhatják „a második nyilvánosságot”. Annak ellenére, hogy 1977-ben hivatalosan megszűnt a cenzúra, mégis működött, később öncenzúra formájában. A médiának nagyon kevés ideje volt a váltásra, az újságírók legfeljebb az 1945 előtti hagyományhoz kapcsolódhattak. A politikai kommunikációt a sajtó vállalta magára, így átpolitizálódott, az újságírói szerep pedig elitizálódott és politikai szereppel társult. A lappiac robbanásszerű kivirágzása részben annak volt köszönhető, hogy az erdélyi magyarság lehetőségként tekintett az eseményre, az identitásmegőrzés és erősítés céljából (uo. 190–192).

Zsigmond Emese elmondása szerint az 1989 előtti évek az irodalmi anyag szempontjából fénykört jelentettek a *Napsugár* életében. A szerkesztőség anyagi, terjesztési gondok nélkül, népes belső és külső munkatársi csapattal dolgozott, sok volt a friss kézirat, a grafika még akkor is, ha ezt beárnyékolta a cenzúra, a kötelező politikai propaganda (László 2015).

Az 1990-es években csökkenni látszik a kortárs irodalom megjelenése a lapban szociológiai és alkotás-lélektani okok miatt. Az erdélyi irodalom neves szerzői váltak a *Napsugár* szerkesztőivé, politikamentessége miatt külső munkatársak is csatlakoztak. Kétféle megszólalás észlelhető ebben az

időszakban. Egy ténylegesen gyerekeknek szóló hang és egy olyan hang, amely gyereknyelven fogalmazza meg társadalomkritikáját. A gyermekirodalom ebben az időszakban nem egy „divatos” terület. A lap nevelői célja továbbra is megmarad az ember és ízlés formálásában, azonban itt már a játék és az esztétikai élmény jegyében; valamint a gyermekkultúra értékeinek közvetítésében (Zsigmond 2002: 36).

Sándor Ildikó a *Napsugár* újjászületéséről beszél az 1990-es évek után, a lapban a mese műfaja mellett megjelenik a kordokumentumokkal illusztrált történelmi elbeszélés, gyakoriak az életrajz-ismertetések, amelyekhez költők, írók, zeneszerzők kapcsolhatók; bibliai történetek, gyermekversek, mesébe foglalt zenetörténet, hiedelmek, népszokások ismertetése, különböző kultúrák és népek bemutatása, természettudományos ismeretek, rejtvények, vetélkedők. A teljes átalakulás 1995-től érezhető a legnagyobb mértékben, ami a papír minőségében, az oldalszám bővülésben, a színek gazdagságában, a kortárs szerzők jelenlétében érhető tetten. A fantáziavilág, líraiság, humor az angol nonszensz irodalom törekvéseivel rokonítható (Sándor 2002: 40–41). Kérchy Anna nonszensznek nyilvánít minden olyan szimbolizációs aktust, amelyet nyelvi közlésként ismerünk fel, de nincs egyértelmű, egyezményes jelentésük (Kérchy 2016: 78).

Az 1990-es évekbeli gyermekirodalmi szövegek szűkössége a cenzúra felszámolásának tulajdonítható, a szerzők, akik eddig nem közölhettek, most elsősorban a felnőtt közönség számára íródott alkotásaikat érvényesítették, így a gyermekirodalom háttérbe szorult. A lap a diktatúra éveiben egyfajta menhelyként szolgált gyermekirodalomba menekülők számára. A rendszerváltás után került veszélybe a lap megjelenése, az új kormányzás úgy ítélte meg, hogy egy levélpapír nagyságú, kétoldalas lapot hajlandók támogatni. Farkas János kapcsolatainak köszönhetően sikerült megmenteni a lapot, majd megalakult a Napsugár Kiadó és a Napsugár Alapítvány. Ma már nem csak egy egyszerű kiadványról beszélhetünk, hanem a lapszámok mellett vakációs mese-, játék-, rejtvénykötetként jelenik meg kétszer a *Napsi*, a másorfüzetek az iskolai színjátszást támogatják, anyanyelvi táborokat, szakmai fórumokat rendeznek, társszervezői a különböző anyanyelvi versenyeknek (Nánó 2017).

Az 1989-es *Napsugár* interdiszciplináris jellegére mutat rá Gál László, miszerint a gyermeklap itt kapcsolatteremtő erőként működik, a gyerekek levelezőtársat kereshetnek a folyóirat oldalain, a képregény jelleg már az első lapszámoktól jelen van ugyanúgy, mint a rejtvényfejtő és kézügyesség-fejlesztő gyakorlatok. Murádin Jenő akkori főszerkesztő egy ismeretterjesztő sorozatot szerkeszt *Örökmozgó* néven. A sorozat egy része

sportágbemutató a fociról, másik része pedig rövid összefoglalót tartalmaz a kézilabdáról. Zenés mozgásfejlesztő feladatok, illetve egyéb rejtvények is helyet kapnak a lapban, ugyanúgy, mint a néptánc rovat és papírhajtogatás (Gál 2019).

1990-ben ismét Farkas János, majd 1992 februárjától Zsigmond Emese tölti be ezt a feladatkört 2020 novemberéig. Vallasek Júlia a 2007–2008-as *Napsugár*-éveket vizsgálva kijelenti, hogy az irodalom sokkal kevesebb helyet kap a folyóiratban, mint az 1990-es években. A versanyag változatos, kortárs költők rendszeresen jelennek meg a lapban, mégis tekintélyes hányadát a gyerekek által összeállított anyag teszi ki. Az internethez szokott olvasói tudathoz alkalmazkodnak a szövegek, rövidülésben. A nemzeti, kulturális identitás formálásához nyújtott anyag a városlakó gyerek számára idegennek hathat. A jelen, a városi környezet, a popkultúra nem jelenik meg, az információanyag nem tapasztalatokhoz köthető. Az etnikai, vallási különbségek nem kapnak helyet, így atomizált identitástöredékeket közvetít (Vallasek 2010: 220–223).

2020 novemberétől László Noémi a főszerkesztő. Egy teljes újjászületéssel találkozik az olvasó: a mai *Napsugár*; *Szivárvány* nem csak a lap külső képe, a formai jegyek miatt új (hogyan más a tapintása, megváltozik a papír, a nyomtatás, a méret, a betűforma, az elhelyezés, a beosztás), hanem azért is, mert megváltoznak a képi tartalmak, a színek erősebbek lesznek, megjelnek étellel, mozgással, azzal a mozgással, amelyhez a mai gyermekszem hozzászokott, és amit igényel egy olyan világban, ahol rengeteg vizuális inger éri. A szövegek terén is érzékelhető változás, egy bizonyos téma több perspektívájú megközelítése, új hangok megszólalása, kortárs és hagyományos szépirodalmi szövegek váltakozása, világirodalmi szövegek megjelenése, fordítások, átdolgozások jellemzik az újabb lapszámokat. A tartalmak esztétikusak, minőségiek, élvezhetők, jó kedvet teremtők, hivatogatók.

Az új főszerkesztő elmondása szerint az olvasói igény kialakítását kellene megcélozni a 21. század digitalizációs világában. A lap multifunkcionális szerepet tölt be, a pedagógusok ma is kiegészítő anyagként használhatják. A gyerekek kedvelik a vicceket, a rejtvényeket, a talalós kérdéseket, de vannak szívesen olvasók is, valamint van olyan gyerek is, aki otthoni könyvtár hiányában csak a lapban találkozik a klasszikus magyar irodalom alkotásaival. A főszerkesztő a letisztult, szellős, kiforrott képi megjelenítést szorgalmazza, több vizuális elemmel, rövidülő tartalmakkal, az irodalmi szál mellé egy tágabb értelemben vett ismeretterjesztő, tudománynépszerűsítő szál bevonását említi. A lapok megőrzik a továbbiakban is a tanítók és óvónők beszámolóit, a gyerekek rajzait, írásait, kézimunkáit.

A *Napsugár* munkaközösségének részvétele ugyancsak nem elhanyagolható az országos versenyek, vetélkedők szervezésében, lebonyolításában vagy a díjak kiosztásának eldöntésében. A szerkesztő elmondja, a lapokon mindennek helyet kell kapnia, ami az élethez tartozik (Száva 2021).

Makkai Kinga *Az erdélyi gyermekirodalom története* (Makkai 2019: 1–2, 57–73) című tanulmányában az első és második Forrás-nemzedék megjelenéséhez köti az erdélyi irodalom megújulását és ezáltal az erdélyi gyermekirodalom felvirágzását is az irodalom részeként. A Forrás-nemzedékek képviselte gyermekirodalom új hagyományt teremt, amelynek jegyei a természetközelség, a tájidézés, a történelmiség, a folklórból való merítés, a megújult urbánus tartalmak, a gyermekvilág hétköznapisága. Kifejezőmódjában, nyelvében érezhető legjobban a változás. Ezt követi a 90-es években egy újabb hullám, egy új költői attitűddel, szemléletváltással, formanyelvvvel felvértezett ifjú alkotócsoport megjelenése, amely a *Serény Múmia*, valamint az *Előretolt Helyőrség* lapok köré szerveződött, tagjai magukat „transzközépnék” nevezték (Fekete Vince, László Noémi, Balázs Imre József, Demény Péter, Orbán János Dénes, Lövétei Lázár László, Jánk Károly). Köteteik a 2000-es évek elején jelentek meg, ami egy új korszak kezdetét hirdette: tartalmi gazdagodást, értelmezési sémák váltakozását, tematikai és nyelvi tabuk felszámolását, a „maszkos identitást”, a posztmodern nyelvrontást, a gyereknyelv utánzását, az ironia, illetve a paródia megjelenését hozták magukkal. A prózánál a „többdimenzionalitás”, a létező és nem létező világok közötti átjárás, a rétegnyelvek, a popkultúra termékei, intertextualitás, hibrid műfajok megjelenése volt megfigyelhető. Az új szerzőgeneráció első publikációi az 1990-es években kezdtek megjelenni a *Napsugár* és *Szivárvány* oldalain. A tanulmány a két hullámot egymás mellé helyezi, egymás folytatásaként értelmezi, nem arról beszél, hogy a második korszak eltörölné az elsőt, hanem ezek együttélését bizonyítja.

A *Napsugár* tehát megjelenésétől kezdve, az évek folyamán végbemennő változásában, egészen a mai napig mérföldkönek számít az erdélyi irodalomban. Olyan multimediális térré válik, amely sokféle funkciót tudhat magáénak, kultúráközvetítő szerepe mellett irodalmi kapcsolatokat alakít a szerkesztők, a publikációk, terjesztők, valamint az olvasók révén, ezek között folyamatos átjárás van. Itt már nem csak gyermekirodalomról beszélhetünk, hiszen minden szerkesztő, publikáló egy mára ismert nevet hoz magával, amely a legtöbbször nemcsak gyerekirodalmi vonatkozású. A lap írógenerációkat köt össze, az új generáció versei, alkotásai ma ugyanúgy helyet kapnak a gyermeklapban, mint az első és második Forrás-nemzedékéi,

az ezt követő nemzedékek versei, valamint a kortárs szerzőkéi. Ez a sokszínűség határozza meg az arculatát egy közös hagyományba ágyazódva, miközben a nevelői szándék mellett a társadalmi, politikai kontextusok is érzékelhetők a lapban.

Az időszerűség, az időszakosság és a nyilvánosság a gyermekirodalmi lapok esetében sem kerülhető meg (Vallasek 2010: 211). Ezek mentén is tárgyalhatóvá válik a gyermeklap.

Cseh Katalin versei a *Napsugárban*

A *Napsugár* jelenlegi munkatársai a kor jeles alkotói, állítja Zsigmond Emese, itt közölni rangot jelent, és fordítva is, a gyermeklapokban megjelenő nagy nevek adják meg a *Napsugár* rangját, vonzzák az új alkotókat és az igényes olvasókat (László 2015).

A fent említett sokoldalú, ugyanakkor hagyományba ágyazódó közeg válik Cseh Katalin verseinek befogadjává. A lap arculata, az idetartozás egy beépülési folyamat kezdete lehet az erdélyi kánonba, amely meghatározza Cseh Katalin költészetét, ugyanakkor ez a költészet is hatással van a *Napsugár* arculatára. A Forrás-nemzedékek műveinek ismerete éppúgy fellelhető költészetében, gyerekverseiben, mint a kortárs elemek, témák, megoldások, valamint formák is. A sajátos hang nemcsak ezek keveredéséből alakul ki, hanem egy igen érzékeny költészetről beszélhetünk, amelyet mássághangok megszólaltatásában, a kimondhatatlan kimondásában érhetünk tetten, amelyek inkább a felnőtteknek szánt verseit jellemzik. A verseknek szövegkörnyezetet biztosít a lap, általában egy megadott tematikát követnek a folyóiratban, amely sokszor az évszakokhoz igazodik. Az egy oldalon megjelenő, általában azonos tematikájú versek az egybeolvasást szorgalmazzák, arra engednek következtetni, hogy az ott megjelenő szerzők azonos értékeket képviselnek, más-más hangon szólalva meg. Ezt sokszor a versek egy-két oldalon elhelyezkedő közös illusztrációja is megerősíti. A szövegek így dialogizálnak egymással, vagy intertextuális kapcsolatok lépnek fel közöttük.

1993-ban a nyári *Napsugárban* jelenik meg Cseh Katalin első publikációja *Égi főkötők* címmel. (A költő – elmondása szerint – fiatal pályakezdő tanárként is küldött be verseket a laphoz, ígérették, hogy azok meg fognak jelenni, de erre végül nem került sor.) Ugyanebben az évben jelenik meg első kötete, a *Szófogvatkozás* a Forrás-sorozatban, ami ugyancsak a Forrás-nemzedékhez való tartozásként értelmezhető.

*Égi főkötők
Mennek a felhők, mennek,
délnek és délkeletnek.
Látod a fák fölött őket?
Az égi főkötőket?*

*Szállnak, egyre szállnak
sóhaja sok madárnak,
selyme magas hegyeknek,
kékje tündérszemeknek.*

Az első megszólalása letisztult hangot jelent, esztétikai minősége vitathatatlan, a felhők égi főkötökként szállnak, majd madarak sóhajaivá, hegyek selymeivé, tündérszemek kékjévé válnak. Az égitestek, természeti jelenségek, tájleírások köré rengeteg gyermekvers szerveződik, ezek sokszor dalszerűek, ismétlődő elemekkel, metaforákkal, színesztéziákkal, hasonlatokkal és megszemélyesítésekkel. A természeti jelenségek köztes helyekké válhatnak, ahonnan más világokra nyílik bejárás, például a halhatatlanság világába, a csillagvilágba, a holdvilágba, az álmok világába. „Csillagvárban / Csillagtermek / Csillagölben / Csillaggyermek / Csillagszemben / Csillagfény...” (*Napsugár*; 2004. 6. 2.). Máskor varázserővel rendelkeznek. „Holdvarázs, holdparázs / holdkirályon, holdpalást / ... Holdmenyasszony kezében / holdvirágcsokor / holdtisztás közepén / holdvilágbokor” (*Napsugár*; 1999. 4. 7.). Ugyanígy könnyű ruhadarabokká, anyagokká változnak át: „Ködháló a fákon / Álom a virágon / Dércsipkegallér / Remegő fűszálon” (*Napsugár*; 2003. 11. 2.). „Hócsipke, tüllfátyol, odakint a fákon” (*Napsugár*; 2007. 12. 25.). Idetartoznak a hónapok versei, ezek egy része a népi elnevezést követi, ezáltal a népi hagyományhoz tér vissza: Szent Mihály Hava, Mindszent Hava, Szent András Hava, illetve az állatversek: „Szeme szomorú / Lelke is kérges / Árnya a hóban / Csendtől pecsétés” (*Napsugár*; 2006. 1. 8.). A versek által ösztönös természethez tartozás érezhető, egy ősi kapcsolat ember és „kint” között, ember és állat között. Nemcsak a jelenségek megfigyelése és leírása követhető itt nyomon, hanem egy együttélés, egy benne-lét, úgy, hogy a szerző benne jár a tájban, járja a tájat időnként. Meglátásom szerint ez a tájleíró költeményekben transzvilági jeyként értelmezhető (vö. Kányádi Sándor: *Valaki jár a fák hegyén*): „Járok-kelek virradatban / Virradati friss harmatban” (*Napsugár*; 2007. 6. 6.). Mindezek mellett a versek lelki tartalmat hordoznak; fentebb egy magányos, a fájdalomtól megkérgesedett lelkű, szomorú, magányos

farkassal van dolgunk. Az állatok sokszor emberi tulajdonságokkal rendelkeznek, vagy embertípusokat elevenítenek meg.

Tanulmányában Makkai Kinga kifejti, hogy a második Forrás-nemzedék alkotói hagyományosabb értékorientációt képviselnek a természet, a történelem, az erdélyi táj, a népköltészet iránt (vö. Makkai 2019: 58). Az utóbbi évtized irodalmának jellemzésében találjuk a következő megállapítást: „A mai gyermekek világához, életérzéséhez közelítő új témák kiaknázása nem zárja ki a hagyományos témák továbbélését a kortárs gyermekirodalmi alkotásokban. A természeti jelenségek megszemélyesítését és a tájleíró természetet bemutató gyermekversek erős erdélyi tradícióját írják tovább többben a kortársak közül (köztük Kovács András Ferenc, Markó Béla, Cseh Katalin, Balázs Imre József és Jánk Károly). A tematikus gazdagság, sokszínűség bizonyítéka, hogy a gyermek közvetlen környezetéhez tartozó dolgok (játékok, hétköznapi rutinok, család, óvoda, iskola stb.) megjelenítése mellett egy-egy megszemélyesített természeti vagy állatfigura szerepeltetésére épül a versek anyaga.” (Makkai 2019: 68) Cseh Katalin ebben a szemléletben tehát olyan kortárs irodalmi szerzőnek számít, akinél erős az erdélyiség tradíciója, valamint a második Forrás-nemzedékhez való kapcsolódás.

Első publikációját a *Napsugár*-ban Soó Zöld Margit grafikus, festő illusztrálja. A versek egy része egy újabb témakör köré szerveződik, az ünnep köré. Mintha ezek a versek az ünnepért, az ünnepben születnének, hiszen maga a versmondás is az ünneplés része. Itt jegyezzük meg, hogy Hans-Georg Gadamer az ünnepet közösségként határozza meg, annak ábrázolásaként, olyan valamiként, ami mindig, mindenki számára jelen van. Az ünnepi csend beszédesebb az ünnepi beszédnél. Az ünneplés művészet, gyülekező, bizonyos rendszert teremt az emberi életben, csak annak a számára létezik, aki részt vesz benne. Megvan a visszatérés jellege, az ünnep hozza létre az időrendet, nem az ünnepnek csinálunk helyet az időben, az egyházi év is ezt mutatja. Az idő ünneppé válik, ezzel függ össze a megtartása is, ami a saját idő. Az ünneplést mint elidőzést értelmezi, mivel az ünnepélyesség időt ír elő. Minden műalkotásnak van saját ideje, amelyet ránk mér. Akkor hallhatjuk meg igazán egy irodalmi mű hangját, ha belső hallásunkra hagyatkozunk. Az alkotás tanít meg bennünket az elidőzésre (Gadamer 1994: 62–81). A fentiek fényében egy, az ünnep és a műalkotás által megváltozott időről beszélhetünk, egy másként megélt időről, ami a saját időre, az elidőzésre tanít bennünket. A karácsony, az anyák napja, a farsang, a húsvét, a halottak napja jelentősen meghatározza a gyermekversek egy részét. Az érzékenység ezekben a versekben bontakozik ki a legjobban,

olyan életérzések kerülnek megfogalmazásra, amelyekről nem szoktunk beszélni. A várakozás, a kegyelem kérése, a vágyak beteljesülése, az ezek utáni sóvárgás visszatérő jelenségek. A karácsonyi versekben nagyrészt az angyaltörténet bontakozik ki, sokszor az angyal „szépen összegöngyölt vágyat hoz...” (Napsugár; 2012. 12. 2.) a karácsonyfa mellé vagy ahelyett. Nem e világi jelenség, mégis emberi tulajdonságokkal is rendelkezik, mezítlábas, lenge ruhás, felemás, talán közvetítő szerepkörének tudható ez be: „... s az angyal feszélyezve érzi magát / majd hirtelen sírásra fakad / folyik a könnye, mint a patak” (Napsugár; 2012. 12. 2.) „...mert az angyalokra nem hatnak a földi hidegek... Majd a parkban egy behavazott padra ül / feje vállára billen, s alszik az angyal-emberül” (Napsugár; 2010. 12. 5.). A költőnő felnőtt verseiben az emberek rendelkezhetnek angyali tulajdonságokkal, szárnyakkal. A Cseh Katalin-féle ünnep is belül történik, belső fülek hallotta hangokon, az ünnep csendjében. Két vers is az *Ünnep* címet viseli, az első az ünnep megélését írja körül: „Ünnep a szívben legbelül / szép lassan, lásd előkerül... Ünnep a szívben legbelül / nem múlik el, csupán elül.” (Napsugár; 2013. 12. 3.). Az ünnep megélése, mibenléte, személyre szabása mindenkinek más: „Az áradó kályhameleg... csengő szó... csillámgömbbe zárt óhaj, varázslat, könnyű álmódás, csillag-forgatagon ácsorgás... áttetsző szív a télikabáton” (Napsugár; 2014. 12. 3.). A farsangi versek ismét a népi hagyományhoz kapcsolódnak, a télkergetéshez.

A szakirodalom a modern gyermekirodalom jegyeként tartja számon a tabuk felszámolását (Szántó 2020: 150). Az ünnep-versek közé tartoznak olyan művek, amelyek a halottak napját dolgozzák fel, a halottakra emlékeznek. A halál egy más világba való költözést és továbbélést jelent. A más világok létezése párhuzamosan a valós világgal nincs távol a gyermeki gondolkodástól, ezért könnyen befogadható: „Ott fön, fön az égen / fénylő messzeségben / lakoznak a lelkek / a közülünk elmentek... Nem tudom mi van ott, mi nincs / hideg-e az ajtókilincs / De ha felnézek az égre őszi délután / lámpások gyúlnak egymás után” (Napsugár; 2017. 11. 6.). A versek egy részét vallásos meggyőződés hatja át.

Míg a tájleíró, valamint az ünnep köré szerveződő verseket a lassúság, a merengés, az álomba merülés, a dalszerűség, a megéneklés jellemzi, addig a versek egy másik részét erős dinamika, forgás, mozgás uralja, a zeneiség, a ritmus, a játék.

Gadamer a játékot az emberi élet elemi funkciójának nevezi, amely nélkül nem lehet elképzelni az emberi kultúrát. Ide-oda ingázást, állandó jövés-menést, folytonos ismétlődés jelentést társít a játék szóhoz cél nélkül, amelyhez térre van szükség. Ez a mozgás önmozgás, az elevenség

megmutatkozása. Az ismétlődés jelensége az identitás, azonosság jegyeire utal, mivel a szándék a viselkedésre irányul. A játék önábrázolás a játékmozgás megmutatkozásában. A játék együttjátszást igényel, a néző sem vonja ki magát a játékból, résztvevő lesz, ezért kommunikatív tevékenység is (vö. Gadamer 1994: 38–51).

Ugyanerről a közös játékról beszél Bárdos József, a lírai én, a hallgató, illetve a befogadó közös játékaról. A kisgyermekkor népköltészeti műfajait sorolja ide, a cirógatókat, lovagoltatókat, kiszámolókat, mondókákat. „A játékban és a költészetben minden megtörténhet, minden varázslat érvényes lehet” (Bárdos 2015: 60). Cseh Katalin számos gyermekverse e játékosághoz tartozik, ahol a befogadó maga is részese a játéknak, azzá válik, akarva-akaratlanul, hiszen a játék terébe lép be az olvasással, ugyanakkor önmagunk megmutatása is megtörténik az önábrázolásban, az együttmozgásban. *A szóvarázs-lak*, *A szósziporka* kötetek ennek a játéknak a le nyomatai.

A gyermekkor kultúrájában a ráolvasás, a szóbeli mágia lehetőségei is megvannak, a gyermek felfedezi, hogy a nyelv által alakíthatja a valóságot, a gyermekversek kezdeti formáiban túllépik a nyelv poétikai funkcióját, mintha valamilyen rituálé szolgálatában állnának, ezek a „gyermeki” és „ösi” összefüggésében születnek (Szántó 2020: 29). Itt nemcsak egy nyelvi játékra lelünk, amit a ritmus, a rímek, a verselés, a szavak, az értelmezés játéka nyújt, hanem valóságos varázslással állunk szemben, amely egy le-tűnt világba vezet, ahol a szónak teremtő ereje van. Ez a varázslás össze-függ azzal, amit látunk, azzal, amit hallunk, azzal, amiben mozgunk, azzal, amit érintünk, valami megelevenedik előttünk, ami igazából nincs ott.

A *Megy a vándor* (Napsugár, 1994. 4. 6.) című vers játékra hívja a gyermekeket. A feladat az, hogy gyűjtsék össze a megy ige minden alakját. A *Vers-játék* (Napsugár, 1998. 4. 15.) az értelmezések játékába merít, nem létező mesterségek és foglalkozások hadát sorolja, végül arra kéri az olvasót, hogy fejezze be a verset. A *Kérdések–válaszok* típusú versek a gyerekkor-nak arra a periódusára játszanak rá, amikor a gyermek folytonosan kérdez, nem mindig érdekli a válasz, ez az ő játéka. A *Mondóka*-versek (Napsugár, 2021. 5. 8.) kötődnek leginkább a varázsláshoz:

Mondóka

*Bodza, berkenye, borbolya
nem vagyok lusta, tohonya.*

*Borostyán, bambusz, botpálma
forog fuvallat szoknyája*

*Bársonyvirág, boglárka, bórlevél
kertkapu csapódik, elmentél*

*Bábakalács, bukszus, babérsom
felleg-résen át ki oson?*

Az illusztrációk bizonyos versek esetében egy oldalon jelennek meg, közel a szöveghez kapcsolódva vagy a szöveg háttereként, máskor egy-egy téma kifejtésénél oldalpáronként helyezkednek el. Ezek az illusztrációk – mivel kisiskolás gyerekeknek készültek – általában a szöveg tartalmát igyekeznek megragadni, átvenni, magyarázni. Ezt mindenik illusztrátor a maga stílusában, értelmezésében kívánja megtenni. Néhol érezhető, hogy az illusztráció új értelmezési lehetőséget teremt a már meglévő mellé, például Forró Ágnes egy versillusztrációjában az apa újságot olvas, a szövegből nem derül ki, milyen folyóiratról van szó, de mivel az illusztrátor a *Hét* címet adja neki, így ezzel már bele is helyezi az irodalmi környezetbe. Nagyon sok illusztrátor munkáját öleli fel a lap, később ezek közül kerülnek ki azok is, akik az önálló köteteket illusztrálják. Cseh Katalin verseinek illusztrátorai a következők: Forró Ágnes, Venczel János, Unipan Helga, Székely Géza, Fătescu Ludmilla, Szabó Zelmira, Hencz Gyula, Décsi Andrea Csilla, Tomos Tünde, Szilágyi Tósa Katalin, Bak Sára, Csillag István, Keszeg Ágnes, Fazakas Csilla, Molnár Krisztina, Kürti Andrea, Mezey Ildikó, Orosz Annabella, Darvay Tünde, Moldován Mária, Guba Kerekes Zsuzsa, Müller Kati, Szucher Ágnes.

**A család megjelenése Cseh Katalin *Napsugár*-közleményeiben,
Baba néni és Márk, Napraforgók a kertben, valamint az *Emlék-
bazár* című kötetekben**

A társadalmi problémák, a társas kapcsolatok aktualitásuk révén helyet kapnak a gyermekirodalomban is. A gyermek érzésvilága, gondolatai, gondoljai ugyanolyan relevánsak a mindennapi életben, mint a felnőttéi. A folyóirat és a kötetek a családban, a családon belüli viszonyok megszólalásának tereivé válnak, ezáltal lélektani szálát is magukkal hoznak.

A szocio tartalmú versek a családról, a szülő–gyerek kapcsolatról beszélnek, ahol az olvasó egyéni, családi, társadalmi krízishelyzetekkel

szembesül, eddig tabunak tekintett, ki nem mondott gond válik kimondottá, legyen az jó vagy rossz (Lovász 2015: 29).

Cseh-Szombathy László *Családszociológia* című tanulmányában több meghatározást, szempontot használ a család körülírására. Az erős érzelme- ket kiváltó fogalom különböző értelemzési lehetőségeket kínál az emberek számára, ezért mindenki másként értelmezi a fogalmat. A tanulmány több szerzőt szólaltat meg a család mint szociális közösség értelmezésére. Ernest W. Burgess a családtagok közti állandó érintkezést, kölcsönhatást, interak- ciót tekinti a család legfőbb vonásának. Ebben az interakcióban fontos a szerep fogalma, az, amit a családtagok magukról és a szerepükről kialakítá- nak, és sokszor küzdelemmé válik a családtagok között a szerepekből adódó elképzelések érvényesítése. A szerepeket a társadalom definiálja, osztja fel férj–feleség, apa–anya, fiú–lány, fivér–nővér szerepekre. Ezeket a szerepe- ket érzelmi, tudati tényezők is megerősíthetik. A családot olyan személyek összessége alkotja, akiket vérségi kapcsolat, házasságkötés, örökbefogadás köt egybe, egy helyen élnek, közös háztartást vezetnek, közös kultúrában részesülnek. Burgess és Cottrell elmélete szerint a gyermekek a családi szo- cializációban a szereptanulással azonosulnak, az öregkorhoz való adaptáci- óban pedig a szerepelvesztés vagy a szerepmegváltozás észlelhető. Robert F. Winch öt funkcióról beszél: reprodukciós funkció: utánpótlás, halhatat- lanságra való törekvés; gazdasági funkció: a társadalmi munkamegosztás, családtagok fogyasztásának biztosítása; politikai funkció: a családon belüli rend fenntartását, a konfliktusok megoldását, a külső renchez való alkal- mazkodást jelenti; a szocializáció és nevelő funkció: a társadalomba való beilleszkedéshez szükséges, valamint a szerepek betöltéséhez; az ötödik funkció a vallás: ami a családi kontrollt segíti elő, a krízisek, szorongások elviselésére készít fel. Evelyn Duvall az életciklusok fontosságát emeli ki, meghatározva a család fejlődésének főbb szakaszait és a szakaszokra jel- lemző családi feladatokat (Cseh-Szombathy 2006: 5–9).

A család központi helyet foglal el Cseh Katalin költészetében

. Ez igen erős érzelmi faktor, az érzékenység itt éleződik ki a legjobban. Az anya-versek jelentős hányadát képviselik a költeményeknek, amelyek a legtöbbször anyák napjára, köszöntésre íródtak más szerzők anya-versei- vel, illusztrációkkal egy helyen, éppen ezért az ünnep tematikájú versek közé is beillenek. Erős gyerek–anya kapcsolat rajzolódik ki a versek men- tén, amelyben a gyermek nézőpont érvényesül, az anya a legtöbbször nem szólal meg, a gyermek határtalan ragaszkodása, csüngése az anyán, imádata szinte már az istenítés fele mozdul el. Az érzékenység felfokozódásaként magyarázható ez a folyamat, ahol nincs megállás, nincs határ az érzelme- k

erősségének áradatában, a rajongásban, a folytonos hiányérzetben, szeretetigénylésben, kimondásban, ami arra enged következtetni, hogy harmadik, utolsó gyermeknek lenni egy többgyermekes családban azt jelenti, hogy ez a státus mindig megmarad, hogy ezt a szerepet nem lehet kinőni. Későbbre következik be a felnőttkori leválás az anyáról, ez ugyanakkor választás is lehet: miszerint a gyermek nem akar leválni, ezáltal megőrizve a gyermekpozíciót akkor is, amikor már ő maga is anya szerepet tölt be. A gyermeki én identitáselemeként is értelmezhető ez a ragaszkodás, amely nem mindig választás kérdése önmeghatározó jegye miatt. Így az érzékenység gyermeki érzékenységgént is vizsgálható.

Anya-váró

*Anya, itt ülök a széken,
és csak téged várlak,
ki-ki nézek az ablakon,
ámbar mégsem látlak.
Úgy várok, mintha lényem
a várás szobra lenne
mintha a várakozás
bennem otthonára lelne.
Nyugtalan vagyok, türelmetlen
Be nehéz is várni!
Anya, miért nincs szárnyam
hogy tudnék feléd szállni?
Anya, mondd miért nem jössz?
Már a Hold az égen...
és én félek, a sötétség
a kertben kajtat éppen.
Ölbe vágyom, az öledbe
sírni volna kedvem...
Ajtó nyílik halkán, csendben
s Anya itt áll velem szemben.*

A várakozás, a várni tanulás visszatérő motívum ugyanúgy, mint a félelem, a bizonytalanság, a kétségbeesés az anya jelenléte nélkül. A családi szerepek felcserélődését figyelhetjük meg például az *Altató édesanyának* című versben (*Napsugár*, 1995. 5. 11.), ahol a gyermek válik anyává, az anya gyerekké. A gyerekből lett anya álomba ringatja az anyából lett gyereket, ezáltal az igazi gyerek egy gyerekre ügyelő anya szerepét ruházza

magára. A *Vallomás* című versben is hasonló jelenséggel találkozunk, a mesélés családösszetartó tevékenységként, a közös kultúra, szokás részeként jelenik meg, amikor a gyerek arról beszél, hogy ha majd az anya megöregszik, ő fog neki olvasni. Az olvasás *lélekbeli eledel*. A gyermeki vágyak is előtörnek: „... gondszünetbe férközhessen közeledbe” (*Napsugár*, 1997. 5. 4.). Az *Édesanya-vers* a rajongó gyermek verse, akinek minde- ne az édesanya. Az anya hangja *fénycsokor*, szeme *ég selyme*, nincs már szó, ami kifejezhetné ezt az odaadást, a ragaszkodást, ezt maga a vers is megfogalmazza, egészében anyametaforává válik. A gyerek–anya kapcsolat egy mindent összetartó egység, univerzum, a gyermek hógyöngy, virág, zefír, levél, csillag, ablak, az anya tél, nyár, szél, szár, ég, vár; olyan párosokat alkotnak, amelyek egymást feltételezik a létezésben. A gyerek szereptanulása követhető nyomon a *Fogadalom* (*Napsugár*, 2005. 5. 10.) című versben, ahol a kislány ígéretet tesz arra, hogy jó anya lesz, gondoskodni fog a gyerekről, vigyázni fog rá; aki a vershelyzetben ismét maga az édesanya, levest főz neki, elviszi vattacukrot enni, sétálni, lefekteti. Az anyakép leírása a természeti jelenségekkel, virágokkal, fákkal, madarakkal hozható összefüggésbe, az anya hozza és viszi el a nyugalmat. Földiségét több ízben hangoztatja, lehet, hogy az önmeggyőzés végett is, ugyanakkor varázserejéről, szépségéről, jóságáról, halhatatlanságáról is sokszor szól, mint aki olyan, mint a fák, mint aki nem öregszik meg, mint aki soha nem hagyja el a kislányát, mint aki soha nem szűnik meg szeretni, ragyog, akár egy drágakő majd az álmokban, ha mégis el kell mennie. Több dalszerű költemény is születik, amelyek az anya köszöntését hivatottak szolgálni, ahol a kislány anya iránti szeretetének végtelensége érezhető, a folytonos együttlét igénye, amely a kisajátítás vágya fele is elmozdulhat: „Élj sokáig, mint kőváros, légy velem mindig határos” (*Napsugár*; 2014. 5. 3.). A *Dal* című (*Napsugár*, 2016. 5. 3.) versben az anya hús-vér jellege, földisége, nem földisége, angyal, tündér mivolta egyszerre jelenik meg. József Attila *Kései sirató* című versének áltatása, hitegetése sugárzik a költeményből, az anya a gyermeket áltatja, hitegeti, maga mellett marasztalja, de végül mégis elmenni készül. A családban betöltött pozíciók, szerepek meghatározzák azt, hogy ki mit tesz, ehhez járulnak hozzá az egyéni szokások. Anya virágokat öntözget, integet az elmenőknek, levest kanalaz, kiteszi a megmaradt ételt a madaraknak, vár este, nem fekszik le, ha a gyerek nincs otthon. Az együttlét, a közös tevékenységek igényét ismételten fogalmazza meg a kislány, arra kérve az édesanyát, hogy sétáljanak, álmodozzanak, hogy együtt legyenek, csak ők ketten, s játszanak. Az *Anyakérdő* című verset a hiány szülte: keresni, beszélni valakihez, aki nincs jelen a földi világban,

csak a természetben. A vers mintha a halál utáni élettel folytatna párbeszédet, vagy egy külső hang válasza lenne a kérdésekre.

Az apa és lánya viszony jóval visszafogottabb, ezt a versek mennyisége is igazolja, mindössze két apa-verssel találkozhatunk a *Napsugár* oldalain, az egyik az *Apával a szobában* című vers (*Napsugár*; 1994. 4. 7.), amely helyzetversnek is megfelel; a kislány az apával marad a szobában, odakint esik, szomorú, hogy bent kell ülnie, aztán rajzol, és elfelejti a bánatát. „Apa itt van a szobában / s én mégis egyedül vagyok / hallgatok, csak hallgatok.” Ezek a sorok arra engednek következtetni, hogy egy sokkal hűvösebb, távolságtartóbb kapcsolat van köztük. Mintha apával, aki olvas, mindig csak csendben kellene ülni, ez olyan, mintha igazából az apa ott sem lenne. A vers végén a kislány mintha valakivel közölné, akár a megérkező édesanyával, mintegy kiszólva a versből, hogy beletörődött a helyzetbe, és már nem búsul, „hiszen láthatod, hogy apával is jól megvagyok”. Az *Apaváró* című versben az apa elutazik, és őt várja vissza a megszólaló, aki a búcsúzás pillanatában ragad, és innen csak úgy tud elmozdulni, ha behunyja a szemét. Ekkor látja újra, mintegy belső látványként az apát: ahogy fociznak, ahogy mesél, ahogy a mindennapok rutinjai ismétlődnek, ahogy anya apát enni hívja. Azonban a kép eltűnik, ha a szem kinyílik, a képzelet vagy az emlék eloszlik, és a valóságban csak a helyzet marad, ahol nincs ott az apa. Az apa hiánya érezhető, ugyanakkor az elmúlás felől is olvasható a vers. Szabó Zelmira jól megragadja ezt a statikus képet, amely a búcsúzást fejezi ki, és amely egyben a vers háttéréként is szolgál: a gyerek integet az elmenő apának az ablakból.

A szülő–gyerek kapcsolatot bontogatják a *Szülőkről* (*Napsugár*; 2011. 2. 10.), valamint a *Szeretetről* (*Napsugár*; 2011. 5. 29.) című felnőtt gyermekversek, ahol a szülők mindig jót akarnak a gyermekeiknek, ám ez gyerekszemmel nézve nem biztos, hogy jó; az igazságot, az egyetértést keresik, ez viszont nem lehetséges, mivel a gyermek és a szülő között *túl nagy a különbség* a vers szerint. Szabó Zelmira az illusztrációban humorosan ábrázolja az ujjával fenyegetőző apát és nagymamát, aki egyik kezével a szívét is fogja, az anya pedig olyan, mintha imádkozna. Az utóbbi versben egy árva gyermek szólal meg, akinek a nagynénje a hivatalos gyámja, a mű pedig a hivatalos és nem hivatalos szeretet kérdését veti fel, amely a papír alapú, törvényes érzéketlenséget és a nem legalizált, elmélyülő szeretetet állítja egymással szembe. A baráti és szomszédai kapcsolatok nem családi, vér szerinti kapcsolatok, mégis úgy gondolom, hogy a társadalmi problémát felvető versek közé tartoznak, mivel ezek is mindennapiak, és kapcsolatoskat írnak le. *A barátnőm* (*Napsugár*; 2013. 1. 4.) című versben a kislánynak

egy képzeletbeli barátja van, aki lábát, kezét lóbálja, *repül*, kedvenc neve a Csilla (gyermekkori barátónő az *Emlék-bazár* című kötetben): „hadarva beszél, de én értem / minden szavát, minden mondatát /...jó nekem vele lenni...”. A barátság alapját itt a közös nyelv, a megértés, a közös titkok képezi, valamint az, hogy a barátságban lévők jól érezzék magukat egymás társaságában. Molnár Krisztina illusztrációjában megtoldja ezt az értelmezést azzal, hogy szárnyakat rajzol a lánynak, ezáltal angyalként vagy égi csodaként értelmezhetjük a képzeletbeli barátot, amely nem áll lényegében messze attól a már több helyen előforduló elgondolástól, miszerint az emberek kicsit angyalok is, ahogyan az angyalok kicsit emberek is, talán ennyi marad az isteni hasonmásból mára.

A szomszédok (*Napsugár*, 2017. 3. 18.) című vers a közös bérházak idejét eleveníti fel, ahol mindenki ismer mindenkit, a békesség járja át ezt az együttlakást, miközben mindenki a saját dolgával vagy bajával foglalkozik. Az utolsó két vers a felnőtt gyermekirodalomhoz tartozik (Lovász Andrea a felnőtt gyerekirodalom alatt a gyermekről alkotott sztereotípiák belehelyezését érti egy figurába, ahol valójában felnőttekről beszélünk, felnőtt problémákkal, és ezek egy érett olvasót igényelnek) (vö. Lovász 2015: 30). Szántó Biborka ezt a jelenséget maszkos identitásképzésnek mondja, amit a gyermeki perspektíva határoz meg. Ez a svéd típusú gyermekversekre jellemző (Szántó 2020: 151).

A kortárs gyermekirodalom egyik újabb tényezője az önreflexivitás (Makkai 2019: 65). Belső megszólalások, én-versek sora, amelyekben önvizsgálat folyik a kilétünkről, hovatartozásunkról, megjelenhetnek itt elfogadási problémák, elégedetlenségek. Ilyen vers a *Talány*: „Nem tudom hol találok / az igazi magamat... Ez is, az is én vagyok / Vagy talán mégsem? / Ki vagyok, mi vagyok / csak néha-néha értem.” (*Napsugár*; 2009. 9. 2.), *A más-kor* (*Napsugár*; 2010. 9. 5.), *Mérges vers* (*Napsugár*; 2013. 2. 7.), *Tükörvers* (*Napsugár*; 2021. 9. 9.), *Halogatás* (*Napsugár*; 2019. 11. 3.). Egy sajátos mássághangot, ugyanakkor én-hangot képvisel az a két vers, amelyekben egy látásszerűlt gyermek szólal meg: *Belső fények* (*Napsugár*; 2011. 12. 11.), valamint a *Fényes ablakok*: „...Tudod, én nem látok, a szemeim vakok / de lelkemben nyílnak fényes ablakok” (*Napsugár*; 2016. 1. 9.). Ezek a versek nem választhatók el teljesen a társadalmi érzékenységet sugallóktól, sem a helyzetversektől, amelyeket valamilyen szituáció, kontextus szült. Ilyen versek: a *Takarítás* (*Napsugár*; 2018. 4. 5.), *A színházban* (*Napsugár*; 2018. 2. 2.), *A vásárbán* (*Napsugár*; 2017. 10. 3.), *A cukrászdában* (*Napsugár*; 2015. 2. 3.), *A bolhacirkusz* (*Napsugár*; 2012. 10. 12.), *A kertben* (*Napsugár*; 2012. 10. 5.) *Az állomás* (*Napsugár* 2019. 6. 23.) című költemények.

A *Baba néni és Márk* című gyerekverskötetbe több vers is átkerül a *Napsugár*ból. A kötet az édesanya elvesztésének állít emléket. Különös családi helyzet teremődik, az özvegyen maradt Baba néni talál egy gyereket a parkban, aki vágyországából érkezik, és hazaviszi. Annak ellenére, hogy ez nem szokványos családi helyzet, ők családdá alakulnak azáltal, hogy együtt laknak, hogy Baba néni mesél, és hogy egyszerre fekszenek le. Mindkét félnek megvan a saját mondókája, a saját foglalatossága, a saját belső világa, azonban a közös térben, időben levés, a közös tevékenységek, a közös élmények erősítik a kapcsolatot, egymásra hangolják a két idegent. Az együttmozgás teszi lehetővé a család kialakulását, a harmóniára való törekvést. Míg Baba néni főz, Márk rajzol a konyhában, míg Baba néni varr a kertben, Márk a fellegeket nézi és álmodozik, együtt esznek, együtt nézegetik az emlékeket, közös a játék, együtt mennek a cirkuszba, a főtérre, együtt utaznak. Érdekes képpé válik a kiterített, kimosott ruhák látványa a szárítókötélen: mintha csak itt látszana legjobban az együtté tartozás. A családhöz a kert, a ház, a virágok, a pincei egér, a padláson lakozó kobold, a szomszédok, a kéményseprő is hozzátartoznak. A két személy közti viszony egyre szorosabb, Márk fél Baba néni nélkül, Baba néni távolról is megérzi ezt a félelmet, és siet haza. Láthatatlan kapocs alakul ki köztük, mire a kötet végén Márknak vissza kell mennie a saját országába, mivel az édesanyja már várja ott:

*Baba néninek hiányzik Márk,
olyan most a lelke, mint likas zsák.
Nem leli a helyét, járja a szobákat,
nyugtalanúsága felveri a házat.* (Cseh 2015: 75)

Márk egy csillagot visz neki, hogy ne maradjon egyedül.

Cseh Katalin költészetének sajátossága a mássághangok felnagyításában érhető tetten, kirekesztett, megbélyegzett hangok erősödnek fel e lírában, szólalnak meg különböző helyzetekben. A *Napraforgók a kertben* című kötet a borsai elmegyógyintézetben tett látogatások eredményeként jött létre. Felnőtteknek szóló verseskötet, ahol a betegek beszélnek érzéseikről, gondolataikról. A család és a családtagok közötti viszony ebben a kontextusban teljesen megváltozik. Itt a családtagok már nem laknak együtt, nem töltenek időt együtt, vagy csak keveset; egy teljesen más tér és idő határozza meg, választja le a külvilágtól az itt lakók életét, kapcsolatait, szerepeit, miközben tudatosan minden az itt élőkben, de ki vannak szolgáltatva annak a helyzetnek és körülménynek, amelyben élnek. Az énjük töredezettsége, sebzettség

révén képtelenné válnak sok esetben a kapcsolatteremtésre, a barátkozásra, mivel erős a gyanakvás, a bizalmatlanság bennük, így nagyrészt mindegyikük egyedül van. A külső világ szerepfelosztásai megszűnnek, nincs engedély a szerelemre, a testiségre, a nő itt már nem nő, az apa nem apa, nem férj, a beteg kategória az uralkodó, az orvos kerül vezető pozícióba. A családdal való találkozás, az otthon, az otthonra találás erős vágyként, kívánságként jelenik meg, a betegek nagy része sok éve nem járt otthon, van olyan, aki kollégiumi szállásra kerülése óta nem látta a szüleit, családtagjait, más el is veszítette őket. Több esetben megszűnnek a kapcsolatok, vagy minimálisra redukálódnak az éles elválasztás miatt, néha telefonon felhívják a szeretteiket őket; még ritkább a látogatás, ilyenkor szerepcseré történhet, a beteg vigasztalja az egészségest, mivel az elfogadás nem tud bekövetkezni, a betegség elviselhetetlenné válik a külső családtagok számára. A kint élő családtagok közül van olyan, aki bevallja, hogy fél a bent lakótól. Bizonyos esetekben nem ismerik fel a hozzátartozókat, a szeretteiket emlékeikben őrzik, vagy tárgyak helyettesítik ezeket, mint például babák, párna, sütemény.

Az *Emlék-bazár* című kötetben egy érzékeny női hang szólal meg a maga életrészeiben, a kislánytól a serdülő lányon át egészen a gyászoló felnőttségig. A család ebben a kötetben az emlékezés révén elevenedik meg terekhez, tárgyakhoz, mozgáshoz, mozdulatokhoz, illatokhoz kötöten. Az otthonnak *íze és hangulata* van, a befőttésüvegek az anya illatát hordozzák. Az anya emléke a szokásai révén elevenedik fel, de az emlékezést segítik elő az anya tevékenységei és a közös tevékenységek is. A tárgyak elmozdulásai az elvesztett anya lélekribbenéseivé válnak: a függöny lebbenése, a kanál koccanása. Az otthon a *szoba levegője, a molyos ruhák, az apa kalapja, szemüvege, kabátja, a szőnyegek, a kert, a lugas, a diófa, a testvérek testmelege, az egy akolba tartozás, a fürdés, az apa-anya egy szusszanata, az együtt nevetés-zokogás, az együtt lélegzés* jelenti. A terek megoszlanak a családban betöltött szerepek szerint, az anya a kislány elmondása szerint földrajztanárnő, de szabad idejében ruhákat varr a konyhában, az apa az irodában várja a híveket, és a templomban prédikál. Az apának szomorú szemei vannak, amikor temetni megy, még szomorúbbak, „osztályellenség”, közeliként és távoliként jelenik meg egyaránt, csakúgy, mint a szigorú tekintetű, egykor tanítónőként dolgozó nagymama. Az apa státusza kihathat a családban élőkre, de főleg a kislány személyiségfejlődésére, mivel a szabályok ebben a környezetben szigorúak, meg kell felelni az elvárásoknak, annak, hogy ő *papkisasszony*, ezért szorongóvá válik.

Az emlékezés sokszor filmszerű kockákba rendeződik, ez az *Anyakönyvben* is megfigyelhető, de a *Forrpont* című versben is, ahol a kisebbik

testvér elfeledkezik a kenyérvásárlásról, és csak este ér haza, elmegy játszani: „Ma is a pályán van, a kőasztal mellett, / körülengi lényét júliusi meleg. / Állókép? Mozgókép? El nem tűnő, / lendül a piros pingpongütő” (Cseh 2017: 45). Az *Emlék-bazár* (Cseh 2017: 21) című vers az emlékeket tárgyiasítja, sorba rakja a polcokon, ezek jótól és bánattól egyaránt terhesek, a félelmet a dobozba zárja, ahogy egykori önmagunkból is egy darabot.

Az *Anya-könyv* József Attila *Kései siratója* mottóját hordozza, a szerző ebbe a keretbe helyezi a verseket. Egy harc, egy vergődés önmagában, ami az anya megbetegedésétől az elvesztésén túlra vezet, szinte már az örület határát súrolva. Az elfogadás, a megnyugvás, a megértés folyamatjellegű. Sokszor játssza újra, görgeti végig a filmkockákat, amíg kiírja magából a történeteket, amíg eljut az édesanya halálának elfogadásához, így az írás egyfajta terápiaként működik a gyász periódusaiban.

Ismétlem, az 1956-os magyarországi forradalom következtében Romániában a központi irányítás engedményeket tett, így született meg 1957-ben a *Napsugár* gyermekirodalmi lap, amely azóta is az erdélyi magyar gyermekirodalom közvetítője, tere, ahol író- és olvasógenerációk találkoznak. A lap egyaránt fogadja be a Forrás-nemzedékek hagyományában íródott szövegeket és a „transzközép” generáció kortárs szövegeit. Cseh Katalin írásai a két nemzedék közé helyezhetők, költészetében egyaránt megtalálhatóak a Forrás-nemzedékek jegyei: a természetközelség, a néphagyomány, az urbánus tartalmak, valamint a kortárs jegyek: a tematikai, a nyelvi tabuk felszámolása, a maszkos identitás, a szocio tartalmú szövegek. Az utóbbiakban fontos szerepet kap a család, a családtagok közötti viszony, a szerepek, ezek tanulása, elvesztése, cseréje, hatásai az én alakulására, a szociális viszonyokról való beszéd, a kimondhatatlan kimondása, az érzelmek kifejezése.

A *Napsugárban* megjelent szövegek egy része később különálló kötetűvé vált (*Baba néni és Márk*), így a lapban való publikálás egyrészt az erdélyi gyermekirodalmi hagyományba való beépülésként értelmezhető, másrészt pedig az irodalmi kánon felé való közeledésnek tudható be.

Irodalom

1957 Az induló *Napsugár* szerkesztőségének levele a gyermekekhez. *Napsugár*. BODONYI Edit

2006 *Család és iskola*. In: HEGEDŰS Judit (szerk.): *A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése*. Budapest, 45. <http://gespekonyv.btk.elte.hu/adatok/Pedagogia/84N%E1dasi/Nyomatat%E1sra/pdf/Csal%E1d,%20gyermek,%20t%E1rsadalom.pdf>

CSEH Katalin

1993–2021 Versek a *Napsugárban*.

2015 *Baba néni és Márk*. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda.

2017 *Emlék-bazár*. Kriterion Kiadó, Kolozsvár.

2014 *Napraforgók a kertben*. Lector Kiadó, Marosvásárhely.

CSEH-SZOMBATHY László

2006 A család meghatározása. In: CZIBERE Ibolya (szerk.): *Családszociológia*. Debrecen, 5–9. https://szociologia.unideb.hu/sites/default/files/upload_documents/czibere_ibolya_csaladszociologia.pdf

FODOR Sándor

2002 A gyermek nem a legigényesebb, de biztos, hogy a legőszintébb olvasó. Beszélgetés a gyermekirodalomról és a Napsugár indulásáról. *Korunk* 10. 27–34.

GÁL László

2019 *Gyermeklapok egy internet előtti lassabb korból*. <https://eletmod.transindex.ro/?cikk=27991>

GADAMER, Hans-Georg

1994 A játék. In: Uő: *A szép aktualitása*. T-Twins Kiadó, Budapest, 38–51.

1994 Ünnepek. In: Uő: *A szép aktualitása*. T-Twins Kiadó, Budapest, 62–81.

GYÓRFFY Gábor

2014 A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Romániában 1918–1989. In: APRÓ István – PAÁL Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig*. Médiatudományi Intézet. 120–140. <http://mek.oszk.hu/16000/16044/16044.pdf> 2022.01.03

KÉRCHY Anna

2016 A nonszensz poétikája és politikája. *Studia Litteraria* 3–4. 78. http://real.mtak.hu/63365/1/Studia%20Litteraria_nonszensz%20po%20C3%A9tik%C3%A-1ja%20C3%A9s%20politikaja_2016_1-2_19-7.pdf

LATHAM Sean – SCHOLES Robert

2006 *The Rise of Periodical Studies*. Modern Language Association. 517–530. <https://www.jstor.org/stable/25486329>

LÁSZLÓ Noémi

2015 Interjú Zsigmond Emesével, a Napsugár és a Szivárvány főszerkesztőjével. *Helikon*. <https://www.helikon.ro/bejegyzesek/interju-zsigmond-emesevel-a-napsugar-es-a-szivarvany-foszerkesztojevel>

LOVÁSZ Andrea

2015 *Felnőtt gyermekirodalom*. Cerkabella Könyvkiadó, Gyula, 29–30.

- NÁNÓ Csaba
2017 *Az áldozatból született Napsugár*. <https://erdelyinaplo.ro/muveledes/az-aldozatbol-szuletett-napsugar>
- MAKKAI Kinga
2019 Az erdélyi gyermekirodalom története. *Studia Litteraria* 1–2: 57–73. <https://ojs.lib.unideb.hu/studia/article/view/4260/4095> 2022.01.05.
- SZÁNTÓ Biborka
2020 A posztmodern és a poszt-posztmodern (kortárs) gyermekirodalmi diskurzus. In: Uő: *Kánonok a magyar gyermekirodalomban*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 27–54; 147–159.
- SZÁVA Enikő
2021. *A Napsugár fennmaradásához képernyőmentes idő kell. Interjú László Noémivel*. <https://kultura.hu/a-napsugar-fennmaradasahoz-kepernyomentes-ido-kell-interju-laszlo-noemivel/021>
- SÁNDOR Ildikó
2002 „A mese maga az igazság álruhában.” A Napsugár meseanyagából. *Korunk* 10. 40–41.
- VALLASEK Júlia
2007 A gyermekkép alakítása a Gheorghiu-Dej korszak ifjúsági lapjaiban. In: BALÁZS Imre József (szerk.): *A sztálinizmus irodalma Romániában*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 173, 175, 188–190.
2010 *Identitás és alteritás konstrukciók a Napsugárban*. In: BÁNYAI Éva: *Kultúrák határán I*. RHT Kiadó, Bukarest–Sepsiszentgyörgy, 214–223.
2013 Rendszerváltás a romániai ifjúsági sajtóban. In: BALÁZS Imre József: *Kortárs magyar kisebbségi irodalmak*. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 190–192.
- VÉGH Balázs Béla
2007 Az erdélyi magyar gyermekirodalom vizsgálata. 1999–2001. In: Uő: *A gyermekirodalom változatai*. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 122–138.
- W. CHURCHILL Suzanne, MCIBIE Adam
2016 *Little Magazines & Modernism. New Approaches*. Routledge. New York, 15–17.
- ZSIGMOND Emese
2002 Mit kér és mit kellene kérnie? *Korunk* 10. 36.

Bereczki Szende

Szende Bereczki (1987) este doctorandă a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Școala Doctorală de Studii de Hungarologie. În anul 2018 a absolvit masteratul de Studii Lingvistice și Literatură Maghiară din cadrul Facultății de Litere din Cluj-Napoca. Este licențiată din 2015 în domeniul Filologie, specializarea Maghiară-Finlandeză. În prezent este educatoare la Grădinița cu Program Prelungit Dumbrava Minunată din Cluj-Napoca.

Szende Bereczki (1987) is a PhD student at the Babeș-Bolyai University of Cluj-Napoca, Doctoral School of Hungarology Studies. She graduated from the Faculty of Letters in Cluj-Napoca with a master's degree in Hungarian Linguistics and Literary Studies in 2018. In 2015 she obtained a Bachelor's degree in Philology, majoring in Hungarian-Finnish. She is currently a kindergarten teacher at the Dumbrava Minunată preschool in Cluj-Napoca.

Publicațiile lui Katalin Cseh în revista pentru copii „Napsugár”

Numele Katalin Cseh lipsește de multe ori din contextul de a vorbi despre literatura maghiară din Transilvania, chiar dacă până în momentul de față a publicat în total șaisprezece volume. Din anul 1993 publică constant în revista pentru copii „Napsugár”, care și în acest moment este intermediarul literaturii maghiare pentru copii din Transilvania. Revista oferă nu numai un spațiu pentru texte valoroase, tradiționale și contemporane pentru copii, dar are și mai multe funcții, creând relații între diferite generații de scriitori, ilustratori și cititori. În lirica lui Katalin Cseh avem posibilitatea de a regăsi caracteristicile Generațiilor „Forrás”, precum și caracteristicile literaturii contemporane pentru copii. Poeziile se pot aborda prin tematica: natura, sărbătorile, diferite jocuri și relații sociale. O parte dintre poezii se adresează copiilor, pe când altele se adresează adulților cu „voce de copil”. Publicațiile lui Katalin Cseh din revista pentru copii „Napsugár” încearcă să se încadreze în tradiția literaturii pentru copii din Transilvania, iar pe de altă parte, evidențiază posibilitatea începerii unui proces de canonizare.

The Writings of Katalin Cseh in the “Napsugár” Children’s Magazine

Katalin Cseh's name is often absent from the discourse on Transylvanian literature, despite the fact that she has published sixteen volumes to date. Since 1993, she has been publishing continuously in the children's literary magazine “Napsugár”, which continues to be the main platform for Transylvanian Hungarian children's literature. The magazine offers not only a space for traditional and contemporary valuable children's literature texts, illustrations, but also a more functional role, creating links between generations of writers and readers. Katalin Cseh's poetry

displays traits of the "Forrás" generations, as well as those of contemporary children's literature. The poems can be approached along the lines of nature, celebration, play and social relationships, some of them being children's poems, others being poems in the voice of children addressing adults. Katalin Cseh's "Napsugár" publications can be considered an attempt to integrate the author's work into the Transylvanian children's literary tradition, but they also provide an insight into the start of a canonisation process.

Gálfalvi Ágnes

Dávid Gyula hozzájárulása a rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadói programok vizsgálatához

Dávid Gyula (1928, Árapatak) irodalomtörténész, szerkesztő, könyvkiadó-vezető, a romániai magyar könyvkiadás meghatározó személyisége, híd a Kriterion Könyvkiadó 1970–80-as évekbeli korszaka és a piacgazdaság körülményei között működő, jelenlegi romániai magyar könyvtermelés között. (Az említett korszakban a Kriterion kolozsvári szerkesztőségét vezette; a rendszerváltás utáni nyugdíjaztatását követően, 1992-ben ugyanebben a városban megalapította a Polis Kiadót.) Nemcsak elméleti munkássága, gyakorlati szakmai példája, hanem a rendszerváltás után betöltött művelődéspolitikai szerepe révén is könyvkiadásunk legismertebb szaktekintélyének számít.

Dolgozatom az irodalomtörténész könyvkiadóképét vizsgálja a rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadást tárgyaló írásaiban, különös tekintettel a könyvkiadói programokra, ezen belül hagyomány és újítás viszonyára. Vizsgálódásának indítékaira és módszerére is kíváncsi voltam kutatásom során.

Forrásaim a téma tanulmányozásához

Dávid Gyula legmonumentálisabb irodalomtörténeti, ezen belül könyvkiadás-vizsgálati műve a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*,¹ mind lexikonszerkesztői, mind szócikkírói munkásságát tekintve. A könyvkiadás témájú részeket ő jegyzi (ilyenek a könyvkiadók, sorozatok, valamint a könyvkiadás alterületeinek és személyiségeinek a szócikkei). Ő a szerzője a rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadásra vonatkozó fejezetnek is a *Romániai magyar évkönyv*² 2000-es, induló kötetében (Dávid 2000c).

Irodalomtörténeti, ezen belül könyvkiadás-történeti írásait Dávid Gyula három tanulmánykötetbe szerkesztette, amelyek közül az első kettő 2000-ben, illetve 2003-ban a csíkszeredai Pallas-Akadémia Kiadó *Bibliotheca*

¹ A továbbiakban: RoMIL.

² A továbbiakban: RMÉ.

Transsylvania sorozatában jelent meg, majd 2018-ban a Polis Kiadó adta ki a harmadikat. Már a 2000-es *Erdélyi irodalom – világirodalomban* is sűrűn kitért az általunk vizsgált területre, például ebben közölte *Misztótfalusi Kis Miklós öröksége az erdélyi magyar könyvkiadásban* című tanulmányát (Dávid 2000d), de egyéb, a témába vágó szövegek mellett a másodikban, az *Írók, művek, műhelyek Erdélyben* kötetben jelentek meg azok az interjúk, amelyeket Beke György készített vele a romániai magyar könyvkiadás aktuális kérdéseiről, az *Egy témáról két időben – epilógussal* fejezetben (Dávid 2003b), Dávid Gyula korszakunkra vonatkozó „epilógusával”. A 2018-as *Elődök nyomában – kortársak közelében* kötet túlnyomórészt irodalomtörténeti témájú, vegyes műfajú írásokat (tanulmányokat, hozzászólásokat, búcsúztatókat) tartalmaz, néhányban azonban érinti a könyvkiadás területét is.

A *Magyar tudományosság Romániában* kutatástörténeti tanulmányai közül az irodalomtudományra vonatkozó fejezet könyvkiadási részét ugyan-csak Dávid Gyula jegyzi (Dávid 2015). Rövidebb-hosszabb, könyvkiadás témájú írásait rendszeresen közölte a kulturális sajtóban, például *A Hétben* (pl. Dávid 1994), az *Erdélyi Múzeumban* (pl. Dávid 2011) – ezeket olvasva észrevehető, hogy egy témát számos szövegváltozatban dolgoz fel, és a gondolatok alakulástörténetét is végigkövethetjük.

Könyvkiadás-vizsgálati munkásságának túlnyomó része az 1990 előtti időszakot tárgyalja. Dolgozatom szűkebb témájára két fő forrás vonatkozik: az RMÉ-beli tanulmány (Dávid 2000c), valamint a RoMIL. A fentebb felsorolt címek közül a legfrissebb 2015-ös (Dávid 2015), a teljes kiadói mezőnyt lefedők közül pedig a 2000-es RMÉ-beli szövege,³ illetve a fent említett Beke György-interjú „utóhangja”, amely 2003-ban jelent meg, de a szövegben egy helyen megemlíti, hogy 1999-ben íródott (Dávid 2003b: 287). Ezért munkásságát a rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadás kutatásán belül leginkább az átmeneti korszak vizsgálatában tudtam felhasználni forrásként.

A könyvkiadás témáját tárgyaló Dávid Gyula-szövegek műfajilag heterogének: tanulmányon kívül konferencia-hozzászólás és előadás is akad köztük. A szerző ugyanis változatos területeken: publicisztikában, tanulmányokban, konferenciákon és nem utolsósorban a gyakorlatban (egyrészt különböző testületek tagjaként, másrészt mint kiadóvezető) tevékenykedett a romániai magyar könyvkiadásért. Írásai jelentős része élőszóban hangzott

³ Ezt ő maga is írja legfrissebb számbavételében, az *Újvárad* folyóirat ankétjára adott válaszaiban (Könyvműhely. Az *Újvárad* májusi számának melléklete, 4).

el valamilyen rendezvényen, tehát tájékoztató, népszerűsítő jellege nem a véletlen műve. Utólag ezeket nem alakította tanulmányá.

Könyvkiadás-kutatói tevékenységéről a kutató és az olvasóközönség leginkább a tiszteletére kiadott két születésnap-i köszöntőkötet (Dáné–Demény 2008 és Bartha 2018) írásaiból, valamint a különböző sajtótermékekben róla megjelent méltatásokból, például Egyed Emese laudációjából a BBTE Professor Honoris Causa címe odaítélésekor (Egyed 2018), illetve a könyveiről közölt kritikákból (pl. Györffy 2001) tájékozódhat (amelyek inkább irodalomtörténeti, szerkesztői, esetleg könyvkiadás-politikusi tevékenységét érintik, a könyvkiadás-kutatóit ritkábban), de megkerülhetetlenek a vele készült, nyomtatásban vagy hang-, illetve videófelvevételeken megőrzött interjúk is, amelyek közül most csak a Bartha Katalin Ágnesnek a Kriterion Könyvkiadó évfordulójára kiadott beszélgetéssorozatában megjelent szöveget (Bartha 2020) emelném ki. Interjúiban inkább az 1989 előtti korszakról kérdezik.

2021 nyarával kezdődően hosszasan kérdeztem a rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadásról.⁴ Emellett a *Korunkban* 2021 novemberében megjelent tanulmányomban a korszak könyvkiadási problémáiról megfogalmazott gondolatok alakulástörténetét vizsgálom Dávid Gyula írásaiban (Gálfalvi 2021).

Dávid Gyula kutatói motivációja a források tükrében

Kutatásait Dávid Gyula „a könyvkiadás problémái iránti érdeklődésként” határozza meg, Beke György felvetésére válaszolva, miszerint „könyvszociológiát” művel (Dávid 2003b: 264). Több helyütt „számbavételnek” nevezi a könyvkiadókat és adataikat felsoroló szövegeit (pl. Dávid 2000c: 130). Mikor a könyvkiadás vizsgálatáról van szó, az irodalomtörténész több évtizeden átívelve, változatlanul, soha nem elméleti, mindig pragmatikus indítékra hivatkozik (az indoklást az első Beke-interjú születésétől, 1982-től napjainkig számos szövegben szinte változatlan megfogalmazásban ismétli meg): „...mindennapi munkám során egy sereg olyan kérdéssel kerülök szembe, amelyre nem lehet válaszolni, ha az ember nem ismeri az egész romániai magyar könyvkiadást s különösen azt, ami ma Romániában magyar nyelven megjelenik” (Dávid 2003b: 264). Általában jellemző ezekre a szövegekre az egyes vagy többes szám első személyben történő fogalmazás; szemlátomást belülről nézi a vizsgált területet.

⁴ Gálfalvi 2022.

Ugyancsak az első Beke György-interjúban rövid bibliográfiát nyújt a Kritérionnál az addig (tehát a hetvenes években) kiadott „könyvszociológiai” művekről: olyan címek jelentek meg a *Korunk Könyvek* sorozatban, mint Robert Escarpit: *A könyv forradalma* (Dávid 2003b: 265). A „magunk ismeretének” romániai magyar hagyományát folytatva próbálja értelmezni kora könyvkiadásának jelenségeit, és a fent említett pragmatikus motiváció számos szöveghelyen tetten érhető írásaiban: „... a tényezőknek az egyenkénti, de *folyton egymásra figyelő elemzése* vezethet talán el a *megoldáshoz*, ami – előrebocsátom – szerintem nem lehet más, mint e területek összes felelős tényezőinek egymásra figyelő és összehangolt cselekvése” (Dávid 2003d: 195).⁵

Dávid Gyula könyvkiadás-kutatói munkásságára is érvényes az a megállapítás, amelyet a Professor Honoris Causa cím odaítélésekor mondott laudációjában Egyed Emese az 1956-os eseményekről szóló írásaira ért: „A személyes érintettség és a ténszerűség összehangolásának, problematikusságának tudatában is vállalkozott arra, hogy saját korát és benne az őt érintő eseményeket felelősséggel értelmezze” (Egyed 2018: 8).

Kiadói programok: előzmények, hagyomány és megújulás ***Dávid Gyula írásaiban***

Amikor Dávid Gyulának a mai kiadói programokról szóló műveit vizsgáljuk, hasznos számba venni, mit ír e programok előzményeiről. Számos írásában tér ki az erdélyi könyvkiadás történetére. A könyvkiadói hagyomány folyamatosságát több helyütt hangsúlyozza (feltűnő a megfogalmazás megformáltsága, következetessége: különböző beszédhelyzetekben ugyanúgy fogalmaz).⁶ A RoMIL *könyvkiadás* szócikkében ezt írja: „a romániai magyar könyvkiadás erdélyi előzményei a 16. század első harmadára nyúlnak vissza; ettől az időszaktól kezdve, a történelmi viszontagságok közepette megszűnve is, a könyvkiadás megszakítatlan volt” (RoMIL III: 209). A folyamatosságot emeli ki a *Misztótfalusi Kis Miklós öröksége az erdélyi magyar könyvkiadásban* című tanulmány is. Érvelése szerint Misztótfalusi Kis Miklós „nyomdász-ként nem csak egyszerű kivitelezője volt a hozzá került könyveknek, hanem

⁵ Kiemelések tőlem.

⁶ Ez a tradíció szerves leágazása a magyar könyvkiadói hagyománynak, melyről így ír a szakma mindennaposan használt kézikönyvében Gyurgyák János: „Az évszázadok alatt kialakult könyvkiadói hagyomány nem tartalmatlan, üres forma, hanem a magyar kulturális örökség része, amelyet elődeink hagyományoztak ránk, s amelyet nekünk kell átadnunk az utánunk következőknek” (Gyurgyák 2005: 17).

tudatos kiadói program megtestesítője is, amely program célja a közművelődés megalapozása (jó tankönyvekkel), a tudás minél szélesebb körben való elterjesztése, s az egyháziak mellett világi tárgyú könyvek megjelentetése is” (Dávid 2000d: 205).⁷ Ezután – érvel a szerző – a hagyomány folyamatos. A második világháború utáni időszakról egészen a közelmúltig ezt a folytonosságot Dávid Gyula szerint elsősorban a könyvsorozatok képviselik.⁸

Amikor a rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadásról írva, kitér a közvetlen előzményekre, Dávid Gyula leggyakrabban a régi Kriterion kiadói programjáról beszél. A Bartha Katalin Ágnes által készített interjúban kiemeli, hogy a rendszerváltás előtti Kriterion maga is korábbi romániai magyar kiadói programokat folytat: „[...] a listát [az Irodalmi Kiadó Bodor Pál vezette magyar részlegének 1970-es tervében szerepelő kéziratokat] a két kiadó egymás közt baráti alapon osztotta meg. A megosztásban, igaz, voltak bizonyos elvi elképzelések is.” (Bartha 2020: 311–312) A világirodalmi *Horizont* sorozat, a *Téka* meg a *Romániai Magyar Írók* a Kriterionhoz kerültek. A RoMIL *Kriterion Könyvkiadó* szócikkében (RoMIL III: 270–281) a fentiek mellett az 1989 előtti kiadói program következő elemeit emeli ki: a romániai magyar eredeti irodalom kiadása, különös tekintettel a *Forrás*-sorozatra, önéletrajz, memoár- és irodalmilevelezés-kiadás, az erdélyi irodalmi hagyomány kiadása olyan sorozatok révén, mint a Fehér Könyvek, gyerekkönyvek, művészeti kismonográfiák, társadalomtudományi kötetek és nem utolsósorban szótárak, lexikonok: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, RoMIL. Ehhez adódott a szócikkíró szerint a kiadó soknemzetiségű profíljá, magyar vonatkozásban ebből következően a romániai szerzők műveinek magyar fordításban való kiadása, másrészt a kiadványok exportja Magyarországra és a nyugati magyarsághoz, ezáltal a romániai magyar szerzők bemutatása a világnak.

A rendszerváltás előtti Kriterion kiadói programját, intézményi szervezését mércének tekinti, amelyet a kortárs kiadóknak nem sikerül megütniük (vö. pl. Dávid 2003a: 6–7). Ennek – meglátása szerint – külső tényezőként többek között az volt az oka, hogy az 1970-es és 1980-as évek politikai-társadalmi stabilitása lehetővé tette a hosszú távú tervezést: „... lehetőség nyílt arra, hogy hosszú távú kiadópolitikai programokat állítsunk össze és valósítsunk meg” (Dávid 2000e: 247).

⁷ Kiemelés tőlem.

⁸ Dávid Gyula beszélt erről a rendszerváltás utáni könyvkiadásra összpontosító interjúmban – 1. 4. lábjegyzet, de szó volt róla a 2022-es Udvarhelyi Könyves Napokon a Kriterion 50 éves történelmét számba vevő előadásán is.

A hagyomány már említett megszakíthatatlansága Dávid Gyula érvelése szerint abban is megnyilvánul, hogy a kiadói programok a romániai magyar könyvkiadás egyik szakaszáról a másikra nem éles töréssel, hanem több-kevesebb folyamatossággal tértek át. Például az 1989-ben megszerkesztve kiadásra váró kéziratok közül egyet legalább (a Kuti Márta szerkesztette Zord Idő antológiát) a Mentor Kiadó vett át (Bartha 2020: 347). Dávid Gyula szemléletében a hagyomány és megújulás dialektikus kapcsolatára szép példát találunk a RoMIL *Kriterion Könyvkiadó* szócikkében, ahol így fogalmaz a „Tiltott könyvek szabadon” haskötős könyvekről írva: „A Kriterion ilyen körülmények között előbb az 1989 előtt a cenzúra által tiltott könyvek kiadásával próbált újat hozni”⁹ (RoMIL III: 280).

Dávid Gyula tehát végig kiáll, érvel, példákat hoz fel az erdélyi magyar kiadói hagyomány értékei mellett. A rendszerváltás utáni könyvkiadás kapcsán már elégedetlenségét fejezi ki, először engedékenyebben és a fejlődőképességébe vetett bizalommal, majd – mint alább bővebben kifejtem – szigorúbban.

Összehasonlításképpen megemlíteném, hogy egyes szerzők kritikusabb szemmel nézik az 1970-es, 1980-as évek kiadói hagyományát. Rostás Zoltán egy 1990 végén H. Szabó Gyulával készített interjúban megjegyzi, hogy a Kriterion programja már a rendszerváltás előtt meghaladott volt (Rostás 1990, 50: 3). Bíró A. Zoltán *Tudományos könyvkiadás Erdélyben 1989 után* című tanulmányában azt állítja, az 1970-es, 1980-as években „a kisebbségi identifikációs folyamatnak a tudományos könyvkiadást beszűkítő, torzító szerepe” volt, mely „mintegy búvópatakként élt tovább az 1989 utáni gyakorlatban is” (Bíró 2005: 37).

A kiadói programokat befolyásoló tényezők

Bár a szó szoros értelmében vehető kronológiát sehol nem közöl, Dávid Gyula írásából kirajzolódnak a rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadás időrendi egységei egészen körülbelül 1998-ig. Ő a következőképpen tagolja ezt a korszakot:

- 1989–1991 között még a szocializmus korában készült kiadói tervek-ből él a piacgazdaságra áttérni próbáló könyvkiadás;
- az 1992–94 közötti időszak „a fordulat éve” (Dávid 2003b: 288); sorra jelennek meg a későbbi fontos kiadók, és jelentik be kiadói programjukat;

⁹ Kiemelés tőlem.

– 1993–98 között „kialakul a romániai magyar könyvkiadás élmezőnye” (Dávid 2003b: 289).

A RoMIL *könyvkiadás* szócikkében Dávid Gyula a rendszerváltás utáni könyvkiadást, következésképpen a kiadói programokat alakító következő tényezőket sorolja fel: „...a korábbi kiadói főigazgatóság alá rendelt kiadók lassú és nehézkes önállósulása, a központi könyvterjesztő-hálózat válsága és széthullása, a [...] nyomdák további hanyatlása, másfelől részben e struktúrákból már kiszakadt önállósult kiadók [...], könyvterjesztő vállalatok (pl. a csíkszeredai Zenit) mellett magánkiadók, könyvkereskedők és nyomdák megjelenése”, a magyarországi könyvbehozatal és ezzel ellentétesen az olvasóközönség leszegényedése (RoMIL III: 209–224). Egy 1994-ben *A Hétk*ben megjelent „gyorsmérlegében” így értékeli: „A gazdasági életünk egészét sújtó infláció, a papír- és nyomdaárak [...] emelkedése olyan gondot jelent, ami egyelőre hátráltatja kiadói profilok kialakulását.” A magánkiadók kiadói tervét a szerző szerint az határozza meg, hogy a kiadó mire kap pénzt, mit tud eladni (Dávid 1994: 4).

Ha időrendi sorrendben végigolvassuk Dávid Gyula írásait, megfigyelhetjük, hogy az évek során a tényezők változásával az ő értékelései is alakultak: 1990-ben szárhegyi felszólalásában még a nyomdai válságot tartotta szerzőnk a könyvkiadás legsürgetőbb problémájának (Dávid 2000e: 248–249), a RoMIL-szócikkben (1994) a fenti áttekintést nyújtja, 1995-ben *Irodalmunk és közönsége* című írásában ismét kijelenti: „...a válsághelyzet nem a nyomdák teljesítőképessége körül van [...] Az okok sokkalta többértékűbbek.” (Dávid 2003d: 195) A gondolat kifejtése során megjelenik több, a kiadói programokat érintő motívum, amely azóta is szimptomatikus az erdélyi könyvkiadásról tett megállapításokban, például az, hogy az erdélyi írók szívesebben adják kéziratukat a jobban fizető magyarországi kiadóknak. Egy 1998-as konferenciára megfogalmazott, *A magyar irodalom egységének gondja – Schengen árnyékában* című hozzászólásából (Dávid 2000b) már úgy tűnik, hogy a fenti, 1995-ös tanulmányában tárgyalt, meghatározó tényezők közül Dávid Gyula a könyvterjesztést látja az új korszak könyvkiadásában a működőképesség próbakövének.

Bár a kiadói hagyományt Dávid Gyula soha nem bírálja, a kritikai mérce hiányáról nem beszélhetünk, mivel a rendszerváltás utáni korszak könyvkiadásának helyzetét (talán az első egy-két év optimizmusa után) általában negatívan értékeli. Gyakran használja a válság szót a szövegekben, pl. *A kisebbségi irodalom válsághelyzetei* című előadásában, ahol azt is részletezi, hogy a külső tényezők miként torzítják el a kiadói programokat (Dávid 2000a: 320–321). Am a megújulás gátját Dávid Gyula nemcsak

külső, hanem belső tényezőkben is látja: „...könyvtermelésünkben ma még nagyfokú ösztönösség, alkalmosság uralkodik” – írja (Dávid 1994: 4). „A romániai magyar könyvkiadás 1989/90-es nagy reményeit nem igazolta az idő” – írja 1995-ben *Irodalmunk és közönsége* című tanulmányában (Dávid 2003d: 195). Ugyanitt azon állítását, miszerint a kiadói programok kudarcosak, a következő okokra vezeti vissza: a kiadók nagy része alig egy-két címet jelentet meg, ráadásul megfelelő szakmai felkészültség, a személyzeti feltételek minimális biztosítása nélkül, a végeredmény nemegyszer silány, ezért Magyarországon nem versenyképes. A könyvkiadók tőkehiány miatt nem tudnak „akárcsak éves távlatú kiadópolitikát” folytatni. A régi rendszerben szakmát tanult szerkesztőgárda kiöregedőben, és nem fiatalítottak (Dávid 2003d: 198). *Műhelyek, gondok, lehetőségek a hazai magyar irodalomtudományban* című tanulmányában a hosszú távú kiadói stratégiák akadályát a könyvkiadás-támogatási rendszer „alkalmosságában” látja: a támogatást odaitélő kuratóriumok pillanatnyi helyzetek, azaz egy adott pályázati kínálat kezelésére kényszerülnek (Dávid 2003e: 188).

Dávid Gyula a rendszerváltás utáni kiadói programokról

Mint fentebb bemutattam, az erdélyi könyvkiadási hagyomány Dávid Gyula értelmezése szerint folyamatos; az elsősorban a Kriterion Könyvkiadó által összeállított éves kiadói tervek 1989 után cezúra nélkül egészültek ki és adódtak tovább a rendszerváltás utáni Kriterionnak, de néhány új kiadónak is (pl. Mentor, Polis).

Az irodalomtörténész könyvkiadás témájú írásainak fókuszában a kiadói programok vizsgálata áll. Szenvedélyes érdeklődéssel figyelni alakulásukat, már az új rendszer első éveiben perspektivikusan szemlélve azt: „2-3 esztendő nem elég, hogy egy magánkiadó saját profilját kialakítsa” – írja 1994-ben (Dávid 1994: 4).

Dávid Gyula a vizsgált időszak könyvkiadásáról írt helyzetjelentéseiben rendszeresen kiemeli a kiadók közül egyeseket az általa felállított tételek szemléltetésére, de a romániai magyar kiadókra egyetemesen érvényes törvényszerűségekre is rámutat. A RoMIL-ben a kiadókról, de a kiadói szakterületekről és a sorozatokról is ő írja a szócikkeket, úgyhogy az egyes kiadói programok vizsgálatában ezek válnak a kutató legmegbízhatóbb forrásává, amelynek sajnos korlátot szab az, hogy az első két kötet (az A–Ke betűkkel kezdődő szócikkek) az általunk vizsgált időszak számára hasznosíthatatlanul korán jelent meg; még a III. (Kh–M) kötetből is kimaradnak olyan, Dávid Gyula által máshol jelentősnek minősített kiadók, mint a kolozsvári

Kalota – Géczi A. János alapította, a szerző többek között a neki szentelt, *Feledés ellen. A tíz éve távozott Géczi A. Jánosról* című írásban beszél róla (Dávid 2018: 316–318). Általánosságban elmondható mind a hat kötetről, hogy nem minden kiadó, nem minden sorozat kap szócikket. Úgy tűnik viszont, a szócikket nyert kiadók megegyeznek az egyéb szövegekben általa fontosabbnak felsoroltakkal, amelyek kiadói programjáról elismerően nyilatkozik.¹⁰ A Kriterion honlapján publikált lexikonváltozatban a korai kötetek számos szócikke frissült. Dávid Gyula közlése szerint¹¹ az általa jegyzett szócikkek frissítésére ugyan felkérték, de a Kriterion honlapján ezek még nem jelentek meg, illetve a levélben nem jelenti ki egyértelműen, hogy a frissítések elkészültek-e.

A kiadói szócikkekben (pl. a Pallas-Akadémia, Pro-Print kiadókra vonatkozóknak) bemutatja e könyvkiadói vállalkozások programját (pl. *Pallas-Akadémia* szócikk, RoMIL Online, <https://kriterion.ro/glossary/pallas-akademia-kiado/>). A szócikkekben csak közli a kiadói programot, nem elemzi azt. A kiadói szócikkek közül kétségtelenül a Polisé (a Dávid Gyula által elindított és vezetett kiadóé) a legkoherensebb szintézis a kiadói program tekintetében (*Polis* szócikk, RoMIL Online, <https://kriterion.ro/glossary/polis-konyvkiado/>). Az újabb kötetekben is igazodik a szócikkeknek valószínűleg már a Lexikon útnak indítása előtt felvázolt szerkezetéhez.

A rendszerváltás utáni kiadói programokat bemutatja a 2000-es RMÉ-ben megjelent tanulmányában is, emellett összegző áttekintést is közöl azokról. Sorra veszi azt a 9 kiadót, amely 1998-ban a könyvtermés több mint 70%-át megjelentette, kiegészítve a sort néhány olyannal, amelyeknek ismerete véleménye szerint nélkülözhetetlen a kor romániai magyar könyvkiadásáról alkotott képhez. Az általa kiválasztott kiadók (Mentor, Pallas-Akadémia, Pro-Print, Kriterion, kolozsvári kiadók és két nyomda, váradi kiadók) ismertetése során adatokat sorol fel (példányszám, 1999-es címek), és röviden jellemzi profiljukat. Osztályozza a kiadókat aszerint is, hogy mennyire vállalják fel a regionális törekvéseket. Az átfogó kép kialakítása érdekében a kiadói programokat számos szempont alapján vizsgálja: kutatja bennük az erdélyi könyvkiadási hagyomány folyamatosságát; hogy mekkora fontosságot tulajdonítanak a világ felé való közvetítésnek (a könyvvasári jelenlétnek); hogy sorozatokba szervezik-e kiadványaikat; elemzi, hogy miként viszonyulnak például a regionális értékekhez. „A regionális

¹⁰ Szócikkkel rendelkezik például a marosvásárhelyi Mentor Kiadó, amelyet minden számbavételében első helyen említ (például Dávid 2000c, 132).

¹¹ Gálfalvi Ágnesnek írott e-mail, 2022. április 10.

szellemi törekvések felkarolása, közvetítése az Erdély különböző vidékein működő kiadók egyik természetes feladata volt az idők folyamán” (Dávid 2000c: 134) – vezeti be a regionalitást vizsgáló részt. Figyelemre méltó, hogy ahol a programot kiadói tanács állítja össze, azt kiemeli.

A Beke György-interjúkhoz írt utóhangban (*Kérdézetlenül: a kilencvenes évekről*) sajnos nem írja le az egyes kiadói programokat, jobbra adatszerű felsorolásokat és történelmi áttekintést nyújt a könyvkiadás alakulásáról.

A *Magyar tudományosság Romániában 2000–2013 között* kötet irodalomtudományi fejezetében *Az irodalomtudomány jelenléte a könyvkiadásban* alfejezetet Dávid Gyula jegyzi. Kiadói programokat itt nem mutat be, csak sorozatokat.

Pár mondat erejéig kitérnék Dávid Gyula munkásságára a román–magyar fordításkiadási program leírását illetően. Erről elsősorban a szárhegyi találkozókra született hozzászólásaiban, amelyek *Szárhegy: két tételben, utószóval* címmel jelentek meg az *Erdélyi irodalom – világirodalom* kötetben (Dávid 2000e), illetve egyéb szövegeiben ír. Az általam vizsgált korszakra az „utószó” vonatkozik. Az első két részben leírja, hogy a román irodalom klasszikusait és a kortársakat 1944 után sikerült „tervezett és koncepciózus munkával” (Dávid 2000e: 242) kiadni, illetve számba veszi, milyen tennivalók vannak még ezen a területen: a szépirodalmon kívüli területekre eső művek iránt megnövekedett érdeklődés kielégítése, a fordítandó művek kiválasztásában a valóban illetékesekkel való konzultáció, új fordítónemzedék kinevelése, kiadványok előkészítése a könyvpropaganda útján. Az utószó szerint korszakunkban ezt nem sikerült megvalósítani, 1990–98 között mindössze 13 fordításkötet jelent meg.

A kedvezőtlen viszonyok a könyvkiadási programok egyéb területeit, például az irodalmilevezés-kiadást is gátolják Dávid Gyula szerint: a *Kriterion Romániai Magyar Írók* sorozata keretében indított „levelesláda” alsorozatnak rendszerváltás utáni sorsáról sajnálkozva írja: „az azóta¹² eltelt másfél évtizednek az effajta kiadások szempontjából ugyancsak kedvezőtlen kiadói körülményei lehetetlenné tették ennek a kiadványsorozatnak a folytatását is” (Dávid 2003c: 183–184), majd külön kiemeli a Molter-levelezés esetét. Hogy mennyire meghatározta a finanszírozás a kiadói programokat, ezen belül a hagyomány továbbvitelét Dávid Gyula értelmezésében, a fent elkezdett gondolatmenet folytatása bizonyítja: a kiadás III. kötete szinte nyomdakészen állt, a kiadó nem talált pénzforrást a kiadására.

¹² Az Erdélyi Fiatalok kötet zúzdába küldésére (1986) utal a szerző.

A körülmények egyéb könyvkategóriák, például a házi olvasmányok kiadását is kudarca ítélik (RoMIL V/2: 690).

A kritikus hang egyre erősödik az idő múltával, mint arról a kiadói programokat befolyásoló tényezőknél bővebben írtam. Az irodalomtörténész csak a logikus következtetést vonja le, amikor az elemzett írások közül az egyik legfrissebb keltezésűben (*Műhelyek, gondok, lehetőségek a hazai magyar irodalomtudományban*) így összegez: a romániai magyar könyvkiadás sem szerkezetében, sem működésében nem teszi lehetővé a hosszú távú kiadói stratégiák érvényesülését (Dávid 2003e: 188).

Dávid Gyula módszere a kiadói programok vizsgálata során

Dávid Gyula módszere a kiadói programok bemutatásánál az adott írás műfajának megfelelően változó. A RoMIL-szócikkekben egy-egy kiadó profilját mutatja be, általában felsorolja a kiadványait, sorozatait elemzés nélkül, amely egy lexikonszócikknek nem is feladata. Tanulmányaiban felsorolja a kiadott könyvtípusokat (sőt, a címek listáját is közli majdnem minden esetben), esetleg a sorozatokat is, idéz a kiadói bemutató szövegekből, vizsgálja, hogy az illető kiadó részt vesz-e társkiadásokban. Egyedül a Polisznál tér ki arra, hogy fontos része a kiadói programnak a könyvek tipográfiai és grafikai minősége. Az RMÉ-ben egyes kiadók (pl. a Pro-Print) sorozatait részletesen ismerteti, a Pallas-Akadémia bemutatásánál azonban csak egy sorozatról (*Erdély hegyei*) tesz említést, holott a *Bibliotheca Transsylvanicában* jelennek meg az ő tanulmánykötetei is (Dávid 2000c: 133). Az adatok (kiadónevek, könyv- és sorozatcímek, példányszámok és egyéb számadatok) felsorolását követően tanulmányaiban röviden következtetéseket von le, máskor a bevezető, általános megállapításokat követik az azokat illusztráló adatok. Az általa is többször „számvetésnek” nevezett kiadói program-ismertetőkhöz nem mellékel összegző elemzést; csupán előljáróban tesz egy-egy általános megállapítást: „... a sok könyvtermelő fórum az elmúlt évtized során kialakította – többnyire – a maga sajátos profilját, olvasóközönységét, s hogy mindkét vonatkozásban jellemző: a maga területén majd mindegyik túllépi a közép-erdélyi régió földrajzi és szellemi határait, s arra törekszik, hogy összromániai magyar, vagy – ha lehet – egyetemes magyar szellemi összefüggésben határozza meg önmagát” (Dávid 2000c: 136). Fontosnak tartom, hogy az irodalomtörténész által kiemelt vonás az 1990-es évek romániai magyar könyvkiadásának egy lényeges jellemzője: az optimista, *egyetemes* igény.

Él az összehasonlító módszerrel is. Például az RMÉ-ben a Pallas-Akadémia kiadói programját a Mentoréhoz méri (Dávid 2000c: 132), a Pro-Printről ezt írja: „...jól körülhatárolható és minden más kiadóétól megkülönböztethető arculata van a romániai magyar könyvkiadásban” (Dávid 2000c: 133). A Kriterion Könyvkiadóról szóló részben az 1989 előtti kiadói programhoz méri a megújult intézményét, például „a kiadó kultúrák közt közvetítő hagyományának megfelelően kétnyelvű Kányádi-versgyűjtemény”; „a Kriterion régebbi sorozatai közül [...] tovább gyarapodott...”, majd a kiadóbemutatót a következő összegző megállapítással zárja: „...az új kiadótulajdonosnak igencsak magas mércéhez kell tartania magát, ha a 2000-es évek Kriterionját meg akarja tartani a romániai magyar könyvkiadásban már kivívott helyén” (Dávid 2000c: 135). Már említettem, hogy a hagyományörzés/törés mennyire központi helyet foglal el Dávid Gyula szempontrendszerében az erdélyi könyvkiadás területén. A fenti szemelvények alapján elmondható, hogy az összehasonlító módszer a kiadói program hagyományos elemei továbbvitelének vizsgálatában hasznosul leginkább.

Véleményem szerint nagy távlatot nyitott volna a romániai magyar, illetve a magyarországi, esetleg a román kiadói programok összehasonlító elemzése, azonban ilyen témájú szöveget nem találtam Dávid Gyula írásai között.

Az RMÉ-ben Dávid Gyula összeveti a kiadói bemutatkozást a megvalósításokkal, pl. a Mentor Kiadónál így idézi az önmeghatározást: „Önmeghatározása szerint ugyanis a Mentor »...elsősorban az erdélyi magyar irodalom pártolója, de bizonyított szándéka valamennyi magyar – múltbéli és jelenkori – érték bemutatása«. [...] Az önmeghatározás első részét támasztja alá az 1999-es év Mentor-terméséből Balázs Imre József [...] verseskötete, [...] a második részét a Wass Albert életműsorozatban megjelentetett három könyv [...]” (Dávid 2000c: 132).

Mint már jeleztem korábban, ugyanazt a gondolatot, érvelést (nyilvánvalóan akkor, ha különösen fontosnak érzi) az irodalomtörténetész több írásában is megismétli, gyakoriak a szövegváltozatok. Az RMÉ-beli tanulmányának egyes bekezdései majdnem változás nélkül jelennek meg a Beke György-interjúkhoz írt utószóban (pl. Dávid 2000c: 130, vö. Dávid 2003b: 287). Ezáltal szervesen végigkövethető munkásságán gondolatainak alakulástörténete, amely még az előző korszakokról írt elméleti munkáiban gyökerezik, és végigvonul a következő évtizedek írásain is. Saját írásai-ból többször idézi a fontos adatokat, következtetéseket, például az említett utószóban (Dávid 2003b: 285) idézi a RoMIL III. kötetének *könyvkiadás*

szócikkét. Filológiai-közlési módszerére azonban többnyire az a jellemző, hogy nem hivatkozik az idézett forrásokra. *Erdélyi irodalom – világirodalom* kötete végén van egy jegyzet fejezet, de míg egyes szövegekhez csupán magyarázó jegyzetek, másokhoz számozott végjegyzetek is tartoznak. *Írók, művek, műhelyek Erdélyben* kötetének írásaihoz nem fűzött a szerző, illetve a kiadó jegyzetanyagot.

Végül kiemelném, hogy a vizsgált korszak könyvkiadására vonatkozó írásaiban nemigen hivatkozik más szerzők szakmunkáira. Ezt elsősorban annak tulajdonítom, hogy a rendszerváltás utáni könyvkiadásról kevesen írtak rajta kívül. Fő forrásai a Nemzeti Könyvtár katalógusai, valamint Szigethy Rudolf ezekre alapuló bibliográfiája, a *Romániai magyar könyvkiadás 1990–1998* (Szigethy 2003). Gyakran panaszkodik a rendelkezésre álló adatok szűkösségére (pl. Dávid 2000c: 131).

Összegzés

Dávid Gyula a romániai magyar könyvkiadásnak nemcsak gyakorlati, hanem elméleti szakembere is. A rendszerváltás után fokozatosan átalakuló könyvkiadást változatos műfajú szövegekben: tanulmányaiban, interjúiban, egyéb írásaiban vagy lejegyzett hozzászólásaiban, előadásaiban veszi számba. Elsősorban a kilencvenes évek átmeneti korszakáról közöl adatokat, értékeléseket, és vizsgálja az alakító tényezőket, hiszen a legutolsó, a teljes kiadói mezőnyre vonatkozó szöveg 2003-ban jelent meg. Fő forrásként Szigethy Rudolf bibliográfiáját használja. Kutatói motivációja pragmatikus: érvelése szerint a kiadói munkához szükséges a könyvkiadási mezőny ismerete. A rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadás gondjainak okát főként külső, elsősorban gazdasági természetű tényezőkben látja. A korszak kiadói programjait az erdélyi szakmai hagyomány szerves folytatásaként értelmezi, és ahhoz méri a kiadók teljesítményét a hagyományörzés/törésen kívül további szempontok alapján, mint a kiadott címek sorozatba szervezése, célközönség stb. Írásaiból egy kedvezőtlen feltételek között útját kereső, törekvő, eredményeket, de sok kudarcot is felvonultató kiadói világ bontakozik ki.

Dávid Gyula munkáin kívül kevés tudományos írás érhető el a rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadásra vonatkozóan, forrásértékük ezért is rendkívül nagy.

Irodalom

BARTHA Katalin Ágnes (szerk.)

2018 *Corollarium. Köszöntőkötet a 90 éves Dávid Gyula tiszteletére*. EMKE–EME, Kolozsvár.

2020 Bartha Katalin Ágnes interjúja Dávid Gyulával (2014). In: uő: *Egy nemzeti-ségi könyvkiadó a diktatúra évtizedeiben (1969–1989)*. Polis Könyvkiadó – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár, 309–353.

BÍRÓ A. Zoltán

2005 Tudományos könyvkiadás Erdélyben 1989 után. In: SIMON Attila (össze-áll., szerk.): *A határon túli magyar tudományos könyvkiadás*. Lilium Aurium, Somorja–Dunaszerdahely, 35–50.

DÁNÉ Tibor Kálmán – DEMÉNY Péter (szerk.)

2008 *Önzetlen pulpitus. Írások Dávid Gyula nyolcvanadik születésnapjára*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

DÁVID Gyula

1994 A mai romániai magyar könyvkiadás. Gyorsmérleg – fehér foltokkal és kérdőjelekkel. *A Hét* XXV. (24) 3–4.

2000a A kisebbségi irodalom válsághelyzetei, avagy mi minden rejtőzik a szabadság dzsungelében (1992). In: uő: *Erdélyi irodalom, világirodalom*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2000, 315–323.

2000b A magyar irodalom egységének gondja – Schengen árnyékában. In: uő: *Erdélyi irodalom – világirodalom*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 382–386. Lásd még jegyzet, uo. 407.

2000c A romániai magyar könyvkiadás egy új évezred határán. In: *Romániai Magyar Évkönyv 2000*. Szórvány Alapítvány – Polis Könyvkiadó, Temesvár–Kolozsvár, 129.

2000d Misztótfalusi Kis Miklós öröksége az erdélyi magyar könyvkiadásban. In: uő: *Erdélyi irodalom, világirodalom*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 204–212.

2000e Szárhegy – két tételben, utószóval. In: uő: *Erdélyi irodalom, világirodalom*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 233–253.

2003a A hazai magyar irodalomtudomány kérdései. *A Hét* XXXIII. október 18., 6–7.

2003b Egy témáról két időben – epilógussal. Kérdez Beke György (1982, 1988, 2003) In: uő: *Írók, művek, műhelyek Erdélyben*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 263–290.

- 2003c Erdélyi helyzetkép a magyar irodalom kéziratos örökségéről 1944-től napjainkig. In: uő: *Írók, művek, műhelyek Erdélyben*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 179–184.
- 2003d Irodalmunk és közönsége. In: uő: *Írók, művek, műhelyek Erdélyben*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 193–203.
- 2003e Műhelyek, gondok, lehetőségek a hazai magyar irodalomtudományban. In: uő: *Írók, művek, műhelyek Erdélyben*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 185–193.
- 2011 Zárszámadás a lexikonról – a jövő felé nézve. *Erdélyi Múzeum* LXXIII. (2) 7–14.
- 2015 Az irodalomtudomány jelenléte a könyvkiadásban. In: PÉNTEK János – SALAT Levente – SZIKSZAI Mária (szerk): *Magyar tudományosság Romániában 2002–2013 között I.* Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2015, 133–139.
- 2018 Feledés ellen. A tíz éve távozott Géczy A. Jánosról. In: uő: *Elődök nyomában – kortársak közelében*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 314–319.
- DOMOKOS Géza
- 1996–1998 *Esély. Visszaemlékezés 1989–1992. I–III.* Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996–1998.
- EGYED Emese
- 2018 Dávid Gyula munkáságának méltatása. *Művelődés* LXXI. (6) 7–8.
- GÁLFALVI Ágnes
- 2021 A rendszerváltás utáni romániai magyar könyvkiadás kérdései Dávid Gyula három írásában. *Korunk* III. (11) 64–71.
- 2022 „A könyvcsinálás egy szakma” Dávid Gyulát Gálfalvi Ágnes kérdezte 2021. július 8-án, majd 2022. április 4-én. *Újvárad* II. (12) 45–58.
- GYÖRFFY Gábor
- 2001 Erdélyi irodalom határon innen és túl. *Helikon* XII. április 10., 1–2.
- GYURGYÁK János
- 2005 *Szerzők és szerkesztők kézikönyve*. 2. kiadás. Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- RoMIL
- 1944 *Romániai magyar irodalmi lexikon III. (Kh–M)*. Főszerk. DÁVID Gyula. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- 2010 *Romániai magyar irodalmi lexikon V/2. (T–Zs)*. Főszerk. DÁVID Gyula. Kriterion Könyvkiadó – EME, Bukarest–Kolozsvár.
- RoMIL ONLINE
- 2022 Elérhető: <https://kriterion.ro/lexikon/lexikon/>. Utolsó megtekintés: 2022. április 16.
- ROSTÁS Zoltán
- 1990 Nyitottnak és versenyképesnek kell lennünk. Rostás Zoltán kérdezi H. Szabó Gyulát. *A Hét* XXI. (49) és (50).

SZIGETHY Rudolf (szerk.)

2003 *Romániai magyar könyvkiadás 1990–1998*. EME, Kolozsvár (Romániai magyar bibliográfiák 3). Elérhető: <https://rmk90.adatbank.transindex.ro/>

Gálfalvi Ágnes

Ágnes Gálfalvi (1970) este doctorandă la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Școala Doctorală Studii de Hungarologie. A absolvit Facultatea de Litere la aceeași universitate în 1994, specializarea maghiară-engleză. În anii următori, a lucrat ca profesor și traducător independent. Anul 2002 i-a marcat debutul în lumea editorială, iar în 2013, a înființat Editura Lector din Tîrgu-Mureș, a cărei director este în momentul de față. Domeniul ei de cercetare se bazează pe programele editoriale maghiare din România postrevoluționară.

Ágnes Gálfalvi (1970) is a PhD Student at Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca, Doctoral School of Hungarology Studies. In 1994, she graduated from the Faculty of Letters at the same university, majoring in Hungarian. In the following years, she worked as a freelance teacher and translator. The year 2002 marked her debut in the publishing world, and in 2013 she founded the Lector Publishing House in Tîrgu Mureș, of which she is currently the director. Her field of research is Hungarian publishing programmes in post-revolutionary Romania.

Contribuția lui Gyula Dávid la cercetarea programelor editoriale maghiare din România după 1989

Gyula Dávid este istoric literar, redactor și director de editură, teoretician în domeniul editurilor maghiare din România. În studiile sale, interviuri și alte texte face bilanțul schimbărilor treptate din domeniul editorial după căderea comunismului. El interpretează programele editoriale de după schimbarea de regim ca pe o continuare organică a tradiției profesionale transilvănene și măsoară performanța editurilor în raport cu aceasta. Studiul de față examinează ideile și evaluările lui Gyula Dávid privind programele editoriale în lucrările sale despre lumea editorială maghiară din România, după schimbarea de regim. În același timp, sunt evidențiate sursele folosite de bibliolog în cursul cercetărilor, dar și metodologia acestor lucrări ce dezvăluie o lume editorială care și-a croit drumul în condiții nefavorabile, cu succese, dar și cu multe eșecuri.

Gyula Dávid's Contribution to the Study of Post-1989 Hungarian Editorial Programs in Romania

Gyula Dávid is a literary historian, editor and publisher, theorist in the field of Hungarian publishing in Romania. In his studies, interviews and other texts, he reviews the gradual changes in publishing after the fall of communism. He interprets the publishing programmes after the regime change as an organic continuation of the Transylvanian professional tradition, and measures the performance of publishing houses against it. This study examines Gyula Dávid's ideas and evaluations of publishing programmes in his works on the Hungarian publishing world in Romania after the regime change. At the same time, the sources used by the author in the course of his research are highlighted, as well as the methodology of this research, which reveals a publishing world that has made its way under unfavourable conditions, with successes, but also with many failures.

Kecskés Tamás Hunor

**Az egyetlen lehetséges – misztika és metafikció
Kertész Imre *A kudarc* című regényében**

Miféle regény?

A kudarc szinte pontosan a mű 1/3-ánál veszi kezdetét, a saját kiadásomban 401 oldalas könyv 131. oldalán. Amit addig olvasunk (nekirugaszkodások, ügyetlenkedések, önisméltések, önleplezések szükségszerű mozzanatai) felkészülés a valódi regényre. De hát micsoda a regény? Ezen gondolkodik az öreg, a felvezető keretregény főszereplője, aki már megírt egyet (amit a kiadó visszautasított), ennek dacára már a másodikon dolgozik. Ahhoz azonban, hogy valami hozzávetőlegest lehessen válaszolni a regényre vonatkozó kérdésekre (*mi az?, miért ír valaki regényeket?, hogyan lehet jó regényt írni?*), elsősorban az ún. valóságról kellene állítani, tudni valamit. Kertész figurája nem egy totalizáló kérdéssel feszül neki a problémának (*mi a valóság?*), hanem egy kitérésében konkretizálva: egyáltalán *hozzá lehet-e férni?* Hozzá lehet-e férni, és mi ragadható meg az egyén számára a valóságból, amikor a hatalom az élet valamennyi területére rátelepszik, és hazugságait az államszocializmus nevű közigazgatási formán keresztül avatja világrenddé? Mi történik, amikor olyan tapasztalatok birtokába kerül valaki, hogy a „körülmények leírása normális nyelven úgyszólván képtelenség” (Kertész 1988: 24)?

A kudarc (a keret és a betétregény) háromszor tesz utalást egy olyan pillanatra, aminek átélője – ha „világosságát” (Kertész 1988: 30) képes lett volna megőrizni – kezében tartaná „létezése nyitját” (Kertész 1988: 30). A „megvilágosodás” (Kertész 1988: 139) egy L alakú folyosó rövidebb szárában éri a betétregény főszereplőjét, a felnőtt Kövest, aki onnan „már kész feladattal lépett ki az utcára” (Kertész 1988: 139). Itt tudja meg, hogy regényt kell írnia. Az L című fejezet nagyjából egyoldalnyi terjedelemben (Kertész 1988: 392–393) meséli el az élményt, már amennyire elmesélhető. Kövesnek külsős újságíróként arról kellett értesülést szereznie, hogy miért késnek a vonatok – a téma itt sem banális, hanem ironizáló utalás arra, hogy a korábban menetrendszerűen közlekedő, embereket a halálba szállító szerelvények éppen időben indultak el. Köves egy L alakú folyosó rövidebb szárában várakozott, amikor a hosszabbikban átvonul egy hivatalnok

– második ironikus utalás, ezúttal az arctalan hatalom működtetőire. Ahol egy hivatalnok feltűnik, ott több is van: lépéseinek visszhangjában hirtelen úgy tűnt, hogy „tízezrek, százezrek vagy talán milliók vonulnak” (Kertész 1988: 392). Az akusztikai stimulus látomásba csap át, ahol a hőmpölygő tömeg mellett egy fuldoklót fedez fel a folyosón: „Persze, a fuldoklót is úgy látta csak Köves, akár a sokadalmat: vagyis sehogy, miközben azért úgy érezte, jobban látja, mintha látná – az ő egyedülvalósága vergődött ott, elhagyatott, gazdátlan élete” (Kertész 1988: 393). Annak tudatában is „vállalja az ugrást” (Kertész 1988: 393), hogy a fuldokló (tehát saját maga) magával ránthatja, és kérdéses, hogy „valaha is újra felvergődhetnek-e majd a fényre” (Kertész 1988: 393).

Vári György recepcióelemzéséből kiderül (Vári 2003a: 30–53), hogy a regény olvasatai az irodalomná transzformálható élmények, a fikció és realitás kontaminációja, a karkai párhuzam és a parabolikusság, az autobio-grafikus írásmód, a camus-i Sziszifusz-mítosz-értelmezés, valamint *A kudarac* által értelmezett/újraolvasott *Sorstalanság* felől tartják izgalmasnak a regényt. A recepcióelemzés után született tanulmányok nagy hányada a metafikciós elemeket felsorakoztató regényre úgy tekint, mint ahol az „élet és irodalom száalai szétbogozhatatlanokká válnak, az olvasó nem tudja eldönteni, hogy ezek a szövegek, textúrák mely pontokon gabalyodnak össze, és hol szakadnak ismét szét” (Vaderna 2002: 156). Dolgozatomban egy olyan értelmezési keret kidolgozására teszek kísérletet, melynek középpontja a regény kulminációs pontja, az olvasói stratégiák számára legnehezebben megnyíló jelenet, az elhivatás misztikus pillanata az L alakú folyosón. Meddig dekódolható, amennyi hozzáférhető Köves misztikus élményéből? Miféle miszticizmusról lehet szó egy olyan szerző gondolati rendszerében, aki minden azonosulási kényszerben csapdát lát, és minden homályba burkolódzó helyzetet racionálisan levezet? Miféle rokonság tételezhető a misztikus esemény és a metafikciós eljárások között? Hogyan képes láttatni az önreflexivitásban pattogó nézőpont Köves determináltságát és időszerűségét?

Miféle misztika?

A misztikus tapasztalatok nemcsak a teológiának és a vallástörténetnek szegeznek kérdéseket, hanem a pszichológiának és pszichopatológiának, az etnológiának és a kultúrtörténetnek is. A dolgozat keretei nem teszik lehetővé, hogy a misztikához társuló fogalomrendszerben rendet teremtsen, de megpróbállok kijelölni néhány megközelítési módot, ami segítséget

nyújt abban, hogy a terminus ne váljon egy túlságosan átfogó-leíró kategóriává.

A misztika modern fogalma szerint „a diszkurzív, közvetítéseken keresztül haladó elméleti ismeretszerzési móddal szembeállított intuitív, élményszerű megragadása valamilyen rejtett, isteni valóságnak” (Somos 2011: 10). Tágabb értelemben „a vallási tapasztalatnak az a síkja nevezhető misztikának, amelyen valamiféle [...] értelemben kirajzolódik a tapasztalat alanyának és tárgyának szigorú egysége” (M. Haas 2011: 28). A megélt egység valójában történéis: „...az ember teljes lényével, az egyesülés aktusával és közvetlen intuícióival észleli és tapasztalja az Abszolútumot” (M. Haas 2011: 19). Egy másik megközelítés arra világít rá, hogy a misztikus élmény alanya és tárgya közötti viszony inkommensurábilis az Abszolútum javára: „Az igazi misztérium se nem sötét, se nem fátyolos – egyáltalán nem elmosódott –, hanem egy rád vetülő erős fény. A misztérium azért érthetetlen, mert ért téged.” (Novarina 2009: 92)

Az eligazodásban segíthet a misztikára vonatkozó szókincs számbavétele, amely azonban a kereszténységen túlmutat, és a görög hagyományhoz tér vissza. Ez a szókincs a misztika főnévből és a misztikus (*müsztikosz*) jelzőből áll, a jelző a beavatott jelentésű *müsztész* főnévhez kapcsolódik. Idetartozik még a *müsztéria*, a rituális ünnep formáját öltő beavatási folyamat. A misztériumok során ugyanis a *müsztészből* *epoptész* lesz, olyan személy, aki objektív formájában látja a szentet, nem pedig egygé válik a szenttel (M. Haas 2011: 97–38).

Amikor Kertész a *Stockholmi beszédben* felidézi *A kudarcban* leírt misztikus pillanatot, egzisztenciális föleszmélésről beszél (Kertész 2003: 9). Az egzisztencia mozgás, amelyen által az ember a világban van, és amely őt magát egy fizikai és társadalmi szituációba vonja bele, ami aztán a világról alkotott nézőpontjává válik (Merleau-Ponty 1964: 72).¹ Merleau-Ponty nézőpontját kiegészítve Sartre-éval: az ember az, amivé önmagát teszi (Sartre 1991: 37). A „gyakorlatban” az egzisztencializmuson keresztül feltároló nézőpont a felelősségvállalással szembesít. A fizikai és társadalmi szituációkba helyezett egyén van, aki egyszerre befolyásolt a szituációk által, és egyszerre befolyásolja ezeket. A felelősségvállalás visszautasítja az elképzelést, miszerint az egyénnek ne lenne lehetősége e szituációkban önmagává válnia. Hozzá kell tennünk, hogy felelősségvállaláson keresztül

¹ „In te moderns sense of the world, existence is the movement through which man is in the world and involves himself in a physical and social situation which then becomes his point of view on the world.”

önmagunkká válni feladat és nem felkínált alternatíva – mivel az önmagává vált egyén potenciálisan veszélyezteti a szituációt, hiszen ezzel mindig kölcsönhatásban van; ezért van az, hogy inkább a szituáció akarja befolyásolni az egyént, és nem fordítva.

A felelősségvállaláshoz egyszerre több dolgot kell csinálni: (1) Belátni, hogy nekem, neked, az egyénnek hatalma van, amivel támogathatja vagy támadhatja a szituációkat. (2) Elfogadni, hogy minden szituációval kapcsolatunk van, még azokkal is, amelyekkel csak passzív kölcsönhatásban állunk. (3) Szem előtt tartani a szituációk befolyásolására tett kísérletek etikai dimenzióját, következményeit. Kertésznél a felelősségvállalás minden esetben tanúságtételt jelent a haláltáborokban átélt tapasztalatok mellett. Ugyancsak a „gyakorlatban”, a betétregény által felmutatott, a Rákosi-korszak Magyarországra kísértetiesen emlékeztető világban, a tanúságtevő kettős kötés foglya. Egyfelől a totalitarizmusban „a túlélő számára kizárólag a fogságot ismétlő egzisztenciális helyzetek, a rabélet végeérhetetlen folytatását felkínáló újabb és újabb szinterek léteznek” (Horváth 2009: 23). Másfelől a traumatikus tapasztalatokról való beszéd nemcsak hogy tiltva van a rendszer felejtést támogató emlékezetpolitikája által, de a tanúságtevő megszólalásának sikerességét maga az eszközként kínálkozó, ám inadekvát médium, a nyelv is gátolja. Abszurd helyzet: egy elnémult embernek tiltják meg, hogy beszéljen.

Az egzisztenciális föleszmélés misztériumában a tanúságtevő nyelvet ugyan nem kap(hat) tapasztalatainak közvetítéséhez, de talál a maga számára egy feladatot, ami helyzetét artikulálni képes, és a tiltás ellen lázadhat: mindennek ellenére beszélni, vagyis *regénytírn*i kell. Olyat, amelynek megírására senki más nem vállalkozhat – ezzel részben választ kapunk arra a kérdésre, hogy *milyen a jó regény*? Hát olyan, amit senki más nem írhatna meg helyettünk.²

² Itt a kérdésnek etikai vonatkozásai is vannak. Nadas Péter: „Egyszer Kertész Imrétől megkérdeztem, nagyon nehéz volt ezt a kérdést föltenni, ösztönösen épp olyan helyzetben tettem föl, hogy neki se legyen sok lehetősége a szerepjátékra, hogy valaki, aki nem élte át az európai zsidóság lemeszárását, úgy is fogalmazhatom, hogy magát az istengyilkosságot nem élte át, akkor írhat-e róla. Ez nagyon fontos kérdés, úgy látom, te is csodálkozol. Amivel a regényíró foglalkozik, az regényes lesz. Egy olyan jelenséggel, aminek semmiféle regényessége nincs, nem foglalkozhatok regényesen. Vannak helyek, ahol az írói fantáziának nincs keresnivalója. A fikció nagyon komoly dolog, hiszen valamennyien képzelgünk, és a saját fantáziánkra hagyatkozunk, de vannak dolgok, amelyek nem közelíthetők meg képzelettel. Nemcsak a holokauszt ilyen, hanem mondjuk a halál maga, vagy a gyilkosság. Az embernek a gyerekével való viszonya sem lehet fantáziálás tárgya. Azt kérdeztem tehát, hogy érinthetem-e ezt a témát fantáziával, ugyanis nem tudtam a regényből [a *Párhuzamos történetek*ből] kihagyni.

Ez utóbbi, nietzschei sugallatú gondolat a látomásban is leképeződik. Köves hiába látja milliók vonulását a hivatalnok lépteinek zajában, a tömeg helyett a fuldoklóra irányítja figyelmét. Nietzsche *A tragédia születésében* (amit magyarra Kertész fordított) a dionüszoszi hagyományhoz a mámort, a narkóziát kapcsolja: „... a dionüszoszi izgalmak-indulatok, melyeknek fokozódása közepette a szubjektív elenyészik és teljes önfeledtségbe merül. A német középkorban is ugyanez a dionüszoszi erő tobzódott a fetregő, táncolva, énekelve helységről helysére járó, folyton gyarapodó tömegekben [...]” (Nietzsche 1994: 57) Ha Köves a vonuló tömeghez csatlakozna (a banalitásukban gonosz, „csupán” parancsot, a rezsimek törvényeit teljesítő állampolgárok sokaságához?; a gulyáskommunizmus hurka-kolbász-boldogsággal kielégített alávetettjeihez? a fogyasztói társadalomban generált vágytárgyakat üldözőkhöz? – attól függ, mikor tesszük fel a kérdést), tehát ha Köves tovább menetelne a tömeggel, újságíró maradna, akkor nem lenne lehetősége önmagává válnia.³

A felelősségvállalás kérdése a látomásban Köves ugrásában érhető tetten. Köves nem az isteni valósággal, az Abszolútummal való egyesülés vágya miatt ugrik, hanem azért, hogy saját magát mentse, hisz „az ő egyedülvalósága vergődött ott, elhagyatott, gazdátlan élete” (Kertész 1988: 392). Köves misztikus pillanata a keresztény hagyományról leválasztva válik valamelyest hozzáférhetővé. Nem arról van szó, hogy az esetleg prediszponált egyént az Abszolútum el-meg-szét-kiválasztja, majd bekövetkezik az egyesülés pillanata. Itt a misztérium működési módja a görög misztériumünnepek hagyományához tér vissza, azzal a megkötéssel, hogy az objektíven látás képessége nem a szentre irányul, ehelyett a misztikus pillanat tárgya és alanya egy és ugyanaz. Egyáltalán van-e lehetőség arra, hogy Köves az Abszolútum bármilyen formáját megpillantsa a 20. században?

Az Emlékiratokból nagyon sikeresen kihagytam, mert ott éreztem, hogy meghaladja az erőimet, ha a diktatúra egy másik formájával is foglalkozom. Böven elég volt a sztálinizmus, a rákosizmus és a kádárizmus. Ilyen mentségem mára nem maradt. A kérdésemre csak azt lehet válaszolni, hogy nem, aki nem élte át, az nem írhat ilyesmiről. Imrének a kérdést a frankfurti repülőtéren tettem fel, a buszból szálltunk ki, a kifutón ott dübörögtek a repülőgépek, és én azt ordítottam: Imre, aki nem élte át, írhat a holokausztról? – rám nézett, és a szokásos boldog mosolyával azt ordította vissza, hogy igen, persze, miért ne. Ami egyértelműen azt jelentette, hogy nem. Ez a válasz az ő udvariassága és előzékenysége volt, az életbölcselete. Ezt a véleményyt én szépen zsebre tettem, hiszen jobbára minden készen állt, és nem is szántam másnak, mint ellenőrző kérdésnek.” (Károlyi 2005)

³ A holokauszt túlélőjének etikai felelősségvállalása a tanúságtévő emlékeztető szerepében nyilvánul meg: ha a tanúságtevőre figyelünk, értjük és nem felejítjük el a genocídiumra vonatkozó tiltást.

„[A]z én álláspontom meglepően egyszerű: az egyistenhitek Istene régóta halott, kétségkívül legalább kétszáz éve, és a humanizmus embere nem élte túl a 20. századot.” (Badiou 2010: 289–290) A (klasszikus metafizikai) humanizmust, amire Badiou utal, szerinte egy nominális eldönthetetlenség jellemzi isten és ember kapcsolatát illetően. A filozófiatörténetben a kérdést radikálisan elmozdító gondolkodók (Descartes, Kant, Hegel, Comte) ember és isten kapcsolatát az immanencia olyan fogalmaival jellemezték (igazság, jószág, abszolút szellem stb.), amelyek tulajdonképpen átláthatatlanná tették, hogy a humanista gondolat az ember istenítését jelenti-e, vagy pont fordítva, az isteni humanizációját/megtestesülését. Így a történelem során az isteni analógia az emberről alkotott képzetek elválaszthatatlan részévé vált. Nietzsche híres mondata („Isten halott.”) ezt az eldönthetetlen kérdést borítja fel, és próbál pontot tenni az ügy végére. De Isten halálával a hozzá elszakíthatatlan szálakkal kötődő ember is meghal, és nem véletlenül, hanem hogy átadja helyét az emberfeletti embernek. Ki ez? „Egész egyszerűen az Isten nélküli ember. Az ember, ahogyan mindenféle istenhez fűződő kapcsolat nélkül elgondolható” (Badiou 2010: 294). Ebből következően a 20. század politikai, tudományos, társadalmi és más színtereken is egy program ígéretével kezdődött el. Hogy aztán erre a kihívásra a 20. század milyen filozófiai hipotézisekkel és társadalmi-politikai-ideológiai javaslatokkal állt elő, azt Auschwitz „botránya” példázza.

Köves számára a 20. századi misztikus pillanat nem kínálhat fel mást, mint önmaga saját maga által való látásának lehetőségét. Istenhez fűződő kapcsolat nélkül – radikálisan fogalmazva – Istentől kell átvállalni a felelősséget. Köves fuldokló énje is innen nyerhet értelmet a látomásban. Albert Camus *A bukás* című regényében Clamence, a sikeres párizsi ügyvéd nem ugrik a Szajnába az öngyilkos(?) után, és ez soha nem gyógyuló sebként nyomja rá bélyegét az életére. Az esemény, amelyet Clamence saját etikai kudarcának lát, rádöbbsenti arra, hogy szerepet játszik, és arra is, hogy körülötte az emberek, a társadalom hasonlóképpen képmutató. A kettő szerepe nagyon is összefügg: „Nem lehet elítélni a többiekét anélkül, hogy ezzel egyben önmagunkat is meg ne vádoljunk, önmagunkra kell sújtanunk, hogy jogunk legyen a többiek megvadásására” (Camus 2011: 155). Az L alakú folyosó látomásában Kertész kicseréli a camus-i sorsdöntő szituáció szereplőit. Nem az én és a mindenkori Másik viszonya, hanem az én helyzete problematizálódik, válik kérdéssé. Kicsoda az én? „»Én«-t mondani – a visszavezethetetlen egyediséget állítani, ahol az apológia zajlik – annyit jelent, hogy a felelőségek viszonylatában kitüntetett helyet rendelkezem, e felelőségekkel szemben senki nem helyettesíthet, és senki nem

oldozhat föl alóluk. A kibújás lehetetlensége, ez maga az én.” (Levinast idézi Selyem 2004: 50) *A kudarc* regényvilágában a szereplők naponta kerülnek a Clarence-éhez hasonló döntéshelyzetbe, ami azzal egészül ki a totalitarizmusok korában, hogy a létezés maga is etikai dilemmává válik: diktatúrában élni egyet jelent a diktatúra támogatásával, erre épül rá az összes többi döntés – miközben a diktatúrából való menekülés sem számolja fel azt. Nem azon van a lényeg tehát, hogy sikerül-e megmentenie a bajban lévő saját magát, hiszen kérdéses, „valaha is újra felvergődhetnek-e majd a fényre” (Kertész 1988: 392), hanem az a fontos, hogy kísérletet tesz rá. Az én létrejöttének lehetősége abban áll, hogy meri vállalni a felelősséget önmagáért és a próbálkozásokból származó kudarcokért is.

A misztikus pillanat további elemzéséhez nincs több kapaszkodó, hiszen sosem mondható ki teljesen, de résztvevője, alanya (valamelyest) megismerhető.

Kicsoda Köves?

Molnár Sára mellett érvel, hogy „ez a megvilágosodás-élmény, mely önmaga értelmetlenségét és a kudarc szégyenét is hordozza, mennyire különbözik a nagy vallomásírók – Saulus, Agoston vagy Rousseau – megtérésélményétől” (Molnár 2005: 139). Ugyan Köves misztikus pillanatának „működésmódja” (objektíven látás vs. egyesülés) a görög hagyományhoz közelít, a kereszténységből sem szakítható ki. A kapcsolat áttétes, de jelentékeny: „Auschwitz a keresztény kultúrkörben esett meg” – értelmezi Kertész Pilinszky „botrány” szavát (Kertész 2003: 13). Köves figurájának számos kérdést szegezhet egy olyan gondolati perspektívával való összevetés, ami szintén áttéten keresztül, szekuláris nézőpontból közelíti meg a misztikus pillanatban megtalált feladatot és a feladatteljesítés mikéntjét. Badiou felől Pál és Köves törekvésében és módszerében közös, hogy az egyén Törvényhez való viszonyát problematizálják, a kiszolgáltatottság és szabadság lehetőségeiről gondolkodnak saját korukban.

Badiou szerint „Pál azt kutatja, milyen törvény strukturálhat egy alanyt, aki minden identitástól megfosztva egy olyan eseményen függ, amelynek egyetlen »bizonyítéka« éppen az, hogy egy alany állítja” (Badiou 2012: 13). Ha Köves (aki túlélte saját halálát, és visszatért Auschwitzból)⁴ a tanúságtévő

⁴ „... túlélte a saját halálát, egy bizonyos időpontban, amikor meg kellett volna halnia, ő nem halt meg, holott ehhez már minden elő volt készítve, megszervezett, társadalmilag jóváhagyott, elintézett dolog volt.” (Kertész 1988: 139)

szerepébe akar kerülni, akkor hasonló összefüggésben találja magát: saját állítása válhat bizonyítékává annak, hogy a holokauszt megtörtént. Tárgyi bizonyítékok (fényképek, felvételek, múzeumma avatott helyszínek) persze vannak a haláltáborokról, de ezek nem képesek megfelelően közvetíteni: „Halmazatban a gyilkosság képei éppolyan gyilkosan unalmasak és csüggesztően fárasztóak, mint a vele járó munka maga” (Kertész 1988: 53).

„A kontingens világot rendezetté formáló narratíva a tapasztalatot, míg a valóság másolásának kísérlete a közvetítést véti el.” (Vári 2003b: 93) Ugyanígy a hétköznapi nyelvhasználat is elvétí az esztétikai közvetítés lehetőségét. A *borzalmas, pokoli, démoni* olyan jelzők, amelyeket Kertész elbeszélői következetesen megkerülnek, dekonstruálnak. Ezek a szavak szándékaik szerint meg akarják nevezni a tanúságtevő tapasztalatait, de valójában elfedik, egyneműsítik, relativizálják, már rég meglévő sémákba illesztik azokat. Hiszen a tanúságtevő éppen azt állítja, hogy az, ami a haláltáborokban megtörtént újdonság a régi katasztrófákhoz képest: a törvénybe foglalt, intézményszerű, módszeresen véghezvitt gyilkosság és kiszolgáltatottság új helyzetéről a régi konnotációk leperegnek.

Az új törvény által strukturált alany, Pál „lényegi okokból erre az egyetlen kijelentésre szűkíti le a kereszténységet: Jézus feltámadott” (Badiou 2012: 12)⁵ – állapítja meg Badiou. Köves igazsága 20. századi, a náci és a kommunista totalitarizmusok alatt szocializált emberként a negatív egyetemesség irányába mutat: „Megértettem a számomra adott világegyetem egyszerű titkát: bárhol, bármikor agyonlőhető vagyok” (Kertész 1988: 25). Ezt a keretregény főszereplője, az öreg mondja, akít a legidősebbnek olvasunk a Kövesek sorában. A feltámadást hirdető Pál és a kiszolgáltatottságot leleplező Köves igazságai ugyan szöges ellentétei egymásnak, mégis mindkettőjüknek célja, hogy kiszakítsák a partikularitások közül azokat: Pál újsága az Evangélium, ami már nem csak egy zárt közösségre vonatkozik (Badiou 2012: 29). Köves első regényét a kiadó visszautasítja, a hozzá nem értő olvasat egyik téves

⁵ Lásd még uo. 85–86: A feltámadás Pál számára „nem a tények rendjébe tartozó, cáfolható vagy bizonyítható valami. Tiszta esemény egy korszak nyitánya, változás a lehetséges és a lehetetlen viszonyában. Mert Krisztus feltámadása nem önérdékű, ahogy egy partikuláris vagy csodás tény az lenne. Valóságos jelentése az, hogy a halál legyőzésének lehetőségességét bizonyítja, a halálét, amelyet Pál, mint látni fogjuk, nem tényszerűségként, hanem szubjektív diszpozícióként szemlél. Ez az oka annak, hogy szüntelenül össze kell kapcsolnia a feltámadást a *mi* feltámadásunkkal, a szingularitástól el kell jutnia az egyetemesig és vissza: »Mert ha a halottak fel nem támadnak, a Krisztus sem támadott fel. Ha pedig a Krisztus fel nem támadott, hiábavaló a ti hitetek.« (1Kor 15,16–17).” Kertész: „... a holocaust ugyanis – lényegi jellemvonása szerint – nem történelmi esemény, mint ahogyan másrészt, mondjuk, úgyszintén nem történelmi esemény, hogy Sinai hegyén az Úr egy betűkkel televéssett kőtáblát adott át Mózesnek” (Kertész 1993).

előfeltevése, éppen az, hogy: „Auschwitz csak azokkal történt meg, akikkel akkor és ott történetesen megtörtént, s hogy másokkal viszont, akikkel akkor és ott történetesen nem történt meg, a többséggel, az emberrel – az Emberrel! – általában semmi sem történt” (Kertész 1988: 44).

Azzal, hogy Pál bevezeti, létrehozza az egyetemesség fogalmát – „Nincs többé zsidó vagy görög, rabszolga vagy szabad, férfi vagy nő, mert mindannyian eggyé lettek Krisztus Jézusban” (Pál levele a galatákhöz 3, 28) –, „egyenlővé teszi a fiakat az atyák partikularitásának szétverésében” (Badiou 2012: 114). Páltól tehát azt tanuljuk, hogy a hatalom akarata ellenére is létre lehet hozni az egyetemesség inkluzív kategóriáját. Hogy a holokauszt csak a zsidókkal, romákkal, melegekkel vagy politikai elitéltekkel történt volna meg, egy olyan képzet, amely éppen a partikularitásokra bontja vissza a közösségeket. Ugyanez a képzet generálja a másik oldalon a bűnös német kategóriáját, amely nemzetet így egyedül felelőssé lehet tenni a koncentrációs táborok megépítéséért és működtetéséért. És innen már szinte adja magát a következő, a felelősséget és háborús bűnöket teljes mértékben elhárító ártatlan magyar kategóriája – mely elgondolást a regnáló magyar kormány emlékezetpolitikája többek között angyalt támadó sassal (és az önmagát felkínáló szóvicc kihasználásával: *A német megszállás áldozatainak emlékműve*) tart kifejezhetőnek. A holokauszt csupán a felelősségvállalás gesztusán keresztül válhat egyetemes eseménnyé – éppen ez történik a *Sorstalanság* végén, amikor a fiatal Köves nem hajlandó azonosulni az áldozat szerepével, ehelyett felelősséget vállal, és felismeri saját részességét is abban a folyamatban, ami a holokausztot olyan olajozottan működő gépezetté tette.

Farizeusból apostollá, újságíróból íróvá válni egy olyan rendszerben, ahol ennek munkája a hatalom támogatása hazugságok által, lázadóvá teszi Kövest is. A totalitarizmusok korában Köves felelősségvállalása (ahogy ez a misztikus pillanatból valamelyest megérhetővé vált) a saját egzisztencia visszaszerzésére irányul. *A kudarc* betétrege nye azt mutatja meg, hogy a diktatúra gravitációs állandói miként nyomják el az államosított élet visszaszerzésére tett kísérlet vágyát; hogy ez az elfojtottság és a melléje szegődő deprimáltság csak akkor szublimálható, ha Köves a számára egyetlen lehetséges utat megtalálja (*regényt ír*, amelyet senki más nem írhat meg helyette), ami által megszólaltatja a személyest;⁶ nem utolsósorban pedig az egyszemélyes lázadás abszurditását és szükségességét is megérti és megéli.

⁶ „Személyes az, ami túl az adottságokon, az éppen adott történelmi/etnikai/vallási/nemi stb. partikularitásokon az egyéni létezés minden uniformizálás nélkül artikulálja, helyet adva bárhonnan érkezőnek, hogy személyességét hasonlóan uniformizálás nélkül artikulálja. [...]

Miért nem lehet új életet kezdeni?

A betétregény elején, a *Bizonyos előzmények* című alfejezetéből kiderül, hogy Köves Budapestet és előző élete kudarcait hagyta hátra, azt viszont nem tudjuk meg, hogy a tizenhat órás repülőút után hová érkezik. Az elbeszélő olyan mozzanatokot vázol fel Köves életéből, amik megegyeznek a keretbeli öreg esszé-értekezésében elmondottakkal, életkörülményeivel: túlélte saját halálát; egy L-alakú folyosón rájön, hogy írnia kell; megírja a számára egyetlen lehetséges regényt – ismét idézve az ezt visszautasító kiadói levél néhány mondatát; mindeközben szórakoztató vígjátékok írására kényszerül, hogy pénzhez jusson; de végül az újrakezdés, az új élet mellett dönt. Csak a regény végére érve és/vagy második olvasásra válik világossá, hogy ez a körkörös (egyelőre maradjunk ennél a jelzőnél) szerkezetű cselekményszerkezet olyan pontja, ami az ismétlést teszi lehetővé.

A betét cselekménye úgy is összefoglalható, mint Köves kudarcainak sorozata (Selyem 2007: 164–165): Köves a sötét repülőtéren a reflektor fényét követi, így kerül a vámosok kezére; figyelmen kívül hagyja és bagatellizálja kijelölt szállásán a kamasz fiú kitörési kísérleteit, aki később felakasztja magát, majd a gyászoló anyát kerüli; a vámosok elviszik a kutyás urat, amit Köves szóltanul végignéz; vasgyári dolgozóként a munkáslánnyal töltött időszakban, Köves szex és egy megörökölhető lakás ígérésében egy időre elfogadja a rendszer működését; később ismét újságíróként az „osztályvezető” felolvasásait végighallgatva zökkenőmentesen eljuttatja a talpnyaló szerepét; hagyja magát bevonni Sziklai vígjátékának előkészítésébe; a rendszerkritikus Berg írását ugyan figyelmesen meghallgatja, de később írja meg a levelet, amelyben rájön, hogy mi az első lépés a hóherra válás útján, így Berg beleőrül a számára megoldhatatlan problémába.⁷ Ezek után katonának viszik el, ahonnan úgy menekül meg, hogy örültnek tettei

A személyesnek semmi köze a priváthoz, amely a világból kihat elkerít saját maga számára egy darabot, és semmi köze a szubjektívhoz, amely feladva a felelősségvállalás és a bárkivel való kommunikáció lehetőségét, önkéntelenül is a létezés esetlegességét és tehetetlenségét példázza” (Selyem 2014: 246).

⁷ A szöveg a fiatal Kertész regénykezdeménye, amit szó szerint idéz a betétregényben: „[Kertész] elszánja magát, hogy megbékél a »meg nem született« első regény, az *Én, a hóhér* kudarcával. Amikor ugyanis 1973-ban újra elővette a regényt, hiányzott belőle a lelkesedés. A szöveg idegennek, a stílus »roppant nehéz[nek]«, »fárasztó[nak]« tetszett, jelentősége kimerült mindössze néhány jó gondolatban, néhány jó tréfában, »de immanens valóságanyaga [...] az idegen környezet és a soványka cselekmény miatt sajnos nincsen«, összességében tehát nagyon távoli mindattól, amit végül *A muzulmánban* [az utolsó pillanatig a *Sorsaltalanság* munkacíme – K. T. H.] hozott létre. Mégis hajtotta a vágy, hogy egy fontos szöveget írjon,

magát, s mindezek után ismét az L-alakú folyosón találja magát. *A nézőben* Kertész így foglalja össze második nagyregénye lényegét: „... a kudarc abban áll, hogy a központi alak különféle helyzetek során akarja elveszíteni énjét, hogy ne kerüljön szembe a bevezetőben vázolt sorsával, ám a benne kifejezésre törő egzisztencia, mintegy robbanásszerű megnyilatkozással többé nem hagyja visszavonni magát” (Kertész 2016: 94).

Milyen különleges képesség birtokában lehet ez a Köves nevű figura, hogy próbálkozásai ellenére a megnyilatkozás benne mégis végbemegy? Hát semmilyen. Itt nincs és nem is lehet szó semmiféle speciális személyiségjegyről vagy a kiválasztottság valamely önmagyarázó mechanizmusáról, hacsak nem makacsságról. Köves a repülővel idegenként érkezik meg az újrakezdés helyszínére, és idegen is marad, mert a haláltáborban átélt tapasztalataihoz ragaszkodik.

A Sorstalanságban a fiatal Kövest muzulmánvá válásának utolsó stációjában megveri egy Todt nevű munkafelügyeletis katona – akit a jelenetben a gonosz banalitását működtető és megtestesítő szereplőnek olvashatunk. Gyuri cipekedés közben megbotlik, elejti a cementes zsákokat. A katona a büntetésnél nem áll meg, a pofonok és rugdosás után megtanítja neki, hogyan kell kifogástalan munkaszolgálatosnak lennie, ti. hogyan ne ejtsen el zsákokat: „Végül már-már szinte összejátszottunk, kiismertük egymást, már-már szinte valami elégedettséget, biztatást, hogy ne mondjam, büszkeségfélélt láttam az arcán, s bizonyos szemszögből, el kellett ismernem, végre is joggal: csakugyan, ha imbolyogva, ha görnyedezve, ha el-elfekető szemmel is, de kitértettem, jöttem-mentem, vittem és hordtam, mégpedig anélkül, hogy egyetlen újabb zsákokat is elejtettem volna, s végső soron ez – be kellett látnom – végtére őt igazolta. Másrészt viszont ennek a napnak a végén éreztem, hogy valami megjavíthatatlanul tönkrement bennem [...]” (Kertész 2002: 214).

Ettől a ponttól Gyuri leépülése egy új dimenzióba csap át. A muzulmánok a „munkatáborokban a megújuló és ugyanazon nem-emberek névtelen tömege, akik túlságosan kiüresedtek ahhoz, hogy szenvedjenek” (Levi 2014: 116). „Akár orvosi vagy etikai kategóriaként, akár politikai határként vagy antropológiai fogalomként értjük, a muzulmán meghatározhatatlan létező marad, melyben nem csak az emberi és a nem-emberi, de a vegetatív és a viszonyuló élet, az élettan és az etika, az orvostudomány és a politika,

amellyel összekapcsolhatná gondolatait a totalitárius rendszerről, a hóhér sorsáról, és önnön íróvá alakulásáról. 1976 júniusában eldöntötte, hogy a befejezetlen regény első fejezetét az új szövegtervbe illeszti, és *A kudarc* Berg nevű szereplőjének tulajdonítja majd.” (Royer 2019)

az élet és a halál is átjárják egymást, a folytonosság lehetősége nélkül.” (Agamben 2019: 35) Mi érhető meg a muzulmánból? Talán az, hogy a tapasztalás azon síkját mutatja fel, amiben a dehumanizált jelző hangulatfestő melléknévvé esik szét. A létforma, amibe Köves kiteszített, radikálisan más, ami azért teszi idegenné, mert a megosztás, közvetítés innen sohasem lehet teljes – az élmény innen nézve a meg nem osztható misztikus tapasztalattal konvergál.

Az idegen „olyan minőségeket emel be ebbe a térbe, amelyek nem innen származnak, és nem is származhatnak innen” (Simmel 2004: 56). Tehát a túlélő idegensége egyszerre hangsúlyozza kívülállóságát, ugyanakkor többlet és hozadék is. Visszautasítja a nyelv által felkínált sematizáló tartalmakat és a már meglévő narratívákat, gyanúsak számára a készen kapott szerepek, rögzített azonosulási helyzetek is. A *kudarc* társadalmi-ideológiai láttelepe így is olvasható: az államszocialista diktatúra kísérletek sorozatában arra próbálja kényszeríteni a túlélőt, hogy elfogadja a fennálló hatalom kereteit, ezzel megpróbálva semmissé tenni korábbi tapasztalatait. Köves „egy nyelvközi reflexiók térből (mint egy *idegen*) kapcsolódik be a betétregény világába, éppen ezért ahhoz, hogy autentikusan tudjon mozogni új élete terében, arra kényszerül, hogy megtanulja az adott világ szereplői számára egyértelműnek ható nyelvi fordulatokat és szokásokat” (Zsolnai 2012). Ez egy darabig megy is neki, lásd az előbb felsorolt bukássorozatokat, de a misztikus pillanat mindent átír. Az itt kapott feladat, a regényírás, felkínálja a lehetőséget, hogy a mások nyelve helyett a saját nyelvét beszélje, és idegensége pozitív hozadékait performálja.

Ha a látomásban Köves a tömeghez csatlakozna, lemondana a saját nyelv megtalálásának lehetőségéről, ezzel egyszerre a tapasztalatok közvetítésének kísérletéről. Válasszon bármi mást, mint saját maga és saját élményei, Köves új életet kezd. De az új élet képzete illúzió, hiszen az „új” helyzetek narratívái (a gyári munkástól a sikeres vígjátékíróig) nem tudnak mit kezdeni a korábbi tapasztalatokkal. Ezek nem csak hogy nem építhetők be sehová sem, de a felkínált élethelyzetek bejáratott narratívái pont azt várják el Kövestől, amit a Todt nevű katona: azonosuljon a rákényszerített szereppel, ebben teljesítsen maximálisan, és mindeközben örüljön saját alakításának. Az így játszott színház szöges ellentéte a felelősségvállalás lehetőségének.

Szerintem ugyanebben az ellenállási állandóban gyökerezik Köves másik fontos tulajdonsága – ami az idegenség hozadékai mellett meggátolja az új élet megkezdésének lehetőségét –, az, hogy egy idióta, és úgy tesz, mintha nem értene semmihez. Persze a diktatúrában, a meghatározott

funkciók világában idiótának lenni szintén a lázadás egyik formája. Köves ugyan mindig megpróbálja (megtanulni a nyelvet, elvégezni a rászabott feladatot), de nem tud és/vagy nem is akar semmit sem jól csinálni, ami nem autentikus, önszántából meghozott döntés eredménye volna. A betétregény azzal kezdődik, hogy megérkezésekor kirúgják állásából (akárcsak *A kastély* főszereplőjét), de ezek után az elbocsájtások sorozata nem áll meg. Legtöbbször késik, vagy alszik munkahelye valamelyikén. A gyárban a köszörüléshez nem ért, amikor új feladatot adnak neki, amit esetleg végezni tudna, baleset éri. A második tisztviselői állásában régi szövegek alapján generálja az újakat, de sem a forrásanyagot, sem azt nem tudja kompetensen olvasni, amit ő maga ollózott össze. A vígjátékírás során apró rész kérdéseken akad el. A kirúgások sorozata oda vezet, hogy besorozzák, a börtönőri szereptől úgy szabadul, hogy katatónnak tettei magát, végül felmentik. Az egyetlen dolog, amit nem ad fel, az a misztikus pillanatban megtalált feladat, az írás lesz.

Miféle metafikció?

A metafikciót teoretikusai olyan irodalomnak tekintik „amely szisztematikusan és hivalkodón előtérbe állítja saját irodalmiságát” (Hites 2002). A művek saját prózatechnikai eljárásaikra, szerkezetükre, önnön megformáltságukra hívják fel figyelmet, emlékeztetve az olvasót, hogy éppen olvas, sok esetben azért, hogy felül- és átírják a történetmondás bejáratott hagyományait, miközben az elbeszélő tudatában van saját funkciójának, sőt gyakran szereplő is történetben, így bonyolítva az elbeszélések létrehozatalakor és olvasásakor működtetett paktumot: a szerző, az elbeszélő, a szereplő és a cselekmény nehézségek mellett lesz differenciálható (Hites 2002).

A keretregényben egy író, az öreg, írásképtelenséggel küszködik, végül nekirugaszkodik és megírja a teljes egészében idézett betétregényt, aminek végén Köves úgy dönt, hogy regényt fog írni. A betét utolsó oldalai már kétségkívül a keretben vázolt öreg szituációját mondják vissza – anélkül, hogy visszakerülnénk a keret narratív szintjére. A betét vége egyben *A kudarc* (keret + betét) vége is. Nem csak a szintén *A kudarcnak* titulált betétregény az egyetlen beékelte narratíva – bár kétségkívül ez a leghosszabb –, de előkerül még az *Ötletek, vázlatok, töredékek* feliratú dossziéból a számos megszakitással idézett, szintén az öreg által írt esszészerű értekezés, ami a korábbi regényírás tapasztalatairól, nehézségeiről, illetve az esztétikai közvetítés lehetőségeiről szól. Ugyanebben a dossziében található a meg

nem nevezett korábbi regényt visszautasító kiadói levél is, illetve más rövidebb feljegyzések. A számos egymásra utalás azt az értelmezést erősíti, hogy regényt író öreg és a betétregénybeli Köves ugyanaz a személy. De akkor miért van szükség új narratív szint létrehozására, ami a közösséget hangsúlyozó motívumokon keresztül tulajdonképpen magát számolja fel, és milyen kapcsolat tételvezhető a keret és betét között?

Anélkül, hogy a dolgozat túláltalánosítaná más irodalmi alkotások partikularitásait, megkockáztatható az a megállapítás, ami Kertész felől válik igazán fontossá, hogy a metafikciós jegyeket működtető szövegekben a szereplők (akik sok esetben egyszerre szerzők) egzisztenciája, világba és szövegbe vetett mozgása artikulálódik és problematizálódik. Genette szerint például az *Oedipus királyban* a jóslat hiányában nincs száműzetés, ennek következtében inkognitó, majd apagyilkosság és incestus. A jóslat itt egy jövő idejű metadiegetikus narratíva, egy pusztá kijelentés, ami beindítja a pokoli gépezetet: „Ez nem valóra váló jóslat, hanem egy csapda narratív formában. [...] Némely [narratíva] életed ad (*Seherezáde*), némely elvesz” (Genette 1980: 240)⁸ – utalva *Az ezeregy éjszaka meséire*, ahol az egymásba mesélt keretezett történeteken (*Seherezáde* meséjében Dzsafar meséli, hogy a szabó meséli, hogy a borbély meséli, hogy a hat testvér mit mesél), a narratíva kitarthatóságán a történetmondó élete múlik. Laurence Sterne regényében, a *Tristram Shandy úr élete és gondolataiban* a címszereplő paradoxona az önmagát utolérni képtelen író ironikus apóriájává vált: pontosan 364 napig tartott, amíg megírta élete első napját, fogantatásának és születésének körülményeit. De ez azt jelenti, hogy pontosan 364-szer gyorsabban él, mint ír, ezért nem előre haladt munkájában, hanem visszafelé, vagyis sosem lesz képes beérni saját magát: elbeszélése nem fog egybeesni aktuális jelenével, ami (ha komolyan vesszük Tristramet, bár egyáltalán nem biztos, hogy kell) legfőbb célja lenne.

Ahhoz, hogy a tanúságtevő korábban vázolt helyzete – az elnémult embernek megtiltott beszéd abszurd szituációja – ne pusztá leírás legyen a szövegben, hanem történés, vagyis „ábrázolás» helyett a mű *azzá válna*, amit ábrázol: a külső struktúra esztétikai struktúrává, a társadalmi törvények regénytechnikai törvényekké változnak [...], nem magyarázat, hanem idő és jelenlét” (Kertész 1992: 24),⁹ tehát a szituáció megérettetéséhez metafikciós

⁸ „This is not a prophecy that comes true; it is a trap in the form of a narrative [...] Some give life (Scheherazade), some take life.”

⁹ Ezt Kertész ugyan a *Sorstalanság* kapcsán mondja, de ez a szervezőelv mindegyik regényében működik.

szövegmozgásokra van szükség. Ebben a regényben a társadalmi törvények regénytechnikai törvényekké változása a bent–kint/beavatott–kívülről/későbbi–korábbi oppozíciókat számolja fel. A vasfüggönyön túli világról képzelődni, a kemény vagy puha diktatúrából kivonulni, ameddig az fennáll – gyakorlatilag lehet, de szimbolikusan nem, és ennek a fordítottja is igaz, szimbolikusan lehet, gyakorlatilag nem – nem lehet, az ember mindig bent van és marad, „[a]z ember mindenképpen hibás egy kicsit” (Kertész 2009: 7).

A keretben, amikor öreg előveszi dossziéjából a regényírásról szóló feljegyzését, a beélt narratív szint idézése nem tud folyamatos lenni, mert maga az öreg újból és újból megszakítja, darabolja, kommentálja azt. Vagy a tisztánlátás, őszinteség fájdalmasan ironikus a szövegben: „Te nagyságos Jóisten!” – (Kertész 1988: 24), és megannyi *Istenem!* felkiáltás, vagy az, hogy a jövőjét befolyásoló tényezőkről mert gondolkodni: „– Hehehe – mulatott az öreg” (Kertész 1988: 45), vagy éppen az, hogy a korábban megfogalmazott gondolatok most is ugyanolyan érvényesek, de ezek az állandók az új regény megírásában nem fogják segíteni: „»Nagy marhaság volt elővennem ezeket a papirosokat« – gondolta aztán” (Kertész 1988: 63). Az öreg saját szövegéhez való kapcsolata ironikus, mert a kommentárok távolságtartást fejeznek ki, anélkül, hogy érvénytelenítenék azokat. „Az irónia révén az elbeszélő eltávolodik attól a világtól, amit elbeszél, egyfajta szabadságot élvez. Ugyanakkor önmagán is túllép, önmagát kívülről látja, és az elbeszélést egy bizonyos objektivitással kezeli.” (Molnár 2005: 165) Kertész a diktatúra megérezkítéséhez ironizáló metafikciós szövegmozgásokat alkalmaz. Egy új narratív szint beékelése megadja az öreg számára az eltávolodás szabadságát, önmagát is képes objektív perspektívából látni (mint Köves magát a misztikus pillanatban), de egy diktatúrán kívüli nézőpont elképzelhetetlen marad – pontosabban fogalmazva elképzelhető, de az ezzel való foglalatosság olyan lenne, mint az új élet megkezdésének hamis reménye.

Ezért érdemes megvizsgálni az eltávolodás lehetséges irányait. Seherezádé módszere, a narratívába ékelt narratívák sorozata, amikbe újabb narratívák kerülnek, *kiszakadás* a saját keretében vázolt szituációból. Célja az időhúzás, mert az így nyert és eltelt idő alatt a kivégzések sorozata szünetel. Tristram módszere csak látszatra hasonló, ugyan nála is narratíva narratívába ékelődik, számtalanszor kitér, és feleslegesnek tűnő történeteket mond el, de itt a metafikciós szövegmozgások *beszakadást* eredményeznek, mert mindegyik narratívára szükség van, hogy az olvasó pontos képet kaphasson az elbeszélő életéről, egészen addig, ameddig be nem teljesíti célját, azt, hogy az elbeszélés

jelene és az írás jelene végre valahára találkozzanak. Kertész metafikciós szövegmozgásai azért lesznek ironikusak, mert az új narratívák által létrehozott beszakadásokat a szereplők távolságtartással kezelik, még akkor is, ha azt ők idézték elő. Szerintem azért, mert a vendégnarratívák ugyan mindig fontos tudást közvetítenek a múltról, és ezzel magyarázzák a jelen helyzetet, de a felelősségvállalás mozzanata csakis a jelenben, egy konkrét helyzetben mehet végbe. A keret és az öreg felől ez a mozzanat az, amikor vége szakad az olvasásnak, az ügyetlenkedéseknek, és az öreg elkezdi írni *A kudarcot* (a betétet).

A keret és betét kapcsolata szintén ironikus. A keretben bemutatott hazugságok világából (lépésről lépésre derül ki, hogy az öreg nem öreg, az elbeszélő által oly sokat tárgyalt bútorok sem voltak helyesen bemutatva, és az iratszekrény nem iratszekrény stb., a mellékutca nem mellék, a feleség munkahelyén közmegegyezésen alapuló sikkasztási rendszer működik, vagy például a feleség korábban úgy raboskodott egy évig, hogy ártatlan volt, és még vádat sem emeltek ellene, ezért szabadulása után rehabilitálni sem lehetett) Köves tulajdonképpen ugyanoda csöppen vissza. Amikor a betétben Köves és Berg *Én, a hóhér* című írásáról (a főszereplő 30 000 ember haláláért felelős halálra ítélt eichmanni figura, aki saját ártatlansága mellett érvel, hiszen ő „csupán” a rászabott feladatot teljesítette, átvállalva ezzel mindenki mástól a hóhér szerepét) beszélgetnek, Köves egy adott ponton azt kérdezi, hogy kihez beszél a szöveg elbeszélője, a hóhér.

„– Ha úgy látszik is, hogy írás közben létrejön egy másik világ, az csakis a műfaj átkozott követelményei miatt látszik úgy, a játék átkozott követelménye miatt, az irónia átkozott követelménye miatt... És látszani is csak azért látszhat úgy, mert az a másik világ nem létezik – mondta végül.” (Kertész 1988: 347–348)

Mi az irónia átkozott követelménye? Az, hogy a hóhér szövegbeli *Hölgyeim és uraim!* megszólítása a saját hallgatóságát kreálja meg. Az „íronia alakzata transzcendálás révén hozza létre a szövegmozgást, még ha a szöveg önmagán túllépésében a »túl« semmire sem vonatkoztatható” (Selyem 2004: 24). Szerintem az ironikus szövegmozgás működésmódja leírja a keret és a betét közötti viszonyt is. Ami azért ironikus, mert a betéttel megnyitott idézőjel, a cím és a fejezetcímek, a betétbeli elbeszélő mind-mind azt sugallják, hogy helyszínváltoztatás és szereplőváltás történt, holott minden ugyanaz marad, csupán más stádiumában van bemutatva. Kertész prózatechnikája a keret és betét narratív szintjei közötti határt

számolja fel. Nem keretezés és beékelés történik, hanem hajlítás, mint egy Möbius-szalag¹⁰ esetében.

Mit lát a rákocska a GIF-ben?

Ahhoz, hogy a dolgozat a címében ígért vállalásnak eleget tegyen, hogy képes legyen megtalálni azt az értelmezői nézőpontot, ahol a misztikus pillanat és a metafikció regénybeli kapcsolata megmutatkozik, nem egy külső perspektívára van szükség, ahonnan hasonlóságokat fedezhetünk fel a két entitás között, hanem éppen ellenkezőleg, a rákocska helyébe kell képzel-nünk magunkat. Ehhez a példabeszédek parabolikus beszédmódjára lesz szükség, melyet az irodalomtudományi diskurzus ugyan nem tűr meg, de a Kertész-olvasat megnyílik.

A Möbius-szalagon egy rákocska lépdél. A lépdelő rákocska Köves, de lehetsz te is. A lépkedés az egzisztencia mozgása, a Möbius-szalag felülete pedig Köves diktatúrákban gyökerező élete, de lehet a tiéd is. A rákocska nem érzi jól magát a szalag számára kijelölt pontján, ezért átmegy egy másikba, de ott sem lesz jó neki, és újat keres magának. Így vándorol pontról pontra. Szabadsága a mozgáshoz ugyan megvan: mehet előre, hátra, és meg is állhat a szalagon bárhol, mégis furcsa érzés fogja el. Amikor a legkevésbé érzi magát szabadnak, és belátja, hogy sem a rákocskák istene, sem más rákocskák nem segíthetnek neki, akkor valami nagyon váratlan történik: meglátja magát a Möbius-szalagon. Rájön, hogy a szalag végtelen, ugyanazt az útvonalat járja be újra és újra. Mit tegyen? Ha leugrik a szalagról, akkor meghal. Arra jut, hogy folytatja útját, és elmondja saját Möbius-szalagának történetét, még akkor is, ha ez a szalagot nem kezdi ki, ha nincs egy rákocska is, aki figyelne rá.

Az írás és az élet, az élet és az írás elválaszthatatlanná válik a misztikum és a metafikció révén. Kertész számára az elhivatás misztériuma nem a megtévesztés vagy a zavarba ejtés eszköze, hanem az önreflexív perspektíva kialakításának mechanizmusa, amely lehetőséget biztosít az egyén számára, hogy felelősséget vállaljon önmagáért, és visszaszerezze identitását a diktatúra elnyomó hatalmától az írás segítségével.

¹⁰ Möbius-szalagot úgy készíthetünk, ha egy papírsík végeit összeragasztjuk úgy, hogy az egyiket 180°-kal elfordítjuk; az egyoldalúságról pedig úgy győződhetünk meg, ha egy ceruzával hosszirányban a közepén csikot húzunk, és visszajutunk oda, ahonnan elindultunk, bejárva az eredeti fizikai szalag mindkét oldalát. Lásd: <https://hu.wikipedia.org/wiki/M%C3%B6bius-szalag> Rákocska Möbius-szalagban: https://en.wikipedia.org/wiki/Orientability#/media/File:Fiddler_crab_mobius_strip.gif

Irodalom

AGAMBEN, Giorgio

2019 *Ami Auschwitzból marad* (ford. DARIDA Veronika). Kijárat Kiadó, Budapest.

BADIOU, Alain

2010 *A század* (ford. MIHANCSIK Zsófia). Typotex, Budapest.

2012 *Szent Pál. Az egyetemesség apostola* (ford. CSORDÁS Gábor). Typotex, Budapest.

GENETTE, Gérard

1980 *Narrative Discourse. An Essay in Method* (trans. by Jane. E. LEWIN). Cornell University Press, Ithaca/New York.

HITES Sándor

2002 A történelem és a metafikció az angolszász regényirodalom közelmúltjában. *Forrás* 2002/6. Online: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0206/hites.html>, utolsó letöltés ideje: 2021. 08. 15.

KÁROLYI Csaba

2005 Mindig más történik. Nádas Péterrel beszélget Károlyi Csaba. *ÉS* XLIX. évfolyam, 44. szám, november 4. Online: <https://www.es.hu/cikk/2005-11-06/karolyi-csaba/mindig-mas-tortenik.html>, utolsó letöltés ideje: 2021. 08. 15.

KERTÉSZ Imre

1988 *A kudarc*. Magvető Kiadó, Budapest.

1992 *Gályanapló*. Magvető, Budapest.

1993 *A holocaust mint kultúra. Három előadás*, Századvég, Budapest. Online: https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/KERTESZ/kerteszo00051_kv.html, utolsó letöltés ideje: 2021. 08. 15.

2002 *Sorstalanság*. Magvető, Budapest. [első kiadás: 1975].

2009 *Jegyzőkönyv*. Magvető, Budapest. [eredeti megjelenés éve: 1993].

2003 *A stockholmi beszéd*. Magvető, Budapest.

LEVI, Primo

2014 *Ember ez? Fegyvernyugvás* (ford. MAGYARÓSI Gizella). Európa, Budapest.

M. HAAS, Alois

2011 *Felemelkedés, alázatlanság, áttörés. A misztikus tapasztalat és a misztika nyelve* (ford. GÖRFÖL Tibor). Vigília, Budapest.

MERLEAU-PONTY, Maurice

1964 *Sense and Non-sense* (trans. by Hubert L. DREYFUS, Patricia Allen DREYFUS). Northwestern University Press, Evanston (Illinois).

MOLNÁR Sára

2005 *Ugyanegy téma variációi. Irónia és megszólítás Kertész Imre prózájában*. Koinónia, Kolozsvár.

- NIETZSCHE, Friedrich
1994 *A tragédia születése, avagy görögség és pesszimizmus*. Kriterion–Polis, Bukarest–Kolozsvár.
- NOVARINA, Valère
2009 *A cselekvő szó színháza* (ford. KOVÁCS Veronika, RIDEG Zsófia, SEPSI Enikő). Ráció, Budapest.
- ROYER, Clara
2019 *Kertész Imre élete és halálai*. Magvető, Budapest.
- SARTRE, Jean-Paul
1991 *Egzisztencializmus* (ford. CSATLÓS János). Hatágu Síp Alapítvány, Budapest.
- SELYEM Zsuzsa
2004 *Szembe szét, A humor–szentség összefüggés Esterházy Péter prózájában*. Koinónia, Kolozsvár. Online: https://www.academia.edu/3999629/Szembe_szet_Humor_es_szentség_összefuggese_Esterhazy_Peter_prozajaban_utolsó_letöltés_ideje: 2021. 08. 15.
- 2007 Egyetlen időm és a minyonok. In: uő: *Fehérek közt*. Vigilia, Budapest.
- 2014 Tárgynak lenni, alynak lenni. A személyesség tétje Kertész Imrénél. In: uő: *Fiktív állatok. A rezisztencia irodalmi formáiról*. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 243–257.
- SOMOS Róbert
2011 Az órigenészi misztika kérdéséhez. Ad HomCant. I, 7. *Orpheus Noster*, 2011/3–4, 10–18. Online: http://epa.oszk.hu/03100/03133/00005/pdf/EPA03133_orpheus_noster_2011_03-04.pdf (utolsó letöltés ideje: 2021. 08. 15.)
- VADERNA Gábor
2002 A lehetséges egyetlen regény. Kertész Imre: A kudarc. In: SCHNEIBER Tamás – SZÜCS Zoltán Gábor (szerk.): *Az értelmezés szükségessége. Tanulmányok Kertész Imréről*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 137–149.
- VÁRI György
2003A A Kertész-életmű recepciótörténete. *Budapesti Könyvszemle* 2003/1, 30–53. Online: <http://bukuksz.c3.hu/0301/05problvari.pdf> (utolsó letöltések ideje: 2022. 04. 29.)
- 2003B *Kertész Imre. Buchenwald fölött az ég*. Kijarat, Budapest.
- ZSOLNAI György
2012, Az egzisztencia léttapasztalásának kódolási lehetőségei. Kertész Imre: A kudarc. *Kortárs* 2012/1. Online: http://epa.uz.ua/00300/00381/00166/EPA00381_kortars_2012_01_7660.htm, (utolsó letöltés ideje: 2021. 08. 15.)

Kecskés Tamás Hunor

Tamás Hunor Kecskés (1992) este doctorand la Universitatea Babeş-Bolyai. A absolvit studii de licență, specializarea maghiară-engleză în 2013 și studii de masterat în 2015 la aceeași universitate. Domeniul lui de cercetare este literatura contemporană maghiară, ocupându-se atât de critica literară, cât și de analize de film.

Tamás Hunor Kecskés (1992) is a PhD student at Babeş-Bolyai University. He obtained his bachelor's degree in Hungarian-English in 2013, and his master's degree in 2015 at the same university. His field of research is contemporary Hungarian literature, as well as literary criticism and film analysis.

Singura posibilitate – misticism și metaficțiune în romanul „Eșecul” de Imre Kertész

Ce se întâmplă atunci când ai parte de experiențe „ale căror circumstanțe sunt imposibil de descris într-un limbaj normal”? Ce se întâmplă atunci când descrierea acestor experiențe devine scopul vieții? În romanul „Eșecul” de Imre Kertész, scrisul nu este o simplă acțiune, ci un mod de viață care oferă posibilitatea de a împărtăși experiențe inexprimabile. În această teză încerc să dezvolt un cadru interpretativ care se concentrează pe scena cea mai dificilă a interpretării, momentul mistic al vocației de a scrie. Voi argumenta că la Kertész acest mister nu este un mijloc de subterfugiu, ci un mecanism de dezvoltare a unei perspective autoreflexive, care oferă individului posibilitatea de a-și asuma auto-responsabilitatea și de a-și revendica identitatea față de puterile opresive ale dictaturii. A scrie și a trăi, a trăi și a scrie devin inseparabile prin misticism și metaficțiune.

The Only Possible Way – Mysticism and Metafiction in Imre Kertész's *Fiasco*

What happens when you have experiences that "make it almost impossible to describe the circumstances using normal language"? What happens when describing these events becomes the purpose of life? In Imre Kertész's novel, *Fiasco*, writing is not simply an action, but a way of life that holds the possibility of making indescribable experiences shareable. In this paper, I attempt to develop an interpretative framework that focuses on the scene that is difficult to interpret, the mystical moment of vocation to write. I will argue that for Kertész this mystery is not a way to subterfuge or to confuse, but a mechanism for developing a self-reflexive perspective, which provides an opportunity for the individual to take responsibility for himself and to reclaim their identity from the oppressive powers of dictatorship. Writing and living, living and writing become inseparable through mysticism and metafiction.

(k – római katolikus, r – református, o – ortodox), a születési év utolsó két számjegyét, valamint a nemet (n – nő, f – férfi) tartalmazzák.

Nem létezik és nem is létezhet objektív történelem – írja Lucian Boia (Boia 2011: 54), amivel könnyen vitába lehet szállni, azonban a kulturális reprezentáció szempontjából a megállapítás mégis igaz. A kultúra olyan történelemben gyökerező sajátosság, aminek a megjelenése több tényezőtől függ. Nem kívánok elmerülni a kommunikációelméleti modellekben, mégis a kultúra közlésének főbb csomópontja egyfajta kommunikációs folyamat. Az esemény tanulásából, percepciójából kiindulva a megélés külső és belső lehetőségein, majd a reprezentációhoz kötődő külső és belső körülményeken keresztül a szemlélődő általi befogadásig és feldolgozásáig szubjektív lépcsőfokok során megy keresztül az önmegjelenítés.

A reprezentációhoz kapcsolódó legfontosabb megfigyelés talán az, hogy a magyar közösség egyéni és kollektív megjelenése jellemzően a „hétköznapi tevékenységekre” korlátozódik. Az erdélyi magyar szórványközösségek esetében a hovatartozás kifejezése tágabb értelemben definiálható, mint az erdélyi tömbvidékeken és főként mint Magyarországon. A többségi és kisebbségi környezet reprezentációja közötti fő különbség, hogy a tömbvidékekkel ellentétben szórványban a modern nemzeti szimbólumok tudatos vállalása helyett távolságtartást tapasztalunk, azonban a legalapvetőbb nemzet-, illetve közösségspecifikus jellegzetességek is reprezentációs erejűvé válnak. A gyakorlat azt mutatja, hogy ilyen módon a kisebb lélekszámú szórványközösségekben kevésbé várhatóak a modern nemzeti szimbólumokat felsorakoztató és azokat hangsúlyozó események, de a magyar beszéd és a templomba járás már önmagában is lehet kulturális reprezentációs tevékenység.

A magyar kultúra bemutatása, a kulturális reprezentáció a közösségi identitás legfontosabb vetülete, amely nem csak a külső szemlélőnek teszi világossá egy adott közösség sajátosságait, de önmaga számára is az életjeladás, az önszervezés képessége, ezeken keresztül pedig az életképesség üzenetével rendelkezik.

Fogalomdefiníció

A reprezentáció legfőbb jellemzője, hogy *valaki irányába történik*, vagyis valaki (valamely közösség) valakinek (valamely közösségnek) mutatja be magát, azaz a közösség- és identitáserősítés a saját közösséget is célozhatja. Egy református példával élve, a vasárnapi templomi alkalom akkor reprezentációs esemény, ha egyfelől kifejezetten identitáserősítés céljából tartják

és vesznek részt rajta, másfelől célja a közösségi kultúra más közösségek számára történő láthatóvá tétele. Tipikusan ilyenek az úrvacsoraosztással egybekötött alkalmak és különösen a karácsonyi istentisztelet, amely során a tövisi gyerekek műsorral lépnek fel. Ekkor a hívek román nemzetiségű családtagjai is összegyűlnek, és az áhítat mellett a gyerekműsort is – bár helyet adnak a románul szavaló gyerekeknek – elsősorban magyar nyelven hallgatják. A karácsonyi istentisztelet a legjelentősebb reprezentációs eseménynek minősül.

Az alulról kezdeményezett reprezentáció Tövisen még akkor is hiányzik, ha egyébként az egyháznak volna módja azt katalizálni. Közterületre néző magyar felirat, egy apró táblácska, annak ellenére, hogy létezik a magyar feliratok és megnevezések iránti vágy, csak a református templomnál van: *Mindenesetre jó érzés, hogy mikor megyek a vonattal, s ki van írva románul, németül, magyarul, jó érzés, hogy né, magyarul is van írva* (0302k73n). A köztérre néző felirat kérdése megoldható volna, ugyanakkor az egyházi vezetés napi teendői mellett elsikkad, közösségi kezdeményezés – akár csak az egyházi vezetés felé történő jelzés – pedig nincs.

P. Buzogány Árpád szerint a kulturális megjelenítés megtörténhet „gondolatainkban, szavainkban, megmutatkozhat azonban döntéseinkben, a környezetünk berendezésében is, vagyis tárgyasul is, nem csupán a nyelvi közlés szintjén érhető tetten” (P. Buzogány 2013: 219). A reprezentáció jelensége sokrétű, multidiszciplináris megközelítést igényel. Magam a reprezentáció egyházi és világi vetületeire, a szimbólumhasználati attitűdökre, a közösségi programokkal, rendezvényekkel és politikai tevékenységekkel kapcsolatos hozzáállásra kívánok fókuszálni.

Steven Vertovec szerint a reprezentáció a társadalmi környezet („social world”) konceptuális rendezésére utal, beleértve a társadalmi elképzeléseket és kategóriákat, terminológiát, a diszkurzív kereteket, a közbeszéd, ideológiai rendszerek, hegemon narratívák, közös emlékek és normatív sémák közös rendszerét (Vertovec 2019: 113). Ez a közösségi kognitív rendszer egyéni és csoportszinten is jellegzetes működésmódot feltételez, sajátos helyzetértékeléssel és a felmerülő nehézségeket illető ugyancsak unikális megoldási javaslatokkal. Reprezentáció alatt minden olyan tevékenységet, illetve percepcionális állapot értendő, ami által egy adott közösség különbséget tesz saját maga és más közösségek tagjai között. A cselekvő jellegű (pl. előzetes egyeztetést, szervezést, utánajárást igénylő) megjelenítést aktív reprezentációnak nevezem.

A cselekvésnek kétségtelenül a segítségére lehetnek olyan szimbolikus tárgyak, épületek, amelyek jelentéshordozása az adott reprezentációs

igényekkel egybevágh, azaz a közösség által kifejezni kívánt üzenetet az adott tárgy vagy épület erősíti, alátámasztja. Amikor egy tárgy vagy épület a hozzá kapcsolódó jelentéstartalom által önmagában jelenít meg egy közösséget, azt passzív reprezentációnak nevezem. Mindezek értelmében például a tövisi Árpád-kori református templom vagy a római katolikus Hunyadi-templom önmagában is reprezentációs feladatot lát el, ha a magyar közösség önmagát látja, és/vagy mások a magyar közösséget látják benne. Más típusú példa, de a kürtöskalács is „asszociációs médiumként” (Vajda 2013: 251) jelenik meg két adatközlőnél, vagyis a pusztai létezésével a magyarságot jelöli. Egy adatközlő szerint a románok *nem tudják kimondani, s mondom, hogy ez a magyaroknak a sütemények, nálunk, mondom, anyósom is szokta sütni, megvolt a kürtős fa, s nagyon sokat sütöttük. De ők ezt nem ismerték, s a forradalom után má’ jöttek ezek a vásárok, s aztán jött a magyarság, s kezdett itten sütni, addig nem ismerték ezt a süteményt.* (0902r62n) Az ideális reprezentáció – mint Nagy Sándor néhai református lelkipásztor a sajtómegjelenésekkel kapcsolatban írja – „egyrészt magunk felé és a mieinkre irányul, mint öntudatosítás, önbátorítás és értékesítés, másrészt kifelé ható, a románság megnyeréséért” (Nagy 2000: 253) zajlik.

Felmerülhet a kérdés, hogy amit egy közösség magáénak tekint (legyen szó tárgyi vagy kognitív elemről), annak egy másik számára idegennek kell-e lenni. Ez talán többségében jellemző, de – mint a következő, római katolikus példával illusztrálom – nem kötelező. A tövisi Hunyadi-templom azért is különleges, mert a szentmisére járó hívek nagyobb része román ajkú görögkatolikus, akik a felekezetük 1989-es forradalom utáni engedélyezését követően sem tértek vissza a felekezetük szerinti istenházába. A templomot tehát két közösség is magáénak érzi, azonban a római katolikus szentmisék és egyéb programok (pl. karácsonyi gyermekműsor) során történő magyar nyelvhasználat kulturális reprezentációs jelentőségűvé válik azáltal, hogy asszociációs médiumként a magyar közösséget más nemzeti identitású gyülekezeti tagok számára jeleníti meg.

Fejős Zoltán írja, hogy a reprezentáció minden formája a valóság része (Fejős 2019: 369). Ehhez hozzá kell tenni, hogy nem egy objektív valóság része, hanem az adott környezet természeti, épített és/vagy kulturális miliőben felfogott szeletét jeleníti meg. A reprezentáció egy adott közösség (ön) megítélését illető keretet biztosít, vagyis hozzájárul a kapcsolódó narratívák alakulásához, ezzel is alakítva a felfogott valóságot.

Az egyház reprezentációs szerepe

Vajda András Tóth G. Péterre hivatkozva írja, hogy „a fizikai tér – a lokális közösségek életterének – kitüntetett pontjain közös megegyezés és kollektív interpretáció eredményeként jelentéssel telített csomópontok, emlékpontok szerveződnek” (Vajda 2013: 251). Ezek az emlékpontok vagy „asszociációs médiumok” azok, amelyek tehát nem csak a saját közösséget tudják emlékeztetni a kulturális sajátosságaira, de más közösségeket is. Megjegyzendő, hogy az asszociációs médium jelentése lokálisan értelmezhető megfelelő pontossággal. Nyisztor Tinka hívja fel a figyelmet, hogy Szucsáva megyében van, ahol a római katolikus a „lengyel vallás” (Nyisztor 2019: 215), míg Erdélyben általában – de Tövisen minden bizonynyal – nemzeti hovatartozástól függetlenül a magyar történelmi felekezetek egyikeként tartják számon. Egy római katolikus templomot tehát a tágran értelmezett Erdélyben, valamint Moldva egyes, csángó-magyarok által (akár a jelenben, akár a múltban) lakott régiójában van lehetőség a magyarsággal kapcsolatba hozni, Bukovina egyes részein ugyanazon szakrális intézmény épülete már más közösség számára szolgál asszociációs médiumként.

Adatközlőim mindvégig jelentős hangsúlyt fektettek az egyházra, akár nyelvhasználatról, akár önképről, akár kulturális reprezentációról beszélünk. Ez kevésbé meglepő, ha tudjuk, hogy a szórványban legtovább megmaradni képes etnikus intézményrendszer jellemzően felekezeti. Harangozó Imre Mircea Eliade nyomán írja, hogy a teremtett világ rendjét még őrző ember mindig törekedett arra, hogy „a világ középpontjában” telepedjék meg. A szilárd pont, a „középpont” felfedezése vagy projekciója a világteremtéssel azonosul, a rituális tájékozódásnak és valamiféle szent tér felépítésének világteremtő jelentősége van (Harangozó 2019: 298). A „szent tér” szórványban leggyakrabban a templom, ami nem csupán az ember legbelsőbb szakralitását megtestesítő funkciója miatt szent, de egyházi szempontról is rendelkezik szentséggel. A templom és a hozzá fűződő jelentéstartalom, valamint a kapcsolódó lelki kötőerő rendre a legerősebbnek bizonyul, melyet akkor látunk legvilágosabban, amikor utolsóként tartja a hívőt egy nemzeti kulturális közösségekben. A szórványban a nemzeti identitás formálása, ebből fakadóan pedig a kulturális reprezentáció jobbra egyházi vonatkozású.

A magyarság ereje szórványban, az ideális esetben infrastrukturálisan és anyagilag is stabil lábakon álló egyházi infrastruktúra lehetne. A pénzügyi és infrastrukturális stabilitás gyakori hiánya mellett azonban további nehézséget jelentenek a természetes emberi korlátok, a lelkipásztor egymaga

ugyanis nem biztos, hogy minden iránta támasztott feladatot képes ellátni. Erre rezonál Vetési László megfogalmazása, aki szerint a lelkész nem magyartanár, nem népművelő, nem menedzser, nem agrármérnök, nem művelődési intézmény, hanem együtt mindenből egy kicsi, mely során az arányos adagolást kell megtanulnia és megtanítania (Vetési 2005: 125). Balázs Ferenc unitárius lelkész *A rög alatt* című regényében (Balázs 1944) több olyan, a lelkész és a gyülekezeti tagok együttélését szolgáló fontos élethelyzetet mutat be, melyek ismerete nélkülözhetetlen a sikeres lelkész–közösség együttműködéshez. A lokális egyházi intézmény hatékony működtetéséhez a stabilitáson kívül a hívek és a lelkipásztor közötti párbeszédre, egymás igényeinek felmérésére és kompromisszumkötésre van szükség. A kulturális élet egyházi vonatkozásait egy adatközlőm a következőképpen látja:

0401k55n: [...] *Enyeden, mikó van egy nemt'om miféle aktivitás, akkor hívjanak meg minket is. Például.*

K. V. D.: *De egyházi, vagy...*

0401k55n: [*Közbevágvva:*] *...igen, csak, há' más nem... más ki? Ha nem az egyház, akkor ki hívhatna?*

A szórványközösségekben jellemző, hogy a hívek külső ráhatás, mozgósítás nélkül nem lesznek önjárók, nem szerveznek reprezentációs eseményeket, ellenkezőleg, mástól várva a cselekvést, passzivitásba vonulnak. Az önálló kulturális tevékenységek végzéséhez, az események alulról jövő kezdeményezéséhez jelentős számbeli kisebbségben kevés a lelki erő, azonban szándék és fogadókészség volna.

A szórvány egy további, kettős problémája, hogy sem a régióban élő saját közössége, sem a többségi közösség részéről – eltérő okok miatt – nem számíthat közvetlen közös élményekre (Bodó 2003: 385–386). A kulturális eltérések miatt interetnikus, a szervezetlenség miatt pedig intraetnikus szemszögből sem tud tevékenyen bekapcsolódni a közösségi kulturális életbe, így Tövis magyarsága elesik a nagyobb magyar közösségekkel történő kapcsolatépítéstől, valamint a világ eseményeinek, saját helyzetük közös értelmezésének lehetőségétől (vö. Bodó 2003).

Térhasználat–egyház–reprezentáció háromszög

Bartha Elek meglátása szerint Mircea Eliade vallásos térszemlélete abból a megállapításból indul ki, hogy a vallásos ember számára a tér nem homogén: létezik egy „szent, vagyis erővel feltöltött, jelentőségelteli tér, és léteznek más, nem szent terek” (Bartha 2006: 72). E gondolatban világosan jelen van egy, az alcímben is meghatározott hármasság: a közösségi

kultúra megjelenése azokban az épületekben zajlik, amelyek felekezeti alkalmaknak adnak helyet. Eliade vallásos emberek látásmódját illető észrevétele azért releváns, mert a szórványban a világi helyett jellemzően az egyházi közösségszervezés dominál, vagyis ami közösségi, az java részben felekezeti is. Elméletben a reprezentációs tevékenységek szent és profán térben történhetnek, a gyakorlatban azonban a felekezeti intézményi körön kívül ritkán figyelhető meg aktív kulturális reprezentációs gyakorlat. Tövisen az ünnepi egyházi események, a mindennapokban a szentmisék/istentiszteletek, valamint a gyerekeket érintő református vallásórás alkalmak jelentik a kapcsolatot a külvilág és a magyar kultúra között. Ebből következik az is, hogy Tövisen a közösség szinte kizárólagosan a magyar közösséghez tartozó térhasználatra szorítkozik, ami ráadásul nagy részben ösztönös cselekvés és nem a románság felé történő tudatos reprezentáció. Semleges terepre jellemzően csak akkor kerül a közösség, amikor a városvezetés által szervezett városnapok komolyzenei koncertjeit tartják a magyar templomok valamelyikében. Mindez egyébként büszkeséggel is tölti el a helyieket. *Tövisi Napokon, mikor van a Tövisi Napok megrendezve, persze a néptanács rendezi. Mi is meg vagyunk hívva, s sok, nagyon inszisztál, hogy azt mondjam én, nem inszisztálva, na, nagyon nagy akarattal hívnak koncertekre, mert akkor vannak programok templomokba'. Például a mi templomunkba' is volt, kétszer is.* (1001r46f). Az elmúlt években a katolikus templomban rendezett városnap komolyzenei program talán az egyetlen, ahol nyíltan jelenik meg a magyar kultúra a román többség számára. A templomi koncerten nem csak a magyar családtagokkal rendelkező román ajkú vendégek vesznek részt, mint a jelentősebb ünnepeken tartott szentmisén/istentiszteleten. Minden, a kultúra iránt érdeklődő és magyar felmenőkkel adott esetben nem rendelkező tövisi is a magyar templomban gyülekezik egy, a nemzeti kultúrák szempontjából semleges esemény megtekintésére. Ebben a helyzetben az adott templom annyira válik reprezentációs eszközzé, amennyire a román jelenlévők számára a templom „magyar”.

Az egyházi kereteken kívüli reprezentáció hiányának okát és egy elméleti rendezvényszervezés nehézségeit egy adatközlő a következőképpen fogalmazza meg: *[ha] mostan akarnék szervezni jövőre egy gulyásfőző versen't... Nem tudom, hogy hogy fog lenni, mer' nehezen gyűlnek össze [a magyarok]. Nehezen. Azért is mondom, hogy még rágondolkozok.* (0301k73f). Vannak ugyan a jövőt illető programtervek, de azok bizonytalanok, és a szervezéshez az adatközlők mindenképpen a környezetet bátorítását igénylik.

Szijártó Zsolt megkülönbözteti az elitscsoportok szintjén történő térhasználatot és a kulisszák mögötti, a térhasználatot illető „kis taktikákat”

(Szijártó 2004: 1167). A hétköznapi értelemben vett feladat a szórványközösségek revitalizációját illetően az, hogy a térhasználatot illető „kis taktikákat” merjék „nagy taktikaként” tekinteni. A kulisszák elé szükséges tární a térhasználat mögött húzódó kulturális, történelmi sajátosságokat, hogy a mindennapi életvitel kialakítása a közösség jellegzetességeinek felvállalásával történjen. Erre a szórványközösségekben önmagától nem lesz program, igény, legfeljebb vágy szintjén fogalmazódik meg. Az évszázados gyengeségérzet és fásultság miatt a közösség nem tesz lépéseket annak érdekében, hogy a hétköznapiak során demonstratív és vonzó célokat fogalmazzon meg, képes legyen a mindennapi városi ügymenet dinamizálására, láthatóvá tegye magát és azokat a szimbólumokat, amelyekkel azonosul, kifejezze a térhez tartozását, amin keresztül csoportidentitást hozhatna létre (Szijártó i. m. 1168–1170). Elmarad az önbizalom- és az önrértékelés növelése, szellemi, történelmi és fizikai értelemben vett einstand, azaz a térszerkezet egy-egy elemeire vonatkozó kulturális tulajdonigény megerősítése.

A templomok mellett asszociációs médium a református parókia, ami több adatközlő szerint is szimbolikus jelentőségű. Egyikük szerint *a parókia, vagy az egyház... egyfajta kohéziós erő, még mindig. Fontos [a tövisieknek] az egyház, fontosak a találkozók, minden, ami ehhez kapcsolható, s ez abból is látható, hogy nem csak mi [reformátusok] szervezünk bizonyos rendezvényeket, hanem nagyon sokszor, amikor lehetőségünk van, más rendezvényekre is elmegyünk.* (0201r88f). A templomlátogatás, a templomi események identitáskonstrukciós hatásukon belül azáltal értékelődnek fel kulturális reprezentációs szempontból, hogy a vegyes családok román ajkú tagjai – ugyan ünnepi alkalmakkor, de – megszokásból látogatják a magyar templomot. Így az egyház a magyar–román kulturális közvetítés egyetlen intézményes helyszíne: *Itt Tövisen nem igazán probléma, hogy az egyik fél magyar, a másik román, vagy a szomszédom magyar vagy román. [...] Abból is meglátszik, hogy eljönnek időnként a református templomba, a magyar nyelvet nem beszélő házastárs is, vagy elmennek a román templomba.* (0201r88f). A református egyházi infrastruktúra egyébként a szokványos templomi alkalmakat követően is találkozások színhelye, *itt [a templomban] tudunk találkozni, itt tudjuk megmondani egyik a másiknak, hogy hogy' és mint, itt elbeszélgetünk* (1001r46f).

A kulturális tevékenység azonban csak térhasználat szempontjából zárt. Egy adatközlő arra hívja fel a figyelmet, hogy *comunitatea maghiară din Teiuș este prezentă doar la biserică. Că s-o vezi, vizibil. În rest, în tot celelalte situații... ia singura nu-i niciodată. Întotdeauna-s comunitatea maghiară în alte activități în afară de biserică este 50% români, 50% maghiari*

[a tövisi magyar közösség csak a templomban van jelen. Hogy látni lehessen, láthatóan. Egyébként, a többi helyzetben... sosincs egyedül. A templomon kívüli más tevékenységeknél a magyarok és románok aránya fele-fele – fordítás általam: K. V. D.]. (1402r57n). A pontosítás kedvéért hozzá kell tenni, hogy a római katolikus és a református templomon, a parókián, illetve a parókiaudvaron kívül aktív reprezentációs tevékenység alig van, ami pedig nem magyar reprezentációs esemény (tövisi városnapok, lokális jeles események), ott a magyarság aránya messze nem éri el az 50%-ot. Ugyanakkor az egyes események nemzetiségi vegyessége miatt a magyar kultúra megjelenítésére is volna lehetőség. Ehhez szellemi erő és stratégia is szükséges, másképpen a szórványban jellemző állapot marad, ti. román számbeli túlsúly esetén a román nyelvi és kulturális kódok átvétele és használata, mely természetesen fogja vissza a magyar sajátosságok láthatóságát. Az, hogy Tövis magyarsága esetében szinte kizárólag a nyelvhasználat az egyházi infrastruktúrán kívüli egyetlen, alig látható aktív reprezentációs gyakorlat, elsősorban a közösség általános gyengességérzetét, fásultságát, valamint az egyéni cselekvések közösségi gondolkodással szembeni túlsúlyát jelzi.

A reprezentáció és az egyházak absztrakt kapcsolatára mutat rá egy adatközlő, aki szerint *nincsen, hogy katolikus, meg református, vagy ortodox húsvét, hanem a magyar húsvét vagy a román húsvét [van]. Ezt így ismerik az emberek. Szászvidéken volt szász húsvét és román húsvét.* (1401r5f6). Ebből egyfelől kiviláglik, hogy a románok a magyarokra felekezettől függetlenül egységesen tekintenek, másfelől, hogy a magyar jelenlétet nem csupán fizikai értelemben lehet érteni. Ünnepnapok is lehetnek asszociációs médiumok, ha a lokális gondolkodásban egyértelműen a magyarsághoz kapcsolódnak. Az elkészített interjúk során a húsvét nem csak „magyar”, van, akinél „katolikus”, ugyanakkor a nagyközönség számára az üzenet nagyjából ugyanaz: nem a román, hanem a magyar közösségé.

Az adatközlők szinte kivétel nélkül azt hangsúlyozzák, hogy nincsen alkalom és lehetőség a magyar kulturális sajátosságok megjelentetésére. A megkérdezettek általában tisztában vannak azzal, hogy szükséges volna közösségi eseményeket szervezni, ugyanakkor vannak, akik a román fél jelenléte nélkül sem a közösséget, sem önmagukat nem tartják alkalmasnak arra, hogy a gondolatból valóság váljon. Egyikük például a városban nyilvánosan – tehát az egyházi infrastruktúrából kilépve – megszervezett Tövisi Magyar Napok kapcsán úgy véli, hogy *kevesen vagyunk, és ha egy ilyesmit akar az ember tervezni, oda ki kell állni, kell legyenek, akik szervezzék, akik tudják, hogyan kell szervezni a dolgokat. Ha engemet tennének, az biztos, hogy nem sikerülne.* (0902r62n). A létszámbeli kisebbség,

az ebből fakadó gyengeségérzet, valamint az, hogy a templomon kívül szervezett programokra fele részben románok jönnének – ez esetben is a lehetőség hiányának percepcióját erősíti. Pierre Nora szerint az emlékezetkényszer az egyénre nehezedik, amikor az általános emlékezet magánemlékezetekre esik szét (Nora 1999: 150). A meglátás szörványlátleltként is nagyon pontos. Amikor a közösségi kohézió meggyengül, törvényszerű, hogy a csoporttudat felhajtó ereje átadja helyét az egyéni döntésekből származó közösségteremtésnek. Ideális esetben a közösségi tagság oka az egyéni döntések és a csoporttudat felhajtó ereje együttesen, egymást erősítve. Tövis magyarságának esetében azonban kijelenthető, hogy a közösség fenntartásában az olyan egyéni döntéseknek van kulcsszerepük, mint például a gyerekek, unokák vallásórára járatása, családi kultúraszervezés, személyes egyházi aktivitás.

Mindezek alapján a Fredrik Barth által leírt háromszintű kultúrfolyamat-tagolásból (Barth 2000: 20–21) csupán az ún. mikroszinten állítható egyértelműen, hogy érzékelhető tevékenység. Ezen a szinten történik az identitás formálása, az interakciók jobbára személyközi, ami az „énmenedzsment” („management of selves”) kereteit is jelenti. Középszinten a kollektívák megalkotása és a csoportok mobilizálása történik. A mobilizálás egy tövisi közösségfejlesztés folyamán reális cél lehetne, de jelenleg ilyen jellegű tevékenységet egyedül az egyház végez, korlátozott lehetőségekkel. A tövisi közösség megismerése érdekében a mikroszintű, személyes attitűdöket és dinamikákat kell elsősorban figyelembe venni, a középszintű csoportdinamika esetleges, hatása az egyénre gyengébb.

A makroszint az állami politika terepe, ez a szint Tövisen a település méretéből és a helyi magyarság általános közösségi attitűdjeiből fakadóan nem értelmezhető. Ugyanakkor a kisebbségi közösségek esetében a csoportdinamikára a többségi csoporttól érkező impulzusok hatnak leginkább. Ebben az esetben felértékelődik a makroszint, az állampolitika a kisebbségek jogállását illető központi diskurzus lokális lecsapódásaként tudja befolyásolni a mindennapokat. A csoportműködés intraetnikus jellemzője a domináns mikroszint és az esetleges mezoszint, interetnikus viszonyok között azonban a mezo- és makroszint hatásai kerülnek előtérbe.

Az egyéni és csoportdinamika egy sajátossága, hogy változókéony. Giovanni Levi szerint egy korszaknak stílusa van, ahogyan korszakokként az egyes csoportoknak is van saját stílusuk (Levi 2000: 91). A doktori értekezésben tárgyalt egyéni és közösségi attitűdök a kutatás korszakában érvényesek, ami alatt azonban nem a kutatás idejét értem, hanem azt a ciklust, amelyet azonos kulturális és politikai narratíva határoz meg. Giovanni Levi

gondolata azt is jelzi, hogy indokolatlan a korszakunk demográfiai tendenciái által generált, a magyar tudományos berkekben is időről időre feltörő defetizmus. Az ugyanakkor tényként kezelhető, hogy a jelenlegi körülmények között a tövisi magyar közösségnek külső segítség nélkül továbbra sem lesznek stratégiaszerűen szervezett, széles nyilvánosság számára szóló reprezentációs alkalmai.

Ami a további reprezentációs formákat illeti, egy adatközlő gyermekéveiben a Tövisen létezett római katolikus dalárdára hívja fel a figyelmet, illetve a rózsafüzér-társulatra, ami több római katolikus közösségben ma is létezik: *Tövisen volt dalárda, római katolikus dalárda, az iskolába jártak fel este próbálgatni. Más egyesület nem volt, [csak] a rózsafüzér-társulat.* (0701k20f). A dalárda mint intézmény, illetve a világháború idején a magyar bálók nem csak a kikapcsolódásban játszottak szerepet, de önmagukban is érdekes találkozások színhelyül szolgáltak. A református férfi dalárda vezetője egy adatközlőm nagyapja volt, elmondta, a magyar bálók során rendre megjelentek a román katonatisztek, s elvegyültek a magyarok között szórakozni. Kérdésemre, hogy ha abban az időben háborúban állt a két ország, ez hogyan történhetett meg konfliktus nélkül, adatközlőm megindítóan válaszolt: *Gondolom azért, hogy tudták, hogy kiviszik őket a frontra, s ki tudja, visszatérnek-e még. Én úgy, gyermekfejjel [így fogtam fel].* (0101r27n).

A dalárda kérdése is olyan, ami a jelenlegi körülmények között is megszervezhető reprezentációs eszköz lehetne – ha valaki a szervezés élére állna. A reprezentáció és elbújás közötti választásról Voigt Vilmos úgy fogalmaz, hogy „Pál apostol az athéni piactéren vagy az antik istenszobrok előtt prédikál, hogy ezzel is nagyobb hatást érjen el. Az egyház egyrészt a jól látható, elrejtethetlen hegyen épített város, az üdvösség messziről észrevehető (harsány jeleket adó) őrtornya. Másrészt azonban a hit megnyilvánulása lehet éppen a csendes szoba magánya [is].” (Voigt 2005: 23) A mai szórványválasz egyértelműen az utóbbi.

Az időbeli identitás-reprezentáció is megjelenik egy interjúban, melynek középpontjában az istentiszteletek kezdési időpontja van. Ez nem csak intraetnikus, de interetnikus relációban is identifikációs különbség: *Ők [ortodoxok] például 9-kor már mennek a templomba. 9-kor kezdődik az ők szertartásuk. Nálunk 11-kor. Kimegyek a kapuba, s mennek szépen, szépen felöltözve, mint aki megy a templomba, másképpen egy kicsit, mint hét-köznap, s [mondják az ortodoxok:] „na hát, te nem jössz?” Mondom, én megyek, de én 11-re megyek. [...] Például a katolikusoknál más program van. Ők 9-kor kezdik, s 10-kor, mikor mi megyünk a templomba, ők akkor jönnek ki.* (1001r46f).

A magyar kultúra megjelenése a világi élet területein

Egy tetszőleges közösségi kultúra megjelenése akkor képzelhető el, ha ahhoz konszenzusos „tulajdon-narratíva” társul, vagyis az adott jellemzőt/szimbólumot az adott történelmi és társadalmi kontextusban a közösség egyénileg és kollektíve is hasonlóan ítéli meg, illetve a sajátjának véli.

Szórványban gyakran találkozni a magyarság „memóriakérdés” jelle-gével. Az adatközlők számára a felekezetük szerinti templom mint identi-tást megjelenítő szimbólum erősebben és koherensebben jelenik meg, mert elsődleges szerepe van a mindennapokban és a kulturális önfenntartásban. A modern nemzettudathoz illeszkedő egyes fogalmakról (pl. nyelv, nem-zet) alkotott vélemények azonban rögtönöztek, sokszor önellentmondáso-sak. Általános jelenség, hogy az egyén csak nehezen tudja megindokolni, definiálni a nemzethez tartozását, azonban tagadhatatlanul létezik egy erő-sebb ösztönös, érzelmi kötődés, amit az adatközlők többsége nehezen önt szóba. Lényeges, hogy ha a közösség nincs is látható módon jelen a tövisi mindennapokban, megkeresve és megkérdezve nem dobja el magától a nemzethez tartozást: ha rögtönözve is, esetlenül is, de az identitást illető kérdésekre válaszolni *akar*. A végiggondolatlan magyarságtudat mellett érezhető volt az interjúk során, hogy a nemzeti létnek a pusztá emlékezete is képez felhajtóerőt.

A kulturális reprezentáció egy sajátossága, hogy képes perszonalizálód-ni. Több interjúalany is példaként állítja és hivatkozik egy római katolikus hölgyre, akinek a családja nemzetiségileg és felekezetiileg is vegyes, de a tövisi magyarság legerősebb identitású, művelt, nagyvárosi értelemben vett értelmiségije, akinek a gyerekei és unokái is kiválóan beszélnek magyarul. Egy adatközlőm elmondta, hogy *nepoții doctoriței sunt acolo, ei sunt ca-tolici, cred că au venit și la biserică ăsta sau nepoții la doamna ăsta care știu ungurește, învătă buniicii [a doktornő unokái ott vannak, katolikusok, úgy hiszem, jöttek ebbe a templomba is, vagy a hölgy unokáit a nagymama tanítja magyarul – fordítás általam: K. V. D.] (1402r57n).*

A perszonalizálódás tehát nem csak egy intézményvezetői (lelkipásztor) vagy a közösségben aktív hangadói státuszon múlik. A tudás, a szakmai elismertség is alternatív lehetőség a magyar kultúra bemutatására. A ma-gyarságot a tudásán keresztül is el lehet ismertetni a románsággal, ami-re egy adatközlő saját édesapját hozza fel példaként: *Édesapám elkerült Mihálcra, szomszéd falu, nagy-nagy nacionalisták voltak. Édesapám 28 éves lehetett. S azt mondta, hogy bevezették mint, na itt az orvos, ezután ez lesz az orvos. S ott szó szó[t követett], de nagyon szépen beszélt édesapám*

románul, édesanyám nem annyira. Ott szó szót hozott, s valaki azt mondta, a primár, vagy ki lehetett akkor, hogy minden magyart egy kanál vízbe megfojtana. S asz'onta édesapám, akkor kezdjed velem. S asz'ongya, hogy hát nem tudta, [majd kérdezte:] hát te magyar vagy? Olyan szépen beszélt románul. [...] Azután mondta édesapám, [hogy] „na, most jól bekerültem ebbe a fészekbe. Mi lesz itt velem?” És nagyon megszerették a [románok]. Mindig mesélte nekem, [hogy] „én szégyelltem magam, te”, – asz'ondja – „képzeld el, hogy én egy kölyök vótam” – mer' nem volt még 30 éves –, „vonultam végig az utcán és az öregasszonyok álltak fel a padról és köszöntek nekem kezcicsókolom[ot].” (0401k55n)

Szimbólum és reprezentáció szórványsajátosságai

Alain Dieckhoff arra hívja fel a figyelmet, hogy a megfelelő hatalmi és gazdasági előnyök biztosítása esetén az értelmiségnek csekélyebb érdeke fűződik a kiválási stratégiák fenntartásához (Dieckhoff 2002: 20). Pozsony Ferenc szerint a szórványmagyarok és románok viszonyát a gazdasági szférában működő kapcsolatok és érdekek határozzák meg (Pozsony 2007: 52), míg Melissa Aronczyk a nemzeti marketinggel („nation branding”) kapcsolatban ír szinte megegyezőt, miszerint a közösség jövője azon múlik, hogy talál-e magának olyan funkciót, ami nyomán az adott gazdasági rendszerben is szerepet képes játszani (Aronczyk 2013: 22). Bár Pozsony és Aronczyk a nemzetek közötti munkamegosztásra utal, a gondolat funkcionálisérzethez kapcsolódó relevanciája így is egyértelmű, és a lokalitások szintjén is értelmezhető. A fásult, bénult közérzet azonban nem csupán a helyi közösség funkciójának megtalálását, a munkamegosztás kidolgozását, de már az első lépéseket – a keresést, a közös gondolkodást – is akadályozza.

Problémát okoz, hogy a többségi nemzet társadalompolitikai álláspontja nem lévén ellensúlyozva, a közösség elbizonytalanodik a kulturális szimbólumokat illetően. Ennek következménye egy öngerjesztő folyamat, ami során „a kultúra használata a politikai alárendeltséggel való szembenállást segíti” (Dieckhoff 2002: 19), vagy gátolja. Amennyiben gyengül a kultúra, erősödik az alávetettség, ami tovább serkenti a kulturális elmosódást, s erősíti az asszimilációs hajlamot. Ezzel szemben a megjelenésében erőteljes és mindenki számára hozzáférhető kultúra által az adott közösség meg tudja szervezni a saját identitásörzését, s nagyobb mértékben képes önmagát a külső körülményektől függetleníteni. A szimbólumokhoz való hétköznapi viszonyulás ezért az adott közösség kulturális önvédelmi képességének egyik legjelentősebb jele. Éppen ezért áruklodó, hogy a tövisi magyarok

nagyobb része kategorikusan elzárkózik a nemzeti színek használatától. Az indokok mögött a többségi reakcióktól való félelem sejlik fel.

K. V. D.: *Őnök kiteszik a kokárdát március 15-én?*

1002r50n: *Nem.*

1001r46f: *Nem, nem, nem. Habár van, megmutatom, ha akarja. Akarom mondani nem akarnám, mer', tetszik látni, nem lehet tudni, kinek mi van a fejébe'.*

Amikor konkrétan a félelemre kérdezek rá, az interjúalany tagadni kívánja:

K. V. D.: *2020-ban természetes dolog kellene legyen, hogy kiteszem a zászlót, mégsem tesszük. Féülünk?*

1001r46f: *Nem, kerüljük az ellentétet inkább, hogy ne kapjanak hibát.*

K. V. D.: *Akkor csak féülünk.*

1001r46f: *Nem hogy félek, vagy féülünk, inkább az, hogy ne kapjanak semmi ürügyet abba', hogy mér' az én zászlóm, a magyar zászló van kitéve.*

K. V. D.: *Ez félelem.*

1001r46f: *Hát, megmondva őszintén...*

1002r50n: *[Nevetve:] Nem is próbáltuk. Ez a valóság.*

Kutatásom során a „félelem” kifejezést két párhuzamos értelemben értem: a konfliktusok elkerülését célzó tudatos vagy ösztönös manővereket és a fizikai retorzióktól való ijedtség érzését is ezzel a szóval írom le – azonban a két jelentés esszenciája közös, ti. a bárminemű fizikai vagy verbális összeütközés elkerülésének igénye. A félelem mint jelenség, általános szórványjellemzőként tekinthető, valamint az is, hogy a reprezentációval a közösség egyes tagjai sokszor meg sem próbálkoznak. A félelem és a próbálkozás hiánya változó mértékben, de minden bizonnyal összefügg. A tapasztalat és sztereotípiák nem csak az önképformálásban és a nyelvhasználatban, de a közösségi kultúra megélésében, kimutatásában is fontos szerepet játszik. Visszatérő kérdésemre, a március 15-i kokárdaviselésre vonatkozó reakció is ebbe illeszkedik:

0602r62n: *Én nem mernék egy piros-fehér-zöld szalaggal így menni.*

K. V. D.: *Miért?*

0602r62n: *Rám néznek.*

K. V. D.: *Találkozott olyannal, hogy a magyarsága miatt rossz szemmel néztek Önre?*

0602r62n: *[...] én félek, nem mennék. Úgy, hogy ha a templomba mindenki tenne is, így igen. De hogyan mikor már kimész, gata [K. V. D. ford.: kész, vége].”*

Egy családban a feleség egy dél-erdélyi mélyszórvány településről költözött Tövisre. Származási helyén az utolsó, többségében magyarul tudó és beszélő nemzedék már családos, míg a férj származási helyén kisebbségben ugyan, de életerős magyar közösség van. A feleség kokárdára vonatkozó elutasításának mozzanata reflexszerű, az interjú során több más beszédhelyzetben is előfordul. Hölgym adatközlőm és férje eltérő habitusú emberek: a feleség esetében a mélyszórvány lemondás, míg a férj esetében egy, a szórványkörnyezetben szinte egyedülálló, egészséges önbizalom a jellemző. Figyelemre méltó, hogy ezen 40 év házasság sem változtatott: a konkrét felvetésekre, miszerint fél-e, a sajtóban megjelenő nemzetiségi botrányok befolyásolják-e a gondolkodását, a feleség igennel felel. Úgy érzékelhető, hogy pontosan ő sem tudja, miért rejti az identitását, ugyanakkor úgy vélem, hogy ez a gondolkodás nem mellékes a szórványsors értelmezése szempontjából. Az asszimiláció folyamatában az öntudatlanul, de egyre visszavonulóbb attitűd is hozzájárulhat a családon belüli generációk nemzetek közötti átlépéséhez.

Csábító gondolat, hogy a magyar identitás megjelenítésével kapcsolatos attitűdöket földrajzi magyarzókkal lássuk el, vagyis feltételezzük, hogy az Észak-Erdélyből, illetve erősebb magyar közösséggel rendelkező településekről származó tövisiek tudatosabb kultúrahaználóok. Ennek a vélekedésnek az az elsődleges alapja, hogy Észak-Erdély magyarsága számára a II. bécsi döntés kézzel fogható, hiszen a nagyszülők ma még személyes élményeket tudnak megosztani az unokákkal. Dél-Erdély esetében ez minimum egy generációval több, azonban a nagyszülő–unoka és a dédszülő–dédunoka információs reláció közötti különbség a gyakorlati tapasztalatokból és biológiai szükségszerűségekből fakadóan nagyon nagy. E vélekedéssel szemben a származási hely személyes attitűdöket befolyásoló hatása Tövisen nem nyer egyértelmű bizonyítást. Az adatközlők nyelv- és szimbólumhasználatának elemzése nem mutat szignifikáns eltérést a tősgyökeres tövisi és az észak-erdélyi szocializációval rendelkező, jobbára munkavállalással a városba került adatközlők kultúrahaználási attitűdjeit illetően. Ugyanígy nem mutat relevanciát az, hogy valaki erős magyar közösségből érkezett vagy más szórványtelepülésekről. Tövisen az identitás kötőereje személyes habitusok következményének tűnik, *nagyobb részben* attól függetlenül, hogy valaki milyen térségben nőtt fel. Szintén a kokárdaviselésre vonatkozó kérdésem egy másik, tövisi születésű, apai ágon színmagyar településről származó adatközlőmből is komoly érzelmi reakciót váltott ki:

K. V. D.: *Ha kitennék [a kokárdát március 15-én], mi lenne?*

0902r62n: [Szinte tiltakozva:] *Hát, nem lenne jó, nem, nem.*

0901r92f: *Nem lenne jó, nem szeretik.*

0902r62n: *Mutatják így előttünk a szépet, de ha eztet tennénk, nem lenne jó].*

Indirekt módon ugyan, de a lokális magyar–román konfliktusosság és a magyar közösség kondicionáltságának egy fontos következménye sejlik fel. A reflexiók állandó motívuma, hogy az adatközlők, kivételekkel ugyan, de általánosságban nem tudnak elvonatkoztatni attól, hogy mit szólna a többség, ha az utcán, tömegben kitennék a kokárdát, vagy egyéb módon jelenítenék meg a magyar nemzeti színeket.

Egy további adatközlő a szimbólumokra vonatkozó kérdést annak ellenére nehezen értelmezi, hogy rendszeres templomba járó. Álláspontja szerint a magyarság szimbólumai belső szimbólumok, míg a fizikailag megfogható/behatárolható tárgyak, helyszínek, épületek szimbolikus funkciójában nem biztos. *Gondolom, hogy az [a szimbólum], ami bennünk van lélekben. Megfogható dolgok nincsenek... a valláson kívül, szóval azon kívül, hogy megyünk a templomba. A magyar templom. [...] Nem tudom, hogy az szimbólum-e. Szóval megyünk, ott van a mi közösségünk. Ott van a magyar közösség. Például zászlót nem mondhatok, mert nincsenek itt magyar zászlók, vagy olyasmi. Magyar ruhát nem mondhatok, mert mikor én gyermek voltam, akkor volt magyar iskola, négy osztály, s felöltözünk magyar ruhába és szerepeltünk, s akkor az szimbólum volt, nem?* (1101r40n)

Nyugalmasabb azt a szemléletet képviselni, hogy a magyarság belső tulajdonság, „az emberben van”. Az általános tövisi magyar álláspont szerint a külső szimbolika konfliktusokat rejt – az interjúkban habár elsősorban jellemzően nem szívesen ismerik el –, végül nem tagadják le, hogy előfordulhat, hogy zokon veszik a magyar jelképek külső megjelenését. A fenti adatközlő az átlagnál jobban számon tartja, hogy mik *nem* minősülnek külső, fizikai szimbólumoknak (templom, zászló, népviselet), ami mégiscsak arra utal, hogy a szimbólumok megfogalmazásakor eszébe jutnak. Vannak még hozzá hasonlóan asszociáló adatközlők, de az adatközlők jellemzően inkább az egyházzal (római katolikus/református közösséghez tartozás, templom, parókia) és az anyanyelvvél (nyelvhasználat, magyar szentmise és istentisztelet) azonosítják az identitásukat anélkül, hogy más „nem szimbólumokat” is számba vennének.

Egy másik interjúalany is hasonló álláspontot képvisel, amiben megjelenik a létszám mint magyarító elem: *Hát igen, a magyar zászló. Az az első, meg a himnusz, a magyar himnusz, ezek mind a miénkek, meg a népviselet, de nálunk nincsen. A másik magyar falvakba', ahol több a magyarság, ottan*

még megtartják, [...] de nálunk nincs. (0902r62n). Meglepetésszerű, hogy a templom mint szimbólum mindvégig kimaradt a felsorolásból, pedig az egyház jelentős szerepet tölt be a család életében. A kutatónak megfordul a fejében, hogy esetleg a magyar szimbólum alatt nem a helyi szimbólumokra gondoltak az adatközlők, hanem az általános nemzetire, amibe magukat nem értik bele teljes egészében. A zászló és himnusz fontosságának hangsúlyozása némileg ellentétes azzal, hogy kokárdát ők sem tesznek fel, és a lakásban sem található bármilyen nemzeti jelkép.

A nemzeti szimbólumok használatát illetően a fenti adatközlőn kívül többeknél felmerül a létszámkérdés mint a reprezentációs igényekről való lemondás egyik indoka. Egy adatközlő nyíltan kifejezi, hogy *az az oka [az asszimilációnak], hogy kevesen vannak [a tövisi magyarok], mint egy nővény, amelyik nem tud nőni, mert sok a burján, mondjam úgy* (0602r62n). Ennek az érzésnek tudható be, hogy nem csak a rendezvények, de egyéb, kisebb külsőségek megélése is akadályokba ütközik: nem gondolnak rá, elsikkad a napi munkavégzés során. A tövisi magyar közösség megosztott azt illetően, hogy baj lenne-e abból, ha valaki nemzeti színű kokárdát tenne ki március 15-én. Találkoztam olyan adatközlővel is, akinél a március 15-i kokárdaviselés – a félelem szokásos megjelenése mellett – szocializációs kérdés is, aminek alapja újfent a kis létszám: *én úgy nőttem fel és úgy tudom, hogy nem tesznek itten. Láttam más helyeken, például ahol, ott Maros tartományban is, láttam különböző előadásokat, s láttam, hogy tettek. De itt nem. Nagyon kevesen vagyunk.* (1101r40n). Felvetésemre, hogy volna-e probléma a március 15-i ünnep megéléséből, úgy reagál, hogy nem hiszi, amit megerősít a román ajkú férje is: *să meargă. E ziua lui, e nația lui, e semnul lui... [menjen [március 15-ét ünnepelni]. Az ő napja, az ő nemzete, az ő jelképe* – fordítás általam: K. V. D.] (1102o36f). Ezt követően a magyar fél visszakozik, s közbeszólva legitimálja a „nem viselést”: *Tu așa spui, dar ăsta nu știi ce ar spune alții. [Ezt te monddod, de azt nem tudod, hogy más mit mondana* – fordítás általam: K. V. D.] (1101r40n).

Egy adatközlőmnél szimbólumként jelenik meg a székely zászló, ami egyedülálló jelenség a tövisi interjúk során, még akkor is, ha nem tenné ki. Azért tart távolságot, mert a román zászlóhoz is negatív tulajdonságokat, hamis hazafiságot és nacionalizmust társít. Ő maga teszi hozzá, hogy ez nem biztos, hogy normális, ami a zászlókérdéssel kapcsolatos „rajtakapottságot”, az adatközlő ösztönösségének hirtelen tudatosulását sugallja. A román zászló a többségi türelmetlenség szimbólumaként jelenik meg nála, a székely pedig tulajdonképpen áldozatául esik egyfelől a „ha az ő zászlaját nem, akkor az én zászlómat sem” típusú következetességnek, másfelől

annak, hogy a többségi szimbólum elutasítása mellett a székely elfogadása talán túlságosan konfliktusgeneráló volna, amit adatközlőim általánosságban kerülnek. Adatközlőm családjában egyetértettek azzal, hogy Tövisen a székely zászlóról valószínűleg nem is tudnák, hogy mi az.

A hagyományhoz ragaszkodás, identitás megélése egyébként gyakran érintkezik a nacionalizmus fogalmával. A magyarsággal kapcsolatosan egy magyar adatközlő részéről hangzik el a nacionalizmus vádja, amit azzal támaszt alá, hogy *mikor elmentél [...] Csíksomlyóra, hogy ott hogy öltöznek fel. [...] Nálunk például nem nagyon látsz olyasmit.* (1301k82f). E megjegyzés az interjú során enyhébb vitát generált az adatközlők között. A kutatómunka során több magyar családban voltam fültanúja véleménykülönbségeknek. Ezek közös jellemzője az, hogy jobbára azé az utolsó szó, aki a „magyar álláspontot” erősebben képviseli. Ennek okát abban látom, hogy a közösségi tagoknak, akármilyen borulatók is, könnyebb a megmaradást remélni, mint a megszűnés visszavonhatatlanságát megállapítani. A peszszimista, hitét veszített ember lelkének akkor is kedvesebb a magyarságot illető pozitív látásmód, ha ő maga hajlamos a lemondásra.

A nemzeti gondolat egy sajátos lenyomata futballtémában mutatkozott meg 2020 őszén, a 2021-ben megtartott labdarúgó Európa-bajnokság apropóján. Egyik magyar adatközlőm szerint *inkább rúgják ki a magyarokat a bulgárok most, vagy mittomén mikor, csak ne találkozzanak [ne játsszanak a románokkal]. Én azt akarom. Azé', mer' abból annyi baj szokott lenni. Először is a stadionon már baj van, hogy ott ordibálnak, fütyülik a himnusz. Inkább ne találko[zzanak], rúgják ki a bulgárok s aztán menjenek haza.* (1304k55n). Megjegyzésekre, miszerint a román válogatott is játszik Európa-bajnoki selejtezőt, az adatközlő arra tereli a szót, hogy a román válogatott mással játszik. További kérdésemre, miszerint őket ne rúgják-e [ejtsék-e] ki, az a feloldó válasz, hogy *hát, de rúgják ki valamelyiket, rúgják ki. Vagy a románokat rúgják ki azok, csak ne [találkozzanak].* (1304k55n). A sajátosságot az jelenti, hogy a nemzeti reprezentáció térségünk egyik modern zászlóshajója, a labdarúgó-válogatott mérkőzése egyértelműen a béke fontossága alá rendelődik. Christopher Lasch a nárcizmus kultúrájáról írott művében úgy véli, hogy a 20. század lélektani embere („psychological man”) nem egyéni önmegvalósítást („self-agrendizement”) és nem is spirituális transzcendenciát keres, hanem a tudati békét („peace of mind”) egy olyan környezetben, ami ez – ti. a béke – ellen hat (Lasch 1991: 13). Feszültségben élni fárasztó, főleg akkor, ha a közkeletű vélekedés szerint a „különködés” nem vezethet eredményre, mivel az emberek a maguk közösségét kicsinek és erőtlennek érzik. Egy idő után felértékelődik a béke,

valamint az – adott társadalmi keretek között értelmezendő – önmegvalósítás és szellemi transzcendencia irányában ható tevékenységi módok – szigorúan ameddig és amennyiben nem okoznak konfliktust. Bakk Miklós álláspontja szerint az identitás a politikai folyamatok konfliktusosságában alakul ki (Bakk 2007: 61). Nézőpontja alapján, aki az identitását konfliktusok mentén képzelel el, annak két lehetősége van: vállalni azokat, vagy elmenekülni előlük. Konfliktust természetes módon az vállal, aki úgy érzi, hogy győztesen jöhet ki belőle. Aki nem érzi így, az az identitását háttérbe szorítva elkerüli a nézeteltéréseket, egyúttal olyan új identitásnak nyit kaput, amit elsajátítva győztesnek érezheti magát.

Nyilvános rendezvények megszervezéséhez kapcsolódó attitűdök

Reinhart Koselleck szerint egy rendezvény, esemény lefolytatásának léteznek strukturális feltételei, melyek egy adott narratív kontextusán keresztül írhatók le, illetve e kontextus részét is képezhetik. A struktúrák csak az események közvetítésével válnak érthetővé (Koselleck 1985: 109). Egyes szórványközösségek leépülésének menetéről született elméletek (vö. Vetési 2001: 37–41), azonban az értelmezéshez fontos háttérfolyamatot jelent az identitás (amit meg lehet jeleníteni az asszociációs médiumokon keresztül) és társadalmi sajátosságok (főleg egyházi és világi intézmények tevékenysége, valamint az intra- és interetnikus sajátosságok által befolyásolt atmoszféra) egymást erősítő vagy gyengítő kapcsolata. A nemzeti peremvilág egyik fajsúlyos problémája a „bujdosó identitás”, a világ előtt magát megmutatni nem akaró magyarság. Nem csupán az önazonosság külvilág elől történő, a magyar szórványközösségekre jellemző elrejtéséről van szó, hanem az intraetnikus lelki (közösségépítés) és intézményi (egyházi, politikai reprezentáció) struktúrák eltérő, de alapvetően mérsékelt (ki)használásáról is. E jelenség öngerjesztő hatású, ugyanis minél kevésbé használtak a struktúrák, annál kevesebb eséllyel történik meg az aktív reprezentáció, mely a struktúrák további fásultságához vezet, erősítve a feleslegesség, haszontalanság érzetét.

A reprezentációhoz kapcsolódó szórványreflexek egyike, ami több interjúban is felmerült, a kulturális önkorlátozás, melyről érintőlegesen a sztereotípiák kapcsán már beszéltem. Az önkorlátozás olyan jelenség, amikor a közösség vagy annak valamely tagjai a külső körülmények elemzését követően úgy érzékelik, lényegében „megelőlegezik”, hogy egy reprezentációs tevékenység nem jár sikerrel, akadályokba, ellenkezésbe ütközik, konfliktusokat szül. A kapcsolódó felvetéseimre gyakran kaptam tanulságos, a mai

általános reprezentációs igényekre és attitűdökre is magyarázatot adó válaszokat. Egy interjúalany szerint *ez régebbi, vastagabb gyökere van ennek a [z ön]korlátozásnak. Volt ugye az az időszak, amikor, s java részünk ugye átértük ezt a kommunista rendszer idején, hogy akkor tényleg voltak bizonyos korlátok, s nem tudta az ember akármit, mondjuk így, csinálni, vagy szervezni dolgokat. [...] Ilyesmirel nem lehetett szó, hogy ülünk össze, vagy csináljunk valamit, vagy nem tudom mi. Nem. S gondolom, hogy ennek van hatása.* (0601r57f). Annak ellenére, hogy középkorú református adatközlőm átgondolt, világos választ adott, a helyzettel tisztában van, mégis ő maga is hajlamos az önbezárására. Amikor ezt szóba hozom, rögtön ki is nyit:

0601r57f: *Nem tudom, [a románok] hogy' reagálnának például a szavazásra [szaválásra], magyar nyelven. [...] [Egy korábbi, nem tövisi eseményre visszaemlékezve:] vers, szavazás [szaválás]. [A románok] egy kicsit zúgolódtak. Mert ők nem értették.*

K. V. D.: *Most azt látom, hogy Ön is egy kicsit „önkorlátoz”. Mi lenne? Nem tudjuk, de tartunk tőle.*

0601r57f: *Mondtam, hogy [kiemeli:] kíváncsi lennék, hogy hogy' reagálnak az ilyen dologra. De pont ezért mondtam, hogy meg kell próbálni, mert lehet, hogy nyíltak a szemek azóta, akinek nincs türelme, az nem jön el. De gondolom, hogy lennének kíváncsiak, akik jönnének, hogy lássák, hogy mit tud a magyarság. [...] nagyon jó ötlet, például a Tövisi Magyar Napok, ha épp kevesen is vagyunk. Mert ha odaszállítjuk mondjuk a 6500 lakoshoz a 200 magyart, nagyjából, mondjuk, akkor az mennyi? 4 százalék, az, még annyi se. Annak ellenére meg lehetne próbálni.*

Az adatközlő, egyedülálló módon, saját maga hozta fel a Tövisi Magyar Napok ötletét. Ennek valószínű eredete egy korábbi találkozásunkon elhangzott tágabb körű beszélgetés, mely során felvettem az egyházi intézményrendszeren kívül, a tövisi nagyközönség számára elérhető, látható magyar napok szervezésének ötletét. Előremutató, hogy az adatközlő emlékezett rá és gondolkodott is rajta. Tánc, szavalat, ének, zene jut eszébe a kulturális reprezentáció apropóján, a megjelenés helyszínéként a(z) egyéb-ként közel két évtizedes pereskedést követően újra a református egyház tulajdonába került kultúrházat jelöli meg. A lokális identitás részeként a templom is többször megnevezésre kerül: *például magyar napok szervezésével, a templom megint jó alkalom [helyszín], mert ők, ezek[et] az ünnepeket, amikor nincs egyszerre, ugye ők katolikus húsvétnek [...] nevezik* (0601r57f). Adatközlőm esetében a húsvét, az országos román nyelvű kommunikációval megegyezően nem *magyar*, hanem *katolikus*, ugyanakkor kevesebben, de vannak, akik magyar húsvétot is említenek.

Tanulságos egy másik interjú során elhangzott párbeszédész menete, szintén a tövisi magyar napokkal kapcsolatosan.

0902r62n: *[A Tövisi Magyar Napok megszervezése] jó lenne és szép lenne. Mer' összegyűlné a gyülekezet, s még másfelől is jönnének, megismerkednénk itt, egy elbeszélgetés, szép lenne.*

K. V. D.: *Hol tartanák a magyar napot?*

0902r62n: *Hát, itten nálunk csak a parókia ha lenne, máshol... itt nálunk nincsen ilyen terület.*

K. V. D.: *Kivinni a központba, például a református templom mellé?*

0901r92f: *Értem, értem.*

0902r62n: *Igen, ottan is.*

[Mindkét adatközlő tanácstalan]

K. V. D.: *Érdemes volna ezzel nyitni a nagyközönség felé, hogy mindenki lássa, vagy inkább a parókián, kicsit eldugva?*

[Némi gondolkodás után:]

0901r92f: *Attól függ, hogy lássák is!*

0902r62n: *Mutassuk meg, hogy mi is mit tudunk! [nevet]*

Az adatközlők először a parókiát nevezik meg helyszínként, amikor azonban további lehetőségek is felmerülnek, nyitnának, sőt, szinte kivirágozva értenek egyet azzal, hogy a helyi közösség mutassa meg magát és a képességeit. Újfent világossá válik, hogy szándék van a reprezentációra, de a részleteket a közösség önmaga keretei között nem tudja kidolgozni. Segítség esetén, némi ráhatással szívesen vesznek részt a közös gondolkodásban, s ha valaki reprezentációs céllal szervezne Tövisen rendezvényt, azt az adatközlők nagyobb része örömmel fogadná, és a rendezvényekre szóban el is igérkezne.

A reprezentációhoz több adatközlőm is elengedhetetlennek tartja a külső segítséget, a jelentősebb, erősebb – és rendezvényszervezésben tapasztaltabb – közösségekkel rendelkező Vajasd, Magyarlapád, Csombord magyarságának részvételét a kulturális programokon, mivel úgy vélik, Tövis nem tud egyedül feltölteni egy programtervet. Sok olyan magyar szervezésű szórványrendezvény van Erdély-szerte, amin magyarok csak kis létszámban és kis arányban vesznek részt – részben, mert az adott térségben kevesen vannak. A megszervezett programok a létszámhelyzet ellenére hangsúlyosan a magyarságról szólnának, kiemelnék a közösséget. Tipikusan ilyen az Abrudbányán évről évre megszervezett közösségi nap. A Mócöld egyetlen magyar eseménye egyúttal azt is aláhúzza, hogy a szórványközösségek reprezentációs tevékenységének erősítéséhez nélkülözhetetlen egy aktív, a munka élére álló személy.

Egy fiatalabb adatközlőm úgy fogalmaz, hogy a románok a magyar kultúráról annyit tudnak, amennyit a tévében látnak: *ők, a tövisiek úgy látják, hogy vannak magyarok, mint politikusok és szomszédok. Nem látják, mint kultúra, csak a tévébe', ha mutatják. Ha [egyáltalán] nézik is.* (0801r90f). Más adatközlőim is hasonló véleményen vannak. A kérdésre, hogy milyen lehetősége van a románságnak megismerni a magyar kultúrát, a válasz két másik, idősebb interjúalany részéről is rövid és kategorikus: semmilyen lehetőség nincs, legfeljebb véletlenszerűen.

1101r40n: *Jaj, nincsen semmi módjuk. Nincsen. Româniî din Teiuş cum ar putea să cunoască cultura maghiară. Nu există posibilitate.* [Honnan ismernék a tövisi románok a magyar kultúrát. Nincs lehetőségük. – fordítás általam: K. V. D.]

1102o36f: *Numai accidental, sau în întâmplare, dacă ajunge cumva.* [Csak véletlenül, esetlegesen, ha valahogyan mégis megtörténik. – fordítás általam: K. V. D.]

Az egyes adatközlők gondolataiban annak ellenére nem fordul meg közösségkohéziós események kezdeményezése, hogy egyfelől világosan érzékeli, hogy a magyarságnak kevés az olyan eseménye, ami a román nagyközönség irányában bemutatná a magyar kultúrát, másfelől az egyházi és világi, közösségi és szűkebb körű összejöveteleket összetartónak érzik. Mint egyikük mondja, a megmaradás kulcsa *az összetartozás. Me'ha van összetartozás, akkor megmarad a magyarság, megmarad a nemzetünk, de ha nincsen összetartozás, akkor hiába van magyar.* (0902r62n).

A közösség tagjai hálásak, és örvendenek, amikor valaki – például magyar hivatalosság – érdeklődik felőlük, törődik velük. Amikor önmaguk tevőlegesen megtartására, túlélési módozatokra terelődik a szó, többnyire elmondják, hogy nézőpontjuk szerint miért *nem* lehetséges a társasági szervezkedés, a rendszerszerű közösségi identitáserősítés. A szisztematikus hagyományhasználat ugyanakkor azért volna fontos, mert – Keszeg Vilmos szavaival élve – közösséget hoz létre, mely magában foglalja az átadót, az átvevőt és a használók csoportjait (Keszeg 2018: 30). A reprezentációs módozatok alkalmazásával a tövisi magyarság nem csak életjelet adhat magáról, míg a románság nem csak megismerheti az alig láthatóan létező, ismeretlen tövisi magyarságot, de a közösségszervezés nyomán a kulturális reprezentáció képes lebontani a kölcsönös távolságtartás egyes okait, valamint alkalmat is ad a problémák kibeszélésére. Meg kell ugyanakkor jegyeznem, hogy az interjúk során elbeszélte, az együttéléssel kapcsolatos egyes történetek alapján bizonyossággal kijelenthető, hogy a nézeteltérések

legfeljebb enyhülni képesek, teljesen még optimális interetnikus kommunikáció esetében sem tűnének el.

A közösségrevitalizáció érdekében a rendezvényszervezést eltökélten, kitartóan kell folytatni, első alkalommal (alkalmakkor) ugyanis – a szóbeli elígérkezések ellenére – nem biztos, hogy a várt eredményt fogja produkálni az érdeklődés, a szervezésben történő közreműködés. A szórványközösség részéről hajlandóság, bátorság és képesség szükséges ahhoz, hogy ki tudjon lépni a mindennapok rutinjából, hogy alakítson a szórványrealitásokon. Attól, hogy valaki elméletben egyetért egy eseménnyel, még nem biztos, hogy első alkalommal tevékenyen is részt fog venni benne. A vezetők szervezőmunkáját várja ugyan a közösség, de lehet, hogy nem lesz elvárt mértékű a részvétel. Ez potenciálisan frusztráló tényező a szervezők, a közösségi vezetők számára, amin túl kell tudni lépni. A részvételhez való bátorságot, a kognitív tényezőket első alkalommal nem lehet átalakítani, ahhoz szisztematikus munka szükséges, vagyis a reprezentációs tevékenységek szervezőinek kitartásától függ nagy részben a siker, a sikerességétől pedig az függ – ugyancsak „nagy részben” –, hogy a későbbiekben csatlakoznak-e további személyek. Egyetlen rendezvény (pl. egy városközpontban megszervezett tövisi magyar nap) nem biztos, hogy változtat a helyi attitűdökön. Vélhető, hogy ha egy rendezvény sorozattá válik, és a széles magyar és román közönség is elismeri, akkor többen társulnak a szervezőkhöz.

A szórványcselekvéshez – akár a képességről, akár annak hiányáról árulkodik a közösségi percepció – szükség van egy vezetőre, aki a kezdeményezések élére áll. A szórványközösségek önszerveződését katalizáló, a reprezentációs tevékenységet sokszor egyedül hátukon hordozó „Nagy Cselekvők” (Vetési 2007: 263) számára az kell, hogy legyen a cél, hogy az identitás megélésének különböző formáihoz kapcsolódó gátak átszakadjanak. A rögzültségek hátrahagyására egy szórványközösség egyedül nem képes, s a képesség hiánya miatt nem is akar vele megpróbálkozni: a tövisi magyarok gondolatban is ritkán jutnak el odáig, hogy milyen lépéseket kellene tenniük önmaguk megjelenítéséért, pedig az egyéni és kollektív önbizalomnak is jót tenne, ha a magyar kultúra a tövisi társadalmi térben erőteljesen lenne képes megjelenni. Yuri M. Lotman a kulturális hatások találkozását követő robbanásról azt mondja, hogy ez a megjósolhatatlanság („unpredictability”) pillanata abban az értelemben, hogy minden robbanás több, egyenlően valószínű („equally probable”) lehetőséggel rendelkezik (Lotman 2009: 123). A vezetőknek figyelniük kell arra, hogy mikor következik be az a „robbanás”, amelynek következményeként esély nyílik a magyar narratíva románság felé történő megjelenítésére, de a közösségen

belüli erősítésére is. A közösség vezetőinek ezt a „pillanatot” (ami valójában nem pillanat, hanem egy folyamat során elért kognitív állapot) kell megragadni. A kultúra természetesen több különálló elemből áll, melyek eltérően fejlődnek (Lotman 2009: 12), így a közösségszervezők ezen elemektől függően tudnak együttműködni a helyiekkel (pl. tövisi világi rendezvények, lokális egyházi programok, kistérségi közösen szervezett utak, magyar térben vagy a nagy nyilvánosság előtt rendezett események stb.). Ezt azért érdemes a fentiekhez kalkulálni, mert egy adott többeddik alkalommal való, kudarcosként megélt rendezvény nem a revitalizációs tevékenység befejezését, hanem a stratégia, illetve a szervezői nézőpontok módosítását indokolja. A „Nagy Cselekvőnek” ugyanakkor fel kell készülnie az esetleges politikai és nemzetiségi jellegű nézeteltérések elsimítására is. Egy római katolikus adatközlő úgy véli, hogy az emberek elmennének ugyan a magyar eseményekre, de ezeket azért nem szervezik, mert *hát, először hely szempontjából, mert akkor jönnek az engedélykérések. S ha magyarról van szó, akkor...ugye...* (0501k43f) A gondolatot csak visszakerdezőm határára bontja ki: *hát, ha magyar előadásról [van szó], akkor nem biztos, hogy jóváhagyják. Mert hogy a politikum egészen más...* (0501k43f)

A szisztematikus munkához, továbbá az identitás könnyedebb megfogalmazásához az ösztönösség mellett a mindennapi tudatosságot is szükséges erősíteni. Az identitás körüli bizonytalanságnak nem önmagában a reprezentáció esetlegessége a közvetlen következménye, hanem a negatívabb közösségi önmegítélés, a gyengébb önbizalom. Egy idősebb adatközlő alábbi gondolatai elég pontosan jelzik a bizonytalanságot:

K. V. D.: *Az, hogy mégisincs rendezvény, annak mi az oka? Kishitűség, félelem?*

0501k43f: *Félelem, inkább. Nincs már ambíciójuk, mert kevesen vannak. Ha a [református] pap teljesen belevetné magát, akkor esetleg valami lenne. Például ha rendeznénk valamit, magyar[esemény]t, akkor mindenkinek külön szólnék, akkor azok eljárnának.*

K. V. D.: *A román reakcióktól [félnek]?*

0501k43f: *Nem az, mert esetleg ha [meg]rendezik, esetleg megengednék, s akkor semmibe a románok nem szólnak bele. [...] Hogy túl sok volt a román, asz'ondják, nem beszélünk magyarul, mert sokkal több a román, s valóban így van.*

Elképzelhető, hogy az adatközlő egyébként képesnek tartja a tövisi magyarságot arra, hogy rendezvényt szervezzen, s a fentiek csupán az önfelmentést, a személyes cselekvés hiányának magyarozatát szolgálják – ezt a kutató közvetlenül csak nagyon ritkán tudja ellenőrizni. Fontos

azonban figyelembe venni Szócs Levente azon gondolatmenetét, ami szerint az egyén–közösség kölcsönhatás lényege, hogy a csoport identitása az egyéni identitásra épít, kialakítva egy olyan körforgást, ami egyszerre van hatással egyéni és közösségi identitásra (Szócs 2011: 160). A közösségi önképváltozáshoz párhuzamosan tehát az adott csoportra hatással lévő egyéni változások is szükségesek. A reprezentációs események szervezésében és lebonyolításában sikeres vezető tehát nem csak létszámában nagyobb aktív közösségi taggal számolhat, de az aktív tagok kognitív változásai a teljes közösség általános állapotára is kihatással lesznek.

Lokális pártpolitika: a magyarság megjelenítésének ki nem használt eszköze

A tövisi magyarságot politikai téren egyértelműen és kizárólag az RMDSZ jeleníti meg, azonban ez is inkább „köztudomásúként” értendő, mintsem olyan egyén–szervezet relációként, amelynek szervezésében a magyarok tevőlegesen részt vesznek. Ez részben magyarázza, hogy 2004 óta miért nincs magyar önkormányzati képviselő Tövisen. Politikai téren a tövisi magyarok és a magyar politikai vezetők az alábbiakban kifejezett kincstári optimizmus ellenére is egyaránt bizonytalanok, frusztráltak, nem tudják, hogy mit várjanak a másiktól.

0601r57f: *És ugye, itt is, ha lenne egy magyar tanácsos, nem mondom, hogy református legyen, lehet az katolikus, csak legyen magyar.*

K. V. D.: *Nem indítanak jelöltet? Volna közösségi akarat, a magyarság szavazna a jelöltre, ha volna lista?*

0601r57f: *Ez a kérdés. Nem lehet tudni, hogy ki kire szavaz. Nagy része gondolom, hogy igen.*

A politikai tevékenység kötelezően reprezentációs jellegű, ráadásul természeténél fogva konfrontatív, ezért érthető, hogy a helyiek még a kulturális reprezentációs tevékenységeknél is nagyobb távolságtartással kezelik. A nemzeti lét, az őshonosság, illetve a 15 milliós magyarság tudata helyett Tövisen is a kisebbségi lét, az ennek megfelelő attitűdök uralkodnak. A nemzetközösségbe tartozás 20. és 21. századi tudatossága nem is tudott zökkenőmentesen kialakulni, a Kelet-Közép-Európa sorsát is befolyásoló elnyomó diktatúrák működési mechanizmusai ezt nem tették lehetővé. A mindennapokat a nemzeti helyett a kisebbségtudat lengi be, ami létszámában, ebből fakadóan életképességben is korlátozottságot jelent. A politikai aktivitás leginkább a választásokon való részvételben mutatkozik meg, szórványra ugyancsak jellemző formában.

0902r62n: *A szavazás az megvan a miénkekre, arról nem mondunk le. Engem nem érdekel a más párt, mert úgyse nem megyünk előre, nem csinálnak semmit, s a miénkek meg kell maradjanak ottan, ahol a helyek [helyük van]. Mint képviselő is és mint tanácsos, s mindenféle, nekünk is meg kell legyen a pártfogónk, ahogy mondják.*

K. V. D.: [...] *Egy taggyűlés is alkalom arra, hogy egymás között legyünk és magyarul beszéljünk, a magyarságunkról beszéljünk.*

0901r92f: *Nemigen tartják úgyse. [...]*

0902r62n: *A nyár folyamán mondták, hogy ha megegyeznének, hogy valami összejövetel így legyen, de hát...*

K. V. D.: *Milyen összejövetel?*

Az RMDSZ helyhatósági választási eredményei ¹¹			
	Szavazatszám	Szavazatarány	Mandátum
2020	Nem indult		
2016	Nem indult		
2012	60	1,63	0
2008	69	2,14	0
2004	85	2,43	0
2000	48	1,41%	0
	240	7,08%	1 ¹²
1996	113	3,66%	1

0902r62n: *Hát, hogy egy, mit mondtak, egy ilyen gulyásfőzelék [gulyásfőzés] legyen, hogy gyűjjen össze a gyülekezet, hogy még ismerkedjünk meg és elbeszélgessünk. Na, hát szép lenne.*

Ma is vannak olyan személyek, akik számára az RMDSZ-re való szavazás evidenciaszámba megy, közösségi szinten viszont egyre kisebb az igény a nemzeti alapú pártpolitizálásra. A folyamat, amit a táblázaton látunk, az etnopolitikai felhajtóerő fokozatos megszűnését mutatja. 2000-ben a független jelölt indulásával a magyar jelöltekre leadott szavazatok száma többszörösére ugrott, valószínűleg az egyéni attribútumok előnyös megítélésének következményeként. Összességében azonban annak a politikai asszimilációnak vagyunk tanúi, amelynek következtében a közügyek

¹¹ Forrás: AEP.

¹² Bartha János Elemér független jelölt jutott mandátumhoz.

iránti érdeklődéssel egyetemben az etnikai tudat politikai kivételése, a magyar pártra való szavazás is megszűnt. Általános jelenség, hogy az erdélyi magyar választók etnopolitikai tudata nem járul hozzá annyival a szavazókedvhez, hogy az a román részvételi hajlandóságot láthatóan meghaladja, szórványban pedig az etnikai szavazás az erdélyi magyar átlag alatt van. A helyi politikum szerint a tövisi magyar szavazókorú lakosságnak körülbelül a harmada szavaz az RMDSZ-re – ez alól kivétel a 2000-es választás, amikor a magyar jelölt a magyar létszámarány kétharmadának megfelelő szavazatot kapott.

Érdekes, hogy az alacsony szavazókedv ellenére az RMDSZ mint hívószó mozgatja az adatközlőket, koherens véleményük van, számontartják az ígéreteket, s el is várnák, hogy azokból legyen valami. Az RMDSZ-hez való kapcsolat hasonlít az általánosságban vett identitásmegőrzéshez: jó volna, ha működne, de a vágyakat felülírják a mindennapi gyakorlati, jellemzően a jólétre, megélhetésre és funkcionálitásra vonatkozó szempontok. Az alábbi adatközlő az RMDSZ helyi tisztségviselője, aki számára a Szövetség önidentifikációs pont, de távolságot is tart tőle attól a pillanattól kezdve, amikor gyakorlati, ráadásul nem elhanyagolható anyagi kérdések merülnek fel: *ha indítunk [választási RMDSZ-]listát, mink amelyikek vagyunk, ha én rátevéődök a listára, mer'ki kell tőtsem a listát. 19 személyre. És akkor ebből a 19-ből feltesszük a listára, mondom én, akkor az irodákba nem még tudok küldeni [szavazóköri delegáltakat]. Nem még tudom küldeni se ötet [feleségére mutat], mert nem tud menni felvigyázónak [delegáltakat]. A rokonságból nem tudok küldeni, ha én fenn vagyok a listán. Ha én felteszem magamat a listára, vesztek anyagilag 7000 lejt. [Legyen,] ha akarnak csinálni [RMDSZ-listát], de én ne legyenek feltéve. (0301k73f).* Azonban az etnikai politizálás nem csupán anyagi megfontolásokból hiányzik, az RMDSZ helyi vezetői sem *[tartjuk a kapcsolatot], csak mikor megyünk az RMDSZ-gyűlésre. Mi találkozunk ezekkel az elnökökkel. Nem volt kapcsolat, hogy beszéljem meg a[z egyik települési] elnökkel, hogy né te, gyere, gyűjtsük össze a tiéteket, a miénkekkel, hogy gyűljünk össze egy teadélutánra. (0301k73f)*

Egyetlen adatközlővel találkoztam, akinél az RMDSZ a szokásosnál erőteljesebben, közösségi gondolkodást generálni képes intézményként jelenik meg. A helyi szervezet sorsa a lokális szórványkultúra egyéb területeivel mutat hasonlóságot, ugyanis nincs, aki kézbe vegye a szervezést, így csak *de iure* létezik. Közösség-szervezésről, csoportidentitást erősítő tudatos tevékenységről jelenlegi körülmények között annak ellenére nincsen szó, hogy a megyei szervezet a helyivel ellentétben tevékeny, hallat magáról.

A fent idézett tisztségviselő gondolata mögötti állapot az, hogy a politikai siker az adott társadalmi viszonyok között annyira távol van, hogy megpróbálni sem érdemes, miközben a szavazóköri delegátság anyagi hasznot hoz. Erőteljesebben fogalmazva: az RMDSZ-szel nincsen miért foglalkozni, eredménnyel nem kecsegtet, nincsen értelme energiát befektetni. Tényező továbbá a tagság életkora, elfoglaltsága, ráadásul a társasági élet hétvégéhez kötött, akkor pedig – mint egy interjú során más kontextusban elhangzott – az emberek szívesebben választják a kötetlen közösségi programokat. Az adatgyűjtés során több adatközlőm is kritizálta ugyan, hogy a rendezvényekért máshova kell utazni, mert helyben nincsenek programok, de ez mégsem olyan erejű igény, hogy katalizálni tudja a politikai aktivitást. Egy magát kicsinek, idősnek és erőtlennek érzékelő közösség esetén a helyi politikai tevékenység is általában feleslegesnek tűnik. A tövisi RMDSZ-szervezet ráadásul függő viszonyban van az egyházzal, mert a rendezvények, taggyűlések egyházi ingatlanban történnek, működése az egyházhoz kötődik, ami tovább gyengíti a funkcionalitását. Ennek a reprezentáció kétszeresen is áldozata: az RMDSZ-szervezetet nem csak politikai tevékenykedésre, de rendezvény-szervezésre sem használják.

Jan Assmann szerint az ünnepek, rituálék gyakori ismétlései biztosítják a kommunikációt, a tudás kontinuitását és a csoport időbeni és térbeli koherenciáját, ami megszabja a csoportidentitást (Assmann 2011: 42). A gyakorlatban Tövisen a nyelvhasználat és felekezeti tevékenységek ismétlődnek újra és újra, ezért ezek tekinthetők relevánsnak a tövisi magyarság csoportidentitása, önazonossága és a románsággal való érintkezés szempontjából. Ezekkel szemben a nemzeti alapú pártpolitizálásnak nincsen szerepe a mindennapi életben, sőt, kudarcos élmények fűződnek hozzá, és anyagilag sem éri meg.

A reprezentációs passzivitás hatása a mindennapokra

A reprezentáció is egyfajta kommunikáció emberek és közösségek között. Lotman a szemiotika irányából közelítve két tudatosságot különböztet meg. Egyik esetben a jelentés birtoklója a jel, a szöveg pedig azért másodlagos, mert a jelentés nem a szövegből, hanem az egyes jelek tartalmából következik (Lotman 2009: 36). A kulturális reprezentáció alkalmával is elsősorban nem szövegen, hanem tárgyi vagy absztrakt jeleken keresztül történik a kommunikáció, aminek során külső személyek az adott közösségre mint entitásra vagy annak egyes jellemzőire asszociálnak. Elméletben tehát a tövisi magyarság pusztán a rendezvényein és az épített örökségén

keresztül is képes kommunikálni, önmagát megerősíteni és a róla alkotott külső képet alakítani. Ennek ellenére a reprezentációs tevékenység messze nem zajlik olyan mértékben, mint amire lehetőség volna. A modern nemzeti szimbólumok használatát az adatközlők határhelyzetként élik meg, nem merik, nem akarják, de sokszor eszükbe sem jut ilyen módon megjeleníteni a maguk nemzeti sajátosságait, és az interjúk vonatkozó részeinek tónusából úgy tűnik, nem is gondolkodnak el azon, hogy változtassanak. Hasonló helyzetben vannak a közösségi rendezvények is, a rendszeresség és kiszámíthatóság kizárólag egyházi eseményekre érthető.

A mérsékelt reprezentációs tevékenység következménye, hogy a szóránymagyarok identitásának kialakulása szűkebb keretek között történik, mint ahogyan az feltétlenül szükséges volna. Az önmegjelenítést vizsgálva kijelenthető, hogy az *inkább privát és inkább formális* keretek között zajlik (Biró A.–Gagyai 1996: 64–65), azaz inkább zárt körű és „felülről szervezett”, ezek az alkalmak 1-2 órát tartanak, és egy évben ritkán kerül rájuk sor egyik a másikat több hónappal követi. A nyilvános térben való önmegjelenítésről Tövisen rendkívül korlátozottan eshet szó (leginkább az említett komolyzenei koncert és az ünnepi áhítatok a példa), informális, önszerveződő jelleggel pedig szinte egyáltalán nem. A kulturális élet szűk körű, a magyar rendezvények kimerülnek a felekezeti programokban, amik zárt térben, az „önmagunk közöttiség” vélt biztonságérzetében és közösségi tevőleges szervezés nélkül zajlanak. Ennek járulékos következménye, hogy a magyar reprezentációs események kevés kivételtől eltekintve azokat a románokat érik el, akik házastársként, rokonként valamennyire egyébként is kötődnek a magyarsághoz, illetve a történelmi magyar felekezetek valamelyikéhez.

A rendszerezett, lokális stratégia alapján végzett kulturális reprezentáció nem csak közösségmegtartó tevékenység, nem csak a más közösségekkel való viszony kulturális párbeszédén keresztül történő tisztázására ad lehetőséget, de a megélhetésre is. Monika Krojej etnológus Elizabeth Goodmanra és Pierre Norára hivatkozva írja, hogy a verbális narratív tevékenység jelentős turisztikai potenciállal rendelkezik, ugyanis a látogatónak lehetőséget ad az egyes történetek elképzelésére. Mindehhez egy norai emlékhely szükséges, mely segíti a látogatót az emlékezésben, a hely szellemének megtapasztalásában (Krojej 2014: 255), s melyet esetünkben azonosíthatunk a korábbiakban jelképként vagy asszociációs médiumként említett helyszínekkel. Krojej Hunyadi Mátyás példájával mutatja be, hogy a hozzá kapcsolódó népmesék jelentős hatással vannak a kollektív emlékezetre és a régió kollektív identitására is (Krojej 2014: 255). A gondolat azért jelentős, mert az asszimiláció és elvándorlás egyik legtöbbször hangoztatott indoka a

„könnyebb anyagi érvényesülés”. A fentiek értelmében a megélhetés kulcsa lehet a közösség önszerveződése és rendszeresen, tudatosan és szervezeten zajló reprezentációs tevékenysége.

Összegzés

A tövisi magyar szórványközösség reprezentációs tevékenysége összességében esetleges, s mint ilyen esetekben általában, jellemzőbb – valamint a település a történelmi jelentőségű épületei miatt kifejezetten erőteljes – a passzív reprezentáció. Az aktív reprezentációt térben elhelyezve kijelenthető, hogy a nemzeti, közösségi sajátosságokat a tövisiek leginkább a privát szférában élék meg. Ennek oka, hogy Tövisen az identitás és kultúra megjelenítésének legfőbb rendezőelve az, hogy a lehető legkevesebb konfliktust kelljen felvállalni. Az adatközlők felfogása szerint ez akkor valósul meg leginkább, ha a reprezentációs tevékenységnél vagy a magyar közösség tagjai nincsenek jelen (passzív reprezentáció), vagy a többségi közösség tagjai hiányoznak (amennyiben az identitás megélése a magánszférában történik).

A következő lépcsőfok az egyházi reprezentáció. Ekkor az identitás megjelenítését célzó egyes események (szentmise/istentisztelet, egyházi ünnepekhez kapcsolódó előadások) során jelen van mindkét közösség, ezért *elméletileg* nagyobb a konfliktusveszély is, a szervezés – ebből fakadóan a felelősség – ugyanakkor nem a közösséget, illetve annak tagjait terheli, hanem az egyházi struktúrát, élén a lelkipásztorral. Az egyházi események további jellemzője, hogy a többségi közösség korlátozottan vesz részt, leginkább azok, akik valamilyen módon – pl. vegyes házasságok révén – érintettek. Ebből fakadóan az egyházhoz kapcsolódó kulturális reprezentáció tetten érhető, azonban annak rendszeressége teljes mértékben az egyházi naptár függvénye, egyéb egyházi jellegű rendezvényeket illető közösségi kezdeményezésekről nincs adatom. Ahogyan a kutatás során távolodtunk az adatközlőkkel a magánszférától, valamint ahogyan rátértünk az egyéni civil szerepvállalást igénylő tevékenységekre, a közösségi jellemzők megmutatásának igénye csökken, az ilyen alkalmak száma elhanyagolható: a politikai reprezentáció sem közép-, sem makroszinten nem látható, ahogyan a nyilvános világi rendezvények, valamint a szimbólumhasználat sem.

Az identitásban szerepet játszik a lokalitás és a regionalitás is, a reprezentáció során azonban gyengébben jelennek meg, és elsősorban a privát szférában. Ennek során jellemzően a magyar kultúra számára releváns

térsegek jelennek meg viszonyítási pontként úgy, mint a korábban magyarlakta Veres-nyegyed, a város templomai vagy Erdély.

Tanulmányom célja kettős. Egyfelől szemléltetni kívántam egy dél-erdélyi szórványközösség kulturális reprezentációjának szeleteit, egyházi-világi, illetve területi (privát–lokális–regionális) bontásban. Másfelől be szerettem volna mutatni a tövisi magyar közösség saját kulturális sajátosságaira vonatkozó percepcióját és azt, hogy ez a percepció mennyire áll összhangban a jellemzők gyakorlati megmutatásával. A közösség tagjai több esetben még szóban sem értenek egyet elsősre a reprezentációs tevékenységek szervezésével, tettekre pedig az egyházi kereteken kívül szinte egyáltalán nem kerül sor.

Irodalom

AEP: <http://alegeri.roaep.ro/> (Utolsó meglekintés: 2021. 06. 22.)

ARONCZYK, Melissa

2013 *Branding the Nation. the Global Business of National Identity*. Oxford University Press, New York (e-könyv).

ASSMANN, Jan

2011 *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press, Cambridge.

(Magyarul megjelent: 2018 *Kulturális emlékezet – írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz, Budapest.)

BAKK Miklós

2007 Nemzet – határteremtés és modernitás. In: SZARKA László – VIZI Balázs – MAJTÉNYI Balázs – KÁNTOR Zoltán (szerk.): *Nemzetfogalmak és etno-politikai modellek Kelet-Közép-Európában*. Gondolat, Budapest, 55–69.

BALÁZS Ferenc

1944 *A rög alatt*. Magyar Élet Kiadása, Budapest.

BARTH, Fredrik

2000 Enduring and Emerging Issues in the Analysis of Ethnicity. In: Hans Vermeulen–Cora Govers (eds.): *The Anthropology of Ethnicity*. Amsterdam, Het Spinhuis. 11–32.

BARTHA Elek

2006 *Vallási terek szellemi öröksége*. Bölcsész Konzorcium, Debrecen (e-könyv).

BIRÓ A. Zoltán – GAGYI József

1996: Román–magyar interetnikus kapcsolatok Csíkszeredában: az előzmények és a mai helyzet. In: GAGYI József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Csíkszereda, 45–111.

- BODÓ Barna
2003 Identitás és szórványdiskurzus. *Kisebbségkutatás* XII. (2) 384–398.
- BOIA, Lucian
2011 *Istorie și mit în conștiința românească*. Humanitas, București.
- DIECKHOFF, Alain
2002 Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. *Regio* XIII. (4) 7–22.
- FEJŐS Zoltán
2019 A nép mint látvány. Egy tízéves kiállítási koncepció, elő- és utóirattal. In: JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére*. KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológiai Intézet–Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 367–374.
- HARANGOZÓ Imre
2019 A szent idő arcai... magyar szentek–ortodox freskók. In: JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére*. KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológiai Intézet–Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 293–303.
- KESZEG Vilmos
2018 Keresztűzben a népi kultúra: interpretációs és kontextualizáló kísérletek. In: JAKAB Albert Zsolt – VAJDA András (szerk.): *A néprajzi örökség új kontextusai. Funkció, használat, értelmezés*. KJNT, Kolozsvár, 29–77.
- KOSELLECK, Reinhart
1985 *Futures past. On the Semantics of Historical Time*. The MIT Press, Cambridge–London. (Magyarul megjelent: 2003 *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Atlantisz, Budapest.)
- KROPEJ, Monika
2014 Narrative Tradition About King Matthias in the Process of Transformation. *Slovak Ethnology – Slovenský národopis* LXII. (2) 244–258.
- LASCH, Christopher
1991 *The Culture of Narcissism. American Life in an Age of Diminishing Expectations*. W. W. Norton & Company Ltd, New York.
- LEVI, Giovanni
2000 Az életrajz használatáról. *Korall* I. (2) 81–92.
- LOTMAN, Yuri M.
2009 *Culture and Explosion*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York.
- NAGY Sándor
2000 *A regáti magyarság. Tanulmány a havasalföldi és moldvai szóránymagyarságról*. Diaszpóra Könyvek–Bethlen Könyvek, Kolozsvár–Sopron (e-könyv).

- NORA, Pierre
 1999 Emlékezet és történelem között. *Aetas* XIV. (3) 142–157.
- NYISZTOR Tinka
 2019 Pusztina–Kacsika, Cacica–Pustiana. Moldvai zárandoklatok, magyar misék az új évezred küszöbén. In: JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére*. KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológiai Intézet–Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 215–227.
- P. BUZOGÁNY Árpád
 2013 A népművészet határán. In: ILYÉS Sándor – JAKAB Albert Zsolt (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 21 – kulturális gyakorlat és reprezentáció*. KJNT, Kolozsvár. 217–228.
- SZIJÁRTÓ Zsolt
 2004 Színpad és kulissza: a városi nyilvánosság átstrukturálódása. *Magyar Tudomány* 10. 1164–1172.
- SZŐCS Levente
 2011 *20. századi gyergyói népi önéletrajzok. A népi önéletrírás funkciói*. BBTE–KJNT, Kolozsvár.
- VAJDA András
 2013 A Maros megyei tájházak, falumúzeumok és néprajzi gyűjtemények jelenkori használata. In: ILYÉS Sándor – JAKAB Albert Zsolt (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 21 – kulturális gyakorlat és reprezentáció*. KJNT, Kolozsvár, 249–282.
- VERTOVEC, Steven
 2019 Fredrik Barth and the Social Organization of Difference. In: HYLLAND ERIKSEN, Thomas – JAKOUBEK, Marek (eds.): *Ethnic Groups and Boundaries. A Legacy of Fifty Years*. Routledge, London–New York, 109–117.
- VETÉSI László
 2001 *Juhaimnak maradéka – anyanyelv, egyház, peremvilág: sorskérdések a nyelvhatáron*. Komp-Press, Kolozsvár.
- 2005 Kisebbségi egyházak és a szórvány. In: ILYÉS Zoltán – PAPP Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Gondolat Kiadó, Budapest, 115–128.
- 2007 Tenni vagy nem lenni! Erdélyi szórványfeladatok és a cselekvési lehetőségek paradigmái az Unió kapujában. In: BALOGH Balázs – BODÓ Barna – ILYÉS Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Lucidus Kiadó, Budapest, 257–269.
- VOIGT Vilmos
 2005 Vallás és vándorlás. *Ethnographia* CXVI. (1) 15–34.

Kőrösi Viktor Dávid

Dávid Viktor Kőrösi s-a născut în 1983 în orașul Kecel, Ungaria. Și-a terminat studiile generale și liceale în Kiskőrös, Ungaria. A absolvit Facultatea de Științe Politice la Universitatea Eötvös Loránd din Budapesta. Pe parcursul anilor universitari a participat la diverse cercetări academice, de exemplu în domeniul dreptului constituțional maghiar și român, al sistemului de partide și al relațiilor interetnice. În perioada 2019-2022 a fost doctorand la Școala Doctorală de Hungarologie din cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca. Domeniul lui de cercetare este structura identității comunității maghiare din Teiuș, județul Alba.

Dávid Viktor Kőrösi was born in 1983, Kecel, Hungary. He attended his elementary and secondary education in his place of provenance, Kiskőrös, Hungary. He graduated as a political scientist at the Eötvös Loránd University, Budapest. At the university he took part in various academic research programmes, in the field of constitutional law of Hungary and Romania, party system and interethnic relations. Between 2019 and 2022 as a doctoral candidate at the Doctoral School of Hungarology at the Babeș-Bolyai University in Cluj-Napoca, he's been studying the identity structure of the Hungarian community in Teiuș, Alba county.

Circumstanțele reprezentării culturii maghiare la Teiuș

Prezentul studiu este o parte a tezei mele de doctorat, care se concentrează asupra celor mai importante circumstanțe referitoare la reprezentarea culturală a maghiarilor din Teiuș, jud. Alba. În diaspora, cea mai importantă și calculabilă formă a reprezentării este cea bisericească, în cadrul căreia în fiecare săptămână se poate trăi naționalitatea, mai ales prin limba maternă, maghiara, aceasta fiind limba slujbei (reprezentarea activă), dar și prin clădirile bisericești, de care se leagă aspecte ale istoriei maghiare (reprezentarea pasivă). Examinez și alte forme ale reprezentării active pe parcursul vieții cotidiene, de exemplu folosirea simbolurilor naționale, organizarea evenimentelor cu caracter național și auto-organizarea politică.

The context of presenting the Hungarian culture in Teiuș

This paper, as part of my doctoral dissertation, aims to present the most important contexts of the cultural representation of the Hungarians in Teiuș, Alba county. In the diaspora the most important form of representation is related to the churches, which are the most predictable framework of living one's national identity, mainly by using the native language, as the language of the worship service is Hungarian (active representation), but also by the ecclesiastical buildings, which have Hungarian historical connotations (passive representation).

I also study the other forms of the active representation, which may occur during the everyday life, such as usage of national symbols, organization of events with national relevance and political association.

Kovács Kinga Tünde

Keresztúri Bíró Pál katekizmusának paratextusai

Bevezető

Keresztúri Bíró Pál I. Rákóczi György erdélyi fejedelem udvarában az udvari iskola vezetőjeként, illetve udvari papként tevékenykedett. Születési évét illetően nincsen konszenzus (Dienes 2001: 16–18), anynyi bizonyos, hogy a 16. század végén vagy a 17. század elején született Bodrogkeresztúron.

Tanulmányait magyar földön kezdte (Bodrogkeresztúr, Sárospatak). „Nem állíthatjuk azonban, hogy Bíró Pál Patak előtt kizárólag Keresztúrban tanult. [...] Keresztúri azonban – az eddig feltárt források alapján mondhatjuk – rendkívül tartózkodó önmagát illetően, így a feltételezésen túl, ebben a kérdésben sem mondhatunk sokkal többet.” (Dienes 2001: 23)

Számos kortársához hasonlóan ő is peregrinált. 1624-ben valószínűleg Bethlen Gábor fejedelem támogatta peregrinációs útját (Varga 2017: 21), tehát már a Rákóczi-dinasztia hatalomra kerülését megelőzően folytatott külföldi tanulmányokat. „Tanult Sárospatakon, hol 1620 júniusától 1622-ig a seniori tiszteletet vitte. Ekkor külföldre ment s először Heidelbergben, 1623 őszén Oderafrankfurtban, 1624. augusztus 3-án Leindenben lett egyetemi hallgató. Angliába is átrándult, honnan 1626-ra visszatérve hazájába, rektorságot vállalt Bodrogkeresztúron, de már 1627. június 29-én ismét beiratkozott a leideni egyetemre. Újabb hazajövele után Gyulafehérvárt volt tanár, 1636-tól pedig Rákóczy György udvari iskoláját vezette.” (Zoványi 1977: 309)

A fejedelmi családhoz szoros bizalmi viszony fűzte: „[...] I. Rákóczi György fejedelem kifejezetten bizalmi viszonyban lehetett Keresztúrral, hiszen 1634-től az akadémiával párhuzamosan működő udvari iskola vezetését – fiai s a számukra gondosan kiválogatott tanulótársak nevelését – az ő és Herczeg Zsigmond főudvarmester gondjaira bízta” (Varga 2017: 23; Szalárdi 1980: 145). A fejedelmi család Erdélybe érkezésekor még nem ő volt a Rákóczi fiúk nevelője, hanem Erdőbényei Deák János látta el ezt a feladatot Keresztúri irányításával.

A fejedelem Keresztúriba vetett bizalmának egyértelmű jele az is, hogy a későbbiekben, „1643-ban igen fontos feladatot kapott: ő lett a fejedelmi

családba beházasodott, addig katolikus Báthori Zsófia hitoktatója. Báthori Zsófiát elsősorban dinasztikus érdekből választották II. Rákóczi György számára feleségül, vallásváltása pedig elengedhetetlen feltétele volt a Rákóczi-családba való beilleszkedésnek.” (Varga 2017: 23) Báthori Zsófiának, a katolikus Báthori család utolsó sarjának megterése „nem volt a jezsuiták inyére, kik e házasságtól épen ellenkező eredményt vártak” (Pokoly 1904: 159). Keresztúri hittérítő munkájának ez esetben súlya volt. Az, hogy éppen őt bízták meg ezzel a feladattal, arról tanúskodik, hogy a fejedelem bízott a tudásában, és alkalmasnak ítélte őt arra is, hogy hatást gyakoroljon Zsófiára. Pokoly József szavai arra utalnak, hogy az erdélyi fejedelem leginkább Keresztúriban és Bisterfeldben bízott, akik „mindketten a mérsékletnek, a közvetítésnek voltak emberei, és ha szükségesnek látszott, befolyásukat inkább az ellentétek elsimítására, a szenvedélyek lecsillapítására használták fel, semhogy a lappangó tűz felgerjesztésére” (Pokoly 1904: 222).

Pedagógusként az egykori tanítványa, Bethlen Miklós említi először Keresztúri Pált, önéletrésében elsőként ismerteti annak pedagógiai módszereit. Jelen kutatás viszont Keresztúrit nem mint pedagógust látta, hanem a többszörfordulós polémia kiindulópontját katekizmusparatextusainak¹ rövid elemzésére vállalkozik. Jelen tanulmányban a primér forrásokból származó idézetek a mai magyar helyesírás szabályai szerint kerülnek lejegyzésre.

1638-ban Gyulafehérváron jelent meg nyomtatásban Keresztúri Bíró Pál *Csecsemő Keresztyen Mellyet Az Tekintetes és Nagyságos Vrak Az Rákóczi György és Sigmond Istennek segítségéből, az egész jelen valóknak nagy örvendezésekkel, dicséretesen és igen boldogul el mondottanak, mikor igaz vallásokban való szép épületekről abban az próbában bizosságot tennének, mellyet az Erdély Országának Kegyelmes Fejedelme az Ur Vacsorája előtt kívánt hallani [...]* című írása, amely I. Rákóczi György erdélyi református fejedelem fia nyilvánosan lezajló konfirmációjának vizsgaanyagát képező káté volt. A mű eredetileg latinul jelent meg 1637-ben *Christianus lactens, quem illustres et magnifici domini dn. Georgius et dn. Sigismundus Rakoci devote juxta et feliciter, Deo gratiam suam largiente, et universis auditoribus applaudentibus repraesentarunt, quando tyrocinium Christianismi sui deposuerunt in solenni examine, quod 15. Augusti anno 1637. celsissimus Transylvaniae princeps praemitti voluit administrationi*

¹ Ahogyan erre Fazakas Gergely Tamás is rámutat: „Gérard Genette ez ismert értelmezése a könyvcímeket, dedikációkat, előszavakat, mutatókat, illetve a széljegyzeteket *paratextusként*, a főszöveghez járuló *kiegészítő*, bár kétségtelenül fontos elemként tartja számon” (Fazakas 2013: 147). Az általam vizsgált paratextusok: köszöntőbeszéd, egy dedikáció és egy oráció.

Sacrae Coenae, in qua postridie hi duo suae celsitudinis filii fidem suam publice primum obsignarunt [...] címmel. „Ez elé írta latin nyelvű üdvözlő versét a Rákóczi fiúkhoz Geleji Katona István. [...] A magyar kiadás anynyiban tér el a latintól, hogy ebben nem szerepelnek Gelejinek, Alstedtnek, Piscatornak és Bisterfeldnek a Rákóczi fiúkhoz intézett köszöntő versei.” (Varga 2013: 45–46)

Erdélyben „[...] a magyar nyelvű hivatalos írásbeliség korábban alakult ki, mint a királyi Magyarországon” (Tarnóc 1978: 47). Nem csupán a nemzeti nyelvű hivatalos írásbeliség kezdett teret hódítani, hanem egyéb funkcionális szövegek is. Ilyen jellegű Keresztúri katekizmus is, amely didaktikai segédanyag volt. Többek között a Keresztúri által vezetett gyulafehérvári udvari iskola is bölcsője volt a magyar írásbeliségnek: „Anyanyelvűségi program és nemzeti oktatásügy egymással szoros kapcsolatban álló, kölcsönös egymásrautaltságában levő fogalmak. Természetesnek kell ezért tekintenünk azt a feltételezést, hogy a főiskolák (különösen a gyulafehérvári, váradi és pataki) képezték azt az intézményes keretet, mely az anyanyelvűségi program gondolatának otthont adott” (Tarnóc 1978: 55–56).

Tarnóc Márton szerint személyes indíttatást is érezhettek a 17. századi szerzők arra, hogy a magyar irodalmat további művekkel bővítsék eredeti művek megírásával: „Meglép bennünket gyakran hangoztatott nyelvi tudatosságuk. Égeti őket a vágy, hogy a magyar irodalom és tudományosság ügyét jó külföldi könyvek magyarra fordításával vagy eredeti mű alkotásával szolgálják.” (Tarnóc 1978: 48–49) Nem véletlen tehát, hogy a fejedelem fiainak íródott katekizmus magyar nyelven is napvilágot látott Gyulafehérváron.

A magyar fordítás főszövege két nagyobb részből áll: a katekizmusból és a második részből, amely *Az vallás dolgában való vetélkedő kérdések* címet viseli, alcíme *Nagyobb része Bellarminus ellen, majdéppen az maga írásának rende szerént*.

Keresztúri megjegyzi, hogy a tanítványai számára megírt katekizmust „majdszintén az Heidelbergi Catechismusnak rendi szerént” állította össze (Keresztúri 1638: 1). „Ez az utalás a Heidelbergi Káté módszerének »nagyjából« való követésére nemcsak azt jelenti, hogy a mű anyaga kérdések és feleletek alakjában jelenik meg, hanem mindenekelőtt azt, hogy Keresztúri beledolgozza a Heidelbergi Kátét a saját orthodox jellegű teológiájába. Így azt lehetne mondani, hogy Keresztúri saját hozzáadott, ill. a Heidelbergi Káté szövegébe lépten-nyomon beszórt kérdései és feleletei mintegy a káté magyarázatának tekinthetők.” (Czeplédy 1965: 81)

Nagy Barna is a kátémagyarázatok közé sorolja a művet, meglátása szerint Keresztúri szövege, Komáromi Csipkés György, Drégelypalánki János és Szathmárnémethi Mihály szövegei „egyáltalán nem adnak sem magyar, sem latin fordítást: magyarázzák a Heidelbergi Kátét, többé-kevésbé közvetlenül, egészében vagy csak részben, de szinte sehol sem idézik” (Nagy 1965: 49).

A második szövegrészben hitvitázóként Keresztúri Bíró Pál „[...] a kontroverz teológia módszereivel összeállított részben előbb röviden közli a védendő hittételeket, majd azokat kérdés-felelet formában részletezi, végül bibliai *locus*okat sorol fel az elmondottak támogatására” (Varga 2017: 16).

Úgy vélem, a katekizmus és a Bellarminóval polemizáló rész azonos súllyal bír. Míg az elsőből a két konfirmandus megismerheti saját vallásának tanait, addig a második hosszabb terjedelmű szövegrészből megismeri a református álláspontot olyan kérdéseket illetően, amelyekben eltérés van a református és a katolikus álláspont között. Ilyen sarkalatos kérdésköröknek bizonyultak például a purgatórium létezése, a szentek tiszteletének kérdése, a gyónás és a zarándoklás.

Kutatásom során a két szöveg együttesét tartom főszövegnek, az ezeket megelőző, bevezető írásokat kezelem paratextusoknak.

A paratextusok sorai és sorok közötti tartalmi

A fordításból kihagyott paratextusok

A magyar kiadásban csupán két paratextus kerül közlésre, a főszöveget megelőzően. Mindkét írás az ifjú Rákóczi Zsigmondot jelöli meg szerzőként. Egyik az apjának szánt dedikációja (*Az fejedelmi méltósággal tündöklő Rákóczi Györgynek Isten kegyelméből Erdélyországnak fejedelmének, Magyarország részeinek urának és az székelyek ispánjának, nekem fiúi buzgósággal tisztelendő atyámnak és uramnak*), a másik pedig a vizsga előtt elmondott beszéde (*Rákóczi Zsigmond orációcskája, melyet az examen előtt mondott*).

A köszöntőbeszédnek elhagyásának több lehetséges magyarázata van. Az egyik gyakorlati jellegű: nehéz az eredeti kötött formák megőrzése a latin nyelvű versikék magyarra fordítása során.

Ha a felszíntől indulva mélyebbre, a tartalom felé ásnánk, adná magát a lehetőség, hogy e szövegekben kifejtett tartalmak nem bizonyultak

alkalmasnak a lefordításra, vagy éppenséggel nem voltak relevánsak a magyarul olvasó közönség számára.

A köszöntőbeszédek szerzői a magyar protestáns ortodoxia egyik kiemelkedő alakjaként számontartott Geleji Katona István, illetve az Erdélybe behívott Johann Heinrich Alsted, Johann Heinrich Bisterfeld és Ludwig Piscator német professzorok beszédei.

Az ajánló verseket bevezető gondolatokban, az orációt követő első számozatlan oldalon levő szövegben a fejedelem fiai számára Arcadius és Honorius, Theodosius császár fiai állítatnak követendő példaképekké. Ezzel a párhuzammal érzékelteti a szöveg, hogy rátermett, istenfélő férfiaként az apa méltó utódjaivá válnak, ahogyan Theodosius fiai is császári örökösök voltak.

A köszöntők sorát Geleji Katona István verse nyitja, amelynek megszólítottjai a fejedelmi pár és a fejedelem fiai. Castor és Pollux ikerpár kapcsolatait állítja követendő példaként a fejedelem fiai elé a testvéri szeretet jelképeiként.

Alsted, Piscator és Bisterfeld ajánlásai a két konfirmandus ifjúhoz, leendő fejedelmekhez, uralkodókhoz szólnak. Utóbbi kettő a dicsérő szavakon kívül megnevez olyan erényeket, amelyekkel az ifjaknak fel kell vértetniük magukat. Piscator a kegyességet (*pietas*) emeli ki az emberi tulajdonságok közül. Bisterfeld nem a lelkiekben, hanem inkább a politikai életben való helytálláshoz szükséges fizikai és szellemi képzettségről tesz említést, amely által az ellenséget is képesek lesznek feltartóztatni.

A disztichonban való verselés nem jelentett volna akadályt ezek lefordításának folyamatában, a korban gyakori eljárás volt például pentameteres latin vers hangsúlyos ritmusban való átültetése. A magyar nyelv alkalmas e metrum használatára (bár ez a verselés inkább a későbbi korokban megjelent szövegekre volt jellemző).

A szövegek tartalma nem sértő, tehát nem feltételezhető, hogy rágalmak vagy szidalmazások miatt maradtak ki a magyar kiadásból. Sokkal valószínűbb ennek ellentéte, hogy szerénységből és ezek közvetlen hangneme miatt a fejedelem nem fordíttatja le az őt és családját méltató ajánló verseket.

Érdekes, hogy mindkét Rákóczi fiú a fejedelem méltó utódjaként jelenik meg a szövegekben, tehát a dinasztikus igény mindkettejük irányába kiterjed, valójában (Theodosius fiaihoz hasonlóan) apjuk egy-egy birtokát örökölték volna meg. Varga Bernadett a szövegében Bitskey István szavait idézi, amelyek szerint „Zsigmondnak jutott volna a lengyel trón, s innen kiindulva, a magyarországi birtokokra támaszkodva nyerhette volna el a

magyar királyságot. Ez a királyság mind Erdély, mind Lengyelország erejére támaszkodhatott volna, de a szultántól mégis függetleníthette volna magát. Ez a merész elképzelés ekkor szinte az egyetlen járható útja lett volna a nemzeti függetlenség megvalósításának, de ez is szertefoszlott a fiatal Rákóczi Zsigmond korai tragikus halálával (1652).” (Varga 2013: 40; Bitskey 1980: 13)

Rákóczi apjának szánt dedikációja

A katekizmus magyar fordításának első paratextusa Rákóczi Zsigmond apjának címzett ajánlása. Habár a szerzőség a konfirmáció előtt álló ifjúnak tulajdoníttatik, gyanút kelthet bennünk a sorokban megnyilvánuló érettség. Dienes Dénes rámutatott arra, hogy Keresztúrinak „[...] tulajdoníthatjuk viszont a *Csecsemő Keresztjén* című káté ajánlásában Rákóczi Zsigmond tollából származó neveléstani elgondolásokat”,² például annak is hangot ad a gyerekek nevelését illetően, hogy a „[...] szülői aktív példaadáson van a lényeg” (Dienes 2001: 80). Az ajánlás sorai így fogalmaznak e tekintetben, a fejedelemre mint pozitív példára utalva: „De az én ítéletem szerént valóban kell erre vigyázni, hogy tudniillik nem elég az, hogy az szülék csak arra viseljenek szorgalmatos gondot, hogy az ő magzatjok igyenes erkölcsökkel legyenek felékesítve, és az kegyességbe buzgóságosok legyenek, de ez is szinte ilyen szükséges, hogy mikor az fiak emberkorra jutnak, egyenlő serénsséggel az jószágos cselekedetekben az ő atyjokhoz hasonlókká lenni igyekezzenek hogy azoknak nyomdokoktul el ne távozzanak” (Keresztúri 1638: b).

Habár a dedikáció a fejedelemnek szól, Keresztúrit mint pedagógust is jellemzi: „Keresztúri Pál uram [...] azon igyekezett, hogy az mi gyermeki tudatlanságunkat elűzvé szorgalmatos tanítása által az déáki tudománynak édessége minket serénsségünkben az nagyobb dolgokra való indulatban inkább felgerjesztett, felindított, hogy nem mint annak előtte, mely szüntelen való tanítás az mi megvadult tudatlanságunkat lassan-lassan oly szelidségre hozta [...]” (Keresztúri 1638: b3v).

Varga Bernadett két, a Rákóczi családhoz köthető szövegről olyan kijelentést tesz, amely a katekizmus paratextusára is érvényesíthető: „A *Schola triumphatából* és a *Pallas Dacicából* kiténik, hogy a hercegek szempontjából egyelőre az alkalmasság bizonyítása a cél. Helyesen nevelték őket, s ők

² Dienes Dénes a 80. oldal 233. lábjegyzetében megjegyzi, hogy az idézett szöveg a *Csecsemő Keresztjén* 1–10. közötti számozatlan levelében olvasható.

maguk a vizsgán való megfeleléssel bizonyítják rátermettségüket” (Varga 2017: 33). „A György búcsúzását leíró darab, a *Schola triumphata*...³ szerzője a gyulafehérvári főiskola professzora, Johann Heinrich Alsted volt, míg Zsigmond vizsgaelőadását, a *Pallas Dacicát*⁴ az időközben elhunyt Alsted helyett veje, Johann Heinrich Bisterfeld jegyezte” (Varga 2017: 27).

Nyilvánosan felszólalva, a fejedelem fia a világos gondolatvezetés- és polemizálásra való képességét is bizonyítja, amely indirekt módon Keresztúri munkáját is méltatja. Mindezek fényében elgondolkodtató, hogy nem volt-e szükségszerű ez a polemikus kinyilatkoztatás ahhoz, hogy a fejedelem fiai jövőbeli politikai vezetőkként az erre való rátermettségüket bizonyítsák.

Bethlen visszaemlékezései alapján arra következtethetünk, „hogy abban a korban nagy kincset jelentett a disputálni tudás, hiszen dicsőségre, hírnévre, tekintélyre lehetett szert tenni általa” (Gál 2013: 156). Keresztúri a Bellarminóval való polemizálás által egy protestáns hagyományba írja be magát. Bellarmino „háromkötetes főműve nagy feltűnést és nagy hatást keltett, a protestáns főiskolákon, egyetemeken részletesen foglalkoztak a cáfolatával hosszú évtizedeken át” (Dienes 2001: 115). Továbbá (Czeglé Imre művére hivatkozva) Dienes Dénes kijelenti, hogy „a magyar peregrinusok is jelentős ismereteket szereztek róla, és felkészültek a Bellarmin tételeivel való vitára” (Dienes 2001: 115; Czeglé 1972: 107–123).⁵

A fejedelem fiait a saját hitük megóvására készíti fel, valamint arra, hogy kellő teológiai ismeretük és megfelelő vitakultúrájuk legyen. Rákóczi Zsigmond személyén keresztül Keresztúri kritikát fogalmaz meg az engedékeny szülőkkel szemben: „Halljuk minden nap az Isten igéjének hirdetőjétül, valamennyiszer az prédikáló székből az vétkek ellen fenyegetőzik, mely iszonyú vétkek az atyáktúl az ő magzatjoknak az vétkekre szabados

³ Alsted, Johann Heinrich: *Schola triumphata per ... d. Georgivm Rakoci, filium...Transylvaniae principis primogenitum, a.d. 15. Octobris anno MDCXXXVII accinentibus fratre ipsius... Sigismundo Rakoci et reliquis scholae aulicae discipulis in frequenti corona... Transylvaniae principum, procerum et omnis ordinis spectatorum atque auditorum, ex typographia suae celsitudinis. Alba Iulia, 1638, RMNy 1722 (2).*

⁴ Bisterfeld, Johann Heinrich: *Pallas Dacia, quam ...Sigismvndvs Rakoci, ... Transylvaniae principis secundus filius a.d. 7. Maji anno MDCXL praecinente schola aulica, applaudentibus omnibus in...Transylvaniae principum, ...regni, ...legati Polonici, procerum, omnisq(ue) ordinis spectatorum ac auditorium corona praestitit, porroque praestabit.* Gyulafehérvár, 1640, RMNy 1827 (2).

⁵ A 115. oldal 349. lábjegyzetében Dienes Dénes pontosítja, hogy Bellarmino *Disputationes de controversiis christianae fidei adversus hujus haereticos*, 1–3 Tom. Ingolstadt 1586–1593. könyvének állításával szemben születtek a disputációk.

menetelt engedni, sőt még az természet is ezt az atyák bolondságát, mellyel az ő magzatjokat az teremtő Isten még kicsinységektől fogva rút vétkekkel megrakodtattják, felette igen utálja” (Keresztúri 1638: a3v). „Nyomatott műveiben mindössze néhányszor utal a tehetősek társadalmi felelősségére, egyébként nem jellemző rá a társadalompolitikai érdeklődés” – állítja Keresztúriról Varga Bernadett (Varga 2017: 25).

Hogy hogyan válik a Keresztúri által felvetett probléma társadalmi kérdéssé, talán leginkább Bethlen Gábor művelődéspolitikája felől tudnánk megvizsgálni, amelyet a Varga Bernadett által idézett Tonk Sándor is találóan összegez: „Bethlen Gábor [ugyanis], amikor a lelkipásztorokat és családjaikat beemelte a rendi társadalom kiváltságolt közösségébe, valójában szinte egyedülálló módon egy latens értelmiségi réteget tett a rendi jogosultságok birtokosává. [...] Mert tudatosan vagy sem, de Bethlen értelmiséget formáló politikája ma is érvényes törekvést szolgált, amely abból a felismerésből fakadt, hogy az erdélyi magyarság jövője művelődési és tudásszintjének emelésén áll vagy bukik” (Varga 2017: 31; Tonk 2000: 234). Bethlen Gábor tehát felismerte, hogy a társadalmi fejlődés egyik alapja a művelt értelmiségi réteg kiképzése. Ezzel magyarázható az említett kiváltságok biztosítása mellett számos tehetséges értelmiségi (például Keresztúri Bíró Pál) peregrinációjának anyagi támogatása. Azt mondhatnánk, hogy I. Rákóczi György folytatja a Bethlen-féle művelődéspolitika említett aspektusait. A Rákóczi családhoz köthető szövegről állítja Varga Bernadett, hogy „a bethleni művelődéspolitika egyik sarkalatos elemének ily módon való felidézése és megerősítése pedig nyilvánvalóan nem jelent mást, mint a fejedelmi hatalom kontinuitásának bizonyítását a leendő dinasztia legitimációjának érdekében. A szöveg kiemelten hangsúlyozza, hogy a kívánt műveltség birtokába csak a helyesen nevelt uralkodói sarjak juthatnak, így a szülők felelőssége a nevelésben óriási” (Varga 2017: 31).

A felszólaló ifjú is igyekszik apját a tudomány és műveltség támogatójaként említeni katekizmusbeli ajánlásának elején: „[...] mind azok az dolgok, mellyek az tudománynak tanulására hasznoson tartoznak, mi nálunk bőségesen megvannak, mely dolgoknak szüksége az természetnek akármely titkos dolgainak vizsgálására igyekező jeles elméket az ő virágzó állapotjukba megfojt. Látjuk azt is, hogy az jeles elmék, melyek az mélyeséges dolgoknak vizsgálására alkalmasabbak, kiválképpen ha az igyenes erkölcsök is ékesítik, mely kívánatos böcsületnek nemével tiszteltetnek. Mert miközöttünk sokkal nagyobb jutalmok, kedvességék és méltóságok vagyon az tudós embereknek, hogy semmint egyéb akármely nemes nemzetek között.” (Keresztúri 1638: a2)

A dedikáció sorai tehát az ifjú Rákóczi Zsigmond személyén keresztül ritka példái annak, hogy Keresztúri Bíró Pál a szülőknek a nevelésben, ezáltal a társadalomban betöltött felelősségteljes szerepéről nyilatkozott.

A vizsga előtt mondott beszéd

Rákóczi Zsigmond vizsga előtt mondott beszéde egy, a főszöveget megelőző, négyoldalas írás. A beszéd központi gondolata valójában egy kritika azokkal szemben, akik önmagukat dicsérik, mások érdemeit elhallgatva vagy lekicsinyelve. Ezt a gondolatot fokozva arról panaszkodik, hogy „ez az színes és csalárd bölcsesség penig annyira elhatalmazott, hogy midőn az értelmes és jeles elméjű emberek mind az földig megaláztatnak, azok, az kiket mindenek csalárdságnak vétkével inkább vádolhatnának, hogy nem mint okosságot tulajdoníthatnánk nekik, méltatlan voltokra a nagy böcsületes méltósággal virágoznak. Közönségesen mindenekre kiterjedett ez a gonoszság, s bánom is; de kiváltképpen az Királyok és Fejedelmek udvarában nagy bátran hatalmaskodik. Mert ez ilyen emberek oly igen szorgalmatosok az mások titkainak vizsgálásában, mellyel osztán az nagy embereknek kedveket magokhoz szokták vonni, hogy kígyónál okosabbaknak és az rókánál ravaszabbaknak lenni láttatnak; az honnét mely nagy méltatlan háború érkezzék az igaz tudós emberekre, szégyenlem kimondani.” (Keresztúri 1638: c) Az idézett szövegből egyértelműen kitűnik, hogy elítéli az igaz tanítókkal szembeni „méltatlan háborút”, azaz kedvezőtlen bánásmódot, ezek háborgatását. Mivel az igaz tanítás miatt üldöztetnek és megaláztatnak, az igaz tanítók mártirokként jelennek meg a szövegben. Polemikus hangnemben kijelenti, hogy leginkább a királyok és fejedelmek (azaz országok élén állók) udvarában aláztatnak meg az igaz tanítók, ezzel utalva a politikai méltóságok felelősségére is. Az igaz és hamis tanítók képe az igaz egyház és hamis egyház szembenállásának analógiájára fogalmazódik meg. Implicit módon ellentétes táborba sorolhatunk az igaz tanítókat támogatók és tisztelőik, illetve azok, akik méltatlanul felmagasztalják a csalárdságokat hirdetőket. Továbbfűzve gondolatait, közvetlen módon kifejti azt, hogy iskolák és a tudós társaságok némelyike is az említett gonoszságnak ad teret: „Ez gonoszság beférkezett, avagy igazabban megvesztegette a scholákat, egyéb tanuló helyeket, és az tudós embereknek társaságát is, az holott is annyira nevedik immár ez az gonoszság, hogy ha az eszes emberek okossággal eleit nem vészik, mindent, valami az világon jónak lenni láttatik, megháborít, megveszteget” (Keresztúri 1638: c).

A tudományok első kezdetének ismeretéről is említést tesz (Keresztúri 1638: c), bírálja azt, hogy az, aki ebben az állapotban van, „az fő tudós embereket semminek alítja” (Keresztúri 1638: c). Tehát amíg az egyén nincs az igaz ismeret teljes birtokában, nem ismeri fel az igaz tanítókat.

Dienes Dénes úgy véli, Keresztúri kátéjának előszava „egyszerűen jelenhetheti a reformatori örökség megvallását, hiszen Kálvin genfi kátéjának első kérdés-felelete csendül ki belőle [...]” (Dienes 2001: 143). Dienes idézi a kálvini káté első kérdését is: „Mi az ember életének fő célja? Az, hogy az ember Istent, ki őt teremtette, megismerje” (Dienes 2001: 143; Kálvin 1998: 11).

Keresztúri katekizmusára válaszként érkezett Hajnal Mátyás jezsuita névtelen, Eszterházy Miklós nádor udvari papjának vitairata. A cím egyértelműen utal arra, hogy a művet Keresztúri ellenében írták: *Ki-tett Czégér. Melly-Alatt Fel-Talállya akárki is, Minémű Poshatt és mérges Tejet fejt Kereszt-úri Pál Erdélyben egy Catechismus-nak Tömlőjébe, nemnémű Hajdelberga-táján nőtt és hizlalt Teheneknek Tölgéből, a nem régen születtett Chechemő Keresztyénnek szoptatására. Melly meg-orvosoltatik Eggy Keresztyén Orvos-Doctor által* (Hajnal 1640).

Hajnal hitvitájának első paratextusa egy bibliai szövegrész. A Bírák könyve negyedik részének 19-től 21-ig terjedő verseit idézi: „Jahel Tejet ad Sisarának az ő italára / De által-veri fejét Sátorszeggel halálára.” Egy olyan bibliai *locus* által vezet be polemikus hangvételű szövegét, amely arra utal, hogy a kedves tett mögött is rejtőzhet gyilkos szándék.

Előszavát az olvasóhoz intézi, igyekszik elnyerni ennek kegyeit, rossz fényben feltüntetve Keresztúrit mint hitoktatót. Ebben a paratextusban már Keresztúrirra vonatkoztatja a mottót: „De nem üdvösségre nevelő, hanem halálra megmérgező tej a Keresztúri teje” (Hajnal 1640: 2). Ennek értelmében a jó szándékúnak vélt tanítása által valójában megöli az ifjak lelkét, tehát veszélyt jelent a fejedelem fiai (illetve az olvasók) lelki fejlődésére nézve. Tévtanítóként jeleníti meg őt Hajnal, igyekszik elrettenteni az olvasókat attól, hogy az általa megfogalmazott tanításokat és hitelveket elfogadják.

Összegzés

A latin köszöntőbeszédék olyan disztichonban írott szövegek, amelyek szerzőit a fejedelmi pár elismerte és tisztelte. Ezek az írások nem kerültek bele a magyar fordításba, valószínűleg azért, mert személyes hangvételük okán a fejedelem nem tartotta lényegesnek, hogy a magyarul olvasó közönség is ismerje ezeket. A versek dicsérő és elismerő gondolatokat tükröznek,

viszont ezek kihagyása által is bizonyossá válhat a konfirmációi szertartáson megjelenők, majd a szöveget olvasók számára, hogy a fejedelem fiai apjuk méltó utódaivá cseperedtek.

A Zsigmondnak tulajdonított paratextusok keletkezésének személyes oka a köszönetnyilvánítás a példás apának és a lelkes tanítónak. Joggal feltelezhetjük, hogy a két paratextus reprezentációs célt is szolgál: I. Rákóczi Györgyöt példás apaként tünteti fel, Rákóczi György szónoki készsége, disputálásban való képzettsége és teológiai tudása pedig megfelelő utódként tünteti fel őt. Bethlen Gáborral szemben I. Rákóczi György fejedelemiségének fontos vezérelve a dinasztia felépítése: „Bethlennél a dinasztikus érdekek alig játszottak szerepet, Öreg Rákóczi Györgynél mind a politikában, mind a művelődéspolitikában fontos szerephez jutottak” (Tarnóc 1978: 41).

Lorántffy Zsuzsanna fejedelemasszony anyai nevelő munkája vitathatatlan, tudjuk például azt róla, hogy „[...]” gyermekeit a Biblia olvasására nevelte [...]” (Balogh 2017: 147). Ennek ellenére a magyar paratextusokban nem az ő keresztyén anyai érdemei kerülnek említésre, hanem a fejedelemé. Feltehetően ez nem véletlen: a szónoki beszédek ahhoz íródtak, és a nyilvánosság előtt arról kellett szólniuk, aki számára ezek reprezentációs és legitimizációs funkcióval bírnak: ez pedig a fejedelem.

Míg a kiadvány paratextusaiban társadalomkritika, az utolsó szöveg-egységben, a „vetélkedő kérdésekben” teológiai állásfoglalás olvasható, a kettő együttese egy ideális, jövődöbéli erdélyi fejedelem képét rajzolja ki: határozott irányelvei vannak mind társadalmi, mind pedig teológiai kérdésekben.

Irodalom

BALOGH Judit

2017 Lorántffy Zsuzsanna. In: BALOGH Judit – DIENES Dénes – SZABADI István (szerk.): *Reformátorok nyomában. Fejezetek a magyarországi reformáció évszázadából*. Hernád Kiadó, Sárospatak, 142–148.

BETHLEN Miklós

1955 *Önéletírása*. I. kötet, szerk. V. Windisch Éva, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

BITSKEY István

1980 Irodalompolitika Bethlen Gábor és a két Rákóczi György udvarában. *MKsz*, 13.

CZEGLE Imre

1972 Amesius korai magyar tanítványai. *Irodalomtörténeti Dolgozatok*. Szeged, 107–123.

CZEGLÉDY Sándor

1965 A Heidelbergi Káté magyarországi magyarázatainak története 1791-ig. In: Dr. BARTHA Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté Magyarországon. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház négyszázéves történetéből*. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 80–103.

DIENES Dénes

2001 *Keresztúri Bíró Pál (1594?–1655)*. Szerző kiadása, Sárospatak.

FAZAKAS Gergely Tamás

2013 Pásztázó könyvolvasás és kegyességgyakorlás. A Praxis pietatis margószövegeiről és egy tágabb kutatás lehetőségeiről. In: GÁBOR Csilla – KORONDI Ágnes – LUFFY Katalin – TÓTH Zsombor – BALOGH F. András (szerk.): *Nyelv, lelkiség és regionalitás a közép- és kora újkorban*. Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, Kolozsvár, 146–168.

GÁL Judit

2013 „Ez a Keresztúri Pál gyermek-tanítani ritka és példa nélkül való ember volt...” Keresztúri Bíró Pál tanítási módszerei. In: KÖLLŐ Zsófia (szerk.): *„Irtam a 'magam Tanulo-házatskámban.” A Res Litteraria Transylvaniae Vetus Irodalom- és Művelődéstörténeti Műhely fiatal kutatóinak tanulmányai*. Egyetemi Műhely Kiadó–Bolyai Társaság, Kolozsvár, 149–174.

HAJNAL Mátvás

1640 *Ki-tett Czégér. Melly-Alatt Fel-Talállya akárki is, Minémű Poshatt és mérges Tejet fejt Kereszt-úri Pál Erdélyben egygy Catechismus-nak Tömlőjébe, nem-némű Hajdelberga-táján nőtt és hizlalt Teheneknek Tölgvéből, a nem régen született Chechemő Keresztyénnek szoptatására. Melly meg-orvosoltatik Egygy Keresztyén Orvos-Doctor által*. Pozsony, RMNy 1841.

KÁLVIN János

1998 *A genfi egyház kátéja*. Ford. CZEGLÉDY Sándor, Kálvin Kiadó, Budapest, 11.

KERESZTÚRI BÍRÓ Pál

1637 *Christianus lactens, quem illustres et magnifici domini dn. Georgius et dn. Sigismundus Rakoci devote iuxta et feliciter, Deo gratiam suam largiente, et universis auditoribus applaudentibus repraesentarunt, quando tyrocinium Christianismi sui deposuerunt in solenni examine, quod 15. Augusti anno 1637. celsissimus Transylvaniae princeps praemitti voluit administrationi*

- Sacrae Coenae, in qua postridie hi duo suae celsitudinis filii fidem suam publice primum obsignarunt [...].* Alba Iulia (Gyulafehérvár), RMNy 1674.
- 1638 *Csecsemő Keresztyen Mellyet Az Tekintetes és Nagyságos Vrak Az Rákóczi György és Sigmond Istennek segítségéből, az egész jelen valóknak nagy örvendezésekkel, dicséretesen és igen boldogul el mondottanak, mikor igaz vallásokban való szép épületekről abban az próbában bizosságot tennének, mellyet az Erdély Országának Kegyelmes Fejedelme az Ur Vacsorája előtt kívánt hallani [...].* Gyulafehérvár, RMNy 1721.
- NAGY Barna
- 1965 A Heidelbergi Káté jelentkezése, története és kiadásai Magyarországon a XVI. és XVII. században. In: Dr. BARTHA Tibor (szerk.): *A Heidelbergi Káté Magyarországon. Tanulmányok a Magyarországi Református Egyház négy-százéves történetéből.* Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 13–58.
- POKOLY József
- 1904 *Az Erdélyi Református Egyház Története.* 2. köt. Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület Állandó Igazgatótanácsának Megbízásából, Budapest.
- SZALÁRDI János
- 1980 *Szalárdi János siralmas krónikája.* Sajtó alá rend. SZAKÁLY Ferenc, Helikon, (Magyar Helikon), 145.
- TARNÓC Márton
- 1978 *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában.* Gondolat, Budapest.
- TONK Sándor
- 2000 Bethlen Gábor címeres nemeslevele a lelkipásztorok utódai számára. In: SOMOGYI Botond (szerk.): *Cselekvő hit. Évkönyv Csiha Kálmán püspöki szolgálatáról.* Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 225–234.
- VARGA Bernadett
- 2013 „*Én pedig mint a szív nélkül való tsak bolygok.*” *Keresztúri Bíró Pál és a Mennyei társalkodás.* Doktori értekezés. Miskolci Egyetem BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Szövegtudomány Program, Miskolc.
- 2017 „*Hát én, Uram, mit szóljak te előtted?*” *Keresztúri Bíró Pál és a Mennyei társalkodás.* Országos Széchenyi Könyvtár, Budapest.
- ZOVÁNYI Jenő
- 1977 *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon.* Szerk. Dr. LADÁNYI Sándor, 3. jav., bőv. kiadás. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája, Budapest.

Kovács Kinga-Tünde

Kinga-Tünde Kovács (Aiud, 1992) este doctorandă la Universitatea Babeș-Bolyai, Școala Doctorală Studii de Hungarologie. A obținut diploma de licență la Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Litere, specializarea Limba și literatura maghiară-Limba și literatura română, respectiv diplomă de masterat de Studii de lingvistică și literatură maghiară. A obținut diplomă de licență și la Universitatea Sapientia, Cluj-Napoca, specializarea Relații internaționale și studii europene și a finalizat masteratul de Diplomatie și studii interculturale (Universitatea Sapientia). Tema de cercetare a autoarei este polemica dintre Keresztúri Pál și Hajnal Mátyás. În prezent activează ca profesoară la Școala Gimnazială Sebes Pál din Rimetea.

Kinga-Tünde Kovács (Aiud, 1992) is a PhD student at Babeș-Bolyai University, Doctoral School of Hungarology Studies. She graduated with a BA degree in Hungarian language and literature-Romanian language and literature at the same university, then completed her studies with a master's degree in Hungarian language and literature. She also has a BA degree in International Relations and European Studies and a master's degree in Diplomacy and Intercultural Studies at Sapientia Hungarian University of Transylvania, Cluj-Napoca. Her research topic is the polemic between Keresztúri Bíró Pál and Hajnal Mátyás. She is a teacher at Sebes Pál Primary School in Torockó.

Paratextele catehismului lui Keresztúri Bíró Pál

Catehismul lui Keresztúri Bíró Pál a fost publicat sub titlul „Christianus lactens [...]”, în 1637. În 1638, a fost publicat și în traducere maghiară, intitulat „Csecsemő keresztyén [...]”, însă unele dintre paratextele textului original au fost omise (poeziile de salut ale lui Geleji, Alstedt, Piscator și Bisterfeld). Acest articol încearcă să examineze textul paratextelor și să dezvăluie conținutul dintre rânduri.

The Paratexts of the Catechism of Keresztúri Bíró Pál

The catechism of Keresztúri Bíró Pál was published under the title “Christianus lactens [...]” in 1637. In 1638 it was also published in Hungarian translation under the title “Csecsemő keresztyén [...]”, but some of the paratexts of the original text were left out (the greeting poems of Geleji, Alstedt, Piscator and Bisterfeld). This article tries to examine the text of the paratexts, and also attempts to reveal the contents between the lines.

Kristály Anasztázia

**Filius posthumus.
Nicolae I. Pintilie Petőfi-versei (1996)**

Bevezetés

Petőfi Sándor verseiről már életében közöltek fordításokat, azonban ezeknek száma a halála után jelentősen megnőtt, és a mai napig akad műfordító, aki Petőfi munkáinak idegen nyelvre való átültetésével foglalkozik. Jelen tanulmány Petőfi Sándor műveinek román fordításaiba nyújt betekintést, különös figyelmet fordítva Nicolae I. Pintilie 1996-ban megjelent *Petőfi Sándor: Poezii alese* című munkájára, amely több szempontból is különlegesnek mondható.

Kutatási előzmények

Petőfi Sándor román recepciójának rövid áttekintése

A *Kisebbségkutatás* című folyóirat egyik 1999-es számában Dávid Gyula *Petőfi románul* című tanulmánya igencsak átfogó képet nyújt a költőt román nyelvre fordító személyekről. A tanulmányt olvasva úgy tűnhet, hogy több időszakra oszthatjuk a Petőfi halálát követő több mint másfél évszázadot, amikor több-kevesebb fordítás is megjelent a magyar költő műveiből annak függvényében, hogy az adott időszak társadalmi és politikai sajátosságai mit engedtek meg a nyilvánosságra hozatal szempontjából.

Az első román fordítások viszonylag későn, majdnem 20 évvel a költő halála után láttak napvilágot. Mielőtt még politikai célokra használták volna Petőfi verseinek román fordításait, az első alkalom, hogy a természetes érdeklődés eredményeképpen megjelent a költő két versének (*Az ember* és az *Iffjúság*) román adaptációja, 1865-ben Gheorghe Marchișiu révén vált lehetővé (Dávid 1976: 52). Bár fordítástechnikailag az említett két szöveg eltörpül ugyanezen versek későbbi adaptációi mellett, azonban mindenképpen számottevőek maradnak a költő román recepciója szempontjából. A viszonylag késői kezdet biztató folytatást ígér. A 19. század második felére egyre több román és magyar költő, író tesz kísérletet egymás irodalma és kultúrája kölcsönös megismerésére, mivel belátják ennek szükségességét.

A szellemi közeledést főként az irodalom által lehet elérni, így Petőfi neve egyre többször elhangzik a kortárs értelmiségiek körében. Ő válik az 1850-es évek utáni, éppen ébredő magyar nacionalizmus szimbólumává, míg a román nép a nemzeti függetlenséget és egy egységes nemzetállam kialakulását szorgalmazza. Ezáltal mindaz a mondanivaló, amely megjelenik a költő műveiben, mindkét nép érdekeit képviseli.

Șt. O. Iosif és Octavian Goga voltak azok, akik a 20. század elején gondoskodtak a román Petőfi-recepció kialakulásáról. Goga számban kevesebbet, azonban fordítástechnikai szempontból jelentős fordításokat tett közzé Petőfittől, és a saját költői programjához igazította a kiválasztott versek témáját és mondanivalóját. A Goga által fordított *Egy gondolat bánt engemet* című Petőfi-vers nagy népszerűségnek örvend, iskolákban tanítják, azonban megjegyzendő, hogy a hangsúly valójában nem a világszabadság gondolatára esik, hanem a költő jövődőlésére a csatatéri halálról, amely egyúttal romantikus hősként látatja őt.

Petőfi további műveinek román recepciója késik: csupán egy-egy vers jelenik meg két-háromévente egészen a századfordulóig, amikor is kezdetét veszi a Petőfi-recepció második szakasza, amelyet főként Șt. O. Iosif fordításai jelentenek, ezek teszik igazán ismertté a román nép számára a magyar költő műveit. Dorothea Sasu-Zimmermann, a Petőfi-kultusz kutatója is úgy véli, hogy Șt. O. Iosiffal új korszak veszi kezdetét Petőfi Sándor román recepcióját illetően (Sasu-Zimmermann 1980: 12). Első fordításai 1892-ben jelentek meg, és attól kezdve rendszeressé váltak. Iosif főként a forradalmi témájú verseket részesítette előnyben, hiszen így Petőfi alakja szószólójává válhatott a román szocialista ideológiának, illetve beleillett a román irodalomban teret hódító népi-nemzeti irányzatba, amelynek egyik fő képviselője George Coșbuc volt. Az irodalomtörténészek gyakran vonnak párhuzamot Petőfi Sándor és Mihai Eminescu munkássága, irodalomban betöltött szerepe és képességei között, így valószínűleg nem véletlen az sem, hogy Șt. O. Iosif, aki maga is költött verseket, példaképének Eminescut tekintette, ugyanakkor lenyűgözte mindaz, amit Petőfi a magyar irodalom számára alkotott. 1896-ban megjelent *Az apostol* román fordítása Iosif tollából, amely több szempontból is fontos. Egyrészt egy olyan művet juttat el a román olvasóknak, amely összegzi mindazokat a szocialista eszméket, amelyek a 19. század utolsó harmadában foglalkoztatták az embereket. Másrészt, Iosif életrajzírói szerint, abban az időben ő maga is hasonló életkörülmények között élt, mint a műben Szilveszter, így mindaz, amit lefordított, az ő saját gondolatait is összegezte, hiszen ugyanúgy érdekelték őt a társadalmi

igazságtalanság ellen küzdő, a nép érdekeit szem előtt tartó gondolatok, mint az ezen eszmék érdekében életét is feláldozó főhóst (Dávid 1976: 72).

Elmondhatjuk, hogy a századfordulón Petőfi hírneve túlnőtt minden magyar költőén a román olvasók körében, akik viszonylag széles körben megismerik a műveit a fordítások által. Az 1917 előtti feszültséggel teli időkben egyre több fordítás lát napvilágot olyan folyóiratok hasábjain, mint a *Gazeta Transilvaniei*, a *Cultura* vagy az *Aurora*. A versek folyóiratokban való megjelenése mellett önálló köteteket is kiadtak. Ezeket az éveket a kölcsönösség jellemzi, azonban nem egyszerű viszonzási gesztusként a két nyelv irodalma között, hanem mert tényleges olvasói igény van a magyar kultúra ezen szeletére, amelynek hatására megszapornak a magyar irodalmat ismertető román nyelvű tanulmányok is. A Petőfi-fordításokat elsőként Veégh Sándor veszi számba 1934-es doktori értekezésében. Szám szerint 150 Petőfi-vers 197 fordításáról ír. Alig harminc év múlva hasonló munkát végez Dorothea Sasu-Zimmermann *Petőfi în literatura română (1849-1973)* című, roppant átfogó és részletes könyvével, amelyben 366 vers 640 fordításának bibliográfiáját összegzi (Dávid 1976: 66). Figyelemre méltó adatok, tekintve a két munka közötti rövid, de termékeny időt. Mire elérünk a költő születésének centenáriumiáig, a Petőfi-fordítások tovább gyarapodnak, az emlékünnepek apropóján fordításkötetek jelennek meg, így a költő román recepciója igencsak nagy méreteket ölt a kezdetekhez képest.

A két világháború között Eugen Jebeleanu, valamint Avram P. Todor az, akiknek a neve szinte egybeforrott a román Petőfi-fordításokkal. Jebeleanu – amellet, hogy olyan versek fordítását közli, amelyeket más addig nem tett közzé román nyelven – olyan magas szintű műfordítói készségekről tesz tanúságot, amelyekhez Octavian Goga vagy Șt. O. Iosif munkái foghatók. Avram P. Todor pedig máig az egyetlen, aki a teljes Petőfi-életműfordítás kéziratát hagyta az utókorra. Közel száz év alatt sikerült lefordítani a költő összes művét, még ha ebből minden nem is jelent meg nyomtatásban.

A második világháborútól egészen az 1970-es évek elejéig új szakasz következik: egyre több közlést jegyez Sasu-Zimmermann is, azonban az 1973-as – Petőfi születésének 150. évfordulója alkalmából zajló – ünnepségek után a román Petőfi-recepció elcsendesedik az egyre erősödő kommunista ideológia miatt. A véletlen műve csupán, hogy Dorothea Sasu-Zimmermann műve is éppen eddig az évig szedi kronológiai sorrendbe a költő műveinek román adaptációit, amelyek egészen az 1990-es évekig nem gyarapodnak újabb közléssel a román nyelvterületen.

1996-ban egy igencsak kiemelkedő kötet jelenik meg Temesváron a Helicon Kiadónál, Nicolae I. Pintilie *Petőfi Sándor: Poezii alese* című

munkája, amelyre részletesebben a továbbiakban fogunk kitérni. Ez a kötet nemcsak azért kapott nagy figyelmet, mert egy viszonylag „terméketlen” időszak után látott napvilágot, hanem azért is, mert mennyiségileg és minőségileg is egy jelentős Petőfi-fordítást tarthat a kezében az olvasó. Pintilie már a második világháborút követő időszakban jelentetett meg Petőfi-fordításokat, azonban az ezt követő 40 év alatt egy olyan fordításkötetet hozott létre, amely 497 Petőfi-vers román adaptációját tartalmazza. Annak ellenére, hogy Avram P. Todor lefordította a teljes Petőfi-életművet, Pintilie fordításainak mennyisége már csak azért is figyelemre méltó, mert 1973-ig (az első román recepciótól számítva az eddig eltelt 108 év alatt) 345 Petőfi-vers jelent meg összesen románul több fordító tollából (*Kisebbségkutatás*, 1999. VIII. évf. 3. sz.), míg Pintilie 40 év alatt egyedül alkotott meg egy közel 500 verset tartalmazó fordításkötetet. Ráadásul mindezt úgy, hogy előbb megtanult magyarul, mondhatni „Petőfiért”. Pintilie a kötet előszavában beszél a fordítási munkálatok előzményeiről, valamint arról, hogy hogyan került kapcsolatba Petőfi műveivel.

A magyar–román, illetve román–magyar fordítások szükségessége az 1970-es évek utáni Erdélyben

A 20. század világszerte olyan történelmi eseményekben bővelkedett, amelyek folyamatos politikai, gazdasági és társadalmi változásokat hoztak az akkori emberek számára. Egyik ideológia váltotta a másikat, vezetők emelkedtek fel, majd buktak el egy-egy fényesnek hirdetett, azonban az átlagember számára inkább nehéz időszak után. Ezek az események mind hatással voltak az akkori irodalmi életre, hiszen a cenzúra szigorúan meghatározta, hogy melyek az olvasók számára közölhető írások. A hatósági és hatalmi kontroll ellenére szinte csoda, hogy jóváhagyták a Kriterion Könyvkiadó által 1980-ban szervezett írótalálkozót. Gyergyószárhegyen egy festői és csendes környezetben körülbelül negyven román és magyar író gyűlt össze, hogy „az együvé tartozás érzését erősítsék” (Dávid–Zöld 2008: 15). A háromnapos tábor minden napján egy-egy témát jártak körül a résztvevők, elmondták véleményüket, és lehetséges megoldásokat kerestek a felmerülő kérdésekre, gondokra.

Az első napon a magyar irodalom román nyelvre történő fordításáról beszéltek. Az akkori erdélyi irodalmi élet olyan jeles képviselői jelentek meg, mint Gabriel Gafița, Beke György, Romulus Guga, Domokos Géza, Huszár Sándor, Kányádi Sándor, Gálfalvi György stb. Közülük szinte mindenki szívügyének tekintette a magyar–román békés együttélést, és erre a

legjobb megoldást az irodalmi fordításokban látták, amelyek által megismertethetnék egyik nemzet kulturális értékeit a másikkal.

A találkozót Domokos Géza, a Kriterion Könyvkiadó akkori igazgatója nyitotta meg, aki a román nyelvű könyvek kiadásáért is felelt. Közvetlenül utána Gabriel Gafița jelentése következett a magyar–román irodalmi fordítás helyzetéről, amely az 1970-es években kezdett magasabb szintre kerülni. Kétféleképpen tekinthetünk erre az állításra: egyrészt ez azt jelenti, hogy a román olvasóknak van igényük ezekre a fordításokra, így érdemes időt, pénzt és energiát fordítani ezek kiadására és népszerűsítésére. Másrészt azonban, figyelembe véve, hogy az első magyar–román irányú irodalmi fordítás 1856-ban jelent meg Bukarestben, szomorú, hogy közel 120 év után még mindig csak „kezdetről” beszélhetünk, ami az erdélyi magyar irodalom román nyelvre történő fordítását illeti. Az első mérföldkő ez alatt a 120 év alatt nyilván a Biblioteca Kriterion alapítása, amelynek fő célja, hogy biztosítsa a többnyelvű nemzetiségi könyvkiadás zavartalan működését. Joggal tette fel a találkozón a kérdést Romulus Guga, miszerint „Vajon a Biblioteca Kriterion megindulása előtt mit ismert a román olvasó a magyar irodalomból?” (Dávid–Zöld 2008: 23). Az 1950–1964 közötti címek azt mutatják, hogy a lefordított kortárs műveket elsősorban politikai szempontból választották ki, nem pedig az esztétikai jelentőségük miatt. A román fordítások azért fontosak, mert segítik a román olvasót megfelelőképpen tájékozódni az erdélyi magyar kultúra alakulásában, ezért is mérvadó a minőségi válogatás. Azonban itt egy újabb lényeges kérdés hangzott el Huszár Sándortól, miszerint „amit adunk, az érdeklí-e a román olvasót?” (Dávid–Zöld 2008: 27). Hiszen az, aminek a cenzúra megengedi a kiadását, az esetek többségében nem az olvasó érdeklődésének a kielégítését szolgálja, hanem csupán kiadási kötelezettséget teljesít.

A találkozón többször is elhangzott egy bizonyos „hídelmélet”, amely arra vonatkozik, hogy a fordítás az, ami hidat tudna emelni a magyar és a román nép között. Gelu Păteanu megfogalmazásában „a kétnyelvűség mennyire szükséges, hiszen a híd csak akkor híd, ha két lába van” (Dávid, Zöld 2008: 29). Azonban a híd akkor sem híd, ha az egyik lába mondjuk alacsonyabb, vagy kevesebb tartópillérből áll, mint a másik. A találkozó második napján elhangzottak alapján mégis ez az érzése az embernek, hiszen míg magyar–román irányban fejlődőképes irodalmi fordításról beszélünk, amely nemrég kezdett magasabb szintre lépni, addig fordítva már egy olyan listát tarthatunk a kezünkben, amely olyan neves román írók szövegeinek magyar fordításait tartalmazza, mint Eminescu, Creangă vagy Slavici. Ekkorra már a klasszikusok mellett a kortárs román irodalomból is több fordítás született,

valamint nem csak szépirodalmat, hanem román népdalokat, népi csujogatókat is fordítottak magyarra. Erre a tényre Dávid Gyula rövid áttekintése világít rá: arra következtethetünk tehát, hogy nagyobb volt az igyekezet azokban, akik a román irodalmat magyarra fordították, mint fordítva. Kérdés tehát számomra az, hogy ennek tükrében miért utasította el annak idején a Kriterion Nicolae I. Pintilie Petőfi-fordításait, amikor a kiadás reményében felkereste a kiadót, hiszen egy ismert és elismert magyar költőről van szó, akinél jobban senki nem tudott a nép nevében és a nép nyelvén beszélni. Talán Kányádi Sándor volt az, aki a legjobban megfogalmazta ennek a „hídnek” a létezését a magyar és a román nép között: „bizony az csak egy pallócska, amelyet az irodalomban építgetünk” (Dávid-Zöld 2008: 51).

Szükség van arra, hogy a román értelmiség ismerje a magyar társa gondjait, mert segítségére lehet annak megoldásában (pl. hiába szólal fel egy magyar író-műfordító, amiért az Eminescu Kiadó nem adott ki hosszú ideje magyar nyelvű könyveket, bár a törvény kötelezi erre – de ha emellett egy román értelmiségi szólal fel, valószínűleg érdemben hamarabb eljut az üzenet a célszemélyhez). Míg a romániai magyar irodalomnak az a történelmi küldetés jutott, hogy közvetítsen a magyar és a román szellemiség között, addig a Kriterion Könyvkiadónak történelmi szerepe van abban, hogy hogyan épül a híd a román–magyar irodalom között.

Várható volt, hogy az első írótalálkozó után (amelyet egyébként éves hagyománnyá szerettek volna tenni a szervezők) a hatóságok mindent elkövetnek majd annak érdekében, hogy megghiúsítsák a további ehhez hasonló események megszervezését és megtartását. Így a következő szárhegyi írótalálkozóra csak 10 évvel később, 1990-ben kerülhetett sor, kévéssel a rendszerváltás után. Érdekes összehasonlítani a két találkozó kitűzött céljait, hiszen míg az 1980-as eseményen figyelembe kellett venni, hogy mi az, amit az akkori rendszer megenged, a második találkozón már bátran lehetett tervezgetni azt, hogy hogyan segíthetné elő a romániai magyar irodalom a román–magyar békés együttélését. Ekkorra azonban már több olyan eseményen is túl vagyunk, amelyek nem a békét hirdették a két nép között, hanem egyre nagyobb széthúzást eredményeztek (pl. szobrok, emlékhelyek meggyalázása stb.). Így a második találkozó mindkét napjának fő témája az volt, hogy milyen kritériumok alapján válasszák ki a román, illetve a magyar nyelvű irodalmi szövegeket a fordításra, hiszen a rendszerváltás után még jobban figyelni kellett például arra, hogy milyen román műveket fordítanak le, mert kérdéses volt, hogy lesz-e olvasóközönség a magyarok körében, akit érdekelne egyik vagy másik lefordított román mű. Ezúttal még fontosabb, hogy jól döntsenek,

hiszen kölcsönösen kell kialakítani egy, a valóságnak megfelelő, hiteles képet egymásról.

Ismét a Kriterion Könyvkiadó küldetése kerül előtérbe ebben a tekintetben, hiszen ekkoriban már kényesebb a helyzet, mert egyre több magyarelles esemény történik, sőt vannak vidékek, ahol nem is ismerik a magyarokat, nemhogy az irodalmukat (pl. Marius Tabacu mondja el, hogy egy hónapot töltött Marosvásárhelyen, ahol az ott élő románok nem tudták, hogy kik is a magyarok, vagy hogy mit is akarnak, holott együtt élnek – ezek után helyesen feltételezte azt, hogy egy olyan vidéken, ahol nem is élnek magyarok, még ennyire sincsenek tisztában a dolgokkal). Ilyen értelemben nem csoda tehát, ha nem ismervén a magyarokat Erdélyben, nem szereznek tudomást külföldön (Magyarországon) sem azokról a műfordítókról, akik azon fáradoznak, hogy hidat építsenek a román, a magyar és a romániai magyar irodalom között (az első találkozó alkalmával a résztvevők külön kitértek arra, hogy a romániai magyar irodalom nem összetévesztendő a magyarországi magyar irodalommal). A második találkozó egyetlen női résztvevője, Balla Zsófia mondja el, hogy részt vett Bukarestben, majd Kolozsváron egy nemzetközi műfordító találkozón, ahol voltak olyanok, akik külföldön népszerűsítették a román irodalmat. Viszont ezek közül senki sem (!) kapott meghívást a hazai magyar műfordítók közül, aki magyarról románra vagy románról magyarra fordítana. Így ezt a táborot egy budapesti műfordító képviselte (Réz Pál), aki elkötelezte magát a román irodalom népszerűsítése és fordítása mellett.

A második találkozón tehát a román–magyar megbékélés volt a fő téma, minden felszólaló az ezzel kapcsolatos gondolatait adta elő: gyakorlati szempontból nem jutottak semmivel előre, de már az, hogy román és magyar értelmiségiek le tudtak ülni, és békében, közösen erről beszéltek, egy folyamat része – azé a folyamaté, amiről azóta, 30 év elteltével, tudjuk, hogy nem sokat változott. Ez a találkozó is annak az ígéretével ért véget, hogy egy év múlva ismét megrendezésre kerül, azonban a harmadik alkalom ugyancsak 10 év múlva történt meg.

2000-ben. Ekkor a harmadik gyergyószárhegyi írótalálkozón viszonylag kevés szó esett az irodalomról az előző két találkozóhoz képest. Inkább a politika volt a fő téma, és az, hogy hogyan romlott és romlik meg egyre jobban a román–magyar viszony. A résztvevők közül alig tekintenek pozitívan a jövőbe, szemben a 10 évvel ezelőtti találkozón: a sérelmeiket hozzák fel, olyanokat is, amelyekről már az 1990-es írótalálkozón is beszámollhattak volna, de akkor annyira pozitívan álltak ennek a viszonynak a jobbá tételéhez, hogy nem számoltak be negatív tapasztalatokról.

Ezúttal egyik példa követi a másikat arról, hogy hogyan gátolta a román politikum az erdélyi magyarok hangját, és milyen lépésekre kényszerítette őket még a rendszerváltás után is. Többek között elhangzott egy olyan eset is, amely a Petőfi-kultuszt érintette, és amelyről Beke György számolt be. Az általa szerkesztett, 1972-ben kiadott *Tolmács nélkül* című interjúkötetben szerepel Titus Popovici is, aki még akkoriban nagy Petőfi-rajongó volt, teljes mértékben elismerte az ő munkáját és csodálta a műveinek nagyszerűségét. Több mint 20 évvel később pedig nyilvánosan nevezte Petőfit gyalázatos költőnek, akit még annyival sem tisztelt meg, hogy helyesen leírja a nevét, holott nyilvánvaló volt, hogy pontosan tudja, hogyan kellene. Sütő András (aki egyébként barátja volt Popovici-nak) válaszevelet is írt neki az eset után, azonban csak saját naplójába, mivel nem volt lehetősége arra, hogy azt megjelentesse, és nyilvános polémiaiba bocsátkozzon miatta. Az említett eset csak egy a sok felhozott példa közül, amelyeket csak évekkel később meséltek el egymásnak a találkozóknál, amikor már a remény – hogy javítsanak a román–magyar kapcsolaton – csak halványan pislákol.

1980-ban az első írótalálkozón a résztvevők arról beszéltek, hogy mennyire kevés fordítás lát napvilágot, és ez részben a rendszer szigorú szabályainak, részben pedig a műfordítók hiányának tudható be. Ez a szám ahelyett, hogy nőtt volna az évek során, főként a demokrácia beköszöntével, drasztikus módon csökkent, olyannyira, hogy a harmadik írótalálkozóra (20 évvel később) szinte teljes mértékben megszűnt a román fordítások kiadása. Szintén érdekes észrevétel az, hogy míg az előző két találkozóon román írók és műfordítók is képviselték az értelmiséget, a harmadik találkozóon csak magyarok vettek részt: nem azért, mert a románok nem kaptak volna meghívót, hanem mert visszautasították vagy egyszerűen válaszra se méltatták a meghívást.

Mindezen események tükrében térjünk vissza Nicolae I. Pintilie Petőfi-fordítására, ami a maga egyszerűségében egyedülálló a magyar költő verseinek addig megjelent fordításai között. Nemesak tematikailag roppant átfogó, de mennyiségben is megdöbbentő (közel 500 vers), ráadásul mindez egy olyan fordítótól, aki gyakorlatilag Petőfiért tanult meg magyarul, hogy a gondolatait megértse, majd átültesse a saját nyelvére. Amikor felkereste fordításaival a Kriteriont, azt mondták neki, hogy „Petőfi az Eugen Jebeleanu felségterülete” (*Romániai Magyar Szó*, 1991. III. évf. 389–412. sz.). Tény, hogy Pintilie első próbálkozása a fordítások kiadására az 1970-es években volt, és nem tudunk arról, hogy kopogtatott volna még egyszer azon a bizonyos ajtón évekkel később. Petőfi versei erős nemzeti érzéseket közvetítenek, talán nem akarta a kiadó, hogy a már amúgy is elmérgesedett

román–magyar kapcsolatot még inkább kiélezze a magyarok nagy költőjének román versfordításával. A fordításkötet mégis megjelent Temesváron 1996-ban, viszont nem volt nagy kritikai visszhangja, részben azért sem, mivel ekkorra már nemcsak a fordítások, hanem a kritikai írások száma is nagymértékben csökkent. Ezt a harmadik írótalálkozón Bogdán László fogalmazta meg: „a ’90-es évek romániai magyar irodalmának legnagyobb baja a kritika szinte teljes hiánya” (Dávid–Zöld 2008: 209). Ezért is tűzték ki célul az akkor megjelent résztvevők, hogy rendszeres kritikai rovatokat kell indítani például a folyóiratokban, hiszen nem elég valamit kiadni, azt érdemben méltatni is kell.

„Hidépítők” a román és a magyar irodalom között

Jelen tanulmányban nem térünk ki részletesen minden fordító munkásságára, csupán két személyre szeretnénk felhívni a figyelmet: Ștefan Octavian Iosifra, aki a századfordulón közölt jelentős fordításokat a magyar költőtől, ezáltal szinte elsőként megismertette őt a román olvasóközönséggel, illetve Nicolae I. Pintiliere, akinek a közel 500 Petőfi-verset tartalmazó fordításkötetét csak kevesen méltatták, holott igencsak számottevő, amit alkotott.

Ștefan Octavian Iosif⁶

Az első jelentős fordításokat Petőfi Sándor műveiből Ștefan Octavian Iosif közölte a 19. század utolsó éveiben. Ahogyan arra már korábban is utaltunk, Iosif munkássága nagymértékben hozzájárult a magyar költő népszerűségének növekedéséhez a román olvasók körében, akiknek igényük volt arra, hogy a saját nyelvükön olvashassák Petőfi verseit. Érdekes, hogy ez az igény az évek múlásával gyengült, majd alig 100 év múlva szinte teljesen eltűnt.

A Șt. O. Iosif által kiválasztott szövegekről megjegyzendő, hogy inkább azoknak a verseknek a fordítására vállalkozott, amelyek formailag egyszerűbbek (ilyen volt a korábban már lefordított *Az örült* is), így nagyobb hangsúlyt tudott fektetni a gondolatok maximális átadására, mivel nem kötötték formai követelmények. A magyar költővel való azonosulás viszont nem minden ponton teljes: Iosif-ból hiányzik az a költői pátoasz, amely Petőfi versein szinte maradéktalanul végigvonul. *Az apostolban* többször

⁶ Ștefan Octavian Iosif (1875–1913) román irodalmár, költő, műfordító, a Societatea Scriitorilor Români (Román Írószövetség) megalapítója. A sãmãnãtorizmus képviselője volt, aki a történelmi témák mellett a falu világát, illetve a gyökerektől való elszakadás témáját is feldolgozta.

megjelenő emelkedett hangvétellel megszólított néphez a fordításban Iosif inkább szánakozással szól („Üdvöz légy, nép!” – Petőfi; „Sărman popor!” – Șt. O. Iosif), ezzel kapcsolódva a román irodalomban épp kibontakozó sãmãnãtorizmushoz.⁷ Hiába adta meg számára a formai szabadságot Petőfi költeménye, ő mégsem követte maradéktalanul a magyar költőt annak érzelmi mélységeibe és magasságaiba. Ennek ellenére a fiatal, alig 19-20 éves román költő és műfordító nagyon szépen vissza tudta adni az eredeti szövegek mondanivalóját. *Az apostol* mellett megjelenik még néhány vidámabb hangvételű Petőfi-vers fordítása is, például *A naphoz*, *Befordultam a konyhára*, *Elmondanám én...* stb. Ezen versek könnyedsége ellensúlyozza *Az apostol* komorságát (Dávid 1976: 72–76).

Nem sokkal később Iosif újabb fordításkötetet jelentet meg, amelyet érdemes szemügyre venni több szempontból is. Nagyrészt a magyar költő 1844–45-ös korszakából válogat; ezekben a versekben inkább a népies jelleg, a népi gondolkodásmód jelenik meg (*Nem ver meg engem az Isten...*, *Ez a világ amilyen nagy...*, *Hull a levél...*, *Szilaj Pista*, *Vízet iszom* stb.), tehát továbbra is követi a román irodalomban éppen teret hódító sãmãnãtorizmust. Másrészt igencsak számottevő mennyiségben válogat a *Felhők*-ciklus verseiből, valószínűleg azért, mert ebben az időszakban Iosif is ugyanolyan pesszimista időszakot él át, mint annak idején Petőfi. Emellett olyan verseket is lefordít, mint a *Szülőföldemen* vagy a *Távolból*, azonban ezek esetében fontos megjegyezni, hogy csekély átköltésről is szó van, mivel valószínűleg a saját szülőföldjével kapcsolatos személyes élménye annyira erős, hogy nem tud teljes mértékben elvonatkoztatni tőle, így a „fegyelmezett fordítás” helyett tapasztalatait is beleépíti a fordításokba. Az első szárhegyi írótalálkozón jelenti ki Kányádi Sándor azt a frappáns fordulatot a fordítással kapcsolatban, miszerint „a fordítás olyan, mint az asszony: ha szép, nem hű, ha meg hűséges, akkor csúnya” (Dávid–Zöld 2008: 51). Nem mondhatnánk Șt. O. Iosif fordításaira, hogy csúnyák, amiért formailag nem követik az eredeti szövegeket, de az biztos, hogy a magyar irodalom által megkövetelt tartalmi hűséget sem egészen adják át (gyakoriak az úgynevezett „sortöltő túlbeszélések”) (Dávid 1976: 77–81).

⁷ A sãmãnãtorizmus (sãmãnãtorism vagy semãnãtorism) a román irodalomban a 20. században megjelenő társadalmi, kulturális irányzat volt. Kialakulásához nagyban hozzájárult az akkori román paraszti helyzet, amely az 1907-es felkeléssel csúcsosodott ki. Fő témája az idealizált falusi társadalom a civilizáció által „megrontott” várossal szemben, a parasztságot tekinti a nemzeti értékek kizárólagos tárházának, illetve célja népszerűsíteni a népi és történelmi ihletésű irodalmat. Képviselői közé tartozott: Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu, Alexandru Vlahuță, George Coșbuc, illetve Ștefan Octavian Iosif.

A fordításkötettel szinte párhuzamosan jelenik meg Iosif saját *Patriarhale* című verseskötete, amely hasonló témájú verseket tartalmaz. Úgy vélem, hogy Pintilie és Iosif között a lényeges különbség – amely a fordítások minőségét is befolyásolta – az, hogy míg Iosif saját költői pályáján haladva, a fordítások révén azonosul a vele majdnem egykorú magyar költővel, addig Pintilie, mint idős, de tapasztalattal nemigen rendelkező fordító teljes mértékben objektív módon fordít. Amilyen nagy lelkesedéssel fordult Șt. O. Iosif Petőfi Sándor művei felé, a második kötettel a fordítói munka megszakadt. A későbbi években még közölt fordításokat más külföldi íróktól, de a magyar és a román irodalom közötti hidat nem építette már tovább.

Nicolae I. Pintilie

Nicolae I. Pintilieről viszonylag kevés információ áll a rendelkezésünkre. 1932-ben született Iași-ban, és román nyelv- és irodalomtanárként tevékenykedett. Petőfi verseinek román fordításait először 1948-ban olvasta, majd egy évvel később már maga Pintilie közölt két önálló fordítást a *Lupta Moldovei* című folyóiratban (*Bányában, Föltámadott a tenger*). A Sasu-Zimmermann-féle bibliográfiában feljegyzéseket találunk Pintilie 1973-ig megjelent versfordításairól. Csupán 16 verset közölt különböző folyóiratok hasábjain, de már ekkor dolgozott azon a fordításköteten, amely csak 1996-ban lát napvilágot.

Több mint 40 évvel később azt nyilatkozta egy, a *Romániai Magyar Szóban* megjelent interjújában (*Romániai Magyar Szó*, 1991. III. évf. 389–412. sz.), hogy a két első fordítása nagyon gyenge volt a későbbiekhez képest. Ő nem hivatásos műfordítóként, kritikusként vagy irodalmárként vonult be a köztudatba, hiszen Petőfi Sándor műveinek fordításán kívül nem tudhat magáénak egyéb alkotásokat, mégis fontos szerepet tölt be a költő román recepcióját illetően. Ahogyan arról már korábban is szót ejtettünk, viszonylag nagy csend után jelent meg a szóban forgó fordításkötet, amelyet 40 évnyi kemény munka előzött meg Pintilie részéről, kezdve azzal, hogy megtanulta a magyar nyelvet, hogy minél jobban megérthesse a verseket, illetve orosz és francia Petőfi-fordítások alapján igyekezett közelebb kerülni a költő lírai közlésmódjához.

1955 és 1966 között megfeszített munka után közel 800 darabot fordított le, közülük nagyjából 500 olyan verset, amelyet előtte még senki nem jelentetett meg román fordításban. Ekkor a kiadás reményében Pintilie úgy döntött, hogy felkeresi a nem sokkal korábban alapított Kriterion Könyvkiadót, amelyről már korábban is elmondtuk, hogy egyik fő célja a román és a

magyar irodalom olvasókkal való kölcsönös megismertetése volt. Azonban a visszaemlékezése szerint „ott egy úr azt mondta, hogy Petőfi az Eugen Jebeleanu felségterülete, s még csak udvariasságból se volt hajlandó belelapozni a kéziratba” (*Romániai Magyar Szó*, 1991. III. évf. 389–412.). Így ezek után Pintilie tovább dolgozott és finomított a fordításokon, amelyek önálló kötetben *Petőfi Sándor: Poezii alese* címmel 1996-ban jelentek meg mintegy 5000 példányban Temesváron a Helicon Kiadónál (*Népujság*, 1996. XLVIII. évf. 85–106.). Nicolae I. Pintilie ugyanebben az évben elhunyt.

2003-ban Balogh József közölt egy román nyelvű cikket a *Vatrában*,⁸ amelyben a román és magyar erdélyi írók közreműködésének és az irodalom kölcsönös megismerésének a fontosságáról írt. Összeállított egy rövid bibliográfiát, amelyben felsorolja azokat a jelentős műveket, amelyek által a román olvasó részletes betekintést nyerhet a magyar irodalomba. Ezen művek között egyértelműen Petőfi Sándor verseinek fordítása is szerepelt, hiszen fontos részét képezik a magyar irodalomnak, azonban érdekes módon nem St. O. Iosif, Eugen Jebeleanu vagy más ismert műfordítók munkáját ajánlja, hanem Nicolae I. Pintilie fordításkötetére hívja fel a figyelmet, ismertetve, hogy egy közel 500 verset tartalmazó, több mint 800 oldalas könyvről van szó.

Nicolae I. Pintilie *Petőfi Sándor: Poezii alese* című fordításkötete A kötetről általánosan

A Helicon Kiadónál megjelent puhakötésű díszes kötet szám szerint 497 vers fordítását tartalmazza, amelyek 1842 és 1849 között íródtak, tehát a korai próbálkozásokat leszámítva Pintilie gyakorlatilag a teljes Petőfi-életműből válogatott verseket. Így a fordításokat olvasva a költő életútja is feltárul az olvasó előtt, mivel a versciklusok jellemzően egy-egy fontos korszakhoz köthetők Petőfi életében. Az 1842–43-as versek a fiatal, álmodozó költő gondolatait közvetítik, az 1844–45-ben megjelent szövegek a szerelmes, önmaga boldogságát kereső költőt láttatják, akinek folyton szüksége van egy múzsára, akiből ihletet meríthet, és akit szerethet. Az 1846-os *Felhők*-ciklus a nehéz sorsú, szinte depressziós Petőfit mutatja be, aki ennek az évnek a végére szerelembe esik, ettől kezdve pedig a szerelmes versei dominálnak, amelyeket Szendrey Júliához írt. Ekkor már a forradalmi hangvétel is a felszínre tör, ez kap hangsúlyt az 1848–49-ben írt versekben.

⁸ Balogh József: *Strigăt solitar în pustiu?* [Magányos kiáltás a pusztában?]. *Vatra* 2003. XXXIII. (1–12) 133.

Tehát kijelenthetjük, hogy Nicolae I. Pintilie fordításkötete közel annyira sokszínű, mint Petőfi Sándor életműve, így az olvasó aligha érzi hiányát egyes verseknek, amelyek kimaradtak a kötetből. A kötetet indító előszó egy rövid összefoglalónak is mondható, mivel felsorolja Petőfi életének fontosabb momentumait, az egy-egy életszakaszhoz köthető versesköteteket, illetve néhány ismertebb verset is említ. Ennek köszönhetően már a kötetet kézbe véve egy rövid, de átfogó képet kap az olvasó a költő életművéből.

Mi lehetett ezzel a célja a fordítónak? Valószínűleg kevés fordító szán közel 40 évet arra, hogy egy fordítást tökéletesítsen és bővítsen. Pintilie a teljességre törekedett: egész képet akart a román olvasónak Petőfiről adni, valószínűleg azzal a céllal, hogy a verseket olvasva ne csak egy magyar költő szövegeinek román tolmácsolását lássuk, hanem a versekben észrevegyük az embert is, megismerjük annak életútját, és megértsük mindazt az üzenetet, amelyet egy magyar olvasó is megért. Ennek érdekében Pintilie igencsak sokat tett. Nem csak a szövegekkel dolgozott, hanem a magyar nyelvről is, amelyet először meg kellett tanulnia. Addig is egyéb idegen nyelvű fordításokból tájékozódott, elmélyült Petőfi életútjában, így amikor a fordításra került a sor, már komoly háttértudással rendelkezett.

Korábban szó esett arról, hogy Pintilie tevékenységének idején Petőfi Sándor Eugen Jebeleanu „felségterülete” volt, így összevetettük a két fordító által kiválasztott versek listáját. Mennyiségben igencsak kevesebb a Jebeleanu-féle fordítások száma, csupán 58 vers jelenik meg egy 1973-ban kiadott kötetben. Ezek közül 12 vers nem szerepel a Pintilie-féle kötetben, illetve Petőfi Sándor három legismertebb költeménye sem (*A helység kalapácsa*, *János vitéz*, *Az apostol*). Pintilie nem dolgozott az elbeszélő költemények fordításával, így az valóban megmaradt Jebeleanunak. Az is igencsak szembetűnő, hogy Jebeleanu nem törekedett annyira a teljességre, mint Pintilie. Ezt abból látjuk, hogy a fordításai mintha véletlenszerűen lennének kiragadva egy-egy kötetből, sőt olyan év is van, ahonnan nem választott ki egy szöveget se fordításra. Jebeleanu a legismertebb versek fordítására törekedett, így azokra fordította a figyelmét, amelyekről úgy gondolta, hogy a román olvasók körében is népszerűvé válhatnak, például a már korábban említett három híres költemény, illetve a versek közül a *Füstbe ment terv*, *A kutyák dala*, *A farkasok dala*, *A XIX. század költői* stb.

A felsorolt mennyiségi mutatók máris azt reprezentálják, hogy egy nem akármilyen fordításkötettel van dolgunk, hiszen nem volt példa korábban arra, hogy valaki ilyen sok időt és munkát fektessen Petőfi Sándor műveinek a fordításába, amelynek a végeredménye a teljes életműnek nagyjából a felét magában foglalja. Vizsgáljuk meg a fordításokat minőségükben is,

nézzük meg néhány reprezentatív vers román változatát, összehasonlítva a forrásnyelvi szövegekkel. Három szempontot veszünk figyelembe: mennyire követte Pintilie struktúrájában az eredeti szöveget, van-e számottevő eltérés a magyar és a román szerelmi dal között, amelynek hatására adaptálnia kellett Petőfi stílusát, hogy megfeleljen ennek a műfajnak, illetve hogyan oldotta meg Pintilie a tipikusan magyar hely- és helységnevek fordítását.

Távolból [De departe] (1843)

A viszonylag korán, a költő karrierje elején született vers az egyik legismertebb a magyarság körében, valószínűleg a Bognár Ignác által megzenésített változatának köszönhetően, melynek címe a vers első sora. Szinte nincs olyan magyarul beszélő, a saját kultúrájában jártas személy, aki ne tudná eldudolni legalább a vers első szakaszát, amely Petőfi szülőházának állít örök emléket a Duna mentén. Nyilván a dallam, amelyet a vers utólag kapott, nem bír akkora jelentőséggel, mint maga a szöveg és annak mondanivalója, azonban általa jöttünk rá egy nagyon fontos dologra Nicolae I. Pintilie fordítási technikáját illetően. Nem tudni, hogy ő maga ismerhette-e a megzenésített formát, viszont az akár a román fordítás dallama is lehetne, hiszen tökéletesen talál szótagszámban, így pont úgy ráénekelhető a szövegre, mintha eleve arra lett volna írva, és nem 100 évvel korábban a magyar változatra. Tehát Pintilie fordítás közben arra törekedett, hogy a mondanivaló mellett a formai sajátosságokat is megőrizze. Nézzük a vers első szakaszát magyarul és románul:

„Kis lak áll a nagy Duna mentében; Oh mi drága e lakocska nékem! Könnyben úszik két szemem pillája, Valahányszor emlékszem reája.”	„Stă pe malul Dunării, departe, O căsuță ce mi-e dragă foarte. Plânsul îmi țășnește-n ochi fierbinte Când de dânsa îmi aduc aminte.”
---	---

Látható, hogy a szótagszám teljes mértékben egyezik a két szövegben, ami nem megy a mondanivaló rovására, hiszen mindaz, ami megjelenik a forrásnyelvi szövegben, ugyanúgy benne van a célnyelvi szövegben is. A versek fordítása esetén mindig felmerül a kérdés, hogy a fordító mennyire adott a fordításnak szubjektív jelleget, amolyan ihletforrásként használta-e a forrásnyelvi szöveget, vagy ragaszkodott ahhoz, hogy minél hűségesebb legyen a fordítása. Pintilie amennyire csak tudta, mellőzte azt, hogy „újraköltse” Petőfi verseit, kivegyen a mondanivalóból, vagy éppen kipótolja azt. Számára az elsődleges szempont láthatóan a versek szöveg- és formahű

tolmácsolása volt. Lényeges figyelembe venni azt is, hogy két mennyire eltérő nyelvről van szó, amelyek sem hangzásban, sem nyelvtani struktúrában nem hasonlítanak. Pintilienek a saját nyelvi korlátain kívül ezzel is meg kellett küzdenie: úgy megtalálni a megfelelő szavakat és azokat a román nyelv szabályai szerint rímekbe szedni, hogy közben hű maradjon a forrásnyelvi szöveghez. Az említett példa csupán egy szakasz abból a közel 500 versből, amelyet Pintilie lefordított, azonban bárhova nyitjuk ki találmásra a kötetet, ugyanez a tendencia figyelhető meg. Itt megjegyeznénk, hogy az Eugen Jebeleanu-féle fordításokban is megegyezik a két szöveg szótagszáma, azonban gyakori, hogy a mondanivaló vagy több, vagy kevesebb az eredeti szöveghez képest.

Szeptember végén [Sfârșit de septembrie] (1847)

Ez a vers Petőfi szerelmi lírájának egyik legismertebb darabja, amelyet nem sokkal a Szendrey Júliával kötött házassága után írt a mézeshetek alatt. Az utolsó szakasza sokak szerint a magyar irodalom legszebb szerelmi vallomása, amely síron túli szerelmet ígér a fiatal hitvesnek. Nézzük, hogyan jelenik ez meg fordításban:

„Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt,
Fejfámra sötét lobogóul akaszd,
Én feljövök érte a síri világból
Az éj közepén, s oda leviszem azt,
Letörteni véle könyűimet érted,
Ki könnyeden elfeledéd hivedet,
S e szív sebeit bekötözni, ki téged
Még akkor is, ott is, örökre szeret!”

„De-o fi să-ți lași vălul de văduvă-odată,
Să-l pui pe mormântu-mi, al doliului steag,
Ca-n noaptea când dragostea-ți fi-va uitată,
La mine, în tainica beznă să-l trag.
Să șterg lacrimi plânse pe-a noastră iubire,
Să-mi leg rana inimii frânte din greu,
Pe tine ce nu mi-ai păstrat amintire,
Iubindu-te încă și-acolo mereu.”

Petőfi Sándor költészetét gyakran állítják párhuzamba Mihai Eminescu szerelmi költészetével, aki mondhatni ugyanazt a helyet foglalja el a román irodalomban, mint a magyar irodalomban Petőfi. Mindketten a romantika korszakához köthetők, ennek a korszaknak a jellemzői meg is találhatóak a verseikben. A felfokozott életérzés kifejezése, az idealizálás, a múlt felé fordulás, a nemzeti kultúra és népköltészet iránti érdeklődés csak néhány példa a verseikben megjelenő témák közül. Szerelmi lírájuk is több hasonlóságot mutat. Petőfihez hasonlóan Eminescu is a négyesoros szakaszokat kedvelte, amelyekben legtöbbször a keresztrím dominál. A verssorok általában 8-10 szótagosak, gyakori, hogy minden sornak egyforma a

szótagszáma, esetleg egymást váltják szabályosan a hosszabb és a rövidebb sorok. Eminescu követendő példaként állt a költőtársak előtt, így az ő verseinek a stílusa a román szerelmi dal stílusjegyeit hordozza. Ha Pintilie jól ismerte Eminescu verseit, akkor Petőfi verseinek a fordításánál az mind a segítségére volt, hiszen nem volt szükség arra, hogy a román szerelmi dal mintájára átírja a szövegeket.

***Hortobágyi kocsmárosné... [Tu, din Hortobágy hangiță...] (1842),
Hírös város az Alföldön Kecskemét... [Kecskemét-ul este-n Alföld
târg vestit...] (1844), Kutyakaparó [Kutyakaparó] (1847)***

Ahogy a fent felsorolt címekből is látszik, Pintilie nem fektetett hangsúlyt arra, hogy a helységneveket a versek szövegében románra fordítsa, annak ellenére, hogy van, amelyiknek létezik hivatalos román neve, például az *Alföld* románul *Marea Câmpie Ungară*. Viszont ez a megnevezés nyilván nem tudott volna úgy beilleszkedni a vers ritmusába, mint a két szótagú magyar megfelelője. Annak érdekében, hogy a román olvasóknak ezt a hiányt pótolja, a fordító elegáns megoldást választott: lábjegyzetben megmagyarázta, hogy az adott magyar kifejezés mire vonatkozik (például a Hortobágyhoz azt mellékelte, hogy „localitate din pusta maghiară la vreo 40 km de Debrețin” [helység a magyar pusztában 40 km-re Debrecentől]). A *Kutyakaparó* című versnél megmagyarázta, hogy a címben megjelenő hely egy kitalált kocsmánév, illetve mellékelte a neki megfelelő fordítást is („la căinele care zgreaptână”), annak érdekében, hogy az olvasó el tudja képzelni, honnan kapta a nevét a kocsmá, hiszen ez a versben is jelentőséggel bír (olyan szegényes kocsmá az, ahol a kutyák is csak kaparnak, mert étel még nekik sem jut). Ugyanez figyelhető meg az összes többi magyar hely- és helységnév esetében is, talán az egyetlen kivétel a Duna, amely *Dunăreként* jelenik meg minden alkalommal.

A személynevek esetében is ugyanezt a fordítói megoldást választotta Pintilie. Mindenik név, amely megjelenik a versek címében, lábjegyzettel van ellátva, így az a román olvasó számára nem csak egy üres név marad, hanem társítani tudja hozzá azt az információt, amelyet a fordító a rendelkezésére bocsátott. Lehet, hogy ez a fajta megoldás kényelmesnek tűnik, illetve kissé megtöri egy versen belül az összhangot egy-egy magyar szó, de ennek ellenére fontos, hogy ezek a jegyzetek ott legyenek. A fordító újabb teljességre törekvő, igényes munkáját támasztja alá az a tény, hogy minden ilyen hely-, helység- és személynévnek utánanézett. Pintilie mindvégig következetes maradt, és ezt a fordítói megoldást alkalmazta még

akkor is, amikor egy adott névnek lett volna román megfelelője (például az *István öcsémhez* című vers fordításában nem írta át a nevet *Ștefanra*). Eugen Jebeleanu fordításai között nem találunk olyan verset, ahol magyar nevek jelennének meg, így neki nem kellett megoldást találnia erre, emiatt nem tudunk összehasonlításba bocsátkozni a jó vagy kevésbé jó fordítói megoldásokat illetően.

Összegzés

A jelen dolgozat rövid betekintést nyújtott a magyar és a román irodalom közötti viszony alakulásába, különös tekintettel Petőfi Sándor műveinek fordítására. Petőfi román recepciója igencsak sokszínű, hiszen 1973-ig nagyon sok fordítás született a műveiből, ennek köszönhetően valószínűleg ő a legismertebb magyar költő a román olvasók körében. Igencsak elismerő szavakkal illeti őt Ovidiu Drimba az *Istoria literaturii universale* [A világ-irodalom története] című kötetében, ahol minden idők legnagyobb magyar költőjének és politikai vezetőjének nevezi őt, azonban mindabból, amit Drimba ír róla, arra következtethetünk, hogy a román nép számára Petőfi csak mint forradalmár-költő ismert, akinek még a szerelmes verseiben is a szabadság utáni vágya dominál. Mindannyian tudjuk, hogy ennél ő sokkal több és sokoldalúbb, hiszen a forradalmi versei előtt már születtek olyan költemények, amelyekben megnyilvánul a költő érzelmes, szerelmes, vágyakozó, depresszív, visszaemlékező oldala, így nem lehet őt beskatulyázni egyetlen tematika alapján.

Nicolae I. Pintilie fordítása azért lehet fontos azok számára, akik meg akarják ismerni Petőfi Sándor életművét, mert a költő műveit fordítók közül ő az, aki a legátfogóbb képet nyújtja róla, és nem csak a forradalmi verseire fektet hangsúlyt, hanem olyanokra is, amelyek csak egy-egy jelentéktelennek tűnő momentumot örökítettek meg, de ugyanúgy Petőfi nagyszerűségéről tesznek tanúbizonyságot. Egy-két rövid említésen kívül nem találtunk olyan kritikai írást Pintilie fordításkötetéről, amely érdemben méltatná azt, inkább újságcikkek hasábjain adtak hírt arról, hogy megjelent a Helicon Kiadónál egy vastok fordításkötet, de arról, hogy ez a kötet mennyire állja meg a helyét fordítástechnikai szempontból az előzőkkel összehasonlítva, nem számolt be senki.

A Petőfi Irodalmi Múzeum azon részlege, amely felsorolja a valaha megjelent Petőfi-fordításokat, említést sem tesz róla, csupán Șt. O. Iosif és Eugen Jebeleanu nevei jelennek meg, de a kötetek címei már nem. A magyar–román fordítások alakulását vizsgálva arra a következtetésre jutottunk,

hogy körülbelül az 1970-es évekig viszonylag nagy érdeklődést mutatott mindkét nép egymás kultúrája iránt, kölcsönösen születtek szép számban fordítások, azonban ez egyre inkább abbamaradt. Erre hivatott megoldást találni a gyergyószárhegyi írótalálkozó, amelyet a Kriterion Könyvkiadó szervezett, kevés sikerrel. Így az 1996-ban megjelent Nicolae I. Pintilie-féle Petőfi-fordításkötet körülbelül 20 év után törte meg ezt a csendet, mégsem lett méltóképpen értékelve.

Úgy gondoljuk, hogy fordítástechnikai szempontból megvannak a Pintilie-kötet erős és gyenge pontjai, túlzás lenne azt állítani, hogy jobb vagy kevésbé jó fordítás az elődök fordításaihoz képest, mivel az összesen van valami, ami miatt egyedülállónak válnak a Petőfi-fordítások között. Pintilie kötetével kapcsolatosan mindenképpen azt hiányoljuk, hogy ahhoz képest, hogy egy olyan időszakban született, amikor alig fordította bárki is, nemhogy Petőfi, de más magyar író vagy költő műveit, Pintilie egy olyan kötetet hozott létre négy évtized alatt, amely az eddigi legteljesebb képet adja a román olvasók számára a magyar költőről.

Irodalom

BALOGH József

2003 *Strigăt solitar în pustiu?* [Magányos kiáltás a pusztában?]. *Vatra* XXXIII. (1–12) 133.

BEKE György

1972 *Tolmács nélkül. Interjú 56 íróval a magyar-román irodalmi kapcsolatokról.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

DÁVID Gyula

1976 *Találkozások. Tanulmányok a román-magyar irodalmi kapcsolatok múltjából.* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár.

1999 Petőfi románul. *Kisebbségkutatás* VIII. (3) 25–333.

DÁVID Gyula – ZÖLD Lajos (szerk.)

2008 *Szekértábor a Szármány hegyén. Gyergyószárhegyi Kriterion Írótalálkozók 1980–1990–2000. Jegyzőkönyvek, dokumentumok, visszaemlékezések.* Polis Könyvkiadó, Kolozsvár.

PINTILIE, I. Nicolae

1996 *Petőfi Sándor: Poezii alese.* Editura Helicon, Timișoara.

SASU-ZIMMERMANN, Dorothea

1980 *Petőfi în literatura română (1849-1973).* Editura Kriterion, București.

VEÉGH Sándor

1934 *Petőfi a románoknál.* Vákár Könyvnyomdája, Csíkszereda.

1991 Petőfi minden barátja barátunk. *Romániai Magyar Szó*. III. évf. 389–412. sz. 5.

1996 Petőfi románul. *Népszerűség*. XLVIII. évf. 85–106. sz. 2.

Kristály Anasztázia

Anasztázia Kristály (1995) este doctorandă la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Școala Doctorală Studii de Hungarologie. În 2017 a absolvit la Universitatea Sapientia din Miercurea-Ciuc, specializarea Limba și literatura română-Limba și literatura engleză, apoi în anul 2019 și-a finalizat studiile de masterat la aceeași universitate, specializarea Traducere și interpretare. Din 2017 este profesoară de limba și literatura română la Școala Gimnazială Márton Ferenc din Păuleni Ciuc.

Anasztázia Kristály (1995) is a PhD student at Babeș-Bolyai University in Cluj-Napoca, Doctoral School of Hungarology Studies. In 2017 she graduated from Sapientia University in Miercurea-Ciuc, majoring in Romanian Language and Literature – English Language and Literature, then in 2019 she completed her master's studies also at this university, majoring in Translation and Interpretation. Since 2017, she has been a teacher of Romanian language and literature at Márton Ferenc Secondary School in Păuleni Ciuc.

Filius posthumus. Traducerile lui Nicolae I. Pintilie din poeziile lui Petőfi (1996)

Traduceri ale poeziei lui Sándor Petőfi au fost deja publicate în timpul vieții sale, dar numărul acestora a crescut semnificativ după moartea lui. Chiar și în prezent există traducători care se ocupă cu traducerea operelor sale în limbi străine. Prezentul studiu oferă o perspectivă asupra traducerilor în limba română, acordând o atenție deosebită lucrării lui Nicolae I. Pintilie intitulată Sándor Petőfi: Poezii alese, publicată în 1996, despre care se poate spune că este deosebită din mai multe aspecte. Prima parte a studiului prezintă pe scurt recepția operelor lui Sándor Petőfi în România și discută necesitatea traducerilor literare româno-maghiare în a doua jumătate a secolului al XX-lea. În partea a doua sunt enumerați acei traducători care au avut un rol important în dezvoltarea relației dintre literatura maghiară și cea română prin traducerile lor. Ultima parte prezintă volumul de traduceri al lui Nicolae I. Pintilie, evidențiază unele dintre cele mai cunoscute poezii ale lui Petőfi și le analizează din punct de vedere al tehnicilor de traducere.

Filius Posthumus. Nicolae I. Pintilie's Translations from Petőfi's Poems (1996)

The translations of Sándor Petőfi's poetry were already published during his lifetime, but their number increased significantly after his death, and there are still translators engaged in translating Petőfi's works into foreign languages. The present study offers a perspective on Romanian translations, paying special attention to Nicolae I. Pintilie's work entitled *Sándor Petőfi: Poezii alese* [Selected Poems], published in 1996, which is special in many aspects. The first part of the study briefly presents the reception of Sándor Petőfi's works in Romania and discusses the necessity of Romanian-Hungarian literary translations in the second half of the 20th century. The second part lists those translators who have done a lot for the development of the relationship between Hungarian and Romanian literature through their translations. The last part presents the translation volume of Nicolae I. Pintilie, highlights some of Petőfi's most famous poems and analyzes them from the point of view of translation techniques.

Miron-Vilidár Vivien

A saját testről alkotott kép fiatal erdélyi nők felfogásában

„A testkép (csakúgy, mint a test maga) önmagán túlmutató minőségekkel bír: egyfelől a külvilág, másfelől a belső állapotok íródnak rá, olvashatók le róla” – írja Borgos Anna a „*Testkép-képek. Áttekintés a fogalom pszichológiai és filozófiai értelmezéséről*” című tanulmányában (Csabai–Erős 2002: 46). A testről alkotott kép meghatározó része „az énről alkotott képnek, az identitásnak, az önmagunkkal való azonosság tudatának” (Csabai–Erős 2002: 22). Éppen ezért nagyon fontosnak tartom a testképpel foglalkozni, ugyanúgy, mint a test külalakjával, amellyel az egyén a külvilág számára szándékai és lehetőségei szerint reprezentálja önmagát (Csabai–Erős 2002).

2018 óta foglalkozom a női test tabuival, mint alkotó-fotográfus. Fotóprojektjeimben olyan témákat kutatok és próbálok láthatóvá tenni, mint a művi terhességmegszakítás, valamint a negatív szülésélmény lelki következményei. Ezek a fotóprojektek hívták fel a figyelmemet a női testre, és így helyeződött át az ehhez való viszony kérdéskörére a fókuszom. A fotóprojektek tehát az előzményei a doktori értekezésemnek és jelen tanulmányomnak. Azért tartom fontosnak a női testtel foglalkozni, mert a társadalmi normák és szabályozások még mindig inkább a női testet érintik (K. Horváth 2021: 25), ahogyan a tabuk is. Célom, hogy feltérképezsem, milyen az ideális testképe ma az erdélyi magyar 20–28 éves korosztályhoz tartozó nőknek, és milyen a természetes testképük. Célom az is, hogy bemutassam, hol helyezkedik el az a határ, amely a többség számára az elfogadott és elutasított testet jelenti, valamint hogy a test mely részei funkcionálnak vizuális tabuként (vö. Rajkó 2016: 39).

Ahogy A. Gergely András fogalmaz, „Képtelen bőséggel adódik ma már a szakirodalom a testről mint társadalmi természetű jelenségről és használatáról, fetisizálásáról, büntetéséről, lehetőségeiről, betegségeiről, mintázatáról, fogyasztási terméké válásáról és históriájának behatároltságáról” (A. Gergely 2014: 11). A kortárs fotográfia viszont a szakirodalommal egyetemben „képes” bőséggel járja körbe az emberi testet, így a testek sokfélesége napjainkban sokkal láthatóbb, észlelhetőbb, mint a fotográfia 180 éves történetében valaha (Herschdofer 2019). Telt vagy vékony, szőrös

vagy szőrtelen, fiatal vagy öreg, egészséges vagy beteg, fehér vagy színes – mind látható és jelen van a kortárs fotográfia képein, mert a test egy globalizált objektummá vált (Herschdofer 2019). Ennek fényében jogosan merülhet fel a kérdés, hogy mit észlelhetünk akkor, ha a figyelmünket a szakirodalom és a kortárs fotográfiában megjelenő testképekről a 20 és 28 év közötti fiatal „hús-vér” nők testképére helyezzuk.

Jelen tanulmány a doktori kutatásom első szakaszának eredménye, amelynek keretében nyolc 20 és 28 év közötti fiatal nővel készítettem mélyinterjút. A korcsoport meghatározásában az volt fontos szempont, hogy olyan szegmenst vizsgáljak, amely tagjainak teste már kifejlődött, tehát túl van a változó szakaszon, és elérte azt az átlagéletkort, amikor a nők többsége első gyermekét hozza világra. Az Európai Unióban 2018-ban egy nő átlagosan 29,3 évesen adott életet első gyermekének – áll az Eurostat 2020-ban megjelent kutatásában (Eurostat 2020). Magyarországon a kutatások alapján 28,2 évesen, Romániában pedig 26,2 évesen vállalnak átlagosan gyereket a nők (Eurostat 2020). Jelen adatok alapján határoztam meg a 28 évet olyan határként, amikor a kifejlődött női test, az adatok szerint, a szülés előtt állhat. Fontos szempont volt, hogy az interjúalanyok mind olyan nők legyenek, akik nem szültek (még), mivel a szülés is megváltoztatja a testet és a testhez való viszonyt. A jelen tanulmány tehát azokat a fiatal nőket célozta meg, akik fejlett testtel rendelkeznek, túl vannak a változási szakaszon, de még nem következett be az életükben az a változás, amit a szülés okoz a testükkel. Az interjúalanyok Kolozsváron voltak egyetemisták vagy jelenleg is azok. Erdély városaiból és falvaiból származnak, és jelenleg Kolozsváron élnek. A mélyinterjúkat hangrögzítővel rögzítettem, a résztvevők beleegyezésével. Az előkutatás elsődleges célja az volt, hogy előkészítse a fókuszcsoporthoz tartozó kutatást, és hogy feltérképezze, mit jelent a résztvevők számára a szép, természetes, illetve elutasított női test, hogyan viszonyulnak saját testükhöz, a társadalmi normákhoz.

A testre mint jelentésterületre tekintek, goffmani terminussal élve *homlokzatra* (Boros–Kende–Csabai–Erős–Szili 2002), amelyen több vonzó vagy elutasított vonás, elem található, és amin keresztül a szépség társadalmi normáinak változása jól tükröződik (Herschdofer, 2019). A testi vonásokra kulturális emblémaként tekinthetünk (Boros–Kende–Csabai–Erős–Szili 2002), amelyek jelentése koronként változik (Bordo 2009).

„Így például a 19. század közepén egy üzletember és egy politikus kidomborodó hasa a polgári jólét szimbóluma volt, a felhalmozott vagyónak külső megnyilvánulása. [...] Az évszázad végén a kövérség kiment a középosztály divatjából [...] A túlsúlyos testekben ugyanakkor kezdték

a morális vagy személyes hiányosság vagy az akaraterő hiányának jelét látni” (Bordo 2009). Nathalie Herschdorfer szerint a testhez kapcsolódó normák megkérdőjeleződnek vagy többértelművé válnak a társadalomban végbemenő gondolkodási struktúrák elmozdulása miatt. Ez igaz az erdélyi női testekre vonatkozóan is? Megkérdőjelezi-e ez a generáció a normákat? Elégedett-e a testével?

A szép női test

Az interjú első részében azt kértem, soroljanak fel 5 asszociációt, amit a szép testhez kapcsolnak, tehát válaszoljanak arra, milyen a szép női test. Szavakat kértem tőlük, mert az érdekelt, mi az, ami legelőször az eszükbe jut, amit a legnyilvánvalóbban kapcsolnak a szép női testhez. A következő válaszokat kaptam: *arányos, szimmetrikus, szép arcú, nőies, homokóra alakú, egészséges, fitt, csinos, feszes bőrű, kecses, kerek mellű, természetes, vékony, ápolt, formás, nem kövér, fejlettebb izomzatú, barna bőrű, nem túl alacsony, nem túl szélesek a vállai, vékony, de telt, egyedű, hosszú hajú, ápolt, nincs kitűnő/feltűnő testrésze, kiegyensúlyozott, jó kisugárzása, boldog*. Az összegyűjtött asszociációk jól mutatják, hogy a test szépségét leginkább a formáján keresztül határozták meg a résztvevők, hiszen a kiegyensúlyozott, jó kisugárzása és boldog tulajdonságokon kívül mindegyik a test formájának milyenségére mutat rá.

Az arányos, szimmetrikus és szép arcú tulajdonságok hangzottak el nyolcból három résztvevőtől. Az arányos és szimmetrikus egy elég pontos meghatározása a test formájának, de mit jelent a szép arcú, vagy mit jelent az egészséges, ápolt test? Ezek az asszociációk azt mutatják, hogy a test formáján sokkal nagyobb hangsúly van, amikor a szép „szűrőn” keresztül tekintünk rá, mint más tulajdonságain. A legtöbb kifejezés pontosításra szorul, hiszen lehet, hogy A. résztvevőnek nem ugyanazt jelenti a csinos vagy a természetes, mint B. résztvevőnek. Az egyik résztvevő szintén jelezte, hogy nem is tudja pontosan, mit jelent a nőies. *Ezt hallom folyton a férfiaktól, hogy egy nőnek nőiesnek kell lenni. Na már most, a franc tudja, milyen az a nőies, de olyannak kell lenni*. Ugyanez a résztvevő megjegyezte, miután felsorolta a kért jelzőket (a vékony, a vékony, de telt, a nőies, a homokóra testforma), hogy őt idegesíti, hogy ez a szép. Tehát amellett, hogy a résztvevő számára nem világos a „nőies” kifejezés, még erős negatív érzéseket is kelt benne, mert ez a társadalmilag elfogadott „szép”. Ebben a résztvevőben, azt gondolom, hogy a norma megkérdőjelezése is megtörtént, hiszen a felháborodása és a jelzése, hogy zavarja, hogy ez az elvárás, ezt támasztja alá.

Egy másik résztvevő megjegyezte az interjú során, hogy mi az, amit mondjuk, hogy nem lehet látni az ideális nőt: *Főleg az amerikai vagy nyugati társadalomban, de általában a tévében sem látsz olyat, akinek kiállnak a fogai, ez szerintem még mind egy tabu, tehát az ideális nőnek nincsenek nyúlfogai.* Ez a megjegyzés pedig összecseng azzal az asszociációval, ami más résztvevőtől is elhangzott, hogy a szép női testen *nincs kitűnő/feltűnő testrészt.*

Az interjú végén képeket is mutattam, egy kérdőívbe szerkesztve, amelyek különböző női testeket ábrázoltak, hogy a képek alapján jobban körvonalazódjon, mi az, ami elfogadható a női testen, és mi az, ami nem. A képeken különböző testalkatú női portrék láthatók: vékony, illetve telt testalkatú, sovány és kövér, plasztikai műtéten átesett, sminkelt és smink nélküli, nagyon izmos (testépítő) és nem annyira izmos, de fitt testalkatú, erős, kevésbé erős testszörzettel rendelkező. Arra kértem az alanyokat, hogy a képeken mutatott nőket kategorizálják aszerint, hogy elfogadott vagy elutasított. A válaszok alapján a nőket ábrázoló képek közül a legelfogadottabb (nyolcból nyolcan választottak arra, hogy elfogadott) a teltebb, természetes, boldog nőt és a csinos, izmosabb hasfállal rendelkező, fitt nőt ábrázoló kép. A két kép két teljesen különböző nőt ábrázol, az egyiket egy kerek, telt nőt látunk, aki jóízűen nevet, míg a másodikon egy komoly, elszánt mozdulatot tevő nőt, akinek viszont tökéletesen kidolgozott hasfala van. Azt gondolom, azért ez a két női portré lett a „legszebbnek” titulált, mert az elsőt a boldogságot, jó kedélyt árasztó nő olyan magabiztossággal ül a képen, és az tükröződik a képen, hogy jól érzi magát a bőrében, hogy a teltsége elfogadottá és vonzóvá alakul. A második kiválasztott kép nem a kisugárzásról szól, hanem a testről magáról, a nő hangulata nincs annyira kihangsúlyozva, és testtartása valamilyen mozgást mutat, vélhetően éppen edz, vagy olyan mozdulatot tesz, hogy szépen kidolgozott hasfala jól láthatóvá váljék. Vajon ha ugyanezeket a nőket egy másik testtartással és más lelkiállapotban látnánk a képeken, változna-e az eredmény?

A résztvevők közül – amikor megkértem, hogy mondjanak egy ismert nőt, hírességet vagy közszereplőt, aki szerintünk az ideális nő – a nyolc nőből hárman Palvin Barbara magyar divatmodell, illetve két résztvevő is Kim Kardashian televíziós személyiséget említette meg.

Egyik ideálisnak kiválasztott ismert nő testalkata sem hasonlít a hatvanas évekből ismert Twigyéhoz, aki divatba hozta az extra vékony testalkatot (Matelski 2011: 42). Egyik nő sem a *túl vékony* kategória, viszont ha végignézzük jó néhány képet róluk az interneten, akkor jól látható, hogy sehol egy *hájpárnácska*, bőrük feszes és sima, testük homokóra alakú. Palvin

Barbara inkább a természetesség híve, míg Kim Kardashian több testrészt is plasztikai sebészeti beavatkozásnak vetette alá, nagyon vékony derékkal, nagyon kerek *tomporral* és nagy, kerek mellekkel rendelkezik. Több interjúalany mondta, hogy a szép arc, a szimmetrikusság, az arányosság az ideális nő jellemzője. Ezt a két választott nő külseje is alátámasztja. Bár nem hangzott el az asszociációk között, de a résztvevők válaszaiból és az általuk felsorolt szépek ítélt hírességek alapján állítható, hogy a szép és ideális női testet a hibátlanság, a tökéletesség is jellemzi. Ez a két tulajdonság az, ami általánosan jellemzi a szép női testet. A *szép arcú* kifejezés arra mutat rá, hogy lehet az arc *szimmetrikus*, hiszen ez mérhető, de a szépség megítélése ennél összetettebb és vélhetően szubjektívebb.

Az elutasított, természetes és a „mű” női test

A következő kérdés így hangzott: „Milyen az elutasított test? Kérlek, írd legalább öt asszociációt.” A válaszokban öt fogalom ismétlődött, mégpedig a túlsúlyos/kövér, sovány, szőrös, abnormális/eltér a normálistól, plasztikázott. Ezek közül a túlsúlyos/kövér foglalja el az első helyet. Az egyik résztvevő megjegyzése pedig szintén ezt támasztja alá: *Nem vagyok tisztában azzal, hogy a társadalom pontosan mit utasít el, például az amputált láb látványát, nem tudom, hogy viszonyulnak hozzá. De egyértelműen elutasítják a túlsúlyos embereket. Ha diszkréten is, de elítélik és megbélyegzik a túlsúlyos testet, mert az az átlag felfogás, egyszerűen, ha kevesebbet eszel, akkor normális lehetsz, vékony, az ő szemszögükből.*

A következő tulajdonságok is megjelentek: *túl alacsony, túl magas, nagy orr, vastag vádli és boka, rendezetlen fogsor, összenőtt szemöldök, lógó mell, striás/fogyáscsíkokkal teli, egészségtelen, testi deformáció, bőrhibák* (pattanás, mitesszer, narancsbőr), *hegek/sebek nyomai, elhasznált test, testszag.*

Két résztvevő is mondta a kategorizálhatatlan kifejezést, amire mindkét esetben rá is kérdeztem. Íme, az egyik résztvevő válasza, ami nagyon hasonló volt a másik résztvevő kifejtéséhez: *Nem elég magas, nem elég kicsi, nem elég nagy, azok, akik sehova sem tartoznak, még nem érik el az egyik kategóriát, de a másikban sincsenek.*

A nőket ábrázoló képek közül a legtaszítóbbnak a többszöri plasztikai műtéten átesett nő portréja bizonyult – nyolcból nyolcan választottak úgy, hogy *taszító*. Az egyik résztvevő nem mondott konkrét hírességet vagy celebet arra a kérdésemre, hogy szerintem ki az ideális nő, hanem így válaszolt: *A színésznők közül is szerintem azok a szépek, akik nincsenek szétplasztikázva. Szerintem a körülöttem lévők is taszítónak tartják, nemcsak én, ha*

látjuk, hogy az illetőnek fel van fújva a szája, vagy látványosan módosított az arca.

Nyolc nőből heten gondolják úgy, hogy a kövér nő taszító, majd a nagyon izmos következik (női testépítőt ábrázoló képet mutattam), nyolcból egy tartja elfogadhatónak, és egy tartja *megdöbbenőnek, de elfogadhatónak*. A szőrös női testet ábrázoló képen lévő nőt nyolc nőből négyen tartják elfogadhatónak és négy tartja taszítónak.

Az egyik résztvevő megjegyezte, hogy minden elfogadható, csak attól függ, hogy találják: *Nem visszataszító egy narancsbőrű nő, ha nem egy számára előnytelen ruhadarab van rajta. Tehát nem visszataszító az óriási lógó mell sem, ha nem egy vékony spagettipántos majó van rajta. [...] én is kényelmesebben érzem magam, hogy ha nem teszem ki az úszógumit a hasamon, abszolút feszengek, hogy ha túl szoros valami van rajtam.*

Az a kérdés, hogy mi a természetes női test, több résztvevőt is elgondolkodásra készített. A természetes test fogalmához kötődő asszociációk között több fedte az elutasított kategóriánál felsoroltakat: szőrösség, bőrhibák (pattanás, mitesszer), hegek, narancsbőr, striák. Ezek a természetesnek vélt testi tulajdonságok az elutasított kategóriába is tartoznak, mivel a résztvevők meggyőződése szerint a társadalmi normákat nem teljesítik. Ez persze nem zárja ki, hogy érheti őket valami teljesen más értékrendről tanúskodó megjegyzés vagy impulzus, mint ahogy azt az előzőleg említett résztvevő is megjegyezte: *A társadalomban az van túlértékelve, ami mű és természetellenes, de az, ahonnan én jövök, ott meg pont a természetes, például lakótársnőm anyukája beszólt nekem, amiért festem a hajamat.*

A „mű” kategóriára többen is reflektáltak. *Nekem az a tapasztalatom, hogy a férfiak azt mondják, hogy persze, te így jól vagy, és közben az a kategória, amire mégis rá vannak függve – az a mű, instás kategória – válaszolta az egyik résztvevő, aki szerint a mű, instás nők azok, akik a férfiaknak tetszenek. Milyen az a „mű” kategória, amire az interjúalany reflektált? A „mű” a természetesnek az ellentéte lenne? Ezek a kérdések a kutatás során merültek fel, maga a „mű” kategória fogalma a kutatás során fogalmazódott meg, hiszen nem készültem konkrét kérdéssel sem, ami erre a kategóriára kérdez rá. Éppen ezért ebben a tanulmányban ezt a kategóriát nem sikerült kellően megvizsgálni.*

A természetes test kategóriához tartozott a *terhességi csík, beavatkozásmentes, smink nélküli, nem gondosan megfésült, laza hajviselet, festék nélküli* fogalmak is. Érdekes, hogy ebben a kategóriában ezek a fogalmak leginkább valami hiányra mutatnak rá: smink nélküli, hajfestés nélküli, beavatkozásmentes, szilikonmentes. Ugyanakkor az is probléma, ha valami

olyan van a női testen, ami nem kellene hogy legyen, mint például a szőr, bőrhibák, felesleges kilók stb. A természetes testre kapott asszociációk között szerepelt még: *szélesebb csipő, telt keblek, átlag testmagasság, kerek fenék.*

A tetoválásról egy interjúban esett szó, amit az *egyediséggel* címkézett az egyik résztvevő, de azt is hozzátette, hogy mivel elég divatos lett a tetoválás, ezért ő az ideális test kategóriába sorolná.

A testszőrzetről

Az empirikus kutatások manapság egyértelmű normának tekintik a szőrtelenítést (K. Horváth 2021: 17), éppen ezért fontosnak tartottam, hogy rákérdezzek erre a normára, vajon az erdélyi magyar nők is így gondolkodnak-e a szőrtelenítésről. A szőrzet a természetes és az elutasított kategóriában is megjelent. Amikor személyesebb kérdéseket tettem fel az interjúalanyoknak, a válaszok több kategóriára oszlottak.

Volt olyan, aki rendszeresen él a szőrtelenítéssel, és ez számára megnyugvást, elégedettségérzetet biztosít, illetve ettől érzi magát nőnek. Idézem: *El nem tudnám magam képzelni szőrösen, nagyon zavarna; az praktikus, ha nincs ott valami pamacs; van, hogy elhanyagolom magam, de aztán kiszedem a szemöldökömet, és utána újra jó minden; hogyha nem is minden héten fullosra gyantázom a lábam, de legalább egy hónapban egyszer legyen meg, hogy nőnek érezhessem magam.*

Volt olyan, aki már eljártzott a szőrtelenítés megszűntetésének gondolatával, de a szőrtelenítésnél maradt: *Ákárhogy is szeretném azt, hogy lazán éljek szőrösen, de azért oda szoktam figyelni, hogy azért mégse; én még nem tudom ezt bevállalni, mert az az érzésem, hogy gáz; kíváncsi vagyok, hogy mi az a motiváció, hogy nem érdekel, hogy ki mit mond, és meg tudod hagyni a szőreidet; ezt én még nem merném meglépni, de nagyon tisztellem azokat, akik felvállalják; ha az lenne, hogy minden nő szőrös, akkor én sem csinálnám; a fanszőrzet szőrtelenítését hagynám el a leghamarabb.*

Volt olyan résztvevő, akinek eszébe sem jutott a szőrtelenítés, mert végleges szőrtelenítéssel élt: *Nekem nem jut eszembe, mert szinte elhullt minden szőröm, mindenhonnan – de nem támogatott a szőrös külső. Az a benyomásom, hogy a környezetemben egyre kevésbé törődnek vele, talán amiatt, hogy van a sok kampány, hogy ez a természetes, és hogy felejtjük el a szőrtelen elvárásokat, amik nem reálisak, de még mindig nem tartunk ott, hogy szívesen kimenjünk szőrösen az utcára. [...] amielőtt meglett volna ez a lézeres, végleges szőrtelenítés, akkor a szőr nagyon megkeserítette az életemet.*

Összegzésképpen, nyolcból nyolc nő szőrtelenít, nyolcból három nő eljátszott a szőrtelenítés elhagyásának gondolatával, mégis marad a szőrtelenítésnél. Tehát a szőrtelenítés egy erőteljesen követendő szokás. A testszőrzet szabadon hagyása vizuálisan nem elfogadott, ezért az interjúalanyok nem hajlandók kétségek és szorongás közepette megnövesztetni „szőrzetüket”, ami teljesen érthető. Bár négy résztvevő válasza alapján azt is megjegyezhetjük, hogy gondolati síkon van valamilyen szerényebb elmozdulás a testszőrzet természetes viselése – és a szőrtelenítés megkérdőjelezése – felé.

A nők, a testüket érő negatív megjegyzések és a testükkel való elégedettség

Van összefüggés a testet érő negatív megjegyzések és az elégedetlenség-érzet között? A testet érintő elvárások, normák nem mindenki számára teljesíthetők, és ez okozza az elégedetlenséget? Ebben a fejezetben bemutatom a résztvevők testét ért negatív megjegyzéseket, valamint azt, hogy a résztvevők mennyire elégedettek saját testükkel. Nyolcból nyolc nőt ért kamaszkorában valamilyen negatív megjegyzés, de többségüket fiatal felnőttként is. A megjegyzések családtagoktól, rokonoktól, osztály- és csoporttársaktól érkeztek, de volt, aki tanártól és párjától is kapott negatív megjegyzést.

A megjegyzések a következők:

Testalkatra, ha valaki túlsúlyos:

*Jó tested lenne, csak van egy réteg szkoccs/szigetelőszalag rajta.
Te bírod a strapát, mert nagy vagy.
Nem akarsz csinálni pár fekvőtámaszt, meg guggolást, lehet, hogy jobban néznél ki, kerekesebb lenne a feneked!
Menjünk szaladni, attól formásabb leszel.*

Testalkatra, ha valaki túl sovány:

*Jól le vagy fogyva, eszel eleget?
Te ilyen elől deszka, hátul lécs típus vagy.
Úristen, állj le, mert túlságosan is lefogyasz.
Ez olyan vézna, hogy nem fogja elbírní azt a dinnyét.*

Testalkatra, ha valaki túl magas:

Te olyan égimeszelő vagy, hogy álljál sorba inkább oda a fiúk mellé.

Testalkatra, ha valaki túl alacsony:

Nem bántásként, de téged ki kéne rakni az esőre, hogy kicsit nőjél.

Volt egy konkrét eset, amikor már felnőttként kapott megjegyzést a kinézetére a résztvevő: *Egyetemistaként is kaptam ilyen megjegyzést, hogy jaj, neked ilyen nagyok a melleid, picit lefelé állnak. Volt, aki azt is mondta, hogy hordjak melltartót, mert volt egy olyan korszakom, amikor azért sem hordtam, mert beszóltak.*

Egy résztvevő utalt arra, hogy falun és városon különböző megjegyzéseket lehet kapni: *Falusi környezetben nagyon piszkálnak, ha vékony vagy, viszont ha négy-öt kilót meghízol, akkor is az istennyila becsap.* Ugyanez a résztvevő azt is elmondta, hogy igazából mindenütt és szinte mindenkit ér valamilyen negatív kritika: *Ismerős lányoknál is azt láttam, hogy bár-hogy nézett ki, a környezet kommentálja, kivéve azt, aki a teljesen ideálizált alak.*

Ezek a megjegyzések tükrözik a kívülállók elégedettségét az interjúalanyok testével szemben. Kihez viszonyítják D. interjúalany testét, mikor azt mondják neki, hogy *Te bírod a strapát, mert nagy vagy? Kihez képest nagy? Menjünk szaladni, attól formásabb leszel.* Miért kell hogy formásabb legyen, és kihez kell hasonlóan formás legyen E.?

Az a résztvevő, aki a legsúlyosabb megjegyzéseket kapta, a következőket tette hozzá a válaszaikhoz: *Amikor ezeket a megjegyzéseket teszik, úgy tálalják, legyen férfi vagy rokon vagy barát nő, hogy azt hiszik, hogy segítenek velem, építő kritikát adnak, és hogy jóindulatúak.* Miért gondolják, hogy ezekkel a megjegyzésekkel bárkinek is segítenek? Hiszen pont az elégedetlenségüket fejezik ki az interjúalanyok teste iránt. Az interjúalanyok egyáltalán nem gondolták azt, hogy ezek a kritikák építő jellegűek voltak, sőt. A reakciók többségében fellelhető volt a szégyenkezés, a bosszankodás és a semleges tudomásulvétel is. Az interjúalanyok a „mennyire vagy elégedett a testeddel egy 1-től 7-ig skálán?” kérdésre így válaszoltak: négyen válaszoltak 4-gyel, ketten 6-tal és két személy 5-tel. Az interjúalanyok fele nem elégedett/nem elégedetlen – közömbös a testével szemben, a másik fele pedig az elégedett felé tart. Azt gondolom, hogy a negatív kritikák hozzájárulhatnak ahhoz, hogy egy nő ne érezze jól magát a bőrében, de nem csak ez okoz nehézségeket, hanem legfőképpen az, hogy az ideális testkép és a saját testképük nem egyezik. A kritikát megfogalmazó emberekben is él egy a társadalom normái által meghatározott ideál, amelyhez viszonyítják az interjúalanyok testét, ami pedig nem teljesen fedi azt a mentális ideális

testet, ebből fakad a negatív megjegyzés. Ezek a negatív hozzászólások pedig csak felerősítődnek az interjúalanyokban, akikben szintén van egy elképzelt ideális kép a női testről – hogy valóban ők ahhoz képest „nagyobbak” vagy „alacsonyabbak”, és sorolhatnánk még tovább a jelzőket. Így pedig elég nehéz elégedettnek lenni, ha az ideális testről alkotott kép és a saját testünk képe nem azonos. A Kende Anna tanulmányában szereplő kijelentés, miszerint a testképünk nem választható el attól, amit a társadalom normális vagy ideális testnek fogad el, ezek alapján az interjúk alapján is beigazolandni látszik (Kende 2002 : 76).

Elvárások: légy természetes, légy nőies, légy szép!

Mit jelent az, hogy szép, hogy nőies és hogy természetes? Erre a kérdésre a résztvevők az interjún próbálták maguknak is meghatározni a választ. Bár több pontban is asszociációkat kértem, többjük nagyon elgondolkodott a válaszokon. Volt, aki számára nehezen ment a válaszadás, volt, akinek könnyebben. Akadt olyan, aki teljesen határozott meggyőződéssel rendelkezett, és volt, aki nem. Volt, aki felcsattant, hogy *de mi az, hogy nőies?* A heves érzések felszínre hozása, az intimebb történetek megosztása arra enged következtetni, hogy a résztvevők igenis küzdenek a testük, önmagunk elfogadásáért. Két olyan résztvevő is volt, aki megosztotta velem az intimebb történeteit is, amelyekből kiderül, hogy párja vagy közeli ismerősök alázták meg, mert nem tartották elfogadottnak az éppen akkori testalkatát, túlsúlyosnak tartották. Ez pedig nagyon negatív érintette őket, íme egy válasz: *Szerencsére nem érzek már nyomást a körülöttem lévő férfiaktól, viszont évekig éltem át azt, hogy nagy vagyok, és ez megbélyegezte a saját felfogásomat, és még a mostani életemet is, mert tudat alatt keseríti.*

Ami eltér a megszokottól, a szélsőséges tulajdonságok lennének a legerőteljesebb részei a testnek? A szélsőség alatt értem azt a kategóriát, amelyre a résztvevők is utaltak az *abnormális/eltér a normálistól* kifejezésekkel, illetve a *túl alacsony, túl magas, túlsúlyos*, valamint a *nem elég magas* és *nem elég nagy* kifejezésekkel. Ezek a szélsőségek a megszokottól és elvárttól való eltérésre mutatnak rá. Bár a résztvevők nem használták ezt a kifejezést, úgy gondolom, hogy a „más” kifejezés szintén ezt a kategóriát nevezi meg. Ez egy gyűjtőfogalom is lehetne, amibe beletartozhat a plasztikázott test/arc, de a szőrösség is, amelyek szintén egyazon spektrum két ellentétes részén helyezkednek el, hiszen

az egyikük egy emberi beavatkozással jön létre, a másik pedig beavatkozás nélkül az emberi test természetes része – mégis napjainkban az elutasított kategóriába tartozik. A testszörzettel kapcsolatban a beavatkozás, a szőrtelenítés tartozik az elfogadott kategóriába, és a szőr természetes szabadon viselése zavart kelt, hiszen normaszegést követ el az, aki nem távolítja el azt. Ez a zavar a testszörzet viselőjében és a kívülállóknál is ugyanúgy keletkezik a normaszegés következtében. Hogy meddig lesz a szőrtelenítés norma, vagy hogy változni fog-e ez az elvárás a női testtel szemben, erre történő utalásként értelmezhetjük azt, hogy nyolcból négy résztvevő azért megkérdőjelezi a szőrtelenítés létjogosultságát, még akkor is, ha nem mer szembeszegülni ezzel a normával.

Ahogy az ideális test megítélése kultúránként és helyenként változik, úgy a természetesség megítélése is. A plasztikai sebészetnek pont a természetes testben rejlő hibák kiküszöbölése, elsimítása a célja. Ha ez meg tud maradni a természetes vagy szinte láthatatlan, esetleg a nem feltűnő mértékben, akkor a beavatkozás sikeresnek bizonyul, és nem lesz ettől még mű az arc vagy a test. Amikor a beavatkozás rosszul sikerül, vagy túl sokszor végzik, és ennek hatására egy vizuális túlzás keletkezik – ez lenne az a bizonyos mű kategória, ami ennek a célcsoportnak elfogadhatatlannak bizonyul? Több plasztikázott arcú nőről készült képet mutattam, és a legplasztikázottabb kép volt a legtaszítóbbnak tartott. Azt gondolom, hogy a pontosítás érdekében a műtetre is rá kell kérdezni a további kutatások során.

Nem volt céloom feltárni, hogy honnan ered ez a közepes elégedettség, de már az a tény, hogy a résztvevők többsége inkább elégedetlen a testével, elgondolkodtató. Kutatóként számomra a tanulmány számtalan új feltételezést és új kérdést von maga után, amelyre nagy valószínűséggel majd a doktori értekezés további kutatásai fognak választ adni. Ilyen kérdés, az, hogy mi tartozik a mű kategóriába, illetve az is, hogy milyen a mentális ideális testkép, és milyen a valódi/természetes testkép, és valóban abból fakad a testtel kapcsolatos elégedetlenség, hogy ez a két kép nem fedi egymást. Azt gondolom, az elkövetkező kutatásban nagyobb hangsúlyt kell fektetni arra, hogy választ kapjunk arra, hogy hol helyezkedik el a határ az elfogadott és az elutasított, a természetes és mű között. Mivel a jelen interjúkban többen is hivatkoztak férfiak véleményére és megjegyzésére, felmerült annak az igénye, hogy arról is információt kapjunk, hogy az erdélyi fiatal férfiak számára mit jelent az elfogadott és elutasított, a szép és a csúnya női test.

Irodalom

BORDO, Susan

1998 Reading the Slender Body. In: *The Visual Culture Reader*. Ed. Nicholas Mirzoeff. London és New York, Routledge, 1998. 214–222. Online elérhető-ség: <https://www.apertura.hu/2009/tel/bordo/> – 2022.10.09.

BOROS Anna – KENDE Anna – CSABAI Márta – ERŐS Ferenc – SZILI Katalin
2002 *Testbe ágyazott ideálok, diskurzusok az ideális, a természetes, a mesterséges és az elutasított testről*. https://www.academia.edu/22043770/Testbe_%C3%A1gyazott_ide%C3%A1lok_Diskurzusok_az_ide%C3%A1lis_a_term%C3%A9szetes_a_mesters%C3%A9ges_%C3%A9s_az_elutas%C3%ADtott_testr%C5%911 – 2022.10.09.

CSABAI Márta – ERŐS Ferenc

2002 *Test-beszédek. Köznapi és tudományos diskurzusok a testről*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

Eurostat, 2020. https://hvg.hu/elet/20200515_Korabban_szulnek_a_magyar_nok_az_EU_atlaganal – 2022.10.09.

GÉCZI János – ANDRÁS Ferenc (szerk.)

2014 *A test mint antropológiai tér*: Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Veszprém.

HERSCHDOFFER, Nathalie

2019 *Body*. London, Thames and Hudson.

K. HORVÁTH Zsolt

2021 *A bundátlan Vénusz*. Prae Kiadó, Budapest.

MATELSKI, Elizabeth M.

The Color(s) of Perfection: the Feminine Body, Beauty Ideals, and Identity in Postwar America, 1945-1970. 2011. Loyola University Chicago.

Miron-Vilidár Vivien

Vivien Miron-Vilidár s-a născut în 1991 în Oradea. În 2014 a absolvit Universitatea Babeş-Bolyai cu diplomă de licență în Film-foto-media, iar în 2016 a susținut teza de masterat intitulată „Detabuizarea morții”. Din 2017 a fost masterandă la specializarea fotografie la Universitatea de Arte Moholy-Nagy, Ungaria. În 2018, în calitate de fotograf, a început să se ocupe de tabuurile care afectează femeile (avort, păr corporal, experiențe negative la naștere). În 2019 a făcut un stagiu profesional la Kyoto, unde și-a pus bazele tezei sale, pe care a susținut-o cu succes în 2020, dar din cauza pandemiei, lucrarea a fost expusă doar în toamna anului 2022 la Centrul de Fotografie Contemporană Robert Capa din Budapesta. Și-a început studiile

doctorale în 2021 la Universitatea Babeș-Bolyai, la Școala Doctorală Studii de Hungarologie.

Vivien Miron-Vilidár was born in 1991 in Nagyvárad. In 2014 she graduated from Babeș-Bolyai University, with a bachelor's degree in Film – photo – media, and in 2016 she defended her master's thesis entitled "Detabuizing Death". Since 2017, she was a photography master's student at the Moholy-Nagy University of Arts, Budapest. In 2018, as a photographer, she started focusing on taboos affecting women (e.g. abortion, body hair, negative childbirth experiences). In 2019, she took part in a professional internship in Kyoto, where she laid the foundation for her thesis, which she successfully defended in 2020, but due to the pandemic, it was exhibited in the fall of 2022 at the Robert Capa Contemporary Photography Centre in Budapest. She started her doctoral studies in 2021 at the Doctoral School of Hungarology Studies of Babeș-Bolyai University.

Imaginea propriului corp în percepția femeilor tinere din Transilvania

Imaginea corpului este o parte definitorie a „imaginii de sine, identitate, conștientizare a identității de sine”. (Csabai–Erős 2002) Interpretez corpul ca o suprafață cu sens, folosind termenul lui Goffman de fațadă, pe care există mai multe trăsături și elemente atractive sau respingătoare și prin care se reflectă bine schimbarea normelor sociale privind frumusețea. (Herschdofer, 2019.) Acest studiu este rezultatul primei faze a cercetării mele doctorale, în care am realizat interviuri aprofundate cu opt femei cu vârste cuprinse între 20 și 28 de ani.

Scopul principal al cercetării a fost să evidențieze ce înseamnă un corp feminin frumos, natural sau respingător pentru participanți, modul în care femeile tinere se raportează la propriul corp și la normele sociale.

The Image of One's Own Body in the Perception of Young Transylvanian Women

The image of the body is a defining part of “the image of self, identity, awareness of identity with oneself”. I look at the body as a meaningful surface, using Goffman's term, the facade, on which there are several attractive or rejected features and elements and through which the change in the social norms of beauty is well reflected. This study is the result of the first phase of my doctoral research, in which I conducted in-depth interviews with eight young women between the ages of 20 and 28. The primary goal of the research was to map what the beautiful, natural, or rejected female body means to the participants, how they relate to their own body, and to social norms.

Mitruly Árpád

James Joyce *Ulysses* című regényének intertextuális megközelítése fordításelméleti szempontból

Bevezető

Jelen tanulmány fordításpraxeológiai szemszögből vizsgálja meg James Joyce *Ulysses* című modernista alkotásának egyes szövegrészeit a Shakespeare műveivel párhuzamba állítható intertextualitások tükrében. Kutatásomban az *Ulysses*ben található Shakespeare-idézetek, parafrázisok rendszerezése mellett egy intertextuális hálózatot előtérbe helyező, esetenként kulturális identitással telített szövegrészleteket figyelek meg, amelyek a fordítás során a magyar nyelv valamelyik nyelvi szintjén jelentkeznek és problematizálhatók. Szükségképpen tisztázandó, hogy az általam említett két neves szerző szövegeire kiindulópontként tekintek, felhasználva azokat és fordításait a befogadó kultúra paradigmáiba való beilleszthetőség kérdéseinek a megválaszolására. A Joyce-fordítási praxis tudományos megközelítése végett javasolt a Shakespeare-fordítások diskurzusba való bekapcsolódása, hangsúlyozva a hozzá társuló fordítással és fordíthatósággal kapcsolatos kérdéseket. Az *Ulysses* fordításelméleti megközelítése közben igény jelentkezett egy olyan inter-, transz- és metatextuális megközelítésre, amelyről a fordítói és nyelvészeti szakirodalom elvétve beszél.

Kutatói kíváncsiságom a jelen tanulmányt illetően a szóban forgó regény és a megfigyelt két – évszámban egymástól távol eső – fordítás közötti nyelvi, irodalmi és stilisztikai ekvivalencián túlmutató, modernista szövegből kiinduló megközelítési mód hozzáillesztésében rejlik. Említést érdemel a vizsgálat szempontjából a két fordítás profiljának körvonalazása, amely visszanyúl egészen az 1970-es évekig, amikor a Szentkuthy-féle fordítás (1974) megjelent. A későbbi fordítók (Gula Marianna, Kappanyos András, Kiss Gábor Zoltán és Szolláth Dávid) felhasználva Szentkuthy fordítását létrehoztak egy új *Ulysses*t (2012), amelyben még mindig ott található Szentkuthy *modus operandi*ai. Több tanulmány és cikk foglalkozik azzal, hogy miért kellett újrafordítani és megbolygatni a már évek óta közismert és elismert *Ulysses*-fordítást, ami mnemotechnikai szempontból hasonlít a Joyce-szöveghez. Másrészt érdemes megjegyezni, hogy az, ami Joyce fejében egyszer megszületett és papírra vetődött, azt nemrégiben

négy szerteágazó kompetenciákkal rendelkező műfordító ragadta meg és gondolta újra magyarul, értékes vitafolyamatok árán.

Elsődleges hipotézisem a forrás- és befogadó kultúrában uralkodó nyelvspecifikusságára vonatkozó szemlélet feltérképezése és az általam említett szerzők szövegeire viszonylag nehezen alkalmazható fordításelméleti hipotézisek, szövegátváltási módszerek és stratégiák koherens imázsépítő egzotikumká emelése. A modernista Joyce fordítását/fordíthatóságát érintő kérdések meglepően zavarbaejtőek, ezért szükségesnek találok a téma mélyreható tanulmányozását a magyar nyelvterületen is. A fordítók többnyire hasonló, ám mégis helyenként széttartó állásfoglalása másfajta erőfeszítést igényel a kutatás során, hangsúlyozva a nagybetűs Másik – értsd fordító – hangjának megszólalási aspektusait.

Témaválasztásomnak megfelelően, elméleti kiindulópontul szolgáló fordításelméleti teóriákról és alapfogalmakról szóló írásokat elsősorban a magyar fordítás elméletét és gyakorlatát párhuzamba állító szakirodalmából merítem. A fordításelméleti alapfogalmak tisztázása érdekében Klaudy Kinga (1988, 2007, 2009, 2018) többféle összegző tanulmánya kerül felhasználásra. Továbbá Anton Popovič (Dušan 2013: 79) a stilisztikai ekvivalencia elvével egy általánosabban kulturális és kultúrspecifikus megközelítést segít elő a már kínálkozó szempontrendszeren belül. Mária Tymoczko állítása, miszerint a fordítási folyamatot a forrásszöveg csak bizonyos mértékig határozza meg, a végeredmény pedig egy metaszöveggé kezelendő (Pérez 2003: 182), egy parallaktikus szövegszemléletet eredményez.

Az általam tárgyalt szöveggel és fordításaival kapcsolatban felmerülő kérdések egy deskriptív és összehasonlító tanulmány kezdetleges mozgatórugói. A tanulmányban rögzített műspecifikusságra törekvő reflektálás reményeim szerint nemcsak egy nyers, a fordításról való elmélkedést szül, amelyben egy mesterkéltnél kritikus csodálkozás bontakozik ki, hanem sokkal inkább egy magyar nyelvű fordítástudományi diskurzus, amely szükségesnek véli a kulturálisan determinált aspektusok vizsgálatát egy olyan szöveg kapcsán, amelyik – a nemzetközi fordítástudományt illetően – próbára tett néhány fordítót. A tanulmány címe sokkal általánosabb megközelítést sugallhat, mindazonáltal a főszövegben próbáltam olyan kategóriákat felsorakoztatni, amelyek természetesen körülményesebb kutatást vonnak maguk után.

A továbbiakban az említett polgárpukkasztó műre és fordításaira fogok koncentrálni, rávilágítva és magyarázatokat keresve azokra az árnyalatnyi különbségekre, amelyek a magyar fordítókat foglalkoztatják. Természetesen

a megfogalmazott hipotézisem mellett szándékos idegenkedéssel fordulok Joyce szövege felé, hiszen minden egyes újraolvasással más és más szegmensre figyeltem fel. Az említett fordítások ilyen értelemben egyszerre témái ennek a tanulmánynak, ugyanakkor az aha-élmények többszörös előfordulási helyei is. Az, hogy fordításelméleti és -gyakorlati szempontból közelítem meg az említett magyar célnyelvű szövegvariánsokat, azt tükrözi, hogy kevésbé tekintek úgy rájuk, mint végtermékre, hanem sokkal inkább alkotói folyamatnak látom őket. Továbbá tanulmányomban jelzem, hogy milyen nyelvi formák alapján kerülnek elemzésre a Shakespeare-idézetek és -parafrázisok: szószintű, szintaktikai szerkezet szintű, frazémaszintű és mondatszintű. Ezeket a parafrázált szövegbeli megnyilvánulásokat próbálom rendszerezni az említett nyelvi formák segítségével.

Szavak szintje

A magyar Shakespeare-szövegrészletek, -idézetek hatását kutatva megállapítható, hogy a mai angol nyelvű olvasónak is nehézséget okoz megérteni, mit is ért Joyce olyankor, amikor csupán egy-egy szót vesz át a Shakespeare-szövegekből, illetve felfigyelnek-e erre az olvasók. Egy hangsúlyozandó példa: *the punks (of the bankside, a penny a time)*. Még ha a kontextusból ki is derül, hogy Shakespeare felől kellene megközelíteni a szöveg megértését, akkor sem biztos, hogy a kiragadott részletnek megkapnánk a konkrét értelmét. A fordítók minden bizonnyal figyelembe vették a kiragadott szöveg nyelvezetét, illetve utána néztek, hogy ez hogyan fordul elő Shakespeare szövegeiben. A jelen példa a *Minden jó, ha a vége jó* című darabjából kiindulva érthető meg igazán. A *punk* Shakespeare nyelvhasználatában 'prostituáltat' jelent. Két különböző Shakespeare-fordítást figyeltem meg (Győry Vilmosét és Vas Istvánét) annak érdekében, hogy mélyebb betekintést nyerhessek a különböző fordítói eljárások halmazába, ami az *Ulysses*-fordításokat illeti.

Shakespeare:

CLOWN: As fit as ten groats is for the hand of an attorney,
as your French crown for your *taffeta punk*, as Tib's
rush for Tom's forefinger... (II. ii. 22–23)

Győry Vilmos:

BOHÓCZ: Úgy illik rá, mint az ügyvédnek a tallér, *czifra lánynak* a spanyol gallér, Pali ujjára Juli gyűrűje... (II. ii. 10–11)

Vas István:

BOLOND: Úgy illik, mint tíz garas egy ügyvéd kezébe, mint a franciákór *a kis bársony ringyóhoz*, mint a vadházasság Tibhez és Tomhoz... (II.ii. 8–10)

Szentkuthy és a fordítócsoport könnyűszerrel megteremti a forrásnyelvi és célnyelvi szövegrész közötti stilisztikai ekvivalenciát, annak ellenére, hogy az *Ulysses* alaposan megdolgoztatja fordítóit. Mindkét esetben a *dokkok ribancai, penny egy petyele* formát alkalmazták, illetve a fordítócsoport „átvette” Szentkuthy fordítását, mivel annyira jónak vélte, hogy nem szeretett volna változtatni rajta. Joyce a szövegében hangsúlyozta a szóban forgó örömlány becsmérő értékét is, hozzáátéve az *a penny a time* szószerkezetet, ahol a ’penny’ az utolsó előtti helyet foglalja el a pénznemek értékrendjében (*pound, shilling, sixpence, penny, halfpenny*). A magyar fordítások esetében is megfelel a *penny* szó, hiszen még ha a magyar olvasó nincs is tisztában azzal, hogy ez a brit font századrészét jelenti, jól tudja, hogy olyan pénzegységre utal, aminek kicsi az értéke, szinte értéktelen. A célnyelvi szövegrészletben sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a fordítók a prostituált által felajánlott szolgáltatásra, és ezt a *petyele* főnévvel fejezik ki, amely alapjelentésben ’fecsegést’, ’locsogást’ jelent, viszont ebben a kontextusban a kialakulandó szexuális kapcsolatra utal. Jelen esetben mindkét fordító a kifejezésbeli egyeztetést és stílusequivaleenciát helyezte előtérbe.

Továbbá megfigyelhető, hogy sem a Győry-féle, sem a Vas-féle Shakespeare-fordítást nem használták fel az *Ulysses*-fordítók. Látható, hogy a fordításokban a forrásnyelvi szó különféle jelentéseit megkülönböztetik a fordítók, és aztán egyet választanak ki, tehát konkretizálják a jelentést (ld. Klauzy 2003). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez csak egyfajta megközelítése a kiragadott Shakespeare-szövegrészleteknek, mindemellett a fordításokban megfigyelhető olyan jegyek, amelyek szemantikai szempontból jobban megfeleltek a forrásnyelvi szövegnek, mint stilisztikai szempontból. A fordítások stilisztikai és kultúraspecifikus tanulmányozása végett lehetségesnek látom megvizsgálni azt, hogy a magyar fordítások közül bármelyik hozzájárult-e egy képlékenyebb magyar *Ulysses* megteremtéséhez. A modernista Joyce, az önmagát enyhén korlátozó Szentkuthy és az újítani vágyó fordítócsoport más-más olvasói generációra volt hatással. A fordítások között eltelt évek fordításelmélet-tudományi előrehaladása más-más fordítói eljárásokat határozott és követelt meg. Ez a jelen kerektek között felveti a kérdést, hogy a fordítócsoport miért fordította újra azt,

amit Szentkuthy már lefordított, és ha megtette, mivel járult hozzá egy új, hiteles fordítás létrejöttéhez.

Joyce:

And the gay lakin, mistress Fitton, mount and cry O, and his dainty birdsnies, lady Penelope Rich, a clean quality woman is suited for a player, and *the punks of the banskide, a penny a time.* (258)

Szentkuthy:

És a virágzó virágó, Fitton asszony, hopplá a nyeregben, és máris Ó és cukorzománcos kis madárkái, Pénélopé Rich, a makulátlan hölgy és mi egymás, ez illik egy színészhez, *és a dokkok ribancai, penny egy petyele.* (248)

Gula et al.:

És a víg hölgyecske, Fitton úrnő, felkelt és Ó! böggött, és az ő cukorzománcos kis madárkái, Lady Penelope Rich, tiszta, elsőosztályú nő, színésznek is elmegy, *és a dokkok ribancai, penny egy petyele.* (208)

Szintaktikai szerkezetek szintje

A tanulmány ezen részében a szintaktikai konstrukciók struktúrájának szintjét figyelem meg a Shakespeare-idézetek és -átvételek alapján. A magyar nyelv szintaktikai struktúrájára jellemző túlnyomó szintetikuság és az angol nyelvben rejlő analitikusság megfeleltetési szempontból érvényesül a fordításokon keresztül mind a frázis, mind pedig a mondat szintjén. A jelentésláncolatok, intertextuális alakzatok egyik nyelvből a másik nyelvbe való közvetítése és átültetése bizonyosan leleményességet igényelt a fordítók részéről. A következő kiragadott szövegrészlet közepén dőlt betűvel kiemelt mondatrészt vizsgálva meg is közelíthető a problémafeltevés. A szövegrészlet Shakespeare *Minden jó, ha a vége* című darabjában olvasható, két különböző fordításban:

Shakespeare:

'Twere all one

That *I should love a bright particular star*

And think to wed it, he is so above me. (I. i. 96–98)

Győry Vilmos:

HELÉNA: Mindegy már nekem,
Akár egy fényes csillagot szeressek,
És férjül azt kívánjam: oly magas! (I. i. 57–59)

Vas István:

HELÉNA: Olyan ez egészen,
Mintha *tündöklő csillaggal* akarnék
Nászt ülni, oly magasan áll fölöttem. (I.1. 58–60)

Megfigyelhetünk szavak szintjén és mondatok szintjén történő meg-
egyezéseket Joyce és Shakespeare szövegei között, viszont a fordítás tár-
gyaúl szolgáló szövegeket tekintve, ajánlatosabbnak véltem egy stilisztikai
szempontból való megközelítést. A két Joyce-fordítás két különböző gene-
rációhoz tartozó, ám hasonló vagy csak helyenként eltérő fordítási eljárá-
sokat magukba ölelő dimenziót alkot. Ezekben a kifejezetten kulturális és
stilisztikai megközelítésben vizsgált fordításokban a fordítók nem helyezték
előtérbe a tág értelemben vett szerzőparódia egyértelműsítését, inkább a
kontextust erősítő, tartalomközpontú megközelítésnél maradtak. A fordí-
tócsoport stílusekvivalencia szempontjából (ld. Popovič 1975/1980) exp-
licitebb megfelelőt talált a *the bright particular star*-ra, mint Szentkuthy,
a *társulat tündöklő csillag*aként fordítva azt, egyúttal felhasználva a Vas
István-féle fordítást. Szentkuthy grammatikai kihagyásként nem használja
fel a *bright* melléknevet: a *társulat csillaga*. Jobb híján Szentkuthy az imp-
licitáció eszközéhez folyamodik, a stílusjegyek rendszerességétől és követ-
kezetességétől mentesen, mindazonáltal egyértelműsíti a szerzői intenció
parodisztikusságát. Az egzaktuság és túlfényezés megőrzése ismét inkább
háttérbe szorult Szentkuthy Miklós fordításában annak érdekében, hogy
visszaadhassa azt a Joyce-féle játékot, amit az eddigiekben is végzett, még
ha ehhez az szükségeltetik is, hogy némileg eltérjen Joyce módszereitől.

Joyce:

– Who? says Bloom. Ah, yes. That’s quite true. Yes, a kind of summer
tour, you see. Just a holiday.

– Mrs. B. is *the bright particular star*, isn’t she? says Joe. (414)

Szentkuthy:

– Ki? – kérdi Bloom. – Ja? Igen, igen... erről van szó. Afféle nyári tur-
né, érti. Egy kis vakáció.

– Mrs. B. *a társulat csillaga*, mi? – mondja Joe. (397)

Gula et al.:

– Kicsoda? – mondja Bloom. – Ja? Igen, így van. Afféle nyári turné, tudják. Egy kis vakáció.

– Mrs. B. *a társulat tündöklő csillaga*, nem? – mondja Joe. (327)

Joyce szövegében intertextuális utalás van Shakespeare *Antonius és Kleopátra* című művére is. Itt a fordítók két teljesen eltérő fordítói eljárást alkalmaznak. A Shakespeare fordításának/fordíthatóságának módját érintő és azt a Joyce-szövegbe beleágyazó szövegkezelés szeszélyességéről beszélhetünk. A Joyce-szerű fordítási eljárások teljes mértékű ekvivalenciájáról naivság lenne beszélni, ugyanis nincs egyetlen végleges, lezárt célnyelvi fordítás, különösen ha drámai szövegek fordításainak beágyazásáról beszélünk egy olyan mértékű szöveg kapcsán, mint az *Ulysses*. Hangsúlyozott kontextusérzékenység veszi körül mindenik említett művet, és ezeknek az intertextuális elemzése, illetve egymáshoz közelítése mélyen gyökerező, ám szövegkezelésileg megközelíthető célnyelvi megfelelőt (kell) eredményez(nie). Ugyancsak a szintaktikai szerkezetek szintjén maradván, a kiemelt szövegrészlet tartalmaz olyan elemeket, amelyek Shakespeare *Antony and Cleopatra* című művéből vannak kiragadva: *fortune's knave*, amely a forrásnyelvi (Shakespeare) és célnyelvi (Szász Károly és Vass István ford.) szövegben így jelenik meg:

Shakespeare:

CLEOPATRA: 'Tis paltry to be Caesar;
Not being Fortune, he's but *Fortune's knave*,
A minister of her will. (V. ii. 2–4)

Szász Károly:

KLEOPATRA: Caesarnak lenni: nyomorú dolog.
Nem maga a sors, *rabszolgája csak*
A sorsnak ő is. (V. ii. 2–4)

Vas István:

Caesarnak lenni hitvány semmisség.
Nem ő a Sors, csupán *a Sors lakója*. (V. ii. 3–5)

Jelen esetben elsődleges célom megfigyelni, hogy melyek azok az elemek az említett Shakespeare-szövegből, amit Joyce felhasznál, és ebből a felhasználásból mik azok, amik lefordításra kerülnek Szentkuthy és később a fordítócsoport által, illetve melyek azok a jelentésbeli elemek, amelyek átköltöznek Shakespeare angol nyelvű szövegéből a célnyelvi Vas-fordításba, és vannak-e olyan fordításból származó kifejezések, amelyek az *Ulysses*-fordításba kerülnek be. Fordításpraxeológiai szempontból Szentkuthy tüzetesen kimeríti a már jól bejáratott fordítási módszerek tárházát. Eltekint a Shakespeare-szöveg hű átfordításától – bizonyára eredetiségre törekedve – rávilágítva arra, hogy nem a már eleve fordított Shakespeare-művet kellene hogy használják a fordítók kiindulópontként, hanem rejtetten hangsúlyozza a szerzőfüggőségtől való eltávolodást, amely a befogadó kultúra paradigmáiba való beilleszkedést részesíti előnyben. Jól látszik, hogy Szentkuthy a fordításra nem mint végeredmékre tekint, hanem sokkal inkább egy – az eredeti szerzőtől némileg eltávolodó – alkotói folyamatra. *Fortuna fornikátoraként* fordítja le a *fortune's knave*-et, amely önmagában természetesen tartalmaz némi shakespeare-i attitűdöt, mégis ezen latinositott forma sokkal inkább a goethei hármass fordításklasszifikáció első fokát üti meg, mégpedig „az idegen szöveg tartalmát adja vissza, [amire] leginkább a prózafordítás alkalmas” (Varga 2012: 38). Azaz a fordítás ebben az esetben a forrásszöveg idegenségét nem a mű formai sajátosságaival – sokkal inkább ezek mellőzésével – próbálja visszaadni, hanem saját megközelítésből, stílusekvivalenciára törekedve. Ezzel szemben a fordítócsoport olyan szövegközvetítést alkalmaz, amely megközelíti a szerzői szándék megfelfedhetőségét, már-már úgy kezeli Joyce művét – beleértve az intertextualitások sokaságát –, mint megmásíthatatlan, eleve tökéletesen megformált, költői szöveget. A fordítócsoport által választott célnyelvi megfelelő – az ekvivalenciaelvű megközelítést illetően – megmarad a Vass István-féle Shakespeare-fordításnál. *A sors lakójaként* fordítják le a *fortune's knave*-et, amely egyértelmű kettős szövegkapcsolatot teremt Joyce–Shakespeare, Joyce-fordítás–Shakespeare-fordítás között. Megteremtődik egy fordítói többszintes transztextualitás és egy fordításhermeneutika, abban az értelemben, hogy az olvasó/kutató akarva-akaratlanul rákényszerül a célnyelvi szövegértelmezés módszer-tanának elsajátítására. A transztextualitást Gérard Genette úgy határozza meg, mint „a szöveg textuális transzcendenciája”, tehát mindaz, ami rejtett kapcsolatot alakít ki a tárgyalt szöveg és más szövegek között (Gérard 1996: 86).

Joyce:

A primrose doublet, *fortune's knave*, smiled on my fear. For that are you pining, the bark of their applause? Pretenders: live their lives. (56)

Szentkuthy:

Kankalinszínű zeke (*Fortuna fornikátora*) mosolygott rettegésem. Hát ezért gyözködsz? az ugató tapsukért? Trónkövetelők: éljék az életüket. (57)

Gula et al.:

Kankalinnellényben, *a sors lakája* mosolygott rettegésem. Hát ezért epekedsz, az ugató tapsukért? Trónkövetelők: éld az életüket. (49)

A következő szövegrészlet Shakespeare *Antony and Cleopatra* című művéből eredeztethető, a következőképp jelenik meg: *tended her i' the eyes*. A Szász Károly-féle fordításban: *lesék tekintetét*. Jelen esetben az *Ulysses*-fordítások mint elsősorban átváltások/átváltoztatások történetesen az érthetővé tevés határain belül maradnak, olyan kulturális átültetést alkalmazó fordításokról beszélhetünk, amelyek – Joyce talentumát nem alábecsülve – akkulturáló identitást rendelnek a célnyelvi szövegnek, és olyan magyar fordítói ekvivalenst hoznak létre, amely zavarba ejtő fordítói bravúrt eredményez. A „magyarítás” mint fordítói folyamat több mint átmeneti megoldást nyújtva hozza létre a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg közötti textuális összefüggéseket és stilisztikai ekvivalenciát. Olyan fordítási folyamatot figyelhetünk meg, amely sokkal inkább egy olvasóbarát szöveg körülhatárolódásáról és megteremtéséről tesz tanúbizonyságot. A forrásnyelvi szövegben megjelenő *Lotus ladies tend them i' the eyes* törekszik a shakespeare-i nyelvhasználatra, illetve próbál utalni a hindu mitológia erőteljesen vonzó nimfáira, akikre végső jutalomként tekintettek mindazok, akik aszkézisüket tökéletes síkra juttatták a földön. Kleopátra személyiségéhez (ld. *Anthonius és Kleopátra*) is ezeket az értékeket fűzte Enobarbus, amikor elsőnek találkozott Anthoniusszal. Fel kell tennünk a kérdést, hogy a célnyelvi megfelelő képes-e visszaadni ezt a kapcsolatot a hinduizmus–nimfa–aszkézis hármasság között, ugyanis ismét szóba jön a stilisztikai ekvivalencia és kulturális megfeleltetés párhuzamának átültetése egyik nyelvből a másikba.

Shakespeare:

Her gentlewomen, like the Nereides,

So many mermaids, *tended her i' the eyes,*
And made their bends adornings. (II. ii. 211–13)

Szász Károly:

Rabnői, mint megannyi nereid,
Vagy habléány, *lesék tekintetét,*
Megannyi ékszer bájmozdúlatuk. (II. ii. 212–13)

Vas István:

Udvarhölgyei, mint a Nereidák,
Szolgálták hódolóvá, megannyi sellő,
Ékesség minden bókjuk... (II. ii. 214–16)

Érdeemesnek találtam felhasználni két magyar Shakespeare-fordító munkáját is (Szász Károlyét és Vas Istvánét), ugyanis a parafrázisok fordításai mind a Szász-, mind pedig a Vas-féle fordításból merítenek. A Joyce-fordításokhoz érve, a két célnyelvi fordítás nagyon hasonlít egymásra, az egyetlen feltűnő eltérés az írásmódban rajzolódik ki: *lótusz-ladyk* és *lótusz-lédik*, tehát egy, az angol helyesíráshoz közelebb álló idegen szó alkalmazása és egy alakilag magyarított ekvivalens, melyek járt utat biztosítanak az olvasónak az interpretáció irányultságába. Ami Joyce és Shakespeare műveinek nyelvezetét illeti, egy kultúrspecifikusabb dimenziót kell elképzelni, melyben esetenként – Joyce művét előtérbe helyezve – a mű szereplői az adott város (Dublin és környéke) regionális beszélt nyelvén szólalnak meg. Ez *de facto* pragmatikai, grammatikai és szemantikai variánsokat hordoz, és csak következetes konszenzus gyanánt ültethető át e kulturálisan kötött nyelvezet a célnyelvi olvasó megértetési folyamatába. Ugyanez a helyzet a szleng szavakkal is, melyeket a magyarban használt szleng szavakkal kell(ene) ekvivalenciába hozni. Ez úgy oldható meg, hogy a fordító a célnyelvben keres hasonló regionális beszélt nyelvet, illetve szlengmegfelelőket, és stílári funkcióval telíti a célnyelvi kultúra beszélőihez való eljuttatása végett.

Joyce:

Lotus ladies tend them i' the eyes, their pineal glands aglow. Filled with his god, he thrones, Buddh under plantain. Gulfer of souls, engulfer. Hesouls, shesouls, shoals of souls. Engulfed with wailing creecries, whirled, whirling, they bewail. (245)

Szentkuthy:

Lótusz-ladyk szolgálják őket pillantásukat lesve, tobozmirigyük tűzvarázs. Istenével töltekezve trónol ő, Buddha ő, árnyat vet rá a plátán Őstalán. Léleknyelű nyélnyaló. Hímpszichék, nőpszichék, mindegyik hupikék. A törvény órája az örvény tórája fogak csikorgatása forgószelemben forogva ő jaj ójaj ójaj. (236)

Gula et al.:

Lótusz-lédik szolgálják őket pillantásukat lesve, tobozmirigyük tündököl. Istenével töltekezve trónol ő, Buddha a banánfa alatt. Lelkek öble, öblögetője. Hímleket, nőleket rajokban ölelget. Jajsikoly, öblömben, örvénylik, örvénypoggyásza gyász. (198)

Frazémák szintje

Az előbb kiragadott szövegrészlet után rögtön megjelenik egy kultúrascificus fordítói egzotikum, amely Shakespeare 100. szonettjében található meg.

Shakespeare:

Where have you been, muse, and why have you been neglecting
the very subject that gives you your power, namely my YM?
Don't you know what side your bread's buttered? (100. 3–4)

Győry Vilmos:

Hol vagy, muzsám, hogy zengni rég felejtéd
Minek hatalmatat köszönheted?
Fényt veszteni fényed' aljas tárgyra ejtéd?
Méltatlanokról zeng talán heved? (100. 1–4)

A Collins English Dictionary szerint a *to know what side your bread is buttered on* kifejezést akkor használják, amikor valaki valamilyen előreláthatóan kellemetlen helyzetet akar elkerülni, vagy tudják, kinek kell kedvében járni, hogy kedvező helyzetben maradjanak. Ezt Szentkuthy és a fordítócsoport *A tudja, mitől döglök a légy* frazémával azonosítják, mely a köztudatban egy olyan személlyel asszociálható, aki 'érti a dolgát', illetve 'tudja, hogy mivel tud megfogni másokat egyes helyzetekben'. Érdekes megfigyelni, hogy a forrás- és célnyelvben ugyanazt a jelentésértéket ('valaminek a tudását') hordozó eltérő tárgyiasságok kontextusában jelennek meg

(egy vajjal megkent kenyér – döglött légy), mégis egyenértékűek a globális jelentésüket tekintve. A struktúrába foglalt frazémák, kifejezések ekvivalensei, amelyek kulturálisan beágyazottak, mégis nyitottak valamilyen szinten egymás felé. Az alábbi szövegrészlet esetében nem beszélhetünk szituációs összeférhetetlenségről, mivel – ha a referencialitás hiánya felől közelítjük meg a szövegrészletet – nincs jelentős eltérés a forrásnyelvi és célnyelvi kifejezés között, hiszen ugyanannak a kifejezésnek mindkét nyelvben van megfelelője, viszont más-más képiségre utal. Bizonyára furán hangzana, ha a fordítók szó szerinti fordítást alkalmaztak volna („Tudja, kenyérének melyik fele vajjas”), és minden bizonnyal a magyar olvasó számára sem lenne egyértelmű, hogy mit is kellene ezen érteni.

Joyce:

– *He knows which side his bread is buttered*, says Alf. I hear he’s running a concert tour now up in the north.

– He is, says Joe. Isn’t he? (414)

Szentkuthy:

– *Ez aztán tudja, mitől döglök a légy* – állapította meg Alf. – Hallom, hogy valami hangversenykörutat rendez északon.

– Hát – mondja rá Joe. – És igaz? (397)

Gula et al.:

– *Ez aztán tudja, mitől döglök a légy* – mondja Alf. – Hallom, hogy valami hangversenykörutat rendez északon.

– Úgy ám – mondja Joe. – Vagy nem? (327)

Mondat szintje

Joyce rejtett idézés céljából felhasznál számos Shakespeare-művet, többek között az *Othellót* is, amelyben Iago Roderigót arra ösztönözi, hogy tegyen pénzt a pénztárcájába (I.3.). A kiragadott *Ulysses*-részletben is felismerhető ez az elszántság, illetve a Shakespeare-re való utalás (*Költő volt, de angol is*).

Joyce:

– He knew what money was, Mr Deasy said. He made money. A poet, yes, but an Englishman too. Do you know what is the pride of the English?

Do you know what is the proudest word you will ever hear from an Englishman's mouth? [...]

– *I paid my way. I never borrowed a shilling in my life. Can you feel that? I owe nothing. Can you?* (37)

Szentkuthy:

– Ő tudta, hogy mi a pénz – mondta Mr. Deasy. Keresett is sokat. Költő volt, de angol is. Tudja, mi az angolok legfőbb büszkesége? Tudja, melyik az a legfelségesebb diktum, mely angol ember ajkait valaha is elhagyhatja? [...]

– *Mindenért megfizettem. Egy shillinget soha kölcsönbe nem vettem. Érzi a dolgot? Nem tartozom. Érzi?* (38–39)

Gula et al.:

– Ő tudta, hogy mi a pénz – mondta Mr. Deasy. – Keresett is sokat. Költő volt, de angol is. Tudja, mi az angolok legfőbb büszkesége? Tudja, melyik az a legbüszkébb mondat, mely angol ember ajkait valaha is elhagyta? [...]

– *Mindent megfizettem. Egy shillinget soha kölcsönbe nem vettem. Érzi a dolgot? Semmivel sem tartozom. Érzi?* (34–35)

Az alábbiakban a *commend me to...* Shakespeare *Othello* című művében megjelenő (V.ii.7.) és onnan kiragadott szövegrészletet emelném ki: „Desdemonia: Nobody. I myself. Farewell. *Commend me to my kind lord. Oh, farewell!*” Ez a magyar Szász Károly-fordításban a következő: „Desdemona: Nem, életemre s istenemre, nem! / Küldj érte s kérdd meg.” A Vass-féle fordításban pedig „Életemre / S lelkemre nem! Kérdezd meg, hívd ide.”

A *commend me to* megfelelője a *küldj érte*. Viszont, amit az *Ulysses*-fordítók találnak megfelelőnek, az „tiszteltetem (az izraelitákat!)”. A Shakespeare-fordításokhoz több korszakot és állomást társíthatunk, aminek a segítségével egy hivatásos magyar műfordítás-történet látszik kirajzolódni. A fordítói szándék hozzáközelítése a szerzői szándékhoz olyan alázatos fordítói eljárást követel, amely retorikailag és hermeneutikailag is törekszik az adekvát megformálhatóságra és olvasóorientáltságra. Az *Ulysses*-fordítások gyakorlatában elkezdődött egy olyan nyelvhasználat, amelyik egyre jobban eltávolodni látszik Joyce nyelvhasználatától. Értem ezalatt a szleng szavak használatát és fordításukat, a nyelvi játékok ekvivalenseit, a fordítói habitus kialakulását. A fordítások olyan transzlatológiai eljárásokat ültetnek gyakorlatba, amelyek akkulturáló, de

mégis szövegű és olvasóközpontú magyar megformáltságra töreksenek. A szövegrészletben megjelenő *commend me to...* kifejezés emlékeztet és jóakaratot sugall. Ahhoz, hogy a fordító ezt magyarul megformálhassa, tisztában kell lennie a forrásnyelvi kifejezés célnyelvi megfelelőjével, fordítói korrektségre törekedve. A Szentkuthy-féle fordításban *Sülyedjek el, ha nem Tiszteltetem az izraelitákat*-ként jelenik meg, amely kijelentés pejoratív a forrásnyelvi kifejezés szempontjából, és egy olyan fordítói burkot hoz létre, amely közvetíti ugyan a forrásnyelvi szövegrészletet, ám rámutat olyan elemekre, amelyek a szövegcentrikus diskurzushűségtől való elmozdulást részesítik előnyben, ráadásul képes továbbszőni Joyce dinamikus jelentéshálóját. A fordítócsoport túlretorizáltsággal és aktív jelentéskonstruáló direktséggel törekszik megteremteni a forrásnyelvi szövegrészlet magyar megfelelőjét: *Úgy igaz, ahogy mondom neked. Tiszteltetem az izraelitákat! Az így létrehozott ekvivalens egy sokkal formálisabb és esztétikailag kifinomultabb változatot eredményez. Gula Mariannának és társainak köszönhetően a modernista Joyce-tárból felhalmozott korszakalkotó regény és a Szentkuthy Miklós által a magyar nyelvbe átültetett szerzőiség párhuzamos adaptációja látszik megszületni, amikor a konszenzusra épülő, ám néhol ellentmondásos megítélésű fordítótársakkal együtt fordítják Szentkuthyt. A sokat kommentált Joyce-t már Szentkuthy előtt Gáspár Endre lefordította (1947), ezért a legújabb fordítóknak Szentkuthyt kellett „továbbfordítaniuk”. Ez abban is megnyilvánul, hogy számos kifejezést egyszerűen átültettek a Szentkuthy-féle fordításból a sajátjukba, mint ahogy ezt az alábbi példa is jól mutatja.*

Joyce:

[...] He was bloody safe he wasn't run in himself under the act that time as a rogue and vagabond only he had a friend in court. Selling bazaar tickets or what do you call it royal Hungarian privileged lottery. True as you're there. *O, commend me to an israelite!* Royal and privileged Hungarian robbery. (406)

Szentkuthy:

[...] Szédületes szerencséje volt, hogy meg nem ütötte ő is a bokáját egy cikkentyűn akkoriban, mint köz- és váltócsaló, de ott volt a jó protija a törvényszéken. Jótékony célú jegyeket árult avagy mi a nyavalyát, a királyi magyar szabadalmazott sorsjátékra. Sülyedjek el, ha nem *Tiszteltetem az izraelitákat!* Magyar Királyi Sorsjáték! Okádék! (389)

Gula et al.:

[...] Neki is rohadt szerencséje volt, hogy nem csukták le a törvény szerint akkoriban csalásért meg csavargásért, csak azért mert ismert valakit a bíróságon. Jótékony célú bazarjegyeket árult vagy hogy is hívják már, magyar királyi szabadalmazott lottójáték. Úgy igaz, ahogy mondom neked. *Tiszteltetem az izraelitákat!* Magyar királyi szabadalmazott lopójáték. (321)

Szentkuthy Miklósban mindig is ott volt a kísérletező kedv, ami másokban talán a félelemmel határos kétkedésekben nyilvánul meg. Mint láthattuk és látni fogjuk az elkövetkező Shakespeare műveiből kiragadt példákban, Szentkuthy arra törekszik, hogy a magyar James Joyce-t teremtsen meg fordításában. Mérvadó tanulmányozni a Shakespeare műveire vezető párhuzamokat, ugyanis az *Ulysses*ben is van egy olyan rész, amikor Stephen Dedalus a barátaival találkozik egy könyvtárban, és Shakespeare műveiről tanakodnak – kiemelten a *Hamletről*, majd a *Rómeó és Júliáról* –, mely vita egy adott ponton arról szól, hogy Shakespeare műveinek létrejöttét, alkotói, drámai és írói tevékenységét mennyire befolyásolták a személyes tapasztalatai és viszonya családjával. A művek közötti párhuzamot létrehozó módszerek, amiket elsősorban Joyce alkalmaz, majd Szentkuthy lefordít, egyéni és önreflexióra törekvő megnyilvánulások fényében kapnak helyet a magyar fordításokban. Szentkuthy egyszerre kezelte elődjeként és határátlépési lehetőségként a Gáspár Endre-féle fordítást.

Az alábbi példában megfigyelhető, hogy sem Szentkuthy, sem a fordítócsoport nem követi hűen a Kosztolányi-féle fordítást, illetve minimálisan eltérnek tőle, kihagyva az *is* kötőszót. A fordításokat illetően az eltérő fordítási célok eltérő, azonban adekvát megoldáshoz vezettek. Felmerül a kérdés, hogy haladniuk kellett volna az *Ulysses*-fordítóknak a Joyce által kitaposott úton, felhasználva a már meglévő Shakespeare-fordításokat, vagy kényelmesebb eljárásnak találták saját fordítási technikájukat alkalmazni, más módszerek szerint eljárva.

Shakespeare:

O, be some other name!

What's in a name? That which we call a rose

By any other name would smell as sweet (II. ii. 46–48)

Kosztolányi Dezső:

Ó, hát légy te más név!

Mi is a név? Mit rózsának hívunk mi,

Bárhogy nevezzük, éppoly illatos. (II. ii. 46–48)

Megfigyelhető, hogy a fordítócsoport a szövegegszt tekintve a *What's in a name?* kérdést minden előforduló helyen ugyanúgy fordítja le, megátolva az olvasó kizökkenését – ha az olvasó felfigyel egyáltalán a jelen-ségre. Szentkuthy ellenben a harmadik kiragadott szövegrészletnél eltér a megszokott sémától, megváltoztatva és kiegészítve fordítási horizontját, *Számít a név?* megoldást választva. Figyelmen kívül hagyja a szövegko-herenciát ezen minimális, stiláris változtatások végett, amit Szentkuthy Joyce-szerűségével is magyarázhatnánk, hangsúlyozva a fordítás során fel-lépő fordítói eljárásokat – a szöveg teljes kontrollálását, saját akarat szerinti alakítgatását és intencionális hibák elrejtését.

Joyce:

Why did he take them rather than others? Richard, a whoreson cro-ok-back, misbegotten, makes love to a widowed Ann (*what's in a name?*), woos and wins her, a whoreson merry widow. Richard the conqueror, third brother, came after William the conquered. (271)

Szentkuthy:

De miért merítette éppen ezeket és nem más nevet? Richárd, a púpos kurafi, a torzszülött, megkörnyékez egy megözvegyült Annát (*számít a név?*), udvarol neki és megnyeri, a kurvina Víg özvegyet. Hódító Richárd, a harmadik fivér, jött meghódolt Vilmos után. (260)

Gula et al.:

De miért merítette éppen ezeket és nem másokat? Richárd, a púpos fattyú, a torzszülött, csapja a szelet bizonyos megözvegyült Annának (*eh, mi a név?*), udvarol neki és megnyeri, fattyú a víg özvegyet. Hódító Richárd, a harmadik fivér, a meghódolt Vilmos után jött. (218)

Az említett szövegrészeket tekintve megállapítható, hogy Szentkuthy variatív nyelvi formák alkalmazásával fordít, a fordítócsoport pedig kö-vetkezetesen ugyanannál a magyar nyelvi formánál marad. Szentkuthy esetében a műfordítás iránt érdeklődők felfigyelhetnek egy színvonalas és egységes műfordítói habitus keletkezésére, amely egyéni adottságai révén pontosan meghatározott nyelvi és kommunikációs szempontból képes egy-fajta nyelvi attitűdöt reprezentálni. Joyce megalapozott írói munkájának köszönhetően Szentkuthy – saját eredeti alkotásmódját követve – fordítói

bravúrral képes átadni azt a kulturálisan beágyazott stilisztikai nyelvi hálózatot, amit Joyce létrehozott. Ellenben, a műfordítói gárda új magatartásformával, új fogalomrendszerrel és -hálózattal dolgozik. A fordítás és eredeti szöveg mint kommunikációs folyamat kétféle szemszögből figyelhető meg: szerző–fordító, eredeti szöveg–fordított szöveg, műben ábrázolt valóság–fordított műben ábrázolt valóság, olvasó–fordítás olvasója. A műfordítás egyre inkább a naturalizáló jelleg felé tolódik el, értem ez alatt a fordítási eljárások során létrejövő átvevő kultúra igényeihez való (re)formáltságot (Zsilka 2001: 30–31). Ahhoz, hogy ez létrejöjjön, a fordítónak bizonyos retorikai és stilisztikai változtatásokat kell végrehajtania. Ezt teszi Szentkuthy Miklós, amikor a fordításnyelv sajátosságait figyelembe véve megteremti azt a célnyelvben megjelenő kultúrspecifikus variánsokkal.

Ezeket a kifejezetten nyelvspecifikus variánsokat a műfordító objektíve megközelítve és eredeti jegyeket domesztikálva ülteti át a célnyelvi szövegbe úgy, hogy az ne okozzon diszcrepanciát. A kiragadott szövegrészleten kívül több helyen is megjelenő *Eh, mi a név?* (Szentkuthy 1974: 258a, 258b, 691; Gula et al. 2012: 216a, 216b, 559) kérdőmondat egy alkalommal változik meg a Szentkuthy-féle fordításban. Az efféle szerző-szubjektivitás elrejtése a célnyelvi szövegben stilisztikaiekvivalencia-megfeleltetésként könyvelhető el, ami – a fordító-szerzői szándék mellett – adekvát célnyelvi szövegvariánst eredményez. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fordításra mint olyanra tekinthetünk úgy is, mint szinonim és variáns elemek egyvelegéből összeállított és paradigmaticusan létrehozott célnyelvi szövegvariánusra.

A fordítócsoporthoz olyan szövegtípushoz közel álló célnyelvi szöveget hoz létre, aminek az eredeti – forrásszövegbeli – elemeket megőrző, normatív és számszerűen szabott mintát kell tükröznie. Szentkuthyval ellentétben ők úgy kezelik a forrásnyelvi szöveget, mint megmásíthatatlan és szent textust, amiből a fordítónak minden olyan nyelvi elemet át kell juttatnia a célnyelvi befogadóhoz, ami elősegíti a forrásnyelvi szöveg kultúrájába való beilleszkedést. A Don Gifford által szerkesztett, *Ulysses Annotated* című *Ulysses*-szótár kísérletet tesz az *Ulysses*-ben megjelenő rejtett intertextualitások felfed(éz)ésére és megmagyarázására. A kiragadott szövegrészlet számos intertextualitásra/transztextualitásra utaló jegyet hordoz. Az elmélet és a gyakorlat szervezesebb összekapcsolása révén merészkedem felhasználni Gifford táráit, hogy a korábban figyelmen kívül hagyott, illetve a fordítási folyamat (angolról magyarra) tanulmányozásának során a lineáris (össze)hasonlítókatásokhoz egy kiterjedtebb kommentárt fűzzek. A fordításra úgy tekintek, mint egy kontextusba helyezett – nem kötelezően

– problematizálható gyakorlatra, amely több fordítógeneráción át vezethető (akár egy adott művön belül is). Beszélhetünk-e tökéletesítésről? Sokkal inkább a Popovič-féle stilisztikai ekvivalencia megteremtéséről, ugyanis ahogy fentebb említettem nem jöhet létre a tökéletes fordítás, hiszen minden kultúrába való átültetés az évek előrehaladásával újabb és újabb nyelvi és fordítói eljárásokat generál és követel meg. Az immár nemcsak általánosan fölfedezett műfordítási technikák tárháza megmásíthatóságot eredményezhet.

A következő szövegrészletben meglehet, hogy a *Music hath charms* úgy hangzik, mintha Shakespeare tollából eredne, viszont ez téves kijelentés (Joyce intencionális elírása is lehet). A szóban forgó kijelentés nem mástól, mint William Congreve-től származik, amit tragédiájában, a *The Mourning Bride*-ban olvashatunk. A *music hath charms* célnyelvi megfelelője: *A zenének van bája, (hogy megnyugtassa a vad melleit)*. Jól látható, hogy egyik fordító sem ellenőrizte azt, hogy ez a mondat hogyan jelenik meg Congreve tragédiájában. Ez csupán egy nem egészen pontos rekonstrukciója az eredeti szövegnek, melyet Joyce szó szerint idéz, tévesen jelölve Shakespeare-t. Jelen esetben beszélhetünk egyszerre irodalmi drámai szöveg fordításáról és színházi drámai szöveg fordításáról, az utóbbival utalva a színpadokon elhangzó szövegekre és fordításokra. Bizonyosan az előbbit helyezik előtérbe mindazon fordítók, akik nem kifejezetten a színházi fordításokra specializálódnak. Bloom bizonyosan nem nézett utána, kinek a tollából származik a mondás, illetve a *Lenni vagy nem lenni* híres shakespeare-i mondat pontos idézése egy intellektuális tompaságra vall, nem beszélve az utolsó epizódban megszólaló Mollyról. Romana Zacchi egyik tanulmányában hangsúlyozza azt, hogy az *Ulysses*-beli Shakespeare-utalások és -idézetek tanulmányozásakor szükséges elkülöníteni a fókuszáló *külső* utalásokat és idézeteket a vonatkozó *belső* utalásoktól és idézetektől, amelyek magára a szövegre, illetve annak narratív diskurzusára utalnak (Zacchi 1989: 103). Értekezésemben a *belső* és *külső* utalásokra és idézetekre egyaránt összpontosított, ugyanis a komplex fordítási folyamatokat tekintve esszenciális a kettőt együtt megfigyelni.

Joyce:

Too poetical that about the sad. Music did that. *Music hath charms*. Shakespeare said. Quotations every day in the year. To be or not to be. Wisdom while you wait. (361)

Szentkuthy:

Túl költői ez a szomorú moll. A zene teszi. *A zenének hatalma van*, mondta Shakespeare. Idézetek az év minden napjára. Lenni vagy nem lenni. Bölcsességek várakozóknak. (348)

Gula et al.:

Túl költői volt ez, hogy bánatos vagyok. A zene miatt. *A zenének hatalma van*, ahogy Shakespeare mondta. Idézetek az év minden napjára. Lenni vagy nem lenni. Bölcsességek várakozóknak. (288)

Összegzés, következtetés

Jelen tanulmány egy olyan fordításelméletet és -gyakorlatot érintő próbálkozás szükségszerűen magyarozó és interpretáló aspektusú megközelítése, amely James Joyce világirodalmi rangú szövegének magyar fordításait vizsgálja. A fordítástudomány iránt érdeklődő, ír irodalmat olvasó és a fordítás, illetve fordíthatóság kérdéseinek párhuzamba illesztésével foglalkozó filológusként, a Joyce-szöveg és annak meglévő fordításai egy egészen tág spektrumú körülhatárolhatóságot jelentenek számomra. Az angol forrásnyelvi szövegek magyar célkultúrába való beillesztése igazán próbára teszi a fordítókat, végképp, ha egy olyan markáns szöveget kell lefordítani, mint az *Ulysses*. A témaválasztáshoz természetesen nagyban hozzájárul az az eleinte aggályos eszmefuttatás, mely az *Ulysses*-fordítások körül kering. Egyfajta hiányérzetként könyvelem el azt, hogy a fordításelméleti és -gyakorlati szakirodalom kutatói nem fektetnek elég hangsúlyt James Joyce szövegének fordítói értékítéleteire, gyökeresen újraértelmezhető textusaik más megközelítésű fordítására, illetve a szövegben megjelenő „intertextusok” értékelésére. A jelenség egyértelműen továbbgondolásra szorul, melyet a fordító-alkotók alakításában különböző fordítói stratégiák és módszerek felsorakoztatása bizonyít. A magyar nyelv viszonylatában fokozottan szubjektív fordítói szokatlanságot figyelhetünk meg a fordítások közötti aspektusok vizsgálatakor.

Joyce Shakespeare-hez való közeledését megpróbáltam ezúton tágabb kontextusba helyezni és interlingvális megközelítés helyett interkulturális közvetítésként megfigyelni a párhuzamot, ugyanis az ír író műveire való utalásn túlmutató párbeszédrészetek kiragadása jellemzi szövegalkotási módját, amely kulturálisan beágyazott. Az *Ulysses*-fordítások tanulmányozásának előrehaladásával megfigyeltem, hogy a fordítók nem mindig – sőt legtöbbször nem – követték a Joyce által felhasznált szövegek magyar fordításait. Joyce különösen nagy hangsúlyt fektetett Shakespeare, Blake,

Dante, Homérosz, a Biblia stb. szövegeiből való átvételekre, ezeket pedig érdemesnek látom egy olyan diszkurzív közegbe helyezni, amely az eddigi évek fordításpraxeológiai vizsgálatát meghaladják, és fontosnak tartom hangsúlyozni olyan kulturális elemek kisajátításának összefonódását, mint amilyenek Joyce szövegében megingatják a translatólogia korszerű szemléleteit. Klaudy Kinga többször érvel azzal, hogy a teljes mértékű ekvivalencia sohasem jöhet létre a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között, akármilyen szövegről is legyen szó (Klaudy 1989: 3). Ennek a mértékletes ekvivalenciának, ami képes létrejönni egy meglévő és egy születendőfélben levő szöveg között, számos fordítási/fordítói aspektust kell tartalmaznia. Így beszélhetünk a forrásszöveg rétegzettségéről, a benne megjelenő beszédaktusok kellő mértékű átadásáról és az esetleges diszkrpanciák „kimondásáról” és lemondásáról. Mária Tymoczko úgy vélekedik, hogy magát a fordítási folyamatot mint ideológiát a forrásszöveg csak bizonyos mértékig határozza meg, és a fordítás, ami létrejön, az nem más, mint egy szövegről szóló szöveg, tehát – ahogy ő nevezi – egy *metastatement* (Pérez 2003: 182). Ezen metaszövegek megszületését manapság a fordító kulturális és ideológiai hovatartozása motiválja leginkább, és sokkal kevésbé az, hogy földrajzilag hol helyezkedik el. Így hát Joyce és meglévő fordításai között nem csupán stilisztikai ekvivalenciáról beszélhetünk, hanem nyelvi és kulturális megfeleletésről is. Anton Popovič szerint ideális, ha a fordító az adott mű kultúrájával kapcsolatos lexikával (ld. reáliákkal) is foglalkozik. Popovič *A műfordítás elmélete* című könyvében a stilisztika felől közelíti meg az ekvivalencia fogalmát, azaz szerinte a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között létrejövő ekvivalenciát magában a szöveg stílusában kell megvalósítani, mivel ez a műfordítás legmagasabb rendű szempontja (Popovič 1975/1980: 135–136). Az eddigi példákból is jól látszik, hogy Szentkuthy és a fordítócsoport is ezen Popovič-féle ekvivalenciaideál szerint teremt ekvivalenciát. Tellingér Dušan világosan tükrözi Popovič fordítástudományi felfogását, amelyről *A műfordítás elmélete: A szöveg és az irodalmi metakommunikáció szempontjaiban* olvashatunk tüzetesebben (1975). Itt Popovič hangsúlyozza, hogy a fordítás mint metakommunikációs tevékenység során keletkezhetnek eltolódások (*shifts*) a forrásnyelvi szöveg és a célnyelvi szöveg között, amelyek „főleg abból származnak, hogy az eredeti szöveg egy más nyelvi és kulturális közegbe kerül a fordítás folyamatában” (Tellingér 2013: 78–79). A tanulmány hozzászólása, hogy a fordítást mint folyamatot funkcionális szempontból ajánlatos megközelíteni, ugyanis a forrásnyelvi szöveg elemeinek funkcionális ekvivalenciát kell mutatniuk a fordításban. Az említett metainformációs

elemek teljes vagy részleges, tudatos vagy öntudatlan megváltoztatásával kerülhetnek csak át a fordításba. A Szentkuthy Miklós fordítását megelőző Gáspár Endre-fordítás beiktatása gyökeresen megváltoztatná, vagy legalábbis mélyen befolyásolná a Szentkuthy-féle fordítói játékoság szövegátültetéseinek vizsgálatát. A gondolatmenet folytatásának módja a harmadik, egyben a legelső fordítás beiktatása révén valósulhat meg, illetve az összes összegyűjtött Shakespeare-átvételek felhasználása és kategorizálása által. Aligha vonható le egy egzakt és végleges következtetés az eddigi példák sorozatából, viszont – fordításpraxeológiai szempontból – segítségükkel közelebb juthatunk az interkulturális ekvivalenciakeresés és kultúrspecifikusság tárgyalásához.

Visszatérve Joyce fordíthatóságának kérdéséhez, az olvasóorientáltság és Joyce nyelvi nehézkességének kulturális átültetése és annak problematikája természetesen módosításokat követelt az évek során. Popovičből kiindulva, a kulturális lexika és annak átültetése az igazi fő akadály egy fordító számára, illetve az, hogy ez a kultúrszenzitivitás mennyire befolyásolja a stilisztikai ekvivalencia létrejöttét. Stilisztikai ekvivalenciáról akkor beszélhetünk egy szöveg és fordítása között, ha a fordítónak sikerült átültetnie mindazon kulturálisan beágyazódott lexikákat, amelyek kötik a szöveget nyelvéhez (Tellingner 2013: 81). Célja tehát megkapni azokat az elemeket a célkultúrában, amelyek ekvivalenciát teremtenek a két különböző nyelvi mű között. Ezt már csak Joyce művészi tudatossága akadályozza meg, és a tény, hogy a fordítók nem „egyszerűsíthetik” Joyce diskurzusprodukciónak stratégiáit a célnyelvi kultúra stratégiáira. Kutatásom során arra lettem figyelmes, hogy a Joyce által átvett Shakespeare-textusokra és -utalásokra mint kikristályosodott diskurzus csiszolt elemeire kell tekinteni, amelyek egy adott forráskultúrából és kulturális háttérből származnak, és egy új diskurzusba – különféle célokhoz – illeszkednek. Hozzátehetjük, hogy ezek a Shakespeare-művekből való kiragadások, idézetek a regény szereplőinek axiológiai megteremtésére (is) szolgálnak, nyomatékosítva az adott szereplő(k) tudálékosságát, ám kevésbé precizitását. Az idézetek többsége nem pontos és egyezik a forrásszövegből kiragadott szövegrészekkel, mivel esetenként Bloom, Stephen vagy Molly (illetve mellékszereplők is) képtelen helyesen felidézni kifejezéseket, illetve más szöveggörnyezetből kiragadott textusokat és idézeteket.

Irodalom

- BAKER Mona – SALDANHA Gabriela
2009 *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge, New York.
- BELL Roger T.
1991 *Translation and Translating: Theory and Practice*. Longman Group, UK.
- CATFORD, J. C.
1965 *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. Oxford University Press, London.
- DRÓTH Júlia
2004 *Szaknyelv és szakfordítás: Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból és kutatási témáiról*. Szent István Egyetem, Gödöllő.
- DUDITS András
2018 Az átváltási műveleteken túl: A fordítási műveletek és eljárások taxonómiája. *Fordítástudomány XX*. (2) 27–51.
- FENG Lei
2014 Retranslation hypotheses revisited: A case study of two English translations of *Sanguo Yanyi* – the first Chinese novel. *Stellenbosch Papers in Linguistics Plus XVIII*. 69–86.
- GÉRARD Genette
1996 *Transztextualitás*. Ford. Burján Monika. Helikon (1–2) 82–90.
- GIFFORD Don – SEIDMAN J. Robert
1974 *Ulysses annotated: Notes for James Joyce's Ulysses*. University of California Press, Berkeley.
- HATIM Basil – MUNDAY Jeremy
2004 *Translation: An Advanced Resource Book*. Routledge, New York.
- JOYCE James
1992 *Ulysses*. Penguin Books, London.
1974 *Ulysses*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
2021 *Ulysses*. Helikon Kiadó, Budapest.
- KAPPANYOS András
2013 *Bajuszbögre, lefordítatlan: Műfordítás, adaptáció, kulturális transzfer*. Akadémiai doktori értekezés.
- 2013 Lefordíthatatlan reáliák. *Hungarológiai Közlemények XLIV/XIV*. (1) 21–29.
- KARAFIÁTH Judit
1990 A próza műfordítás 1945–1975 között. In: *A magyar irodalom története 1945–1975. A próza és a dráma IX*. (3) 1313–1322.

- KLAUDY Kinga
 1988 A fordítási ekvivalenciáról. *Hungarológiai közlemények*. ELTE, Fordító- és Tolmacsképző Csoport, Budapest XX. (4) 383–396.
- 2003 *Languages in Translation: Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation: With Illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian*. Scholastica, Budapest.
- 2005 Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből. *Fordítástudomány* VII. (1).
- 2007 *Nyelv és fordítás: Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- 2009 *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Scholastica, Budapest.
- 2009 *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Scholastica, Budapest.
- 2018 Az átváltási műveletek rendszere. *Modern Nyelvoktatás* XXIV. (2–3) 5–16.
- LENGYEL István
 2013 *A fordítási hiba fogalma funkcionális megközelítésben*. ELTE, doktori disszertáció.
- LIU Lisheng
 2010 Cultural Turn of Translation Studies and Its Future Development. *Journal of Language Teaching and Research* I. (1) 94–96.
- LŐRINCZ Julianna
 2007 *Kultúrák párbeszéde*. Líceum Kiadó, Eger.
- MÁNY Dániel
 2018 Jean-Paul Vinay és Jean Darbelnet öröksége. *Fordítástudomány* XX. (1) 47–55.
- NIDA Eugene A.
 1991 „Theories of Translation”. *TTR: traduction, terminologie, rédaction* IV. (1) 19–32.
- PATERSON Don
 2012 *Reading Shakespeare’s Sonnets: A New Commentary*. Faber & Faber, London.
- PÉREZ Maria Calzada
 2014 *Apropos of Ideology: Translation Studies on Ideology – Ideologies in Translation Studies*. Routledge, London.
- POPOVIČ Anton
 1980 *A műfordítás elmélete*. Madách Kiadó, Bratislava.
- POPOVIČ Anton
 1975/1980 *A műfordítás elmélete*. (Zsilka Tibor fordítása). Madách Kiadó, Bratislava.

- PYM Anthony
2010 *Exploring Translation Theories*. Routledge, New York.
- RADÓ Antal
1909 *A fordítás művészete*. Kisfaludy Társaság, Budapest.
- REIß Katharina – VERMEER, Hans J.
2014 *Towards a General Theory of Translational Action: Skopos Theory Explained*. (Trans. from German by Christiane Nord). Routledge, London.
- SANDEEP Sharma
2018 *Translation Studies and Principles of Translation*. International Centre for Distance Learning and Open Education.
- SHAKESPEARE William
2000 *Romeo And Juliet*. Hungry Minds, Inc., New York.
Rómeó és Júlia (ford. Kosztolányi Dezső), <https://mek.oszk.hu/00400/00492/00492.pdf>. Hozzáférés dátuma – 2022.03.27.
- 2008 *The Tragedy of Othello the Moor of Venice*. Penguin Books, New York.
Othello, a velencei mór (ford. Szász Károly), <https://mek.oszk.hu/04500/04590/html/magyar.htm>. Hozzáférés dátuma – 2022.04.02.
- 2005 *All's Well That Ends Well*. Icon Group International, Inc., USA.
Minden jó, ha a vége jó (ford. Györy Vilmos), <https://mek.oszk.hu/04500/04573/html/magyar.htm>. Hozzáférés dátuma – 2022.04.08.
- 1999 *Antony and Cleopatra*. Penguin Books, New York.
Antonius és Kleopátra (ford. Szász Károly), <https://mek.oszk.hu/04500/04595/html/magyar.htm>. Hozzáférés dátuma – 2022.04.13.
- SNELL-HORNBY Mary
2006 *The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints?* University of Vienna, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- SZELE Bálint
2003 *A Vízkereszt magyar fordításainak összehasonlító elemzése. Modern Filológiai Közlemények V. (2) 42–62.*
- SZIJJ Mária
2015 *Műfordítás nem anyanyelvre: Magyarok a magyar irodalom spanyol fordításában*. ELTE.
- TEE Carlos G.
2017 *Yes The Enigmatic Molly Bloom: Reading and Translating Joycean Autonomous Monologue. Compilation and Translation Review X. (2) 153–188.*
- TELLINGER Dušan
2013 *Anton Popovič fordítás-elméletének központi kérdései: a kulturális és a nyelvi ekvivalencia. Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények VIII. (2) 77–86.*

2013 Orosz–magyar vonatkozások a Popovič-féle fordításelméletben. *Studia Slavica Savariensia* (1–2) 446–455.

XIANG Yinhua

2011 Equivalence in Translation: Features and Necessity. *International Journal of Humanities and Social Science* I. (10) 169–171.

ZACCHI Romana

1989 Quoting Words and Worlds: Discourse Strategies in „Ulysses”. *James Joyce Quarterly* XXVII. (1) 101–109., <http://www.jstor.org/stable/25485010>. Hozzáférics dátuma – 2022.04.11.

Mitruly Árpád

Árpád Mitruly s-a născut în 1997, în comuna Crasna, Sălaj. Și-a terminat studiile generale în Crasna, iar studiile liceale în Zalău. A obținut diplomă de licență la Facultatea de Litere, specializarea Limba și literatură maghiară-Limba și literatură engleză, respectiv diplomă de masterat la Studiul Irlandez la Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, iar acum este doctorand la Școala Doctorală Studii de Hungarologie la aceeași universitate. Tema de cercetare a autorului este abordarea intertextuală a romanului *Ulise* de James Joyce din perspectiva teoriei traducerii.

Árpád Mitruly was born in 1997 in Crasna, Sălaj county. He attended his elementary education in Crasna, and his secondary education in Zalău. He graduated with a BA degree, specialized in Hungarian Language and Literature – English Language and Literature, then completed his studies with a master's degree in Irish Studies at the Babeș-Bolyai University. Now, he is a PhD student at the Doctoral School of Hungarology Studies at the same university. His research topic is an intertextual approach to James Joyce's *Ulysses* from the perspective of translation studies.

Abordarea intertextuală a romanului *Ulise* de James Joyce din perspectiva teoriei traducerii

Acest studiu analizează anumite părți ale romanului *Ulise* de James Joyce din perspectiva studiilor de traducere sub aspectul intertextualităților ce pot fi studiate în paralel cu operele lui Shakespeare. În timpul cercetării, pe lângă sistematizarea citatelor și parafrazelor din Shakespeare găsite în *Ulise*, autorul analizează pasaje de texte care subliniază o relație intertextuală între *Ulise* și dramele lui Shakespeare. Această observație are loc la diferite niveluri lingvistice ale limbii maghiare. Pentru o abordare științifică a practicii traducerii din Joyce, se recomandă includerea în

discurs a traducerilor din Shakespeare, subliniind întrebările legate de traducere și de traductibilitate asociate cu aceasta. Curiozitatea cercetării constă în diferențele și echivalențe lingvistice, literare și stilistice între textul sursă și textul țintă.

An Intertextual Approach to James Joyce's *Ulysses* from the Perspective of Translation Theory

This study examines certain parts of James Joyce's *Ulysses* from the perspective of translation studies in the light of intertextualities that can be paralleled with Shakespeare's works. During the research, in addition to the systematization of the Shakespeare quotes and paraphrases found in *Ulysses*, the author observes passages of text emphasizing an intertextual relation between *Ulysses* and Shakespeare's dramas. This observation happens at the different linguistic levels of the Hungarian language. For a scientific approach to the practice of Joyce translation, it is recommended to include Shakespeare translations in the discourse, emphasizing the questions related to translation and translatability associated with it. The curiosity of this research regarding the present study lies in the linguistic, literary and stylistic differences and equivalences between source text and target text.

Pál Emese

Huszár hagyományok, identitás és nemzetépítés kapcsolata Szentegyházán¹

A szokások, hagyományok, hagyományőrző tevékenységek Székelyföldön is szoros kapcsolatban állnak a nemzetépítési törekvésekkel, és remek lehetőségeket biztosítanak a székely identitás megélésére, kifejezésére, reprezentálására. Szentegyházán sincs ez másként, ahol egy lelkes huszár egyesület tagjai minden ilyen alkalmat megragadnak a székelységük kifejezésére, a székely jellegzetességek hangsúlyozására. Nemzeti ünnepek, emlékünnepek, szokások, kitalált hagyományok és hagyományőrző tevékenységek mentén élük meg a hagyományőrző huszár lét sajátosságait és velejáróit.

A látványos huszárfelvonulások és -bemutatók a nemzeti ünnepeink szerves komponensei, a hagyományőrző huszároknak köszönhetően (Réfi 2021: 15). A kreatív huszár mint lovas katona megpróbált minden helyzethez alkalmazkodni a történelem során, és kifejezetten jó harcosnak bizonyult (Kedves 2021: 47), így a magyar huszárság nem csak a múltunk, hanem a hazaszeretet, vitézség és hősiesség szimbólumaként a jelenünk, a magyar kultúra és folklór szerves része.

A huszárság az egyetlen olyan magyar eredetű katonai csapatnem, amely a 18. század első felétől kezdődően már Európa-szerte számos hadseregben elterjedt. Több európai csapat is átvette a huszár viseletet, fegyverzetet és nevet, illetve annak érdekében, hogy ezek a csapatok megközelítsék a valódi magyar huszárság színvonalát, magyar származású kiképzőkről és legénységről is gondoskodtak. A huszárok általában kreatívak, rugalmasak és ötletesek voltak harc közben is. Szerepet vállaltak a felderítések, portyázások, rajtaütések, harcselekmények során, és futárszolgálatot is teljesítettek. A huszár harcmodor a 18. századtól kezdődően a 19. század közepéig tartó időszakban érte el fejlődési tetőpontját (Réfi 2021: 5–8).

Azáltal, hogy a hétköznapi élet mellett a népművészetre, a zenére, az irodalomra, a képzőművészetekre és a harcászatra is nagy hatással voltak a huszárok, a kultuszuk nem csak a mai Magyarország területén ismert.

¹ Jelen tanulmány a Collegium Talentum program támogatásával valósult meg.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tekinthető a huszárság történetének utolsó kiemelkedő pontjaként, amely kapcsán a huszárok a nemzeti mitológia hőseivé váltak. A tömeghadseregek kialakulása, a lőfegyverek tökéletesedése és a technikai fejlődés nem kedvezett a huszároknak, így a 19. század második felében a fénykoruk végéhez érkeztek (Réfi 2021: 9–11). Bár sokan úgy vélik, hogy a kézi tűzfegyverek nagymértékű megjelenésével és a gépiesedéssel ért véget a lovasság tündöklése, ennél azért árnyaltabb a dolog Kedves Gyula szerint, aki bizonyítja, hogy a változás nem lineárisan gyorsult, hanem hullámzó ütemben volt kedvezőtlen a lovasság számára. A 19. század tehát a magyar huszárság utolsó, de tündöklő fénykorát jelentette (Kedves 2021: 46). A magyarság kiemelkedő személyiségei közül sokan szolgáltak huszárként hosszabb-rövidebb ideig életük során, s ez az időszak általában a világlátásukra, jellemfejlődésükre és a teljes életükre hatással volt. A huszárok gyakran szerzői is voltak az irodalmi alkotásoknak, nem csak szereplői. Különböző művészeti ágakban a valódi huszárok alakja mellett fiktív huszárokról szóló alkotások is születtek, amelyek szintén meghatározó kulturális értékkel rendelkeznek (Réfi 2021: 12–15). Jellegzetes harci viseletük mint reprezentatív öltözet is nemzeti szimbólummá vált. Ezek változásának bemutatására Ságvári György vállalkozott, aki kiemelkedő tanulmányt írt a témában (lásd: Ságvári 2010).

Az utolsó huszár alakulat felszámolását követően sem tűnt el a huszárság hírneve, hanem a magyar kulturális örökség és a magyar történettudat részeként él tovább. A népi és magaskultúra számos rétegében felbukkan a huszár alakja, amely többek között a népköltészeti alkotásokban (mese, népdal, ballada), a szépirodalomban, az operettben, szobrok formájában és a filmművészetben is megjelenik, de a huszár formájú mézeskalácsokkal a gasztronómiában is jelen van (Réfi 2021: 15).

Ahogy hajdanán a honvédelmi csapatok tagjainak kitüntetett szerepe volt a székelyföldi társadalomban, úgy játszanak kiemelkedő szerepet napjaink huszár hagyományörző tevékenységei is a székelyföldi falvak, városok kulturális életében. Jelenleg azonban Székelyföldön nincsenek hivatásos huszárok, így fontosnak tartom tisztázni azt, hogy ez az életforma csupán hobbi funkciót tölt be, melynek a hagyományörzésben, szabadidős tevékenységek eltöltésében és a szórakoztatásban van kiemelt szerepe.

Írásomban arra keresem a választ, hogy kik is valójában a hagyományörző huszárok, mivel foglalkoznak civil emberként, rendelkeznek-e saját lóval, teljesítettek-e tényleges katonai szolgálatot, és miért van szükség napjainkban ilyen jellegű egyesületekre. Emellett azt is vizsgálom, hogy miként működnek ezek az egyesületek, illetve milyen fogyasztási habitusok

jellemzik a tagokat. Természetesen a nemzeti identitásukat és a huszárkodás mögött álló egyéni motivációikat is próbáltam feltérképezni. Mindemellett arra is kíváncsi voltam, hogy milyen fogyasztási cikkek, termékek népszerűek a huszárok körében.

Doktori tanulmányaim során azt vizsgálok, hogy az 1989-es rendszerváltás után hogyan keltek (újra) életre Székelyföldön és miért váltak népszerűvé a huszár hagyományok. Kutatásom középpontjában a Szentegyházi Hagyományőrző Huszár Egyesület áll, amelynek kezdetleges formája 1996-ban jött létre, majd 2004-ben vált hivatalosan is bejegyzett egyesületté. A kezdeti időszakban a hagyományőrzés, a versek és énekek tanítása, a nemzeti ünnepeken való fellépés, illetve a lovak szeretetének népszerűsítése volt a huszár csapat fő célkitűzése. Ekkor még többnyire székely népviseletben őrizték és élték meg a huszár hagyományokat a csapat tagjai, majd a későbbi években mindenki a saját költségére Gyergyószentmiklóson készítettett magának huszár ruhát, melynek ára a 2000-es évek elején hozzávetőlegesen 3000 lej volt.

A rendszerváltást követő időszakban elterjedté vált Székelyföldön az olyan lokális rendezvények szervezése, amelyek képesek voltak egy adott társadalom egészének mozgósítására. Az egyházi szertartások, város- és falunapok mellett ilyen erővel bírtak a hagyományos magyar nemzeti ünnepek is, mint amilyen a március 15., augusztus 20., október 6. Ezek során kiemelt szerepe van a turizmusnak, az öngazolásnak és az önkifejezési módoknak (Pozsony 2006: 278–279). Ezen események aktív résztvevői Szentegyházán a hagyományőrző huszár egyesület tagjai és a huszár lányok. Az ilyenfajta megmozdulások azonban évről évre színesebbek a jelen lévő vallási és politikai előljáróknak, történészeknek, médiaszereplőknek, néptáncscsoportoknak, kórusoknak és a helyi lakosoknak köszönhetően. Mellettük jelen vannak a meghívott vendégek (pl. testvértelepülések képviselői), a turisták, a helyi érdeklődők és a sajtó képviselői is.

A szentegyházi huszárok tevékenységének listája évről évre fokozatosan bővült újabb hagyományőrző tevékenységekkel. Számos helyi rendezvény szervezője és résztvevője az aktív hagyományőrző huszár csapat, melynek tevékenységéhez szorosan kapcsolódnak a kitalált hagyományok, a népszokások és a lokális (emlék)ünnepek. Annak érdekében, hogy teljesen feltérképezsem az egyesület éves tevékenységét, két sikot különítem el a szokások vizsgálatakor, külön tárgyaltam a naptári évhez fűződő szokásaikat, illetve azokat, amelyek az emberi élet fordulóihoz kapcsolódnak (Lásd: Pál 2022: 99–104). A szokások olyan normatív erővel rendelkeznek, amelyek arra készítetik az egyént, hogy a többség, a csoport

által elfogadott értékeket, tradicionális elemeket képviselje és gyakorolja. A későbbiekben pedig ezeket majd átadja a következő nemzedéknek (Voigt 1992: 580–581).

A rendszerváltást követő időszakban, amikor a Hargita megyei huszár egyesületek többsége megalakult, indokolt volt a székelység történelméhez való visszanyúlás és az a szándék, hogy egy bátor katonát, a dicső múltból beemelt huszár alakját állítsák példaként a társadalom tagjai számára. Egyed Ákos történész szerint az identitáskutatás lendülete mögött főként az áll, hogy a különböző nemzeti, etnikai, helyi közösségek küzdelmeket folytatnak annak érdekében, hogy identitásukat megőrizzék vagy visszaszerezzeék a sajátosságokat veszélyeztető globalizációs folyamatokkal szemben. Nem csak az egyedi kulturális értékeinek védelmére törekszik a székelység, hanem az ismétlődő román asszimilációs gyakorlatok ellen is próbál védekezni (Egyed 2009: 21).

Katonai szolgálataikért cserébe a székelyek olyan közösségi privilégiumokat kaptak, amelyek erős összetartó kapocsként hatottak, és stabil társadalmi, politikai, valamint gazdasági jogokat biztosítottak számukra. Kiváltságokban részesültek az adómentesség, az önkormányzatiság és a rendi beosztás terén is (Hermann 2009: 38). A székelyföldi sajátos mentalitást, identitást és öntudatot nagyban befolyásolja az a tény, hogy a rendi korban jelentős határvédő és katonai funkciókat láttak el a székelyek (Hermann 2003: 98). A székely identitás egyik leglényegesebb hivatkozási alapját tehát a katonai szolgálat jelentette az 1700-as évek végéig. A székely szabadságra épülő magabiztos öntudat a nemzeti identitás részévé vált, ez a székely közösségi szabadságtudat azonban megtorpant a Habsburg Birodalom idején, a határőr rendek felállításával (Egyed 2009: 23–24). Albert Ernő részletesen bemutatja annak módját, ahogyan a bécsi udvar megbízottjai három székely és két román határezredet szerettek volna alakítani. Így olyan új törvényeket próbáltak ráerőltetni Székelyföld lakóira, amelyek az addigi tradícióikat semmibe vették. A székelyek viszont továbbra is meg szerették volna őrizni a katonáskodási hagyományait, valamint a kiváltságaikat, és megpróbáltak ellenállni a székely ezred erőszakos felállításának. Így azonban súlyos áldozatokkal járó következménye lett ennek a konfliktusnak, a madéfalvi vérengzés (Albert 2004). Bizonyított, hogy a 18. század során Székelyföldön létezett egy értelmiségi kör (ők a többnyire történelemhamisítás vádjával gyanúsítottak), akik a székely múlt identitásalakító szerepének fontosságával azonosultak (Hermann 2018: 103–167). A székely szolidaritás alapján kiemelt szerepe van a közös történelemnek, Székelyföld tömbmagyar jellegének és emellett a valós és határozottan cáfolható, ám a nép tudatában

évszázadokon keresztül élő históriáknak, amelyek ma is élnek és a történelem részét képezik (Hermann 2009: 38). A székelyek történelmét és eredetét számtalan összefoglaló kötet, történelemkönyv, néprajzi leírás és szépirodalmi mű is taglalja. A *Csillagösvény és göröngvös út* című könyvben kronológiai sorrendben követhető lépésről lépésre az, ahogyan a középkori krónikásoknál a székelység szkíta-hun eredetudata megfogalmazódik, illetve, ahogyan ez továbbél számos történelmi korszakon keresztül napjainkig. Hermann Gusztáv Mihály és Orbán Zsolt részletesen tárgyalja a történelem és mítosz viszonyát a székely eredetkérdés és identitásépítés különböző korszakai esetén. Hermann Gusztáv Mihály ismerteti a mítosz fogalommagyarozatát, illetve beszél az eredetmítoszokról és a mitizálásra való hajlamosságról is. Felhívja az olvasók figyelmét a mítoszokkal való manipuláció lehetséges veszélyeire is. A 18. század során Európa-szerte jellemző a modern nemzetek születése és a történelem megkonstruálása. Egyházi személyek, közéleti szereplők és professzorok (többek közt Benkő József, Kázi Lajos, Szigethi Gyula Mihály) adatmanipulációval igyekeztek közkedvelté tenni műveiket a székely mitikus múlt dicsősége érdekében, ám Hermann szerint nem ítélnéjük el ezért őket, hiszen a korszak szelleme és erkölce szerint cselekedtek. A könyv két szerzője arra is rámutat, hogy bár a székely nemzet a magyar polgári nemzet részévé vált a szabadságharc következtében, de folyamatosan megőrizte a sajátos jegyeit. A székelyek minden országos közéleti kérdésben véleményt nyilváníthattak az 1867-es osztrák–magyar kiegyezést követően. Mindemellett a szerzők hangsúlyosan felhívják figyelmünket a forráskritikák fontosságára (Hermann–Orbán 2018).

Kordé Zoltán is megerősíti azt, hogy a katonáskodás és a székelység elválaszthatatlan fogalmak voltak a középkor során és az újkor nagy részében is. A társadalmi viszonyok nagymértékben függték a hivatásos katonáskodástól, és hatottak is egymásra (Kordé 2009: 137).

A minket megelőző nemzedék tagjai ahhoz igazították viselkedésüket és eljárásaikat, ahogyan a világról vélekedtek. Egy olyan hálózatnak tekinthető az előző generáció világképe, melyet mi örökségként kaptunk (Nagy 2005: 7). Az, hogy egy bizonyos közösség tagjai vagyunk, magában hordozza a tényt, hogy rendelkezünk egy olyan világképpel, ami a közösség sajátja és nélkülözhetetlen alapfeltétele. A gondolkodásmódunk horizontja a világképünk, melynek bizonyos darabjai közösek, hasonlóak másokéval. Főként azokéval, akik meghatározott kiterjedések mentén közös csoportba tartoznak velünk (Nagy 2005: 6). Így valamilyen mértékben szinte indokolt a székelyek felmenői által szeretett katonáskodás folytatása, továbbéltetése akár a huszár hagyományok révén.

A kutatott egyesület alakulástörténetét és az éves tevékenységkörét feltérképezve elengedhetetlennek tartottam annak vizsgálatát is, hogy Szentegyházán kik és miért lettek hagyományörző huszárok. Az egyesület huszonnégy bejegyzett taggal alakult meg, azonban a tagság összetétele az évek folyamán változott, újoncokat is toboroztak és vettek fel. Jelenleg az egyesületben körülbelül húsz fő tevékenykedik.

Kutatásomban egy ötvennyolc kérdésből álló kérdőív volt segítségemre, amely a szentegyházi huszárok demográfiai hátterét, nemzeti identitását, a huszársággal, az egyesülettel kapcsolatos érzelmeiket és tevékenységeiket, valamint a fogyasztási habitusaikat célozta meg. Az ötvennyolc kérdésből tizennégy darab nyitott kérdés. Huszonhat jelenlegi és egykori tag töltötte ki névtelenül a kérdőívet, a válaszadás során pedig fontosnak tartottam a személyes jelenlétet, az esetleges visszakérdezés lehetőségének biztosítását és egy alapvető bizalmi légkör megteremtését. Így a szentegyházi huszárok otthonaiban, műhelyeiben, munkavégzéseik helyszínén töltöttük ki a kérdőívek többségét, úgy, hogy javarészt én olvastam a kérdéseket és a válaszadási lehetőségeket, ők pedig választoltak. Három kérdőívet online töltöttek ki külföldi munkavégzés miatt, négyet pedig telefonon. A kérdőíves kitöltések mellett hét személlyel készítettem interjút: az egyesületen belül huszár kapitány funkciót betöltő személlyel, a másodkapitánnyal, a közhuszárok közül pedig a legfiatalabbal és a legidősebbel, illetve még három különböző korosztály képviselőjével.

A kérdőívet kitöltők mind férfiak voltak, a személyes adatok között pedig a születési évük, családi állapotuk, családjuk anyagi helyzete, foglalkozásuk és iskolai végzettségük is szerepelt. Emellett a templomba járási szokásaikról, az egyházi felekezethez való tartozásukról és az otthonérzetükkel kapcsolatosan is faggattam őket. Kíváncsi voltam arra is, hogy szerintük milyen tényezők fontosak ahhoz, hogy egy csoport létrejöhessen, kialakuljon. Igyekeztem feltérképezni, hogy a belföldi vagy a határon túli nyaralásokat részesítik inkább előnyben, illetve érdekelt az is, hogy el tudják-e képzelni azt, hogy hosszú távon külföldön éljenek. Természetesen arról is szerettem volna információt kapni, hogy a huszárok közül tartózkodott-e valaki egy évnél több időt külföldön, valamint a nyelvtudásukra is rákérdeztem.

Mindezekből kiderült, hogy a szentegyházi huszárok közül egy személy született 1950 és 1960 között, hét személy pedig 1961–1970 között. Hat jelenlegi huszár 1971 és 1980 közt jött világra, míg 1981 és 1990 között is hatan születtek az egyesület tagjai közül. Az 1991 és 2000 között születettek közül szintén hat személy vált hagyományörző huszárrá. Látható, hogy az

1960 után születettek körében nagyjából egyforma mértékű az érdeklődési szint a hagyományörző huszár egyesületi tevékenység iránt.

Arról is faggattam a megkérdezetteket, hogy egyszülöttek a családjukban, vagy van testvérük is. Jól látható a kitöltött kérdőívek alapján az, hogy két olyan huszár van, ahol ketten születtek a családban, és hét olyan huszár van, ahol hárman vannak testvérek. Kilenc huszárnak van még három testvére, egy huszárnak négy, illetve van egy olyan huszár is az egyesület tagjai között, akik nyolcan vannak testvérek. A legnépesebb családból származó huszárnak kilenc testvére van. Ez azért releváns adat a kutatásom szempontjából, mert az otthonról hozott értékeknek meghatározó szerepe lehet abban, hogy a huszárok a nagycsalád modelljét részesítik előnyben.

Hat helyi huszárnak nincs gyermeke még, és jelenleg nincs olyan huszár Szentegyházán, akinek csak egy gyermeke lenne. Tizenkilenc huszárnak van legalább két, legtöbb négy gyermeke.

Öt árkategóriát elkülönítve próbáltam képet kapni a huszárok családjában az egy főre eső havi jövedelemről. A kérdőívből kiderült, hogy a minimálbértől a közép- és felső kategóriás fizetésig többféle anyagi háttérrel rendelkező huszár van Szentegyházán, ám egyikük családjában sem haladja meg az egy főre eső jövedelem a 6000 lejt.

A szentegyházi huszárok foglalkozására vonatkozóan a következő információkat kaptam: közalkalmazottként dolgozik kilenc huszár, magáncégnél beosztottként munkálkodik három, a huszárok közül nyolcan vezetői pozíció-töltenek be egy magáncégen belül, van egy köztisztviselő, egy mezőgazdasági dolgozó, egy munkanélküli és egy nyugdíjas is az egyesületben.

Felekezeti szempontból teljesen homogénnek mondható a csapat, ugyanis is a tagok mind római katolikusok. A 2011-es népszámlálás eredményei alapján a település többségében (88,9%-ban) római katolikus vallású személyek által lakott.² A templomba járási szokásaikkal kapcsolatos kérdésemre adott válaszokból kiderül, hogy húsz hagyományörző huszár hetente jár templomba, négy huszár havonta, míg ketten azt vallották, hogy csak nagyobb ünnepek alkalmával szoktak szentmisén részt venni.

Tizenkilenc huszár szerint a közös cél az, ami összekovácsolja az embereket, öt huszár szerint a közös nyelv, míg két huszár szerint az egy nemzethez való tartozás elég ahhoz, hogy egy csoportról beszélhessünk. Nagy Éva elmélete alapján is egy lokális közösség csak akkor tekinthető helyi

² Lásd: <http://statistikak.erdelystat.ro/adatlapok/szentegyhaza/1398> (utolsó megtekintés: 2022. 10.18).

társadalomnak, ha felismerik céljaikat, érdekeiket, és képesek kollektív aktivitásra ezek megvalósítása érdekében (Nagy 2005: 8).

Huszonhárman a szentegyházi huszárok közül ott érzik igazán otthon magukat, ahol jelenleg is élnek, az adott településen, míg hárman arról számoltak be, hogy a Székelyföldön bárhol otthon érzik magukat. Huszonegy olyan huszár van, aki egyáltalán nem élt külföldön, és a megkérdezettek közül senki nem tudja elképzelni magáról azt, hogy tartósabb ideig külföldön éljen. A huszonhat személy közül négyen éltek már egy évnél több ideig Magyarország területén, míg egy személy szintén hosszabb távon élt német vidéken.

A nyaralással kapcsolatos habitusaikról kiderült, hogy tizennyolc huszár a belföldi nyaralást részesíti előnyben, míg nyolc huszár inkább külföldön szeret nyaralni. A nyelvtudásukra vonatkozó kérdésekre nem válaszolt négy személy; tizenketten a román nyelvet jelölték idegen nyelvként, és öt személy válasza szintén a román nyelv volt, de hozzátették azt is kiegészítésként, hogy *már amennyiben idegen nyelvnek számít az*. A huszárok közül ketten beszélnek angolul, és hárman német nyelven.

A kérdőívem második nagy kategóriáját a nemzetiséggel, nemzeti identitással kapcsolatos kérdések alkották. Elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy a csoport tagjai milyen nemzetiségűnek vallják magukat, és mennyire fontos számukra az, hogy a nemzeti identitásukat tudatosan megélik és megmutassák. Érdekelt az is, hogy hány huszár rendelkezik saját viselettel, illetve hány személy otthonában van magyar és/vagy székely zászló. Megvizsgáltam a kulturális emlékhelyek látogatására vonatkozó szokásaikat is. Az egyik konkrét kérdés arra vonatkozott, hogy voltak-e már valaha az egyesület tagjai közül Székelyföld autonómiájával kapcsolatos tüntetéseken. Szintén ezen a kategórián belül vizsgáltam azt is, hogy mit jelent a szentegyházi huszárok számára Székelyföld, szerintük melyek a legfontosabb székely szimbólumok, illetve ki a kedvenc magyar írójuk, költőjük. Feltérképeztem, hogy milyen szerepe van a hagyományoknak a hagyományörző huszárok hétköznapi életében, valamint kíváncsi voltam arra is, hogy szerintük melyek a legfontosabb kulturális értékek a településük közeli életében. Huszonhárom szentegyházi huszár székely nemzetiségűnek vallotta magát, míg hárman magyarnak. Szintén három személy van, akik szerint a nemzeti identitásuk tudatos megélése és reprezentálása viszonylag fontos, míg a csapatból huszonhárman úgy vélik, hogy ez nagyon fontos dolog.

Mind a huszonhat általam megkérdezett huszár rendelkezik saját székely népviselettel, huszonnégy személy otthonában van magyar zászló, míg huszonöt személy otthonában a székely zászló is megtalálható. A válaszadók

közül huszonötten rendszeresen részt szoktak venni a csíksomlyói pünkösdi búcsún, míg egy személy arról vallott, hogy csak pár alkalommal vett részt ezen a rendezvényen. A szentegyházi huszárok előszeretettel látogatják a székely történelmi múlt emlékhelyeit. Közülük huszonhároman voltak már az ezeréves határnál, és kivétel nélkül mindenki volt már élete során a Nyerges-tetőn és a Madarasi Hargitán található kopjafáknál. Tizenöt személy volt már az Úz-völgyi katonai temetőben, tizenegyen pedig nem jártak ott, de azt a válaszlehetőséget jelölték meg, hogy a jövőben el szeretnék jutni oda. Tizenkilenc helyi huszár vett már részt a közelmúltban Székelyföld autonómiájával kapcsolatos tüntetéseken.

A kedvenc magyar író és költő kategórián belül öt személy nem adott választ, tízen Wass Albert, tizenötén Petőfi Sándor nevét választották, míg Ady Endrét, Nyíró Józsefet és Arany Jánost egy-egy alkalommal említették. Az egyik huszár több író és költőt is jelölt kedvenceként, ő József Attilát, Gárdonyi Gézát, Jókai Mórt, Juhász Gyulát és Móricz Zsigmondot nevezte meg.

A megkérdezett huszárok körében legelterjedtebb székely szimbólumnak a zászló, a viselet és a címer számított. A zászlót tizennégy személy, a viseletet tizenegy és a címert hat huszár nyilatkozta. Három-három választás esett a székely bicskára és a turulmadárra is mint székely szimbólumokra. Ezek mellett egy alkalommal említették a tulipánt, a furfangos észjárást, a székely kokárdát, a muskátlit, a székely kaput, a faragott tárgyakat és a motívumos varrottásokat.

Azzal kapcsolatosan is kérdeztem a szentegyházi huszárokat, hogy mit jelent számukra Székelyföld. Két személy azt válaszolta, hogy *mindent*, tizenöt személy azt, hogy *az otthont*, a *házát*, hárman pedig *szülőföldként* tekintenek rá. Egy személy számára a *magyarságot*, két személynek pedig a *székelységet* szimbolizálja a megkérdezettek közül.

Négy huszár egyesületi tag hétköznapi életében általános szerepe van a hagyományoknak, míg huszonkét tag számára a mindennapok során is fontosak a tradíciók.

A helyi kulturális értékek jelölésére nyitott válaszlehetőséget adtam, így tizenöt személy a Szentegyházi Gyermekfilharmóniát, nyolcan a helyi Hűpürcsös néptáncgyűttest, hatan az Angyalbetlehemet és a huszár egyesületet emelték ki. A Homoródmenti Népdalvetélkedőt, a hajdani vasháromot és vasgyárat, a helyi fűvös zenekart, illetve a Gold Band gyűttest is megemlítették ezen kategórián belül.

A kérdőívem harmadik nagy kérdéstömbje a *Huszárság, egyesület* címet kapta, amely segítségével a huszárkodással kapcsolatos szokásokat,

érzelmeket és az egyesületi létet igyekeztem megismerni. Érdekelt, hogy a huszár egyesületen kívül milyen más társulatok tagjai a megkérdezettek, hogyan viszonyulnak az egyéb hagyományőrző tevékenységekhez és a magyarországi lovas rendezvényekhez. Ezen kategórián belül kutattam azt is, hogy hányan rendelkeznek huszár felmenőkkel, saját lóval, és azt is vizsgáltam, hogy kik teljesítettek tényleges katonai szolgálatot az egyesület tagjai közül. A kérdőív ezen részében mindenki megjelölte az egyesületen belüli szerepét, és arról is vallottak, hogy milyen a viszony az egyesületi tagok közt.

Kíváncsi voltam arra is, hogy véleményük szerint melyik az az egy tulajdonság/jelző, amely minden székelyföldi huszárra jellemző. Arra is megkértem a válaszadókat, hogy nevezzenek meg néhány híres huszárt, valamint három olyan történelmi csatát, amelyben székely huszárok is harcoltak. Azt is mérni próbáltam, hogy mennyire kötődik bizonyos alkalmakhoz a huszár életérzés, illetve érdekelt az is, hogy miben nyilvánul meg a hétköznapiak során az, hogyha valaki hagyományőrző huszár.

Kutatási témaköröm részét képezi a motivációs tényezők vizsgálata, amelyek mentén hagyományőrző huszárnak jelentkeztek a csapat tagjai, valamint a magyar és székely huszár alakjáról alkotott véleményük is meghatározó számomra. A személyes preferenciáik arra vonatkozóan is érdekelték, hogy véleményük szerint kiknek szólnak a leginkább a huszár rendezvények, és hogyan látják ők a székely huszár hagyományőrzés jövőjét.

Tizenkét válaszadó jelezte azt, hogy más egyesületnek is tagjai a Szentegyházi Hagyományőrző Huszár Egyesületen kívül. Két személy az Angyalbetlehem nevű társulatot nevezte meg, szintén hagyományőrző egyesületként. Négyen a helyi közbirtokossági egyesület tagjai is, míg egy-egy személy a Gold Band zenekar, a helyi tűzoltó egyesület, a Mezőgazdasági Egyesület, a Gazdakör és a Szentegyházáért Pro Urbe Egyesület tagja. Huszonnégy válaszadó volt már valamilyen magyarországi lovas rendezvényen résztvevőként, a megkérdezettek közül legtöbben a Tavasz Emlékhadjáraton voltak, de többen beszámoltak a szarvasi aratóünnepségről, a bükkaranyosi lovas napokról, a ceglédi Kossuth Toborzóról, a Nemzeti Vágtáról és a hódmezővásárhelyi Furioso Lovas Ünnepről is.

A Szentegyházi Hagyományőrző Huszár Egyesület programjai mellett huszonnégyen aktív résztvevői más hagyományőrző jellegű rendezvénynek is, például a helyi Böllérnapot, a határkerülést, az Ördögbetlehemet, a szüreti bált, a helyi néptáncgyűttes tevékenységeit, a farsangtemetést és a Szentegyházi Gyermekefilharmóniához kapcsoló programokat emelték ki.

A kérdőívet kitöltők közül huszonegy személy nem rendelkezik huszár felmenővel. A csapat tagjai közül tízen rendelkeznek saját lóval, míg tizenöt személy teljesített tényleges katonai szolgálatot. Tizenkilenc közhuszár van az egyesületben, egy kapitány, egy másodkapitány, egy titkár, egy pénztáros és két zászlós.

A huszár egyesület többi tagjával való kapcsolatról szóló kérdésre egyöntetűen azt a válaszlehetőséget jelölték meg, hogy baráti viszony van köztük, és az egyesületi programokon kívül is vannak közös tevékenységeik.

Nyolc személy nem tudott konkrét példát adni a történelem során élt híres huszárra, és szintén nyolcan olyan történelmi csatát sem tudtak megemlíteni, amelyben székely huszárok is harcoltak.

Tizennégy szentegyházi huszár szerint nem alkalmakhoz kötött a huszárság életérzése, és szintén ennyien vallották azt, hogy a hétköznapok során, bizonyos dolgokban megnyilvánul az, hogy ők huszárok. Szerintük: *ismerősök, munkatársak körében szokott megnyilvánulni a leginkább; a maximalizmusomban szokott megnyilvánulni; fegyelemben és tiszteletadásban; a lótartás során nyilvánul meg; erőt jelent és tisztességet a mindennapok során; a nóták kapcsán jelenik meg, amelyeket gyakran dúdolok; a nóták éneklése miatt, most is huszár nótákat tanítok az unokáimnak.*

Hat válaszadóm arról nyilatkozott, hogy a valahová tartozás érzése és a közösség miatt jelentkezett huszárnak, míg szintén hat személy a hagyományörzést tartotta fontosnak, és azért vált taggá. Három-három személy a történelem szeretetét, a lovak szeretetét és egy gyerekkori álom valóra válását emelte ki, míg négyen azt vallották, hogy mások hívására léptek be a csapatba. Egy személy nem válaszolt erre a kérdésemre, egy személy pedig a kihívást keresve csatlakozott. Az egyik huszár a példakövetési szándékát hangsúlyozta, aki a felmenői miatt vált egyesületi taggá.

Négy olyan szentegyházi huszár van, akik úgy gondolják, hogy a magyar huszár és a székely huszár alakja nem különbözik. Huszonkét személy véleménye alapján azonban van különbség, és példákat is adtak arra vonatkozóan, hogy szerintük mi lehet az. Különbségként többen is kiemelték a mentalitásbeli különbségeket, a lóhoz való viszonyt, a lovaglást, a tájszólást, a viseletet, az énektudást, az erélyességet és az eltérő mulatási módokat.

A székelyföldi huszárokról a szentegyházi huszárok körében az az általánosan elterjedt kép él, hogy *mindenki szereti a nótákat, a mulatságokat és az alkoholos italok fogyasztását.* Két személy említette meg, hogy fontos lehet számukra még a *hazaszeretet*, és egy-egy személy véleménye az, hogy *szeretik a lovakat és a történelmet.* Olyan válaszokat is adtak, hogy *minden*

székelyföldi huszár szereti a szép nőket, macacsok, kitartóak, becsületesek, összetartóak, barátságosak, és mind tudnak káromkodni.

Arra is kíváncsi voltam a szentegyházi huszárok kutatása során, hogy véleményük szerint kiknek szólnak a leginkább a huszár bemutatók, illetve kik azok, akik kevésbé érdeklődnek ezen hagyományörzési forma iránt. Három személy nem rangsorolta a megadott válaszokat, huszonhárom személy pedig utolsó két tételként a *külföldi, idegen nyelvű turistákat* és a *belföldi, román nyelvű turistákat* jelölte meg. Tizennyolc személy azt tartja fontosnak a huszár tevékenységek során, hogy a nézők számára a múlt történelmi eseményeit bemutassák. Három-három huszár számára inkább az fontos, hogy a nézők elérzékenyüljenek, illetve az, hogy reális Székelyföld-képet forgalmazzanak a bemutatók által. Két válaszadó az egyéb válaszlehetőségek közül kifejtette azt, hogy neki inkább az lényeges egy-egy huszár bemutató kapcsán, hogy *a nézők átérezzék a hazaszeretetet*, valamint az, hogy *értékeljék a hazát*.

A székelyföldi huszár hagyományok jövőjével kapcsolatos kérdésekre egy személy nem válaszolt. Tizen az egyesület tagjai közül azon az állásponton vannak, hogy Székelyföldön már nem lesznek huszár hagyományok húsz év múlva. Tizen pedig remélik és valószínűnek tartják, hogy lesznek ilyen jellegű tradíciók még. Egy személy azt válaszolta, hogy szerinte ez teljes mértékben a fiatalokon múlik, és négy tag szerint húsz év múlva is lesznek székelyföldi huszár hagyományok, csak *gyengébbek* lesznek.

A kérdőívem utolsó témakörébe hét kérdés tartozik, melyek arra fókuszálnak, hogy milyen tényezőkre szoktak a leginkább figyelni vásárlás során a szentegyházi huszárok. Érdekelt, hogy milyen mértékben fontos számukra a termékek származási helye, valamint az is, hogy hajlandóak-e többet fizetni egy árucikkért, hogyha tudják, hogy azt a régió belül gyártották. Kíváncsi voltam arra is, hogy hogyan viszonyulnak a Csíki Sörhöz, Csíki Csipszhez, illetve a Góbé Termékekhez és a Székely Termékekhez. A Szentegyházi Hagyományörző Huszár Egyesület tagjainak zenei ízlését is próbáltam feltérképezni, érdekelt, hogy milyen műfajok állnak a legközelebb az egyesület tagjaihoz. A sajtó- és médiahasználati szokásaikkal kapcsolatosan is tettem fel kérdéseket.

A megkérdezettek fele szokott tudatosan figyelni arra vásárlásai során, hogy honnan származnak az adott termékek. A kérdőívet kitöltők mindegyike hajlandó többet fizetni egy termékért, hogyha tudja, hogy azt Székelyföldön gyártották. Tizenkilenc szentegyházi huszár rendszeres fogyasztója a Csíki Sörnek, a Csíki Csipsznek, a Góbé és Székely Termékeknek, míg heten azt a választ jelölték, hogy csak néha szoktak

ezekből a termékekből vásárolni. Online vagy nyomtatott sajtót tizenhét szentegyházi huszár olvas, akik körében a *Székelyhon*, a *Maszol*, a *Hargita Népe*, a *Heti Hirdető*, a *Székely Hirdető*, az *Udvarhelyi Híradó*, az egykori *Transindex*, a *Mandiner*, a *Magyar Nemzet* és a *Magyar Demokrata* lapok, portálok a népszerűek. A kábeltévés szolgáltatásokon keresztül elérhető magyar, román és egyéb nyelvű csatornák közül tizenöten a magyar közszolgálati tévéadókat részesítik előnyben (pl. Duna, Duna World, M1, M2), öt személy a magyar kereskedelmi adókat nézi szívesebben (pl. RTL Klub, TV2, ATV), míg négy személy egyáltalán nem néz tévét. Egy személy csak az Eurosport műsorait követi, míg szintén egy személy arról nyilatkozott, hogy ő a tudományos csatornákat részesíti előnyben, mint amilyen a Discovery Channel vagy az Animal Planet.

Hárman közülük nem szoktak rádiót hallgatni, ám tizenhaton a székelyföldi régióban meghatározó Marosvásárhelyi Rádiót hallgatják a leggyakrabban. A kitöltött kérdőívek alapján hárman szokták rendszeresen a főként katolikus vallási műsorokat sugárzó Mária Rádió adásait is figyelemmel kísérni, míg heten a csíkszépvízi lokális csatornát, a Szépvíz FM-et preferálják a leginkább. Valószínű, hogy a nyelvismereti hiányosságok miatt is előnyben részesítik a magyar nyelvű médiumokat. A rádióhallgatás kapcsán kiemelendő az erős regionális fogyasztói magatartás.

Következtetések

Az 1950 és 2000 közötti években születettek közül többnyire mindegyik korosztály egyformán jelen van, és képviselve van az egyesület életében. Így a különböző generációhoz tartozó tagok együttműködése jellemző a Szentegyházi Hagyományörző Huszár Egyesület tevékenységei során.

Nincs olyan szentegyházi huszár, akinek ne lenne testvére, a többségük nagy családból származik, és ezt a modellt próbálják ők is továbbvinni. Az 1990 előtt született huszárok közül csupán egy olyan személy van, akinek nincs gyermeke. A rendszerváltás után születettek közül pedig hat személynek nincs (még) utódja. Ez a fajta modellkövetés teljes mértékben megegyezik a Magyarországon kormány szinten propagált és támogatott nagycsalád programmal.

Az előzetes interjúimból kiderült számomra az, hogy viszonylag drága hobbinak számít a hagyományörző huszárkodás, így főként az érdekelt a megkérdezettek jövedelme kapcsán, hogy bárki számára elérhető szabadidős életforma-e ez, vagy csak egy tehetősebb réteg engedheti meg magának. A válaszadók közül többen is a legalacsonyabb jövedelemkategóriát

jelölték, így véleményem szerint nem függ össze ez a hagyományőrzési mód a havi keresettel, noha sokan megemlítették azt is, hogy egy-egy rendezvény előtt jelentős anyagi kiadással jár a csapattagság. A szentegyházi huszárok többsége közalkalmazottként dolgozik, vagy vállalkozó, magáncéget vezető személy, ami elegendő háttérrel biztosít a huszárkodás anyagi feltételeinek megteremtéséhez is.

A vallásossággal kapcsolatos eredmények azt bizonyítják, hogy a hagyományőrző huszárok többsége rendszeresen szokott templomba járni, és fontos számára a vallásgyakorlás.

A szentegyházi huszárok véleménye az, hogy a közös cél a legfontosabb ahhoz, hogy különböző emberek egy új csoportot alakítsanak ki, hozzanak létre. Az tehát, hogy milyen egyesületekbe, csoportokba tartoznak, összefügg azzal, hogy milyen célokat és értékeket képvisel az adott egyesület.

Huszonhárom szentegyházi huszár ott érzi a leginkább otthon magát, ahol jelenleg is él, míg hárman mindenhol otthon érzik magukat Székelyföldön. A kérdőívemet kitöltők közül senki nem tudja elképzelni magáról azt, hogy hosszú távon külföldön éljen, így az otthonmaradás és a szülőföldön való boldogulás a meghatározó számukra. Ez a válasz arra enged következtetni, hogy fontos megtartó erővel bírnak a helyi hagyományok és a helyi közösség, mentalitás. Huszonegy huszár egyáltalán nem tapasztalta meg a külföldi létet tartósabb ideig, míg öt huszár élt már több ideig munkavállalás céljából külföldön.

A nyaralási preferenciákra vonatkozó kérdésem kapcsán érdemes lett volna megadnom harmadik választási alternatívaként a magyarországi turisztikai célpontokat is (a belföldi és külföldi nyaralás mellett), ugyanis a külföldi nyaralási habitusok mögött többen is említették azt, hogy a Balaton-tó környékén szoktak nyaralni, ahol könnyebben boldogulnak a magyar nyelvhasználattal. Az egyesület tagjai közül ugyanis csupán két olyan személy van, aki két idegen nyelven is beszél.

A nemzetiség és nemzeti identitás kategórián belül jól kirajzolódik az, hogy a szentegyházi huszárok életében fontos szerepet játszanak a székely szimbólumok, a kulturális emlékhelyek és a hagyományok. A többségében magukat székely nemzetiségűnek valló huszárok közül huszonhárom személy számára nagyon fontos tényező az, hogy a nemzeti identitásukat tudatosan megélik és megmutassák, míg három személy számára ez viszonylag fontos dolognak számít.

A huszár viselet mellett minden egyesületi tag rendelkezik saját székely viselettel. Huszonnégy személy otthonában található magyar zászló, és huszonöt személy otthonában székelyzászló is. Ezek a székely-magyar

nemzethez való erős kötődést jelzik, illetve azt, hogy fontosnak tartják az identitásuk szimbolikus eszközökkel való kifejezését is. A csíksomlyói pünkösdi búcsú fontos szerepet tölt be a szentegyházi huszárok életében, mint ahogy a történelmi és kulturális emlékhelyek látogatása is.

A hagyományörző csapat tagjai közül tizenkilencen vettek már részt életük során Székelyföld autonómiájával kapcsolatos tüntetéseken, ebből is látszik az, hogy meghatározó dolog számukra a függetlenedés, a székely nép önállósága.

Meglepő információ volt számomra az, hogy az egyesület tagjai közül senki nem volt még Sepsi OSK mérkőzésen, így következtetésként megállapítható az, hogy a szentegyházi huszárok nem mutatnak különösebb érdeklődést a köztudatban székely csapatként élő futballisták mérkőzéseiről.

Különösnek tartom azt is, hogy a kedvenc író/költő kategórián belül senki nem említette a Farkaslakán született Tamási Áront, aki a székely furfang szimbólumaként is ismert Ábel megalkotója. A szentegyházi huszárok körében a legnépszerűbb költő Petőfi Sándor, aki nemzeti hősként és forradalmárként is ismert. Az általa írt versekkel tudnak a legtöbben azonosulni az egyesület tagjai közül. Wass Albert munkásságát is előszeretettel olvassák, tíz huszár az ő nevét jelölte kedvencként. A haza, hazaszeretet, szülőföld iránti tisztelet, szabadság, függetlenség, bátorság és hősiesség eszméit közvetítik főként a Petőfi- és Wass-művek. A hozzájuk rendelt kulcsszavak a huszár egyesületi lét és tevékenységek során is kiemelt szerepet játszanak.

A kérésemre számos olyan kulturális értéket soroltak fel, amelyek a településük közelében található. Ezek az általuk felsorolt kulturális értékek szinte mind valamilyen hagyományörző egyesületek vagy azokhoz kapcsolódó helyi tevékenységek.

A huszárságra és az egyesületi létre vonatkozóan is számos következtetésre juthatunk a kitöltött kérdőívek alapján. Az első következtetésem a témakörön belül az, hogy átfedések vannak a helyi egyesületi tevékenységek között, ugyanis tizenkét huszár más egyesületnek is tagja, mint a Szentegyházi Hagyományörző Huszár Egyesület. A huszárság melletti egyesületi tagságok a közbirtokossági, tűzoltósági, kulturális, hagyományörző és mezőgazdasági társulások körét foglalják magukba. Ezek a lokális közösség meghatározó szervezetei, amelyek a mindennapi élet tevékenységeire és a huszár egyesületekre is hatással vannak.

Az eredmények alapján látható, hogy huszonnégy huszár több alkalommal is részt vett már magyarországi lovas rendezvényeken, így megállapíthatjuk, hogy szoros kapocs van bizonyos magyarországi lovas és huszár egyesületek és a szentegyházi huszárok közt. Kölcsönösen részt

szoktak venni egymás rendezvényein is. Az Őszi hadjárat nevet viselő szentegyházi rendezvénysorozat konkrétan egy, a helyi huszárok által Magyarországon tapasztalt esemény, a Tavaszi Emlékhadjárat inspirálta. Így bizonyos minták átvétele is jellemző a magyarországi és szentegyházi huszárok hagyományörző tevékenységére. Nem csak lokális és székelyföldi elemeket éltetnek tovább hagyományörzési tevékenység címszó alatt, hanem Magyarországról átvett motívumokat, mintákat is.

A szentegyházi huszárok jelentős része olyan más hagyományörző tevékenységeken is részt szokott venni, amelyek nem kimondottan a huszár egyesülethez és a huszár léthez kapcsolódnak. Kiemelt szerepet tölt be a település kulturális életében a 2022-ben negyvenéves Szentegyházi Gyermekfilharmónia, amely több generációval is megkedveltette már a huszár és katonadalokat, a népdalok színes világát, így a huszárok közül is a legtöbben a filharmóniához kapcsolódó hagyományörző tevékenységekben vesznek részt szívesen.

Öten nyilatkoztak azzal kapcsolatosan, hogy volt huszár felmenőjük, de olyan személyeket jelöltek meg elsősorban, akik a Szentegyházi Hagyományörző Huszár Egyesület korábbi tagjai voltak.

Az egyesületi tagok közül tizenöt személy teljesített tényleges katonai szolgálatot, így valószínű, hogy ők azok, akik a leginkább át tudják érezni és meg tudják élni egy-egy csatajelenet mozzanatait. Úgy gondolom, hogy a tisztelet és fegyelem fogalmak ismerete is mást jelent(het) azok számára, akik úgy tevékenykednek az egyesületben, hogy előtte tényleges katonasági tapasztalatokat szereztek.

Baráti viszonyban állnak az egyesület tagjai egymással, és a huszár tevékenységeken kívül is vannak közös programjaik, ennek köszönhetően valószínűleg könnyebb az egyesület keretein belül az együttműködés, a programok megvalósítása. Motivációként hathat az egyesület tagjaira az, hogy olyan közösséghez, csapathoz tartoznak, ahová a barátaik is szívesen járnak. Bevallásuk szerint a legtöbben a hagyományörzési szándék ezen formája és a közösségi élmények miatt csatlakoztak a Szentegyházi Hagyományörző Huszár Egyesülethez.

Amikor konkrétan a történelmi huszárokról és a velük kapcsolatos csaták emlékéiről, azokkal kapcsolatos ismeretekről kérdeztem a huszár egyesület tagjait, sokan zavarba jöttek. Azáltal, hogy az egyesület kilenc tagja nem tudott legalább egy híres történelmi huszárt és legalább egy híres történelmi csatát megemlíteni, arra következtethetünk, hogy sem az egyesület keretein belül, sem a szabadidejük során nem fektetnek hangsúlyt az általuk dicső huszár múltként tekintett lovas katonáskodási hagyományok

megismerésére. Tehát a huszárok közül többen is úgy öltenek magukra huszár viseletet és úgy énekelnek huszár nótákat, hogy egyetlen híres huszár neve, élete, példája sem ismerős számukra. Esetükben nem a történelem ismeretén van a hangsúly a hagyományörző tevékenységek során, hanem a huszár rendezvényeken tapasztalt benyomások és hangulatok, valamint a közösséghez való tartozás a meghatározók számukra.

Az egyesületi tagok többsége szerint nem alkalmakhoz kötött a huszárság életérzése, és a hétköznapiak során is megnyilvánulhat a huszár mivoltuk, bizonyos tevékenységek kapcsán.

A kutatásom szempontjából érdekes tény az, hogy a szentegyházi és magyarországi huszár csapatok kölcsönösen részt vesznek egymás rendezvényein, és ezen tevékenységek során egyfajta baráti, „testvéri” viszony és összekapcsolódás figyelhető meg köztük, azonban azzal a kérdéssel, hogy szerintük mi a különbség a magyar huszár és a székely huszár alakja közt, nagyon erős határképző gondolatokat és elhatárolódást fogalmaztak meg a szentegyháziak.

A szentegyházi huszárok által használt szimbolikus reprezentációk a csoport- és etnikai identitásuk kifejezőeszközei. Ezek ismerete kapcsán arról is szerettem volna képet kapni, hogy az identitás és a fogyasztás milyen kapcsolatban áll egymással az egyesület tagjai esetén. A csapat tagjai tudatosan figyelnek vásárlások alkalmával arra, hogy honnan származnak a megvásárolt termékek, és az egyesület minden tagja hajlandó többet fizetni egy termékért, hogyha tudja, hogy azt Székelyföldön gyártották. Közülük tizenkilencen rendszeresen fogyasztanak olyan termékeket, amelyek a székelyföldi etnomarketing szerves részét képezik. A helyi termékfogyasztási döntés mögött minden esetben érezhető politikai és társadalmi döntés és tartalom is.

A népzene és a nemzeti rock az a zenei műfaj, amely a legközelebb áll a szentegyházi huszárokhoz. Az ezekhez a kategóriákhoz tartozó dalok, nóták értékrendje és az általuk közölt világszemlélet is kapcsolódik a székelyföldi nemzetépítési törekvésekhez.

A sajtóolvasási tevékenységeik alkalmával főként a helyi, székelyföldi sajtót részesítik előnyben, ám többen is olvasnak olyan lapokat, követnek olyan online portálokat, amelyek magyarországi politikai kötődésűek. Ezek alapján megállapítható, hogy a szentegyházi huszárok közül többen is rendszeres olvasói a magyarországi, nemzeti konzervatív párt által formalmazott lapoknak. A közszolgálati média adóit nézik a leggyakrabban, és a teljes magyar nemzetre vonatkozó, azt átfogó műsorok iránt érdeklődnek a leginkább. Négy olyan szentegyházi huszár van, aki egyáltalán nem néz

tévét, és van egy, aki csak az európai sporthíreket átfogó csatornát követi figyelemmel. Csupán egyetlen szentegyházi huszár vallott arról, hogy a tudományos adókat részesíti előnyben. A rádióhallgatási szokásaik kapcsán kiemelendő, hogy a regionális, magyar nyelvű és közéleti témákat feldolgozó rádióadás iránt van leginkább igénye a szentegyházi huszároknak, de emellett a spirituális tartalmakat közvetítő műsorok iránt is érdeklődnek.

Kimutatható a vallásosság, a hagyományörzés, a nemzeti identitás, a székely szimbólumok, a fogyasztási habitusok és a nemzetépítési törekvések kapcsolata a szentegyházi huszárok körében. Érdekes számomra az a tény is, hogy külső kényszer alapján létrejövő székelyföldi határőrség intézménye az évek során pozitív képpé változott, és büszke módon épül rá erre a képre egy kitalált hagyomány(örzés).

A szentegyházi huszárokkal kapcsolatos események népszerűsítésében kiemelt szerepe van a médiának, a vizuális reprezentációknak és az alapvető emberi kíváncsiságnak. Ezek a rendezvények fontos turisztikai funkciókat is betöltenek, és szórakoztató jellegűek. A szervezők kulcsfontosságúnak tartják az emlékművek tiszteletét és a nyilvános ceremóniákat, amelyek általában a múlt szimbolikus terein jelennek meg, és amelyekhez sokan kötődnek érzelmileg. A tér, az időpont, a szimbólumhasználat és a reprezentációs eszköz megválasztása mind a tudatos hagyományteremtő és nemzetépítési törekveséket tartalmazó szándékra utalnak.

Nem mindig szaktörténészek írják a történelmet, így az emlékezet és kiváltképp a nemzeti közös emlékezet fenntartása, annak alakítása politikai kérdéssé válhat, amit nagyon gyakran a nemzetállam tart ellenőrzés alatt (Feischmidt 2014: 51).

Annak érdekében, hogy átfogó képet kapjunk a székelyföldi huszár egyesületekről, minden huszár csapat esetében alkalmazható a szentegyházi egyesületnél használt kérdőív, amely mélyinterjúkkal kiegészítve segíthet abban, hogy valós képet kapjunk a huszár egyesületekről és a székelyföldi huszárokról. Mindezek kutatása és az így nyert adatok feldolgozása további összefüggésekre világíthatna rá a székely huszár hagyományok, az identitás és a nemzetépítés kapcsolatában.

Irodalom

ALBERT Ernő

2004 *A halál völgye: a határőrség szervezése 1762–1764-ben.* Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy.

- BOTTONI, Stefano
2008 *Sztálin a székelyeknél*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- EGYED Ákos
2009 A székely politikai identitás változásai 1790 és 1845 között. In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia, 2009. október 2–3. Erdély-történeti könyvek 8*, Erdély Történeti Alapítvány, Debrecen.
- FEISCHMIDT Margit
2014 Populáris emlékezetpolitikák és az újnacionalizmus: a Trianon-kultusz társadalmi alapjai. In: SZERBHORVÁT György (szerk.): *Nemzet a mindennapokban*. L'Harmattan, Budapest, 51–81.
- HERMANN Gusztáv Mihály
2009 A székely virtuális múlt. In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia, 2009. október 2–3. Erdély-történeti könyvek 8*, Erdély Történeti Alapítvány, Debrecen.
- HERMANN Gusztáv Mihály – ORBÁN Zsolt
2018 *Csillagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- KEDVES Gyula
2021 Huszárok a szabadságharcban. In: RÁCZ Árpád (szerk.): *Rubicon Történelmi Magazin. Huszárok*. XXXII. (360) 2021/3. 44–55.
- NAGY Éva
2005 A regionális identitás megjelenésének vizsgálata. In: PUSZTAI Gabriella (szerk.): *Régió és oktatás*. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen, 2005, 66–78.
- PÁL-ANTAL Sándor
2009 Székelyföld a mai erdélyi magyar történelemben. In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia, 2009. október 2–3. Erdély-történeti könyvek 8*, Erdély Történeti Alapítvány, Debrecen.
- POZSONY Ferenc
2006 Emlékünnepek. In: Bálint Lajos (szerk.): *Erdélyi népszokások. Egyetemi Jegyzetek 1*. Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 262–280.
2009 Miénk itt a tér... In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia, 2009. október 2–3. Erdély-történeti könyvek 8*, Erdély Történeti Alapítvány, Debrecen.
- RÉFI Attila
2021 Nyeregbe teremtve. A huszár – világörökséggé vált hungarikum. In: RÁCZ Árpád (szerk.): *Rubicon Történelmi Magazin. Huszárok*. XXXII. (360) 2021/3. 4–16.

SÁGVÁRI György

2010 *Magyar uniformisok. A Honfoglalástól napjainkig*. Kossuth Kiadó, Budapest.

SOMOGYI Győző

2011 *Mária Terézia magyar katonái*. Cser Kiadó, Budapest.

TÁNCZOS Vilmos

1996 Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön. *Magyar kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle* IV. (2) 339–362.

VOIGT Vilmos

1992 A csíksomlyói búcsú és kutatása. In: *Előzmények és tervek a Folklore Tanszékről* 189. Folklore Tanszék Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

Pál Emese

Emese Pál (1995) este doctorandă la Școala Doctorală Studii de Hungarologie a Universității Babeș-Bolyai. În 2017 a obținut diploma de licență în etnografie la Departamentul de Etnografie și Antropologie Maghiară, apoi în 2019 a terminat masteratul de Studii Culturale – Cultură și societate. În prezent lucrează la Academia Maghiară de Științe, filiala din Cluj și predă ore de seminar la Facultatea de Litere.

Emese Pál (1995) is a PhD student of the Doctoral School of Hungarian Studies of Babeș-Bolyai University. In 2017 she obtained her bachelor's degree in ethnography at the Department of Hungarian Ethnography and Anthropology, then in 2019 she completed her master's degree in Cultural Studies – Culture and Society. She is currently working at Hungarian Academy of Sciences in Cluj, and leads seminars at the Faculty of Letters.

Relația dintre tradiții husare, identitate și construcție națională în Vlăhița

Obiceiurile, tradițiile și activitățile tradiționale sunt strâns legate de eforturile de construire ale națiunii în Ținutul Secuiesc și oferă oportunități excelente pentru a trăi, exprima și reprezenta identitatea secuiască. Acest lucru nu este diferit nici în Vlăhița, unde membrii unei asociații de husari entuziaști profită de fiecare ocazie pentru a-și sublinia identitatea secuiască. Sărbătorile naționale, sărbătorile comemorative, obiceiurile, tradițiile inventate și activitățile tradiționale sunt modalitățile prin care aceștia trăiesc specificul de a fi husar.

Husarii sunt o parte importantă a folclorului și a culturii maghiare. Așa cum în trecut membrii trupelor de apărare au jucat întotdeauna un rol important în societatea secuiască, tot așa activitățile de conservare a patrimoniului desfășurate de husari joacă un rol important în viața culturală a satelor și orașelor secuiești.

Hussar Traditions, Identity and Nation-building in Szentegyháza

Customs, traditions and traditional activities are closely related to the nation-building efforts in Szeklerland, and provide excellent opportunities for living, expressing and representing Szekler identity. This is the case also in Szentegyháza, where the members of an enthusiastic Hussar association take every opportunity to emphasise their Szekler identity. National holidays, commemorative celebrations, customs, invented traditions and traditional activities are the ways in which they experience the specificities of being a Hussar. Hussars are a prominent part of Hungarian folklore and culture. Throughout history, members of the defence forces have always played a distinguished role in Szekler society. Even today, the activities of the traditional Hussars play a prominent role in the cultural life of the villages and towns of Szeklerland.

Posztuly Tünde

A kászoni ortodoxok közösségi ünnepeinek szerepe az identitás szerkezet alakulásában/alakításában

Tanulmányomban a Kászontíz községben élő ortodoxok közösségi ünnepeinek szerepét vizsgálom az identitás szerkezet kialakulásának tükrében.

Hargita megye egyik legkisebb tája Kászon vidéke, Székelyföld egyik néprajzi tájegysége. Közigazgatásilag egyetlen községből, Kászontízből áll, amelyhez a községközponton kívül még négy falu tartozik: Kászonújfalú, Kászonfeltíz, Kászonjakabfalva és Kászonimpér. A község külön néprajzi tájegység színes népviseletével, szokásaival és népi mesterségeivel.

Kászonban az újkor elején a feudális birtokhoz szükséges jobbágyok letelepítése a falu szélein történt. Így alakult ki Kászonimpérben a Doboly nevű falurész, Altízben az Oláhok utcája, Feltízben pedig a Dormán utca, amelyekben napjainkban is többnyire román családok élnek (Dr. Kós–Szentimrei–Dr. Nagy 1972: 16). Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában* is említi ezeket a családokat: „...a lakosok nagy része törzsökös székely, bár vannak itt elszékelyesedett, de nemzeti öltözeteket megtartott, többnyire pásztorokdásból élő oláhok is (régen jobbágyok) kevés számban” (Orbán 1868: 53). Ma azonban a vegyes házasságok révén a kászoni falvak mindegyikében élnek olyan családok, ahol legalább az egyik fél ortodox vallású.

A kutatás módszerei

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a magyar identitás és többségében római katolikus vallású községben az ortodox közösség hogyan éli meg ma hétköznapijait, ünnepeit, a sorsfordító eseményeket, illetve ezeknek a közösségi ünnepeknek milyen szerepe van az identitás szerkezet alakulásában.

Kutatásomban az interjúkészítés és a résztvevő megfigyelés módszereit alkalmaztam, továbbá a gyűjtés során vizuális antropológiai eszközöket is használtam. Fontosnak tartom olyan helyzetekben is megfigyelni az adatközlőimet, amelyekben a kutató jelenléte kevésbé zavaró, például baráti beszélgetések, közös munkaalkalmak, ünnepek, különböző rendezvények. Munkám során a félig strukturált interjúkon kívül a megfigyeléseimet naplójegyzetekkel, illetve fénykép- és videófelvételekkel egészítettem ki. Összegyűjtöttem az adatközlőim családi archívumában található és a

témához kapcsolódó fényképeket, írott dokumentumokat. Kutatásom során törekedtem a reprezentativitásra és arra, hogy minden korosztály és társadalmi réteg képviselve legyen.

Származásomból és szakmámból adódóan (magyartanárként éveken keresztül tanítottam a községben) az első találkozásokon az adatközlőimnek nehéz volt elválasztaniuk a kutatói és a tanári, osztályfőnöki minőséget egymástól. Épp ezért arra törekedtem, hogy az évek során kialakult kapcsolat tovább mélyüljön az adatközlőkkel, amely által baráti beszélgetések jöhetnek létre.

A saját kutatásomban Györfy Eszter kutatási szempontjait is figyelembe vettem, illetve a kutatási eredményeit is hasznosítottam, hiszen sok vonatkozásban Györfy hasonló kutatást végzett Kostelekben. A terepmunka során követtem az általa is alkalmazott munkamódszert is, vagyis a kulturális és szociálintropológia sajátosságának számító résztvevő megfigyelést, illetve a félig strukturált interjúk által a helyi viszonyok alapos megismerését (Györfy 2021: 15), hiszen az általa Kostelekben vizsgált jelenségek egy része Kászonban is fellelhető.

Munkám során összeállítottam egy kérdéssort, amely mentén az adatközlőkkel beszélgettem, illetve különböző élethelyzetekben figyeltem meg őket. A terepmunka mellett fontosnak tartom a későbbiekben a téma történeti hátterét is kutatni, valamint a kásznói plébánián található levéltári iratokat is megvizsgálni és elemezni.

Az identitásképző elemek jelenléte és azok szerepei Vallásos tudat

A dobolyi ortodox közösség beszámolója alapján nyomon követhető a vallásos gyakorlat átalakulása. Látható, hogy a templomtól való távolmaradás egyre gyakoribb ebben a közösségben is. A hit megmaradása, illetve az egyházi szokások megtartása a gazdasági fejlődés következtében átalakult, és a település lakói is érzik ennek a hatását.

– Nem olyan mértékben mennek [misére], mint hamarabb jobban mentek, most egy kicsit a kredinca [hit] ki kezdett maradni, tudja-e a hit. Nem olyan erősen tartásák [hitet], mint hamarabb a régiek. Most ugye, lehet a világ es fejlettebb lett, de nem tartásák annyira ezt a hitet, mint hamarabb tartották.

– Vajon mi az oka? Mit gondol?

– Hát én gondolom, csak csak a fejlődés. Már annyira fejlődött a világ, hogy nem tartásák olyan igényesnek a templomba járást, mint hamarabb [korábban]. Hamarabb olyan sokan jártunk, de most biza úgy meg vagyunk gyérülve.

Kászonban is beszélhetünk felekezetváltásról, hiszen a Dobolyban élők a görögkatolikus vallásról az ortodox hitre tértek át. Szöcs János az 1998-ban írt tanulmányában említi, hogy már az 1700-as évekhez közeledve gyarapszik a protokollumokban szereplő románok száma Kászonban. 1647–85 között 38, míg 1686–98 között már 51 román névvel találkozunk (Szöcs 1998: 95). 1750-ben összesen mintegy 3250 görögkatolikust jegyeztek fel Csíkban, Gyergyóban és Kászonban. 37 év múlva Zöld Jánosék ugyanitt 4426 lelket számláltak. Az 1787-es kimutatásból hiányzik ugyan a kászeni románok család- és lélekszámának eredménye (Szöcs 1999: 140), de az 1850-es adatokból kiderül például, hogy Kászonszék lakossága 6905 fő, amelyből 5898 székely-magyar, 872 fő román és 133 cigány nemzeti-ségű. Ugyanebben az évben a Bethlen-féle összeírásból is kitűnik, hogy a Kászeni-medence 6905 fős lakossága közül 5938 fő római katolikus, 967 fő pedig görögkatolikus vallású (Szöcs 1998: 98). A községben élő idősebb adatközlők arról beszélnek, hogy nem volt külső kényszerítés az ortodox egyház részéről a felekezeti átállásra, de a püspökségektől más lehetőséget nem kaptak a község lakói.

– *A templom ortodox templom volt?*

– *Az, izé, görögkatolikus. Mert az ortodoxok 48-ban, 1948-ban állítottak átál [át] ortodoxnak. Addig görögkatolikus volt az egész. [...] Ami ide tartott a románsághoz, az mind görögkatolikus volt, csak 48-ban állították át ortodoxnak.*

– *És hogy állították át? Maga arra kell emlékezzen.*

– *Hát egyszerűen [nevet] a papbácsi azt mondta, hogy ortodoxnak kell átállni. Ez a parancs az episzkopátiáktól [püspökségtől] ennyi volt az egész.*

– *S maguk elfogadták?*

– *Igen, hát osztán, mit csináljunk? [nevet]*

– *A gyermekeiket már az új vallás [ortodox] szerint keresztelték?*

– *Hát persze, attól errefelé minden az új vallás szerint menyen, az ortodox szerint menyen. [...]*

– *Hát itt 40-be voltak valamennyire obligálva [kötelezve], hogy álljanak átál katolikusnak, de osztán az is megszűnt, osztán nem zaklattak utána senkit s így meg tudott maradni.*

– *S a katolikusok jöttek ide, hogy álljanak át? Vagy hogy történt?*

– *A magyarság az nem, azok külön tartották örökké az övékét [ti. szer-tartásait] s a románok, a görögkatolikusok azok tartottak ide, az egész faluból.*

– *De mondta, hogy álljanak át katolikusnak. Járt ide valaki, aki esetleg toborozta volna?*

– Jaj, igen, a 40-es években, hogyne, hívták, hogy álljanak át a magyar katolikusságra, de osztán egy darabig hívogatták s abba maradt.

– Én nem is tudtam, hogy a templom helyén még volt egy kápolna.

– Kijjebbecske [a templomhoz képest kinnebb] vót, az fából volt, úgyhogy azt osztá [aztán] elbontották, mikor ezt építették. Így volt. [hallgat]

– Ez görögkatolikus templom, akkor?

– Az volt, az.

– De most is az? Vagy mostmár ortodox?

– Hát mostmár gondolom, át van alakulva minden ortodoxnak, úgyhogy 48-ban átalakítottak, s gondolom, templom, minden ment egybe. Úgyhogy azután osztán nem emlegetődött, hogy görögkatolikus, csak az ortodox. Sok helyen most is megvan, itt hallom a rádióból, csak itt átalakították s úgy maradt osztán.

Látható tehát, hogy az adatközlőim természetesnek tartják az ortodox hitre való áttérést. A népi emlékezetben nem él elevenen a vallásváltás emléke, az adatközlőim itt-ott elvéve említik meg azt, hogy ők eredetileg a görögkatolikus egyház hívei voltak, és csak később lettek ortodoxokká.

Minden társadalom annyira szimbolikus, amennyire a szimbólumait használja a gyakorlatban, s szimbolikus interpretáción keresztül tanulmányozható, véli Jaques Le Goff (Le Goff 1980: 237). A kászoni ortodoxok körében a kulturális sajátosságok, a csendben meghúzódó, ünnepkörökhöz kapcsolódó színes szokások, hagyományok élése, az új kápolna használata mind a közösség életképességére, valamint szimbolikus interpretációra utal. A falu melletti dombon található, az 1884-ben eredetileg görögkatolikus templomot³ a hívek csupán csak húsvétkor⁴ használják, a helyi pap a vele készített interjú során a fűtésrendszer hiányát emelte ki, illetve hogy az idős emberek számára nehézkes a megközelítése is. *Ugye odaki már nem is miséződik, esetleg támadáskor [feltámadáskor] ha kimennek, húsvét hajnalán, de különben idebé [a kápolnában] tartódik minden. A templomban, ugye nem is tüzelődik, béreked a hideg, de amennyin járunk, benn [a kápolnában] elférünk.*

A parókia épületében kapott helyet az iskola és a kápolna⁵ is, mely utóbbit 2018-ban szenteltek fel. Ünnep- és vasárnaponként a kápolnában végzik a miséket. Ezek a szertartások jóval rövidebbek, mint a más ortodox közösségekben való szertartások. Ezt a pap is kiemeli: *Megunják az emberek, és*

³ A templomról készült felvételek a mellékletben találhatóak (lásd. 8. számú képmelléklet).

⁴ Lásd: 3., 5. és 6. számú képmelléklet.

⁵ Lásd: 7. számú képmelléklet.

ezért rövidebben tartjuk. Nem, nem ismétlünk meg minden éneket többször is s ezért nem 4-5 órá a szertartás. A szertartás elvégzése kapcsán alkalmazkodott az egyházi vezető a közösség igényeihez, figyelembe véve azt.

Történeti tudat

Az idősebb adatközlőim emlékezetében tovább élnek azok a történetek, amelyek a községben történtek, és a falu életéhez kapcsolódó események is. Egyértelműnek tűnik, hogy a községben történt fizikai agressziót elutasítják a település lakói, és a békére való törekvést hangsúlyozzák.

– *Ahogy elmondám, a 40-es években volt kicsit nehezebb, a szülők voltak obligálva [kötelezve], hogy álljanak által [a katolikus egyházhoz], egy kicsit forcáltak [erőltették], de osztán annyiba hagyták s így osztán megmaradt [elhallgat, gondolkodik, majd folytatja]. Egy kicsit a feltízi falusfeleink csináltak rosszul, mert jött volt ide egy jegyző, román jegyző feleségestől s egy kicsit olyan hír futott, hogy megbomlott a rendszer s azok ugye megijedtek s akkor vették az iránt [irányt], akartak Móduvába [Moldvába] haza menni. Na, s ezek a falusfeleink, a katolikusok utánnik [utánuk mentek] s kivégezték odefel az erdön ökök. Úgyhogy erőst rossz jelt csináltak.*

[...] *Mondom, hogy kivégezték itt a szerencsétleneket. Az asszony még melleje terhes es vót. Itt a szerencsétleneket kivégezték, úgyhogy mégis rosszindulat vót az emberektől. Az ember már ebbe a századba nem úgy kéne [kel-lene] gondolkozzon, hogy egymást kivégezzék, hanem egymást szeretni kéne s békébe élni. Az vóna a fő [az volna a fontos] a szeretet [hallgat]. Azt mondja a közmondás, hogy kétféle ember van: jó s rossz. Még mindig nem tudtuk kinőni azt, hogy szeressük egymást s jót tegyünk egymásnak, ne rosszat. Úgyhogy evvel van még egy kicsi hiány a növelésben [nevelésben, oktatásban] na.*

Az adatközlőim történeti tudatában elevenen él a háború és az azzal járó nehézségek. Meghatódva, könnyes szemmel beszélnek az átélt nehézségekről, amelyet az idő múlása enyhített meg.

– *Hány éves volt akkor?*

– *Hány levék 48-ban? [gondolkodik, majd hangosan számol] Vagy 15 esztendő. [...] én emlékszem jól a '44-es háborúra es. 11 éves gyermek voltam, úgyhogy ezekre mind emlékszem.*

– *Hol vészelték át ezt az időszakot?*

– *El voltunk menekülve ki az erdőbe, két hetet odaki voltunk, amíg a katonaság itt volt.*

– *Amíg a front átvonult Kászonon?*

– Igen, igen, mert itt az Ojtuzon jött át egy része s a másik jött kerülőleg s osztán két hétig meg kellett várják, amíg azok es eléhaladtak. Úgyhogy itt két hétig voltak megtelepedve. S addig mű odaki voltunk menekülve az erdőbe.

– Nem volt könnyű.

– Hát nem, nem, minden esetre [elhallgat, gondolkozik]. Még olyan kenyeret es ettem, drága leánykám, hogy egy martocskába [kisebb domboldal] likat [lyukat] ástak édesapámék, s lapos kővel kirakták, s az asszonyok addig melegítették ilyen fával, amíg osztán a tészta bé tudták vetni s megpirult annyira, hogy osztán meg tudtuk enni. Úgyhogy ilyen kenyeret es ettem én azt akarom csak mondani [elérzékenyül].

Egy másik adatközlő az előző rendszer nehézségeit emeli ki: *A kommunizmusba a kenyérben inkább válogatott a nép, amikor az üzletekbe osztották ki, de nekem rossz kenyér nem volt. Úgyhogy nem válogattam én erőst a kenyérbe, semmibe se ugyan. Sokféle üdőt éltem át ezalatt az üdő alatt, drága leánkám, sokat. Most úri élet van, drága leánkám, mindenki azt mutassa, hogy boldogul. Mindent lehet kapni. Ha egészsége van, dolgozni es tud, mindent kap a pénzire. Ennél boldogabb életet nem lehet kívánni. Béke van, mit akar, azt vesz. Azt kap, mert mindent lehet kapni.*

A mindennapi élet nehézségei ma már eltörpülnek azok mögött a tapasztalatok mögött, amelyeket gyermekkorában, illetve a háború alatti időszakban megélt.

Az adatközlőim megosztásaiból látható, hogy a múltbeli változások, illetve az őket ért külső hatások emléke elevenen él bennük.

Népszokások

A kollektív emlékezet befolyásolására, szervezésére tett kísérletek Jakab Albert Zsolt szerint a múlt szimbolikus és morális lezárásaként, valamint a nemzeti identitások újragondolásaként is értelmezhetők (Jakab 2012: 50).

A pozitív alapélmény alapkövetelmény a közösségi identitás szempontjából, vagyis az, mikor a nemzeti közösségeket egybekötő pozitív összefonódások, a közösségek egymást kiegészítő jellege és sajátos kulturális jellemzőinek tiszteletben tartása kerül előtérbe (Barth 1969: 18).

A társadalom paradigmája (létmódelje), az adott társadalom rendje (szabályrendszere), struktúrája és viselkedési rendszere, valamint problémá-feltáró és -megoldó algoritmusainak általánosan elfogadott összességként határozható meg, véli Borbély Imre (Borbély 2018: 89).

A vegyes felekezetű közösségekben élők hatással vannak egymás életére, viselkedésére, szokásaira. A közösség iratlan szabályrendszere

meghatározza az ott élők kapcsolatrendszerét és szokásvilágát, hatással van rájuk. Megfigyeléseim szerint ennek a szokásvilágnak a dinamikáját többnyire a nők irányítják. Az általam megfigyelt településen is jelentős szerepük van a nőknek, hiszen ők az események „mozgatói”. A húsvéti tojásadás szokását ők élik és éltetik, hiszen ők adnak piros tojást húsvétkor a locsoló gyermekeknek. Vízszenteléskor ők viszik haza a szentelt vizet, ők hívják és fogadják a kolindálókat, ők figyelmeztetik a keresztyermeküket arra, hogy azok kereszteljék meg saját kisgyermeküket: *Mondtam az anyósoknak, hogy az nem szerencsés [szerencsétlenség érheti a családot] úgy tartani a gyermeket, kereszteletlenül, keresztanya én komándálok [megrendeli, megparancsolja, javasolja], meg kell keresztelni valamilyen formában. Egy betegség, egy valami, nem szerencsés. Mondja meg a fiataloknak, nem azért, hogy én most akarok, mit tudom én, de ez nekem kötelességem, hogy mondjam.*

A násznagyok kiválasztása nem igazodik a község többségének a szokásaihoz, melyet ki is emelnek a beszélgetés során: *Nem úgy van, mint Újfaluban, hogy a bérmaszülő kell automatikusan legyen a násznagy, ezért akarám én erre kitérni, hogy nem úgy van, mint Újfaluban, hanem aki szimpatikus, vagy jól egyezünk. Nekünk például Mihály keresztapa volt, hogy örökké azt mondta, hogy én leszek násznagyod, amikor nőszülsz meg. Ők traktoristák voltak, s őt kérte meg. Nicunak az édesanyja. S az első gyermeket, ezt figyeld meg, kötelező módon ő kell keresztelje. Akárhány gyermek lesz, ha nincs más keresztszülő, a gyermeket meg kell keresztelje, Ha tíz van, tíz, ha öt van, öt, de ő meg kell keresztelje. Hogyha már, teszem fel, van a második gyermek s van keresztszülő, akkor nem kötelező, de ha nincsen, akkor ő kell jöjjön s meg kell kérdezze, hogy van-e keresztszülő, van-e lehetőség, s ha nem, akkor oda kell álljon s kell segítjen. A keresztszülők, illetve a násznagyok feladatkörét betöltőknek a hétköznapiakon és ünnepnapokon is igyekezniük kell eleget tenni a vállalt feladataiknak.*

A dobolyi ortodox közösség szokásai kapcsán a kolindalásról való beszélgetéskor jegyezte meg az egyik adatközlőm, hogy nem mindenkihez mennek karácsonykor a gyermekek énekelni, nem kolindálnak minden háznál, csupán azokat a családokat keresik fel, akik jelzik a tanítónő vagy a gyermekek felé, hogy szívesen fogadják: *Most utolsó időben, ebben a vírusban [a koronavírus-járvány ideje alatt] csak a szülőkhöz voltak. Azelőtt viszont voltak a rendőrfőnökhöz s amelyik tanító néni mondta, hogy szívesen fogadja, mivelhogy román s magyar, tudod, hogy van, menjenek. Szívesen várunk s gyertek el s valami. Vagy voltak olyan családok, hogy gyertek nálunk is [hozzánk is], mert szívesen fogadunk, methát olyankor szoktak adni pénzt. A tanító néni elveszi s a végén leülnek valahova s elossza, minden gyermeknek kerül 100-100 lej,*

vagy 110, így szokott lenni. A leányomé, amikor nagyobbak lettek, már mentek magukba s elosztották ők es egymás között a pénzecskéjüköt.

Az adatközlőim az egyházhoz való tartozás fontosságát és az ünnep megélésének és pihenés általi ünneplésének szerepét hangsúlyozzák, amelyhez a szentmisén való részvétel is hozzá tartozik. Beszámolnak arról, hogy ünnepek alkalmával (pl. Nagyboldogasszony ünnepén, augusztus 15-én), ha nincs szentmise a faluban, akkor másik településre is elmennek, csak hogy részt vehessenek a misén. Fontosnak tartják kiemelni azt is, hogy a pap is figyelembe vette és értékelte a kászoni hívek jelenlétét.

– *Más ünnepek? Nagyboldogasszony vagy augusztus 15.?*

– *Azt es igen [ünnepe]jük a Nagyboldogasszony ünnepét], csak legtöbbször a papbácsi mejen [megy] át Tusnádra [Tusnádfürdőre] búcsúra, de itt es hivatalosan ünnep. Piros betűvel van írva. Mi több alkalommal mentünk Tusnádra s ott találkoztunk. Örvendett s még amikor prédikált, akkor ki is prédikálta, hogy úgy látszik, hogy az ő híveiből is vannak itt. Úgy látszik, hogy igénybe tartásák az ünnepet [fontosnak tartják az ünnepet]. Itt nem volt mise s műi örökké elmentünk, hol Toplicăra [Maroshévíz] voltunk, hol Izvoru Mureşuluiira [Marosfő] voltunk. Itt ezeken az ünnepeken itt nem igazán mennek. Például Demeterkor; Sfintu Dumitru az es nagy ünnep, piros betűs. A gyermekek voltak csak. Ilyen ünnepeken nem igazán vannak [a templomban].*

– *S akkor itt nem szokott olyankor misét tartani?*

– *Akkor olyankor nem. Van, amikor van, s van, amikor nincsen. Ha hívják a búcsúra, akkor megy inkább oda.*

– *Itt voltam a húsvéti szertartáson s olyan szép volt.*

– *Igen, a feltámadás. Olyan jó érzés, ahogy szokták mondani, feltöltődöl. Ha elmész valahova, akkor feltöltődöl.*

– *Van, amikor éjjel kettőkor kezdődött. Most tizenkettőkor kezdődik.*

Mircea Eliade szavait idézve „a teremtett világ rendjét még őrző ember mindig arra törekedett, hogy a »világ középpontjában« telepedjék meg. A szilárd pont, a »középpont« felfedezése vagy projekciója a világteremtéssel azonosul, a rituális tájékozódásnak és valamiféle szent tér felépítésének világteremtő jelentősége van” (Eliade 2019: 11). A kászoni ortodoxok életében az Eliade által is idézett »középpont« a templomot és a kápolnát jelenti, ahol a közösség nemzeti identitásának formálása és formálódása is zajlik. Falvakban és kisvárosokban ugyanis jellemző, hogy az egyház az egyik, néhol pedig az egyetlen közösségszervező intézmény. Az egyház tehát – Péntek János szerint – a nyelv révén nyer etnikai jelleget (Péntek 2007: 93). Muriel Saville-Trike eredményei alapján a kulturális fejlődés egyenesen arányos azzal, hogy az ember a nyelvet a társadalmi szerveződés érdekében mennyire képes felhasználni

(Saville-Troike 2003: 28). Az egyház tehát az az intézmény, amely biztosítja a nyelvhasználatot, a közösségi identitás megmaradását segíti elő, és kultúrászervező is egyben. Az adatközlőim is megemlítik ennek fontosságát:

– *Jó sokan voltak a templomban. Brassóból, vagy honnan jöttek az idegenek?*

– *Brassóiak, azok például a gyermekeket most es segítették. Valami fundáció [alapítvány] van s nem tudom, mi a neve románul, annyit mondott a pap ezeknek es, hogy kinek hányas lába van s az a Corináék, vagy minek hívják a leánykát, s ő hozta ide. Egész nyáron itt volt. Tászkát kaptak, tanfelszerelést kaptak, cipőt kaptak, melyiknek mekkora lába van. Tányitotta festeni. Akkor húsvétkor azokat a tojásokat festették, csinálták, mindenféle. Azok járnak rendszeresen oda, úgy-hogy kik azok, mik azok, nem tudom.⁶ Szponzorokat es ő szerezi, sok ismerőse van Kolozsvárról s Brassóból. Ez (a pap) feltalálja magát.*

A kászoni ortodoxok esetében az egyház mellett az iskola is közösség-szervező erővel bír, ugyanis a helyi iskolában tanító pedagógus (általában a tanítónő) végzi ezt a „munkát”. Ő az, aki a diákokkal karácsonykor meglátogatja azokat a családokat, ahová hívják, „fogadják”, és együtt kolindálnak, együtt énekelnek. Az adatközlőim így vélekednek: *A gyermekek szoktak menni kolindálni, a tanító néni viszi őket [őket] délután. Vagy: A gyermekek mennek a tanyítóval, ahova hívják.*

A közösségi ünnepek nyelvhasználata

Az egyén és a közösség kölcsönhatásának tükrében a csoport identitása az egyén identitására épít, ezzel pedig egy olyan körforgást alakít ki, ami egyszerre a közösségi és egyéni identításra is hatással van (Szócs 2011: 160). Egyes közösségi eseményeken a kászoni ortodoxok szokásaikban elkülönülnek más települések lakosainak ortodox közösségeitől. A temetésekben, ahogy más vallási szertartáson is a román és a magyar nyelv keveredik. A szertartás nyelve román, míg a hívek egymással magyarul beszélnek, magyarul köszöntik egymást. A szertartás keretén belül a pap prédikációja után a kántor magyarul is felolvassa az ismertetőt az elhunytól, valamint a temetésen a koszorúkon lévő felirat, illetve a temetői kereszték felirata is többnyire magyar nyelvű. Ezek arra engednek következtetni, hogy a közösség számára a magyar nyelv a hétköznapi nyelve.

⁶ Lásd 8. és 9. számú képmelléklet. A gyermekek által készített tárgyak kiállítása és vására a húsvétvasárnap mielőtt.

– Kimentem egy kicsit a tegnap a temetőbe s ott nézegettem a keresztek, s fele románul, másik fele magyarul van írva. Ez hogy van akkor? Miért van így?

– Ez úgy van, hogy ki hogy akarta úgy írta. Hamarább a régiek románul nem es tudták olyan nagyon, azok inkább magyarul voltak mind írva. Osztan az utóbbi időbe románul es kezdték írni. Volt egy olyan papbácsi, aki azt mondta, ha felit [felét] es, de próbálják románul es írni, mivel hogy ortodox. S ha valaki idejő, akkor lássa, hogy vannak még román nemzetiségűek es. S aztán azóta íródik így legtöbb kétféleképpen. Mondom egy papbácsi hozta bé. Aztán azután vezetődött bé inkább.

A nyelvhasználat kapcsán az adatközlők a magyar nyelvet jelölik meg a családban használt nyelvként: *Hát itt házilag [otthon] mind a magyar nyelvet használják, drága leánkám. Itt a papon kívül román nyelvet. Még van itt Nătălița, odafel, őt lehet, hogy nem ismeri maga. Móduvából jött ide férjhez. Az még lehet, hogy románul imádkozik. Tud magyarul es jól, de lehet, még a román imát elmondja, de itt a többiek mind magyarul imádkoznak. Ugye, ismerik a román nyelvet valamennyire, de a családi nyelv a magyar nyelv s azt használják úgy a családban, mind az imádságnál.* Megfigyeléseim alapján az emberek egymást magyarul köszöntik a hétköznapiokon, a templomban magyarul jelzik a falusfelüknek, hogy szabad a hely a padban, és elfoglalható. Például a román nyelvű húsvéti szertartás végén az emberek ugyan románul üdvözlik egymást a „Hristot a înviat!” (Krisztus feltámadt!) köszöntéssel, azonban magyarul folytatják a beszélgetést. A vízszentelési szertartáson⁷ is gyakran megfigyeltem a kódváltást. Az említett szertartáson a pap románul szólította meg a híveit, akik románul válaszoltak is neki, majd magyarul folytatták egymás között a beszélgetést. Az előbb említett kódváltás nagyon gyakori az iskolában is, ahol magyarul beszélnek a szünetekben a gyermekek, míg a tanórák nyelve a román nyelv. A karácsonyi kolindálás alatt a családokat meglátogató gyermekek román versekkel, karácsonyi énekekkel köszöntik a családokat, ám az utána következő beszélgetés magyarul zajlik.

A fentiekből is látható, hogy a közösség szokásvilága, íratlan szabályrendszere meghatározza a közösség kapcsolatrendszerét és dinamikáját egyaránt, illetve a nyelvhasználat igazodik a község többi lakójának nyelvhasználatához.

⁷ Lásd: 10. és 11. számú képmelléklet.

Összegzés

Következtetésként látható, hogy a dobolyiak tudatában a felekezeti váltás nem kényszerítésként, hanem lehetőségként jelenik meg, hiszen a görögkatolikus pap helyett az ortodox pap szolgálta tovább a közösséget. Megfigyeléseim alapján a román nyelv használata többnyire intézményes keretek között zajlik, a családban, valamint a hétköznapiakban a magyar nyelvet használják, még az egyén vallásos megnyilvánulásaiban, az imában is. Végül pedig a falu papjának és tanítójának is különösen jelentős közösségszervező szerepe van, hiszen kizárólag ők szervezik a faluban a kulturális programokat, illetve az intézményekhez látogató vendégekkel is többnyire ők tartják a kapcsolatot.

Képmelléletek

1. számú képmelléklet: Doboly falurész egyik részlete a temetővel, 2020

2. számú képmelléklet: A falu temetőjében lévő templom, 2020

3. számú képmelléklet: A nagyszombati feltámadási szertartás részlete, 2021

4. számú képmelléklet: A templom belseje, 2020

5. számú képmelléklet: A húsvétvasárnapi szertartás részlete, 2021

7. számú képmelléklet: A kápolna belseje, 2022

8. számú képmelléklet: A húsvétvasárnapi mise végén a gyermekek által készített alkotásokból rögtönzött kiállítás és vásár, 2021

9. számú képmelléklet: A húsvétvasárnapi mise végén a gyermekek által készített alkotásokból rögtönzött kiállítás és vásár, 2021

10. számú képmelléklet: Vízkereszt ünnepén, 2022

11. számú képmelléklet: Vízkereszt ünnepén, 2022

Irodalom

- BARTH, Fredrik
1969 Introduction. In: Uő (ed.): *Ethnic Groups and Boundaries*. Little, Brown and Company, Boston.
- BORBÉLY Imre
2018 A nemzetstratégia fogalmának meghatározása. In: Uő: *Magyar nemzetépítés. Kárpátia Stúdió, Köröstárkány – Kápolnásnyék*, 70–95.
- GYÖRFY Eszter
2021 *Átrajzolt határok*. Balassi Kiadó, Budapest.
- JAKAB Albert Zsolt
2012 *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. KJNT–NKI, Kolozsvár.
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő
1972 *Kászoni székely népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- LE GOFF, Jacques
1980 *Time, Work and Culture in the Middle Ages*. The University of Chicago Press, Chicago–London.
- MIRCEA Eliade
2019 *A szent és a profán*. <http://filozofia.uni-miskolc.hu/wp-content/uploads/2011/11/EliadeASzentEsAProfan.pdf> (Letöltés ideje: 2022. április 20.)

ORBÁN Balázs

1869 *Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. II. Kötet, Csíkszék*. Nyomatott Panda és Frohna Könyvnyomdája, Pest.

PÉNTEK János

2007 Nyelv és identitás a Kárpát-medencében. *Hitel* XX. (7) 91–98.

SAVILLE-TROIKE, Muriel

2003 *The Ethnography of Communication*. Blackwell Publishing, Oxford (e-könyv).

SZŐCS János

1998 Románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csíkszékben (1614–1850). *Székelyföld* II. (4) 79–101.

1999 Románok megtelepedése, román falvak kialakulása Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékben (1614–1850). In: HERMANN Gusztáv (szerk.): *A többség kisebbsége. Tanulmányok a székelyföldi románság történetéből*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 98–156.

SZŐCS Levente

2011 *20. századi gyergyói népi önéletrajzok. A népi önéletírás funkciói*. BBTE–KJNT, Kolozsvár.

Posztuly Tünde

Tünde Posztuly s-a născut la Casinu-Nou, în anul 1986. După absolvirea liceului a studiat la Facultatea de Teologie Romano-Catolică (2009) și la Facultatea de Litere (2013). A obținut diplomă de masterat în studii de lingvistică și literatura maghiară (2016). Din anul 2020 este doctorandă a Școlii Doctorale Studii de Hungarologie din cadrul Facultății de Litere a Universității Babeș-Bolyai Cluj. În prezent este profesoară de limba și literatura maghiară la Liceul Teoretic Bolyai Farkas din Târgu-Mureș. În cadrul studiilor doctorale se ocupă de identitatea confesională, etnică și locală a ortodocșilor din Casin.

Tünde Posztuly was born in Casinu-Nou in 1986. After graduation she studied at the Faculty of Roman Catholic Theology (2009) and at the Faculty of Letters (2013). She obtained a master's degree in Hungarian Linguistics and Literature Studies (2016). Since 2020 she has been a PhD student of the Doctoral School of Hungarology Studies at the Faculty of Letters of Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca. She is currently a teacher of Hungarian language and literature at Bolyai Farkas High School in Târgu-Mures. During her doctoral studies she deals with the confessional, ethnic and local identity of the Orthodox people in Casin.

Rolul sărbătorilor comunitare ale ortodocșilor din Casin (jud. Harghita) în dezvoltarea/formarea identității

În acest studiu, examinez rolul sărbătorilor comunitare ale ortodocșilor care trăiesc în satul Plăieșii de Jos, în contextul formării structurilor de identitate. Încerc să aflu cum se trăiește viața de zi cu zi, sărbătorile și evenimentele care le transformă destinul, și ce rol joacă aceste sărbători comunitare în dezvoltarea structurii identitare a comunității ortodoxe din sat, care are o identitate maghiară și este predominant romano-catolică. Cercetarea mea face parte din teza de doctorat, în care am folosit mai multe metode în paralel. Am urmărit ca toate grupurile de vârstă și straturile sociale să fie reprezentate. Am analizat, de asemenea, modul în care respondenții mei trăiesc sărbătorile comunității lor, cum afectează aceste sărbători utilizarea limbii individuale și comunitare și cine din comunitate joacă rolul de organizator comunitar.

The Role of the Communal Celebrations of the Orthodox Community from Casin (Harghita county, Romania) in the Development/Formation of their Identity

In my study, I examine the role of the community celebrations of the Orthodox living in the village of Plăieșii de Jos, in the context of the formation of identity structures. In my study, I seek to answer the question of how the Orthodox community of the village, which has a Hungarian identity and is predominantly Roman Catholic, experiences its everyday life, its holidays, and the fate-transforming events, and also the roles that these community holidays play in the development of the Orthodox people's identity structures.. My research is part of my doctoral thesis, in which I used several methods in parallel. I aimed for representativeness and to ensure that all ages and social strata were represented. I also looked at how my respondents experience their community celebrations, how these celebrations affect their individual and community language use, and who plays the role of community organiser within the community.

Szmutku Melinda

„...az aitasatos keresztyéneknek lelki vigasztalásokra...”

**Kopcsányi Márton és Ferenczffy Lőrinc
imádságoskönyveinek komparatív vizsgálata¹**

Bevezetés

A 17. század az imádságoskönyv-termés szempontjából egy igencsak tartalmas időszaknak mondható, hiszen a számos protestáns kötet mellett Pázmány Péter irodalmi tevékenysége révén megindul az imádságoskönyvek kiadásának folyamata a katolikusok körében is. Fontos kiemelni, hogy a század elején Pázmány imádságoskönyve nagy hatást gyakorolt kortársaira a kompiláció és a szövegátvételek tekintetében. Az 1606-ban megjelent *Keresztyeni imádságos keonyv*² a 19. század végéig harminc alkalommal jelent meg, és a 20. század elején is többféle feldolgozásban került az olvasók kezébe. Már az 1606-os első kiadást követően oly nagy népszerűsége tett szert, hogy ezek után szükség volt 1610-ben, 1625-ben és 1631-ben további kiadásokra. A későbbi edíciók az *ultima manus* elve alapján az 1631-es kiadást követik (Sz. Bajáki–Bogár 2013: 9). A többszörös kiadás tanúskodik arról, hogy a művet és további kiadásait a saját korában igen sokan használták, népszerű volt a hívek körében, sőt egyes imaszövegek még századokkal később is tovább éltek a köztudatban. Az imádságoskönyv pontos felépítéssel rendelkezik, kitűzött cél és ív fedezhető fel benne, mely az imádkozót végigvezeti a lelki megtisztulás folyamatán (Bajáki 2018: 16). Az imádságoskönyvek sorában a 17. század elején Pázmány művét tartathatjuk számon az egyik legnépszerűbb kegyességgyakorlási eszközként a katolikusok körében, de kortársai is igyekeztek hasonló célokkal lelki épülésre szánt könyveket létrehozni, és emellett ezeket a könyveket a katolikus egyház megújulási folyamatának szolgálatába állítani.

A Pázmány imádságoskönyvéhez időben nagyon közel íródott két 17. századi imádságoskönyv a Kopcsányi Mártoné (melyet a szerző életében három alkalommal, halála után kétszer is kiadtak) és a Ferenczffy Lőrincé.

¹ A dolgozat szerzőjét a pályamunka megírása idején a Collegium Talentum ösztöndíjprogram támogatta.

² RMNy 945.

Kopcsányi Márton életművének jelentős darabja az 1617-ben³ először kiadott *Keresztyéni Imádságos Könyvecske*, melyet még egy-egy kiadás követett 1622-ben⁴ és 1637-ben.⁵ Kopcsányi Márton imakönyvének korabeli népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a szerzőnek kétszer is kellett bővítenie, kiegészítenie és az imák sorrendjét átrendeznie, azért, hogy megfelelő lelki táplálék gyanánt szolgáljon az azt olvasó, abból imádkozó hívő embernek.

A Kopcsányiéhoz időben igen közel álló darab a Ferenczffy Lőrinc nyomdász által összeállított imakönyv,⁶ mely 1615-ben jelent meg Prágában, és valószínűleg azzal az imádságoskönyvvel azonosítható, amelyet Vásárhelyi Gergely 1623-ban megjelent, *Világ kezdetitől fogva, iosagos, es gonosz czelekedeteknek példáinak Summái*⁷ című művében a következőképpen említi meg: „Peldat adot volna sokaknak elmejek gyakorlasara, Bodog emlekezetü Telegdi Miklos, Peczi Püspök, Coloczai Ersek, Lepes Balint Vram, ki negy embernek utolsó dolgainak elmelkedeseröl, imadsagos könyvetsket nagy hazsonnal irt. Esztergomi Ersek Uram is Calauzzal együtt, fellette szükseges imádsagos könyvet irt, Magyar nemzetnek vigasztalásara. S. Ferencz szerzeti közzül is, egy néhányan irtanak. Ferenczfi Lörincz Uram is, sok foglalatossagi közöt ajtatos könyvetsket irt.” (Vásárhelyi 1623: [2–3])

Holl Béla szerint Ferenczffy imádságoskönyvét a szakirodalom alig emlegette, Szabó Károly ismertette, majd leírása a Régi Magyarországi Nyomatványokba is bekerült. Szakirodalmi ismereteink alapján a Ferenczffy Lőrinc névvel ellátott imakönyvnek Ferenczffy csupán az összeállítója és kiadója volt, valamint az illusztrációk is az ő nevéhez köthetők, azonban a kötet szerzője ismeretlen maradt (Holl 1980: 65). A továbbiakban az ő imakönyveként fogjuk megemlíteni, mivel egyedül az ő nevéhez tudjuk hozzákapcsolni a nyomtatványt. Ferenczffy imakönyvét lapozva számos olyan imaszöveggel találkozhatunk, amelyek más korabeli imádságoskönyvekben is megjelentek. Holl Béla három 17. századi imádságoskönyvet említi, melyek kapcsolatba hozhatók Ferenczffy kötetével: Pázmány imádságoskönyvének legelső kiadását, ami 1606-ben jelent meg Grazban, Szenci Molnár Albert Heidelbergben 1621-ben megjelent *Imádságos könyvecskéjét* és az 1643-ban Nagyszombatban nyomtatott *Útitárs* nevű kiadványt (Holl 1980: 66). Kiemelendő, hogy az imádságoskönyv mintegy fele megtalálható Pázmány

³ RMNy S1145A.

⁴ RMNy 1260.

⁵ RMNy 1666.

⁶ RMNy 1092.

⁷ RMNy 1289.

Péter imádságoskönyvének 1606-os első kiadásában is. Holl Béla feltételezése szerint Pázmány és Ferenczffy Fejérvöly István 1594-ben megjelent, de mára elveszett imádságoskönyvét használta forrásként. Egy későbbi aprólékos vizsgálat arra engedett következtetni, hogy Pázmány imádságoskönyvének 1610-es kiadása lenne Ferenczffy imádságoskönyvének forrása (RMNy 1092).

Mindezen kiadványok sorát, melyekkel kapcsolatba hozható az 1615-ös Prágában kiadott könyvecske, még egy példával bővíthetjük, Kopcsányi Márton 1617-ben megjelent imakönyvével, amely kimaradt mindezen felsorolásból és kapcsolatrendszerből annak ellenére, hogy számos hasonló téma és imaszöveg köti össze az előbb felsorolt kiadványokkal, így Ferenczffy kötetével is. A következőkben néhány szöveghely kiemelése által arra teszünk kísérletet, hogy kimutassuk a Ferenczffy Lőrinc és Kopcsányi Márton imádságoskönyvei közötti összefüggéseket, amit nem tehetünk meg anélkül, hogy ne vonnánk be az elemzésbe Pázmány imádságoskönyvének 1610-es kiadását is. A dolgozatban néhány példa segítségével nemcsak a Ferenczffy és Kopcsányi imádságoskönyvei közötti kapcsolatot szemléltetjük, hanem mindhárom kiadványban keressük az összefüggéseket arra vonatkozóan, hogy a szerzők milyen mértékben vettek át egymástól szöveghelyeket.

„...ime az 1617. Esztendőben ki bocsáttatott imádsagos könyuecskét vjiobban akarám a’ hiuek közibe bochátany” – Kopcsányi Márton imádságoskönyve

Ha a Kopcsányi és Ferenczffy imádságoskönyvei közötti kapcsolódási pontokat szeretnénk keresni, érdemes a kronológiailag egymáshoz közel álló kiadásokat egymás mellé helyezni. Ez esetben Kopcsányi imakönyvének 1617-es első kiadását vonnánk be a vizsgálatba. Mivel a Régi Magyarországi Nyomtatványokban olvashatók szerint a kiadásból nem maradt fenn egyetlen példány sem, ezért a jelen vizsgálathoz a könyv második edícióját vesszük alapul, tudva azt ebből az 1622-ben megjelent kiadás előszavából, hogy az elveszett 1617-es kiadás létezett (Bajáki 2012: 11). Kopcsányi imádságoskönyveinek kiadásait akár egymással, akár Pázmány imádságoskönyveinek kiadásával is össze lehet hasonlítani. Bajáki Rita egymás mellé helyezte és összevetette Kopcsányi imádságoskönyveinek kiadásait, majd pedig összehasonlította ezeket Pázmány imádságoskönyvének kiadásával, és levonta azt a következtetést, hogy a két szerző ismerhette és használhatta egymás műveit, illetve mindig a legújabb edíciókat vették figyelembe szövegvételek, parafrázisok esetén (Bajáki 2012: 22).

A kérdések megválaszolása és a gyanúk részleges igazolása előtt érdemes szemügyre venni az imakönyvek szerkezeti összetételét, a megírás, összeállítás körülményeit és mindazokat a célokat, amelyek a megírásukhoz vezettek.

A 17. századi imakönyvek retorikájában észlelhető az ember és Isten közötti kapcsolatteremtés elmélyülése. Ha 17. századi imakönyveket vizsgálunk, kirajzolódik belőlük az ember és Isten kapcsolatának fejlődése: a 16. századi halandó, ítéletre váró imádkozó alakja a 17. századra a Teremtőjével egymáshoz közeledő, érzelmeinek is teret engedő imádkozóvá válik. Az imakönyvek szemléltetik és segítik az ember Istenhez való viszonyának elmélyítését (Bajáki 2014: 21). Emellett a 16–17. század fordulóján megjelent imádságoskönyv-termés a szentmise egyes mozzanataiba is igyekezett bevonni az imádkozó embert azzal, hogy a mise szinte mindegyik részéhez imák, énekek kapcsolódtak a mise mozzanatához igazodó tartalommal (Szelestei N. 2014: 15), és a mozzanatokhoz fűződő rövid tanító, magyarázó részekkel. Megfigyelhető Kopcsányi imádságoskönyvének szerkezetén mindaz az igény, amit a fentiekben is olvashatunk, ami az imádságoskönyvek rendeltetésére vonatkozóan a 16–17. század fordulóját jellemzi: a szerző az előszóban szüntelen imádkozásra buzdítja olvasóit, igyekszik a szentmise részeihez, a liturgiában használt tárgyakhoz és a szentelményekhez rövid magyarázatokat és imákat kapcsolni, melyekkel segít a liturgia lefolyásának követésében és a liturgia mozzanatainak megértésében.

Kopcsányi kiadványának létrejötté – ahogyan a 17. században a legtöbb imádságoskönyvé – egy úrihölgy nevéhez kapcsolódik (Bajáki 2015: 23). Az Istvánffy Évához, Draskovich János bán, majd későbbi udvari tanácsos, tárnokmester és bányavidéki főkapitány özvegyéhez – aki az imádságoskönyv kiadásához mecénásként hozzájárult – intézett ajánlásból ismerjük meg azt az információt, hogy a kiadvány 1617-es pozsonyi megjelenése után szükség volt a második kiadásra is, mivel szinte teljesen elfogytak a példányok, igény jelentkezett egy második kiadásra. Emellett a szerző a kötet létrejöttét azzal az indokkal is kiegészítette, hogy az ima szükséges a hívő ember életében, segít a csapások eltávoztatásában, és Isten neheztelésének enyhítésére is hasznos eszközt nyújthat. A szerzetesi hivatása arra ösztönzi Kopcsányit, hogy a hívek lelki vigasztalásával foglalkozzon, ajánlatosságra nevelje, tanítsa és a szüntelen imára buzdítsa mindazokat, akik kezükbe veszik a könyvét.

Az imádságoskönyv e kiadását nézve elmondható róla mindaz, ami Pázmány imádságoskönyvének 1606-os kiadását jellemzi. Pázmány imádságoskönyve rendelkezik egy felismerhető ívvel, egymásra épülő szerkezettel,

a nyomtatványban jelen van az általános imák mellett a személyes jelleg is (Bajáki 2018: 14). A Pázmányéhoz hasonló felépítés Kopcsányi imádságoskönyvének 1622-es és 1637-es kiadásában is megfigyelhető. Az imádságoskönyv kiadásait részletesen megvizsgálta Bajáki Rita 2012-ben megjelent *Pázmány Péter és Kopcsányi Márton imakönyve* című tanulmányában, és kiemelte a kiadások egymással és Pázmány imádságoskönyveinek kiadásával való hasonlóságait, illetve szöveghelyek komparációjának segítségével feltárta a kiadványok közötti kapcsolatot (Bajáki 2012: 11–22). A feltárt kapcsolatrendszer segítséget nyújthat abban, hogy ehhez az összehasonlításhoz hasonlót kíséreljünk meg Kopcsányi és Ferenczffy műveinek vizsgálata során is, ugyanakkor az eddigi eredményeket és következtetéseket is felhasználjuk.

„Jo az imadsagh az beoytel es alamisnaval Tob: 12” – Ferenczffy Lőrinc imádságoskönyve

Ferenczffy Lőrinc 1615-ben Prágában kiadott *Imádságos Keonyvech-kéjével*⁸ kapcsolatban Holl Béla kiemelte, hogy Pázmány valószínűleg tudott Ferenczffy név nélkül kiadott gyűjteményéről, sőt valószínűleg az ő beleegyezésével jelent meg, és szívesen látta szövegrészeit Ferenczffy imádságoskönyvében (Holl 1980: 68). Ferenczffy műve a Pázmánytól átvett mindennapi kegyességgyakorlás során használt szövegek mellett a kor aktualitásához kapcsolódó imádságokat is tartalmazza (Holl 1980: 70), mint például a háborúság ellen való ima vagy a hitbeli egységért való könyörgések. A könyv sikerét bizonyítja utóélete: az 1615-ben megjelent könyvecskét 1617-ben⁹ újra kiadták (amiből csak egy egyleveles töredék maradt fenn), és később, a 18. században *Lelki lilium korona* címmel név nélkül ismét megjelent. A Nagyszombatban 1728-ban megjelent könyvecske még öt kiadást ért meg a korban, és mint *régi újságot* ajánlották az olvasóknak (Holl 1980: 74). Ha az imádságoskönyv szerkezetére térünk ki, megfigyelhető, hogy a naponta használt imaszövegektől halad az elmélyülés felé, majd pedig ismét, a könyv vége felé átveszi a szerepet a különböző szándékokhoz kapcsolódó imák sorozata. A könyv a mindennapi imádkozás során használt imaszövegeket közli, a misében való részvételhez, a mély lelki megtisztuláshoz és bűnbánathoz segíti hozzá az olvasót, továbbá a kontemplatív, meditatív imák sem hiányoznak belőle (az Oltáriszentség vételéhez,

⁸ RMNy 1092.

⁹ RMNy 1127.

bűnbánathoz és Krisztus szenvedéstörténetéhez kapcsolódó imák sorozatában), de az összeállító törekvése a különböző élethelyzetekhez kapcsolódó segítségkéréshez tartozó szövegek közzététele is. Ferenczffy célja az elmélyülés mellett a különböző lelki javak elnyerésében való segítség volt, amelyekhez egy-egy szöveget rendelt, támogatva az imádkozót az isteni kegyelemért való fohászzkodásban.

Az imádságoskönyv nem tartalmaz ajánlást, csupán a címlapról olvashatjuk le a nyomtatványhoz kapcsolódó információkat. A könyvet Ferenczffy szerkezeti részekre tagolta, melyek számozatlanok, viszont címmel rendelkeznek, az imaszövegek ezekbe a szerkezeti egységekbe tagolódnak. Az imák sorát a *Keozeonseges körösziény jedzés* című rész vezeti be, melybe a kereszttetés, a *My Atiánk*, az *Angiali Keoszeontes*, a *Credo*, az *Istennek Tyz parancholaty*, a *Szeretetnek Parancholaty*, a *Reggeli, es Estveli Imadsagok*, a *Te Deum*, *Az reggeli, deli, es estueli chenditéskor*, *Szent Davidnak het poenitentia tartó soltara* és a *Magiar letaniának nevezett Mindenszentek litániája* tartozik.

A könyv második részének címe *Keovetkeznek Az Szentseges Mise szolgaltatasakor, aetatos elmélkedésekkel valo Hála adások es köniörgések*, mely a szentmise egyes mozzanataihhoz kapcsolódó imádságokat hozza (*Az mise eleot; Az Mise kezdetin; Az Angyali ének, és az töb Imadsághok idején; Az Epistola olvasásakor; Az Euangeliomkor; Az Niceabéli közönséges gyölekozetnek vallása; Az Offertorium idején; Mikor az pap ki fordul; Az Sanctvst mikor mondgyák; Hogy az áldozat gyümölcheos légyen; Mikor az Vrat föl mutatya az Pap; Az Kelyh föl mutatásakor; Az Vr föl mutatása vtán; Mikor az Pap mellyét veri; Mikor az pap áldozik; Aetatos köniörgés az áldozat után*), a mise idején való imádkozást kiegészíti *Az meghfeszwlwt Christus Vrunkról aetatos imádságok* című részhez kapcsolódó három imaszöveg.

A kötetet továbbfogatva a harmadik egység imaszövegek segítségével kíséri végig a lélek megtisztulásának folyamatát, mely szerkezeti egység címe: *Következnek az gionaskor es az Vr vetelekor valo imadsagok*. Ehhez hozzátartozik a gyónáshoz való készüllet, a lelkiismeret-vizsgálat, majd az áldozás és végül az ezt követő hálaadás. Az imák sora a következő: *Az Gyónáshoz készülő ember Imádsága; Gyónás; Az gyónás vtan valo könyörgések*; ezen a részen belül külön egységet képeznek *Az Szentseges Vr vachoraia eleot valo üdvösséges es aetatos köniörgések; Az Oltár előtt valo imádság, mikor immár hozzánk akarjuk az Vrat venny; Az Vr vetele után; Hála adás* című szövegek. A lélek megtisztulásának folyamatához kapcsolódó szövegek sorához további könyörgések és imádságok fűződnek: *Istennek Malasztidéért valo köniörgés; Praedikatio előtt valo imádságh* és a *Praedikatio után valo imádság*.

A lelkiismeret-vizsgálat és a bűnbocsánat témaköre tovább folytatódik a kötetben a kegyelmi állapotban való megmaradás utáni vágy kifejezésének témájával. Miután az Oltáriszentséghez járult, a megtisztult léleknek továbbra is állhatatosnak kell maradnia, ehhez segít hozzá a *Szent Briginának Az Poenitentia tartásért, és bóldogh ky mulásért való, XV. aétatos imádsághy* rész, majd *Az Wdveosséges Iesvs neveröl litania Szent Bernard könyörgésével* és az *Aetatos Keonieorges hogy Christus Vruk ez világhnak el jüvendő itilő Byrája nekünk irgalmas legyen* és a *Myndennémü niavaliánkban hasznos köniörgés*. Az imádságoskönyv további szerkezeti egysége követi a lelki megtisztulás folyamatát, az imában való elmélyülést és a meditációt hivatott elősegíteni három imádságával *Az mi Wdvoezitönk, keserves kiinszenvedésének emlekezetirül* című rész.

Az általános napi imagyakorlat, majd az ember transzcendenssel való találkozása, lelki megtisztulása után a könyv harmadik nagyobb tematikai egységét a különböző élethelyzetekhez, -állapotokhoz vagy szándékokhoz és a szentekhez kapcsolódó imaszövegek képezik. Az imádságoskönyv legerjedelmesebb részét azok a fejezetek teszik ki, amelyek ezekhez kapcsolódnak. A szerkezeti egységek címei: *Keovetkeznek az közönseges jokert való keonyörgések; Az Istennek Szent Annymarvl az mennyei kiraline Aszszonyrül való litania; Keovetkeznek vton jaro embereknek való szép könyörgések* és *Keovetkeznek keuleomb féle Istenes és aetatos dichiretek hala adasok és keonieorgesek*.

A kötet szerkezetéről megállapíthatjuk ugyanazt, amit már Bajáki Rita is következtetésképpen levont a 17. századi imádságoskönyveink egyes darabjairól. Az Oltáriszentség-imádságok fontos részét képezik az imádságoskönyveknek, a vallásgyakorlás központi elemének tekinthetők. Mindezek az imák felkészítik a hívő embert arra, hogy megfelelő lelkiállapotban legyen az áldozáshoz, majd pedig a kapott kegyelmekért háláját ki tudja fejteni (Bajáki 2018: 9). Ferenczffy imádságoskönyvének központi része és eleme a bűnbánat, majd pedig a megtisztult lélek találkozása az Oltáriszentséggel az áldozás során. Minden más imaszöveg és fejezet megelőzi vagy pedig követi a mise részeihez és az áldozáshoz tartozó központi részt, gondolati egységet. Megfigyelhető a könyvön belül a tudatos szerkesztésmód: Ferenczffy a könyv középső tematikai, gondolati egységeként tartja számon a lelki elmélyülést elősegítő részeket, bár a fejezetek sorrendjében és terjedelmi tekintetben nem nevezhető arányosnak ez a szerkezeti felépítés.

Kopcsányi Márton és Ferenczffy Lőrinc imádságoskönyveinek részletes tartalmi megfigyelése után levonhatjuk azt a következtetést, hogy szerkezetüket tekintve hasonlítanak egymásra, Pázmány művére és a 17. század

eleji katolikus imádságoskönyvekre jellemző szerkezettel, gondolati felépítéssel rendelkeznek. A köteteket a következőkben egymás mellé helyezük, néhány szövegrészlet segítségével kimutatjuk szerkezeti, tematikai és szövegszintű hasonlóságait és eltéréseit. A vizsgálatba bevonjuk Pázmány Péter imádságoskönyvének második kiadását is, amely megelőzte a fent említett kiadványok megjelenését. Ezáltal annak a kérdésnek a megválaszolásához is közelebb juthatunk, hogy mi az, ami közös mindhárom kiadványban.

Az imádságoskönyvek szerkezeti és tematikai hasonlóságairól

A két imádságoskönyvet formai szempontból egymás mellé helyezve több következtetést is levonhatunk. Mivel a Ferenczffy és Kopcsányi imádságoskönyve Pázmányéval szoros rokonságba állítható, ezért számíthatunk arra, hogy Kopcsányi és Ferenczffy munkái tartalmaznak közös, Pázmánytól átvett részeket is. Az imádságoskönyvek közötti hasonlóságok pontos meghatározásában egy alapos, szó szerinti szövegösszevetés vezethet igazán eredményre (Bajáki 2012: 22), melyből néhány részletet a következőkben mutatunk meg.

A könyvek szerkezetének összevetése során felmerülhet az a kérdés is, hogy a szerző Kopcsányi és a szerkesztő Ferenczffy milyen mértékben ismerhették egymás műveit, olvashatták-e őket, és átvettek-e egymástól szövegrészleteket. Ha találnánk egy olyan egységet, imaszöveget, amely Kopcsányi és Ferenczffy könyveiben azonos vagy nagyon hasonló, de Pázmány szövegétől különböző vagy nem is lelhető fel nála, bizonyítaná, hogy a két szerző nemcsak Pázmánytól, hanem egymástól is másolt vagy kompilált. Ha olyan imaszöveget találnánk, amelyek csak Kopcsányi és Ferenczffy könyvében vannak jelen, választ kapnánk arra a kérdésre, hogy a két szerző ismerte-e egymás művét, vagy Pázmányon kívül más közös forrást is használtak-e a könyvek megírásához. Ahhoz, hogy bátran kijelenthessük: szövegátvételekről van szó, nagyon szoros szövegegyezésekre van szükségünk, és nem utolsósorban olyan közös részekre, melyek nincsenek meg Pázmánynál.

Megfigyelhető mind Kopcsányi, mind Ferenczffy imádságoskönyveiben, hogy a központi helyen az elmélkedés, az elmélyülés, a misén való részvétel és a lélek megtisztulása szerepel, azzal a különbséggel, hogy Kopcsányi imádságoskönyvében a miséhez kapcsolódó szövegek közé más imaszövegek is ékelődnek, amelyeket az Anyaszentegyházért, a közönséges

jókért, esőért és jó időért, háború (had) ellen és halál pillanatában imádkozhat a hívő ember.

Népszerű és elterjedt a korban a Szent Brigitta nevéhez kapcsolódó tizenöt ima. Ezek az imádságok a kódexekben is előfordulnak, de gyakoriak az imádságoskönyvekben is (Szelestei N. 2014: 120). A vizsgált kiadványokban egyaránt szerepel Szent Brigitta tizenöt imája, a hét bűnbánati zsoltár, a mise részeihez kapcsolódó magyarázatok és imaszövegek, a lelkiismeret-vizsgálathoz, gyónáshoz és az áldozáshoz (a szövegben, bár katolikus kiadványról van szó, Úrvacsoraként jelenik meg) kapcsolódó szövegek, a Krisztus szenvedéséhez kapcsolódó könyörgések, a *Te Deum*, a magyar litániának nevezett *Mindenszentek litániája* a hozzá kapcsolódó 15. zsoltárral, az Anyaszentegyházért és lekipásztorokért, esőért, a döghalál ellen, a fejedelmekért, a háborúság ellen, a jó halál elnyeréséért mondandó ima, valamint az utazók imádsága.

A könyvek közt igen sok egyezést fedezhetünk fel a tartalomjegyzékeik alapján is. Elmondhatjuk, hogy a vizsgált kötetek tematikai szempontból nagymértékű hasonlóságot mutatnak. Az egyezéseket, illetve eltéréseket egy részletes komparatív elemzés által szeretnénk megmutatni.

Szöveghely-hasonlóságok és -egyezések

A következőkben kifejtjük az előbbi feltevéseinket, és néhány szövegi egyezésre is rámutatunk. Az összehasonlítás során a kronológiai sorrendet vesszük figyelembe, előbb Pázmány imádságoskönyvének második, 1610-es, majd Ferenczffy imádságoskönyvének 1615-ös és végül Kopcsányi imádságoskönyvének 1622-es kiadásából emelünk ki szövegrészeket.

A Szent Brigitta-ima esetén megfigyelhető, hogy az imafüzér mindhárom kiadványban jelen van, Ferenczffy Pázmány imakönyvének 1610-es kiadását követte (Szelestei N. 2014: 120). Szent Brigitta imáit a három imádságoskönyv apró különbségekkel egyformán hozza. Kopcsányi és Ferenczffy imaszövegei között apró eltéréseket figyelhetünk meg a nyelvezet tekintetében, viszont szócsereivel, mondatcserével, kihagyással nem találkozunk. Példaként a második imából idézünk:¹⁰

¹⁰ A szövegrészek közötti eltéréseket félkövérrel szedtük. Az eltérésekbe beletartoznak a beszédhangok jelölései közötti eltérések, a központozás, a szórend, a szóhasználat közötti különbségek kimutatása is. Azokat a részeket félkövérrel jelöltük, amelyek mindhárom könyvben eltérnek, abban az esetben is, ha két kiadványban azonos egy rész, de a harmadikban eltér az előző kettőtől.

Pázmány 1610: 375	Ferenczffy 1615: 185-186	Kopcsányi 1622: 4
„ <i>Oh Iesvs ez világhnak terepőie, kit semminémű mérték jgaz környékkel be nem foglalhat, ki markodban hordozod ez földet: Emlekezzel, megh kérlek, amaz Te keserues fáidalmidről, mellyeket szenuedél midön az Sidok szentséghe kezeidet megh lyuggatván, tompa hegyű szegeekkel az kereszthez szegheszték,</i> ”	„ <i>Oh Iesus ez világhnak tereptője, kit semminémű mérték igaz környékkel be nem foglalhat, ki markodban hordozod ez földet: Emlekezzél megh kérlek, amaz Te keserves fáidalmidről, mellyeket szenvedél midön az Sidok szentséghe kezeidet megh lyuggatván, tompa hegyű szegeekkel az kereszthez szeghezték,</i> ”	„ <i>Oh Iesvs, é világnak tereptője, kit semmi mérték igaz körniékkal bé nem foglalhat, ki markodban hordozod e földet: emlekezzél meg kérlek amaz te keserues fáidalmidről, mellyeket, szenvedél, midön á Sidok szentséges kezeidet meg lyuggatván, tompa hégyű szegeekkel kereszthez szegezék,</i> ”

A szentmiséhez tartozó részeket megfigyelve találhatunk hasonló és nagyon eltérő részeket is. A szentmiséhez kapcsolódó imák száma Szelestei N. László szerint a korban 30–40-re tehető, a mise állandó részeinek fordításával. A laikusok ezek segítségével kapcsolódhattak be a liturgikus cselekményekbe (Szelestei N. 2014: 15). Kopcsányi és Ferenczffy imádságoskönyveiben nem találkozunk latin miserészekkel, a mise minden mozzanatához magyar nyelvű imákat és magyarázatokat rendelnek hozzá, a latin megfelelőjüket nem adják közre. Kopcsányinál megfigyelhető, hogy a mise mozzanatait bemutató rész előtt még a mise részeihez kapcsolódó egyéb fogalmakat is kifejti az olvasónak. *A cearemoniakrol; Az Sz. Kereszt ieleről; A, Szent Miseről; A, Sz. Eolteozetekről; A, miseben valo caeremoniakrol; A Gyertya gyvitasrol; Az Szentelt vizről; A Processio iaarasrol; Az Olvasorol, az olvason imadkozo Fraterim kérésekre; A, Bodog Szevzhez, Hany dolog kivantassek az imadsagra?; Az imadsagra valo keeszülésről; Keet dologh kivantatik az imadsagra való készülésre* című részek hiányoznak Ferenczffy kötetéből, a miséhez tartozó imaszövegek sora *Az mise eleot* cíművel kezdődik.

Kopcsányinál *A Mise kezdetin valo imadsag* és Ferenczffynél *Az Mise kezdetin* című imaszövegek, bár a szentmise ugyanazon részéhez kapcsolódnak, mégsem egyeznek, ugyanígy *Az anyvali eenek ideien* című imaszövegek sem. *Az Epistolakor* és *Az Epistola olvasásakor* című szövegek Kopcsányinál és Ferenczffynél nem egyeznek szó szerint, bár a két szöveg ugyanazokat a gondolatokat adja vissza. Ferenczffy szövege Pázmányéval mutat szoros egyezést.

Pázmány 1610: 214	Ferenczffy 1615: 92–93	Kopcsányi 1622: 103–104
<p>„Aldot légy Vr Isten, ki az emberekre szorgalmatos gondot viselűen, az mi tudatlansághinkat szent ighiddel oktattad minden üdőben. Az Oo törvény alat prophetákat küldel, kik az embereknek büneit megh feddék, az iöuendö igaz Messias ighiretiuel remenséghe indítak: Minket pedig Apostolid által tanítal, tekélletes életnek, méltó haladásnak modgyat elönkbe adád, megfeddéd büneinket, gyamolytad remenséggel gyarlosághunkat.”</p>	<p>„Aldot légy Ur Isten, ki az emberekre szorgalmatos gondot viselvén, az my tudatlansághinkat szent ighéddel oktattad minden üdőben. Az Oo törvény alat prophetákat küldel, kik az embereknek büneit megh feddék, az jövendö igaz Messias ighiretivel remenséghe indítak: Minket pedig Apostolid által tanítal, tekélletes életnek, méltó hálá adásnak modgyat elönkbe adád, megh fedded büneinket, gyámolytád remenséggel gyarlósághunkat.”</p>	<p>„Mi menyei szent Atyunk, menynek és földnek Vra, ki á mi üdüösségünkre szorgalmatos gondot viselűen, szent Igédel szüntelen oktatom tudatlanságunkat, á Prophetaknak és Apostoloknak tanítások és intések által, meg erősitűen hitűnkben, gyamolytuann remenségűnkben, szűiűnket geriesztuen az te szeretetedre: engedd kerűnk á szent Lélek által, hogy az ő tanításokat és intéseket minnyűian vehessűk és érthessűk, és cselekedetűnkkel bé tölcűk, az te tisztességedre, felebaratunknak epületire, és lelkűnknek üdüösségére, Amen.”</p>

Abban is egyezik Pázmány és Ferenczffy kötete, hogy *Az Epistola vtan* mondandó imádság ugyanúgy nem szerepel Ferenczffynél, ahogy Pázmánynál sem, Kopcsányinál azonban megvan. Ez is bizonyítja, hogy Ferenczffy hűen átveszi a Pázmány imádságoskönyvében leírtakat. Az *Az Evangelivmkor* című szöveget ismét mindhárom szerző közli. Ferenczffynél egy terjedelmesebb imával találkozhatunk, mint Kopcsányi esetében. Kopcsányi szövege eltér Pázmány és Ferenczffy szövegétől, mely kettő ismételtlen szorosan egyezik. Kopcsányi imaszövege csupán ennek egy része, átírata:

Pázmány 1610: 216, 218	Ferenczffy 1615: 94–95	Kopcsányi 1622: 107–108
<p>„Aldot légy Vr Isten, ki az réghieknek, Prophéták által szólall, nekünk pedig, az Ténnen szent Fiad által, örüendetes tő hirt izenél az Euangeliomba, mely nem egyéb, hanem Istennek ereie, az üdüösséghe, Lelki kenyér, mely az mi szüünket erőssíti, Két elü pallos, mely az ördögh ereiét megh rontya, [...] Lagicsd megh az mi kemény nyakunkat, az Te törvényed igháta viselesére, Batoricsd félelmes lelkünket ielen vóltodal, Az Te szent jghidnek az Euangeliomnak igaz értelmébe, és valasába mind véghigh tarcs megh minket: Az mi Vrunk Iesvs Christus által, Amen.”</p>	<p>„Aldot légy Vr Isten, ki az réghieknek, Prophéták által szólall, nekünk pedig, az Ténnen szent Fiad által, örvendetes jó hirt izenél az Euangeliomba, melly nem egyéb, hanem Istennek ereje, az üdvösséghe, Lelki kenyér, melly az mi szívünket erősíti, Két élü pallos, melly az ördögh erejét megh rontya [...] Lagichd megh az mi kemény nyakunkat, az Te törvényed ighája viselesére, Bátorichd félelmes lelkünket jelen vóltodal, Az Teszent ighédnek az Evangeliomnak igaz értelmébe, és vallásába mind véghigh tarch megh minket: Az my Vrunk Iesvs Christus által, Amen.”</p>	<p>„Aldot légy irgalmas-ságnak Atya, és minden vigasztalásnak Istene, ki á malasztnak törvényében, az te sz. fiad által méltoztattál szollani az Euangeliumba. Táplály Vram minket é lelki kenyérrel. Igazgas ez által á világosság által, hogy el ne téeuedgyünk é szárandokságnak helyén. Lagicsd meg á mi kemény szívünket á poenitentiar, és bűneinkert való konyhullatásra, ezzel á köszikla rontó pöröllel. Tárcs meg minnyáiunkat az sz. Euangeliomnak igaz értelmében, és az igaz vallásban mind végigh. A mi Vrunk Iesvs Christus által.”</p>

A Nicaeabeli közönséges gyöleközetnek vallása mindkét szerzőnél megjelenik. Az *Offertorium* ideien elmodandó imák esetén ugyanazt figyelhetjük meg, amit az *Epistolák* imádkozandó szövegei esetén. Ferenczffy szövegei a Kopcsányi szövegeihez képest sokkal terjedelmesebbek: a két szerző ugyanazt az imát közli, viszont Kopcsányi parafrázálja a hosszabb változatot, összefoglalja ennek tartalmát. Főképp az imaszöveg bevezető és befejező részénél találhatunk számottevő hasonlóságot. A *Mikor az pap ki fordul* című imádság mindhárom kiadványban szerepel, Pázmány és Ferenczffy szövegei teljesen azonosak, Kopcsányié kisebb eltérésekkel ugyanaz. Az eltérések csupán a szóhasználatban nyilvánulnak meg, például Kopcsányi a *dicsőségére* szót használja az ima azon részében, ahol Pázmány és Ferenczffy a *tiszteletére* szót.

Ferenczffy Kopcsányival ellentétben nem közli a *Miatyánk* és az *Angyali üdvözlés* magyarázatait sem, a szövegegyezés nagyon csekély a két szerző esetében ahhoz, hogy másolásról, szövegátvételtől lehessen beszélni, vagy akár arról, hogy Kopcsányi Ferenczffy művét használhatta saját művének elkészítéséhez. A bűnbánathoz és gyónáshoz kapcsolódó szövegekben nem találkozunk egyezésekkel, még a rész felépítésében sem. Kopcsányi a gyónáshoz és áldozáshoz magyarázatokat is fűz, ezzel szemben Ferenczffy magyarázatok nélküli imaszövegeket ad közre. A két imádságoskönyv ideartozó imaszövegei között nem találunk azonosakat.

Az imádságoskönyvek vizsgálata során azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a központi részt képező miserészekhez és a bűnbánathoz kapcsolódó imádságok egyeznek Pázmány és Ferenczffy könyveiben, Kopcsányi szövegei azonban eltérnek ezektől, sok esetben ezek kivonatát vagy összefoglalását képezik.

Az összehasonlítás során azt is észrevehettük, hogy Kopcsányi imádságoskönyve magyarázatokat is közöl az egyes témákhoz, míg Ferenczffynél imaszövegek követik egymást magyarázatok nélkül. Feltételezésünk szerint ez annak tulajdonítható, hogy Kopcsányi szerzője, Ferenczffy csak szerkesztője volt a könyvnek, ráadásul nem volt pap, ezért nem adott közre magyarázó részeket, csak az imaszövegeket gyűjtötte össze, és tudatos szerkesztés alapján egymás utáni sorrendben kötetbe szervezte.

A három könyv központi részeit követően érdemes a vizsgálatot kiterjeszteni a könyvekben olvasható további imaszövegekre, amelyek a különböző szándékokhoz és élethelyzetekhez kapcsolódnak. Kopcsányi és Ferenczffy esetén az egyházhhoz és az egyházban munkálkodókhoz tartozó imádságok esetén nem találkozunk egyezésekkel, *Az Fejedelmért* című szövegben azonban ismételten lényeges egyezéseket találunk:

Pázmány 1610: 441–442, 443	Ferenczffy 1615: 266–267, 269–270	Kopcsányi 1622: 172–174
„ <i>Irgalmas Isten, Vraknak Vra, Királyoknak király- lya, ki az Te Apostolod által meg parancsolád, hogy az fejedelmekért, és tiszt viselőkért, alázatosan</i>	„ <i>Irgalmas Isten, Vraknak Vra, Királyoknak Királyya, ki az Te Apostolod által meg parancholád, hogy az fejedelmekért, és tiszt viselőkért, alázatosan</i>	„ <i>Igazságnak Istene, Vraknak Vra Királyoknak Királyya kitül vagyon á hatalom és birodalom; ki nékünk meg parancholtad, hogy á Fejedelmeknek</i>

<p>könyörögiünk néked, hogy az eo gondviselések alatt, csendesz és bekeséges állapotban élhessünk: Tekíncs kegyelmesen az Te népedre, és agy oly feiedelmeket, birákat, hadnagyokat néküünk, kik az Te tölled vőt birodalommal, az Te szent neuednek tisztességére, az Anyaszentegyháznak épüepületire, az ország hiauára, éllyenek, és nem az önnön magok keuelységére, vagy fösüénysegére. [...]</p> <p>Legyenek jgazságh szeretők, jgaz törüény téuők, az áruák és özuegyek oltalmi, az megh niomorodtak segítségi, az keresztyen Anyaszentegyháznak daykái, kik se aiandékot ne szeressenek, se személt ne valogassanak, se az magok hasznát ne keresék, hanem az reáiók bizotkösségnek iauát szomiühazzák mindenkor. Az mi Vrunk Iesvs Christus által, &c.”</p>	<p>könyörögjünk néked, hogy az eo gondviselések alatt, chendesz és békességes állapotban élhessünk: Tekinch kegyelmesen az te népedre és adgy oly fedelmeket, birákat, hadnagyokat néküünk, kik az Te tölled vött birodalommal, az Te szent neuednek tisztességére, az Anyaszentegyháznak épületire, az ország javára, éllyenek, és nem az önnön magok kevelységére, vagy fösvénysegére. [...]</p> <p>Legyenek igazságh szeretők, igaz törvény tévők, árúvák és özuegyek oltalmi, az megh niomorodtak segítségi, az keresztyén Anyaszentegyháznak daykái, ki se ajándékot ne szeressenek, se személt ne válogassanak, se az magok hasznát ne keresék, hanem az reájok bizotkösségnek javát szomiühazzák mindenkor. Az mi Vrunk Iesvs Christus által, &c.”</p>	<p>engedgyünk, az adót megadgyuk, tisztellyük őket, és ne szidalmazzuk; és á te Apostolod által meg parancholtad, hogy á Feiedelmekért könyörögjünk, hogy az ő gondviselések álat (sic!) chendes állapotban élhessünk: kérünk Vram, oltalmazkép mutató és hamis, álnok elő járóktul minket; és adgy olyakat, kik á te igazság szeretők, á megnyomorodtak segítői, á te igazgatasod által legyenek igazság szeretők Daikái. Adgy az mi Feiedelmünknek hoszu ideig valo jo szerenchés életet, és oly malasztot, hogy á reá bizót kösséggel sz. Felsegednek hiuen szolgáluan, juthasson az örök düchöségre. Az mi Vrunk Iesvs Christus által. Amen”</p>
---	--	---

Az dög halál ellen című ima Kopcsányinál igen rövid terjedelmű, a Ferenczffy imádságából csupán egy kis részletet ad közre, ez képezi az ima egészét, Ferenczffy szövege a Pázmányéval azonos. Kopcsányinál ismételtén a kivonatolást, az egyes szövegrészek kiemelését figyelhetjük meg:

Pázmány 1610: 444	Ferenczffy 1615: 272	Kopcsányi 1622: 176–177
<p>„Megh érdemlettük azért Vram, az Te haragodat, és ezt az Te tüzes, mirigyese, nyilaidat, mellyekkel ostorozsz minket: De könyör-günk szend felségednek, az Te szerelmes szent fiad, az mi Vrunk Iesvs Christus által, ne büntes minket érdemünk szerint, hanem az Te veghetetlen jó voltod, és jrgalmasságod szerint, légy jrgalmas nekünk és vedd el rólunk ezt az Te chapásodat.</p> <p>Mutasd megh nekünk az Te jrgalmasságodat, és az hertelen haláltul szabadicz megh minket, szent neuedért.”</p>	<p>„Megh érdemlettük azért Vram, az te haragodat, és ezt az Te tüzes, mirigyese, nyilaidat, mellyekkel ostorozsz minket: De könyör-günk szent fölségednek, az Te szerelmes szent fiad, az mi Vrunk Iesvs Christus által, ne büntes minket érdemünk szerint, hanem az Te véghetetlen jó voltod, és jrgalmasságod szerint, légy jrgalmas nekünk és vedd el rólunk ezt az Te chapásodat.</p> <p>Mutasd megh nekünk az Te jrgalmasságodat, és az hertelen haláltul szabadicz megh minket, szent neuedért.”</p>	<p>„Halgasd meg Vram meg keseredit szüböl származot könyörgésünket, és az te szerelmes sz. fiadnak az mi Vrunk Iesvs Christusnak érdemére tekéntuén, vedd el rólunk ezt á te chapásodat, tartoztasd meg immar ezt á tüzes, mirigyese nyilaidat, mellyekkel ostorozsz minket. Mutasd meg irgalmasságodat és á hertelen haláltul szabadich meg minket sz. neuedért, Amen”</p>

Az *Esőért* című imát mindhárom szerző egyforma terjedelemben közli:

Pázmány 1610: 447	Ferenczffy 1622: 275	Kopcsányi 1622: 174
<p>„Vr Isten, kibe élünk, mozgunk, és vagyunk, adgy alkotmatoes esőt minékünk, hogy ez mostani szükségünkben, szent felségedtül megh segitetuén, az örökké való iókat tekelltesben keres-hessük, Az mi Vrunk Iesvs Christus által, &c.”</p>	<p>„Vr Isten, kibe élünk, mozgunk, és vagyunk, adgy alkotmatoes esőt minékünk, hogy ez mostani szükségünkben, szent fölségedtül megh segitetvén, az örökké való jókat tökélltesben keres-hessük. Az mi Vrunk Iesvs Christus által, &c.”</p>	<p>„Vr Isten, kiben élünk, mozgunk, és vagyunk, alkotmatoes esőt adgy minekünk, hogy é mostani szükségünkben elgendő képpen meg segitetuén, az örökke való jokat bátrabban kiúnhassuk. Az mi Vrunk Iesvs Christus által.”</p>

Az élethelyzetekhez és a szándékokhoz kapcsolódó imaszövegek mellett mindhárom imádságoskönyv közli a *Te Deumot*, azonban ennek szövegében kisebb eltéréseket fedezhetünk fel. Ezen eltérések sokkal inkább a hangok jelölésében, vagy pedig bizonyos szavak, kifejezések közötti különbségekben (amelyek főképp egymáshoz viszonyítva betoldások) figyelhetők meg, mintsem a mondatszerkesztés vagy a kifejezésmód terén:

Pázmány 1610: 188	Ferenczffy 1615: 21–22	Kopcsányi 1622: 301
„ <i>Teghed Isten dicsírünk, Teghed Vrnak vallunk. Teghed örök Atya Isten, minden földi allat tisztel. Néked minnyáian az Angyalok, az eghék és minden hatalmassághok. Néked az Chérubin és Séraphin Angyalok szüntelen szóual enekelnek.</i> ”	„ <i>Tegedet Istent dichérünk, tégedet Urnak lenny vallunk. Tegedet eorök Atiát minden földy állatok tisztelnek. Te néked mynd az Angialok, néked az egek és mjnden hatalmassághok. Te néked Cherubin és Seraphin, szüntelen szóval énekelnék.</i> ”	„ <i>Teged Isten dichirünk, téged Vrnak vallunk. Téged örök Atya Isten, minden földi allat tisztel. Néked minnyáian az Angyalok, Eghék és minden hatalmassághok. Neked az Cherubim és Seraphim Angyalok, szüntelen szóual énekelnék.</i> ”

Egy fontos szövegcsoport a hét bűnbánó zsolttár és a hozzájuk kapcsolódó *Magyar litániának* nevezett *Mindenszentek litániája* és a 19. zsolttár fordítása. Kopcsányi és Ferenczffy az említett szövegeket egymást követően közli, de ezek az imádságoskönyveknek nem ugyanazon szerkezeti egységeiben helyezkednek el. Ferenczffy a *Te Deummal* a mindennapi imádkozáshoz kapcsolódó szövegek közé sorolja ezeket, Kopcsányinál pedig még a bűnbánat és a lélek megtisztulásához kapcsolódó imafolyamathoz tartoznak. A litánia, a hozzá tartozó zsolttárral és könyörgéssel, apró eltérésekkel ugyan, de egyezik a két kiadványban.

A penitenciatartó zsolttárok feltételezhetően ugyanabból a forrásból táplálkoznak, szövegük is nagyon hasonló. Egyik imádságoskönyv sem közli a Pázmányéban olvasható zsolttárfordításokat, így valószínű, hogy Kopcsányi és Ferenczffy esetében egy közös forrásra hivatkozhatunk. Példaként a 31. zsolttárból idézünk:

Pázmány 1610: 623	Ferenczffy 1615: 48	Kopcsányi 1622: 332–333
<p>„Bodogok az kiknek, Vndok vétkeinek, Sebé az Vr be földte. Mint idegen bünnek, Tulaydon vétkének, Büntetését nem vötte. De söt ió vóltából, Büneit lelkéből, Az Isten le törlötte. En pedigh vétkemet, Födözüén sebemet, Bánatban el száradtam.”</p>	<p>„Boldogok kiknek megh bochálttatanak az ü hamisságok: Es kiknek az ü bünök bé feodeoztettenek. Bóldog az férfiu kinek bünt nem tulaidonított az Ur: és ninchen az ü lelkében chalárdságh. Mivelhogy halgattam meg avúltanak az én chontiaim: midön kiáltané mind egész nap.”</p>	<p>„Bodogok, kiknek megh bocsattatanak hamiságok: és kiknek bünök bé fedezetttenek. Bodog, az kinek nem tulaidonította az Vr á bünt: és nincsen az ő lelkeben alnokságh. Mielhogy halgattam, meg auasodtanak az én csontaim: midön egész nap kiáltanék.”</p>

Népszerű imádság 17. századi imádságoskönyveinkben az úton levőké, amely mindkét vizsgált kötetben fellelhető ugyanott, a harmadik, azaz a könyv utolsó nagy gondolati egységében. Kopcsányinál az utolsó imák között, *Vtonn iarook imadsaga* címen, Ferenczffynél külön egységet képez, melynek címe *Keovetkeznek vton jaro embereknek való szép könyörgések*. Az imához mindkét kötetben még két rövidebb szöveg is hozzátartozik *Zakarias imádságha* és *Antiphona* címekkel. Az imaszövegek között ismét kisebb eltérésekkel találkozhatunk, azonban mindazon imádságok, melyek az utazáshoz kapcsolódnak, mindkét kötetben egyformán vannak jelen: kezdő *Antiphona*, *Zacharias imadsaga*, *Antiphona Az békeségnek és jó szerencsének útyára* és *Imádság* zárja be a sort. Ferenczffy Kopcsányihoz képest a befejező imádságot három kisebb könyörgésre osztja, ezeket Kopcsányi egyetlen imaszöveggé közi.

A megannyi kiemelt szöveghely bizonyítja, hogy annak ellenére, hogy első megtekintésre azt hinnénk, hogy az imádságoskönyvek szoros kapcsolatban vannak egymással, és meglehetősen sok egyező szöveggel rendelkeznek, azonkívül, hogy találunk igen hasonló imákat vagy imarészleteket, még nem állapíthatjuk meg azt, hogy Ferenczffy és Kopcsányi között oda-vissza szövegátvétel valósult volna meg. A szövegrészletek kiemelése arra enged következtetni, hogy mind Ferenczffy, mind Kopcsányi forrásként használta Pázmány művét. Ferenczffy bizonyítottan másolt Pázmánytól, Kopcsányi inkább átdolgozta, összefoglalta az imák tartalmát.

Összegzés és kitekintés

A 16–17. század fordulóján keletkezett imádságoskönyvekkel kapcsolatos szakirodalmi megállapítások figyelembevételével Kopcsányi Márton imádságoskönyvének 1622-es kiadását és Ferenczffy Lőrinc 1615-ben Prágában megjelent imádságoskönyvét rokonságba állíthatjuk ugyan egymással, viszont ezzel a kijelentéssel nagyon óvatosnak kell lennünk.

A tartalomjegyzékeket megfigyelve és átlapozva az imádságoskönyveket levonhatjuk azt a következtetést, hogy az egyező címek és szerkezeti egységek mögött nem teljesen azonos szövegek állnak. A fenti összehasonlítás alapján azonban azt mondhatjuk el, hogy szerkezetileg és tematikailag rokon műveknek tarthatjuk mindhárom imádságoskönyvet, mégis Ferenczffy Pázmány imádságoskönyvével szorosabb kapcsolatban áll, mint a Kopcsányié. A Pázmánnyal összevetett szerzők művei pedig egymással csak nagyon távoli rokonságot mutatnak.

A kötetekben közös címmel rendelkező néhány szöveghely részletes összehasonlítása nyomán választ kaptunk arra a kérdésre, hogy történet-e a két szerző között szövegátvétel. Annak ellenére, hogy hasonló szerkezettel találkozunk, Kopcsányi és Ferenczffy esetében nem beszélhetünk másolásról. Feltételezhetően közös forrásuk, Pázmány imádságoskönyve az, ahonnan mindketten merítettek, amiből átvették a teljes imaszövegeket vagy szövegrészleteket, de nem egymás művéből kölcsönöztek. Ezt bizonyítják a hasonló tematikájú, de csak részben egyező szöveghelyek is.

A szöveghelyek mellett lényeges különbségként lehet megállapítani azt is, hogy Ferenczffy imádságoskönyve sokkal inkább imák gyűjteménye, hiányoznak belőle a tanító, magyarázó, prédikációkra emlékeztető részek. Az imádkozáshoz és a lelki elmélyüléshez az imaszövegek közlése által nyújt segítséget, mintsem azzal, hogy részletes elmélkedéseket és különböző magyarázatokat tesz közzé. Kopcsányi Márton imakönyve Ferenczffyéhoz képest kiegészül azzal a célkitűzéssel, hogy a szerző nem csupán imák sorozatát hozza, hanem bekapcsolja a hívő embert a liturgiába, és bűnbánatra indítja és tanítja. A két szerző közül Kopcsányi az, aki könyvét a katolikus megújulás szolgálatába állította azáltal, hogy műve tanító részeket tartalmaz nemcsak a miséről vagy Pázmányhoz hasonlóan a rózsafüzér imádkozásáról és a szentelményekről, hanem olyan témákról és fogalmakról is magyarázatokat ad, amelyekről a katolikusok és protestánsok eltérő véleményeket hangsúlyoznak: a purgatórium, a gyónás, Krisztus testének jelenléte az Oltáriszentségben, valamint a szentek tisztelete.

Végezetül a fenti vizsgálat alapján levonhatunk néhány következtetést: a két imádságoskönyvben számos azonos című imádságot találunk, melyek szövegei kis részekben egyeznek, de lényeges egyezéseket nem találunk közöttük. Az egyező imaszövegek sem teljesen fedik egymást, mivel nyelvezet tekintetében különböznek. Ha egyező szöveghelyeket találunk a két szerzőnél, akkor általában Kopcsányi összefoglalja a Ferenczffy imádságoskönyvében olvasható ima tartalmát, vagy egy kisebb részét adja közre annak. Az azonos címmel ellátott részek indokot szolgáltatnak ahhoz, hogy a szövegeket részletes vizsgálat alá vessük, és bebizonyosodjon, hogy nem beszélhetünk a két kötet esetében szoros rokonságról, inkább csak tematikai azonosságot és szerkezeti hasonlóságot állapíthatunk meg. A hasonlóság oka pedig az, hogy mindketten – Ferenczffy Lőrinc bizonyítottan – Pázmány imádságoskönyvét használták forrásként műveik összeállításához.

A Pázmány–Kopcsányi–Ferenczffy összehasonlítás folytatható további részeket kiemelésével, amely tovább erősíti azt a hipotézist, hogy mindkét szerző Pázmánytól kölcsönzött szövegrészeket. A fentiekből kiderült, hogy mind Ferenczffy, mind Kopcsányi vett át Pázmánytól szöveghelyeket és -részeket, csak hogy másképp érvényesítették azokat saját műveikben.

Irodalom

BAJÁKI Rita

- 2008 Javaslat az 1800 előtti katolikus imádságoskönyvek feldolgozására. In: SZELESTEI N. László (szerk.): *Lelkiségtörténeti számvetés*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 91–96.
- 2012 Pázmány Péter és Kopcsányi Márton imakönyve. In: BOGÁR Judit (szerk.): *Régi magyar imakönyvek és imádságok*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 11–22.
- 2013 Misztika és a Pázmány előtti magyar nyelvű imakönyvek. In: BOGÁR Judit (szerk.): *Misztika a 16–18. századi Magyarországon*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 13–22.
- 2014 Ördög és pokol az imákban, avagy túlvilágábrázolás az 1620-ig megjelent imakönyveinkben. In: BÁTHORY Orsolya (szerk.): *Menny és pokol a barokk kori ember életében*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 13–22.
- 2015 A nőknél szánt imák tipológiája. In: BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya (szerk.): *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 23–29.

- 2018 Úrvacsora- és Oltáriszentség-imádságok első imakönyveinkben. In: SZELESTEI N. László (szerk.): *Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 9–19.
- 2019 Kompiláció a 16. századi imakönyveinkben. In: KISS FARKAS Gábor és MACZÁK Ibolya (szerk.): *Átfedések. Szövegalkotás a 16–18. századi irodalomban*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport, Budapest, 69–77.

BOGÁR Judit

- 2013 A középkori misztikus hagyomány továbbélése Pázmány Péter Imádságos könyvében. In: Uő (szerk.): *Misztika a 16–18. századi Magyarországon*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 65–71.
- 2014 Ars compilandi precatíones. Pázmány Péter imádságai és a kompiláció. MACZÁK Ibolya (szerk.): *Közkincs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 73–92.
- 2015 „Férfias” és „nőies” imádságok? Pázmány Péter és Pongrácz Eszter imakönyve. In: BAJÁKI Rita, BÁTHORY Orsolya (szerk.): *A nők és a régi magyarországi vallásosság*. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 47–57.

[FERENCZFFY Lőrinc]

- 1615 *Imádságos keonyvechke magyar nielven*. Pragaban MDCXV Sessivs, RMNy 1092.

HOLL Béla

- 1980 *Ferenczffy Lőrinc. Egy magyar könyvkiadó*. Magyar Helikon, s. 1., 63–77.

KOPCSÁNYI Márton

- 1622 *Keresztyen imadsagos keonyvecske, mely... külömb fele imadsagokat és elmélkedéseket fgolal magaban. Ez eleot Posonyban, most vyjobban nyomtattatot*. Bechbe MDCXXII Gelbhaar Gergely, RMNy 1260.

PÁZMÁNY Péter

- 1606 *Keresztyeni imadsagos keonyv, melybe szep aytatos keoneorgesek, haladasok es tanvsagoc foglaltatnac es reovid tanvsagh, mint ismerhesse megh akar mely együgiü emberis az igaz hitet*. Greczbe MDCVI Widmanstadius, RMNy 945.
- 1610 *Keresztyen imadsaagos keonyv, melyben szeep aytatos keonyeorgesek foglaltatnak. Irattatot Pazmany Petertwl es most vyonnan másodsor nyomtattatot*. Posenban MDCX [typ. archiepiscopalis], RMNy 1003.

SZ. BAJÁKI Rita – BOGÁR Judit (szerk.)

- 2013 *Pázmány Péter: Imádságos könyv (1631). Jegyzetek a szövegkiadáshoz.* Universitas Kiadó–Editio Princeps Kiadó, Budapest, 5–16.
- SZELESTEI N. László
- 2013 A hívek szentmiseimádságai a kora újkorban. In: BOGÁR Judit (szerk.): *Misztika a 16–18. századi Magyarországon.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, 249–261.
- 2013 Liturgia és magyar nyelv a kora újkorban: A szentmise. *Vigilia* (11) 828–837.
- 2014 Áhítati irodalom és irodalomtörténet-írás. In: SZELESTEI N. László (szerk.): *Irodalom és lelkiség.* MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 7–12.
- 2014 Áhítati irodalmunk szövegváltozatainak barokk kori jellegzetességeiről. In: SZELESTEI N. László (szerk.): *Irodalom és lelkiség.* MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 115–126.
- 2018 A szentmise a 17–18. századi Magyarországon. In: SZELESTEI N. László (szerk.): *Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon.* MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest, 279–286.
- VÁSÁRHELYI Gergely
- 1623 *Világ kezdetitől fogva iosagos es gonosz czelekedeteknek példáinak summái. Szent Irasnak O és Uy Testamentomabol, szent atyaknak és pogán bölczeteknek irásiból. Marosvasarhelyi Gergely által fordittattak es irattattnak. Cassan.* RMNy 1289.

Szmutku Melinda

Melinda Szmutku (1996) este doctorandă la Școala Doctorală de Hungarologie, Universitatea Babeș-Bolyai. A absolvit în 2018 specializarea limba și literatura maghiară-limba și literatura germană a Facultății de Litere din cadrul Universității Babeș-Bolyai, iar în 2020 programul de masterat „Studii de lingvistică și literatură maghiară” al aceleiași instituții. În prezent coordonează seminarele disciplinelor „Introducere în filologie” și „Istoria literaturii maghiare – epoca barocă” la UBB, Facultatea de Litere. Domeniul ei de interes este istoria literaturii maghiare vechi, iar tema ei de cercetare o constituie opera autorului franciscan Márton Kopcsányi (1579-1638) din epoca reînnoirii catolice.

Melinda Szmutku (1996) is a PhD student at the Doctoral School of Hungarology Studies, Babeș-Bolyai University. She graduated in 2018 from the Faculty of Letters, at Babeș-Bolyai University obtaining her bachelor's degree in Hungarian Linguistics and Literature – German Language and Literature. She obtained her master's degree in Hungarian Linguistics and Literature Studies in 2020 at the same institution. She

is currently leading seminar courses on the subjects “Introduction to Philology” and “The History of Hungarian Literature – Baroque Era” at Babeş-Bolyai University, Faculty of Letters. Her research field is the history of old Hungarian literature, specifically the works of the Franciscan author named Márton Kopcsányi (1579-1638) from the era of the Catholic renewal.

„...az aítatos keresztyéneknek lelki vigasztalásokra...”

Studiul comparativ al cărţilor de rugăciune ale lui Márton Kopcsányi și Lőrinc Ferenczffy

Cărțile de rugăciuni ale călugărului franciscan Márton Kopcsányi și ale cancelarului regal Lőrinc Ferenczffy au apărut în perioade foarte apropiate. Prima a fost publicată în 1617, iar cea de-a doua în 1615, iar succesul lor este atestat de publicarea lor repetată. La începutul secolului al XVII-lea activitatea literară a lui Péter Pázmány a avut o mare influență asupra contemporanilor săi, cum ar fi Kopcsányi și Ferenczffy, care au fost dornici să compileze operele lui Pázmány sau să îi ceară permisiunea de a le publica. Influența lui Pázmány poate fi resimțită în cărțile de rugăciune ale lui Kopcsányi și Ferenczffy. În prezentul studiu încerc să răspund la întrebarea privind relația dintre cărțile de rugăciuni ale lui Kopcsányi și Ferenczffy, dacă putem vorbi de împrumuturi reciproce de pasaje, lucru pe care îl voi examina prin evidențierea unor pasaje demonstrative și prin includerea unor pasaje din ediția din 1610 a cărții de rugăciuni a lui Pázmány.

„...az aítatos keresztyéneknek lelki vigasztalásokra...”

A Comparative Study of the Prayer Books of Márton Kopcsányi and Lőrinc Ferenczffy

The prayer books of the Franciscan friar named Márton Kopcsányi and of the Royal Chancellor Lőrinc Ferenczffy are two books that were published around the same time. The first was published in 1617, the second in 1615. Their success is proved by their repeated publications. At the beginning of the 17th century, Péter Pázmány's literary work had a great influence on his contemporaries, such as Kopcsányi and Ferenczffy, who were eager to compile Pázmány's works or to ask his permission to publish them. Pázmány's influence can be felt in both Kopcsányi's and Ferenczffy's prayer books. In my study, I try to answer the question of the relationship between Kopcsányi's and Ferenczffy's prayer books, whether we could speak of borrowing passages from each other, which I will examine by highlighting some demonstrative passages and including passages from the 1610 edition of Pázmány's prayer book.

Disszertációk, tézisek

Bakos Áron

Aranyosszéki katonatörténetek mint egyéni és társadalmi narratívák (2021)

Szerző: Bakos Áron; a disszertáció irányítója: prof. dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanár; a védés éve: 2021; opponensek: dr. Jakab Albert Zsolt tudományos munkatárs, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár; dr. Landgraf Ildikó tudományos főmunkatárs, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest; dr. Sárkány Mihály senior kutató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

A disszertáció egy néprajzi kistáj, Aranyosszék katonatörténeteit elemzi, elsősorban a helyi magyar kisebbségre fókuszálva. A terepmunka során felgyűjtött történeteket szűkebb néprajzi-antropológiai és tágabb, interdiszciplináris társadalomtudományi keretben elemzi. A kutatás az elbeszélésekre a helyi társadalom integráns részeként, kommunikációs eszközként tekint, ami nem egyszerűen tükrözi, hanem létrehozza a jelen társadalmi valóságát, a múlt közös értelmezését, reprezentálja és formálja az elbeszélő társadalmi helyzetét és narratív identitását. A történetekre tehát mint az egyéni narratív stratégiák egyik eszközeként, az adott beszédesemények részeként tekint. A disszertáció a történetmondást dinamikus folyamatként, egy társadalmi kapcsolatokat és közös tudást létrehozó kommunikációként közelíti meg.

A disszertáció három részből épül fel, ezeket keretezi a bevezetés és a következtetéseket megfogalmazó fejezet. Az első azokat a különböző kutatási kontextusokat elemzi, amelyek kihatottak a gyűjtés során létrejövő korpusz milyenségére és a felvetett kutatási kérdések irányára: a terep, a módszertan és a kutatástörténet. A második a történetek társadalmi dimenzióját elemzi, és a különböző helyi, horizontális társadalmi kapcsolatokat (etnikai, nemzedéki, nemi) értelmezi a katonatörténetek lencséjén keresztül. Végül az utolsó rész az egyén, egy marginalizált személy szövegeit, elbeszélteit, személyes és örökölt, katonasággal kapcsolatos feljegyzéseit elemzi.

A disszertáció rámutat arra, hogy a katonatörténetek népszerű élettörténeti szövegek, amelyek nemcsak a helyi elbeszéléskultúrájának, hanem a társadalmi életnek is a részei. A katonatörténetek felépítenek és megerősítenek egy morális univerzumot, amelyen belül, illetve a történetmondás, a meghallgatás, a kommentálás, az újramondás aktusain keresztül elhelyezik és összekapcsolják a különböző embereket, korszakokat és a helyeket, és ezen keresztül megerősítik a szinkrón és diakrón társadalmi kötelekeket.

Narațiuni cătănești ca narațiuni individuale și sociale în zona Arieșului

În teza mea de doctorat analizez poveștile cătănești colectate în mic-rogiunea etnografică numită Scaunul Arieșului, situată în Transilvania, România. Lucrarea are în focus narațiunile minorității etnice maghiare locale și analizează aceste povestiri din diferite perspective, atât într-un cadru etnografico-antropologic, cât și într-un cadru interdisciplinar mai larg al științelor sociale. Cercetarea pornește de la definirea narațiunilor ca și parte integrală a societății locale, ca instrumente de comunicare, care nu numai că reflectă, ci și construiesc realitatea socială a prezentului trăit, contribuie la înțelegerea comună a trecutului, reflectă și definesc poziția socială și identitatea narativă a povestitorului. Din acest motiv, poveștile sunt înțelese ca instrumente folosite în strategii narrative individuale, ca texte produse în timpul activităților de povestire actual. În disertație, povestirea este înțeleasă ca o comunicare care creează legături sociale și cunoștințe comune.

Teza de doctorat este alcătuită din trei părți principale, precedată de introducere și urmată de capitolele introductive și finale. Primul capitol analizează diferitele contexte de cercetare care au influențat corpus-ul colectat și întrebările de cercetare care stau la baza disertației: terenul, metodologia și istoricul cercetării. Cel de-al doilea cuprinde un studiu al dimensiunilor sociale ale poveștilor și interpretează diferitele relații sociale locale, orizontale (etnice, generaționale și de gen) prin prisma narațiunilor despre soldat. În cele din urmă, ultima secțiune investighează textele unui individ, un om local marginalizat, poveștile sale orale, documentele sale personale și cele moștenite conectate de soldătenie.

Disertația demonstrează că poveștile cătănești sunt un gen popular, de istoria vieții, care nu fac parte doar din repertoriul local de povești orale, ci constituie și o parte a vieții sociale. Într-un sens, narațiunile leagă oamenii, perioadele de timp și locurile prin povestirea, ascultarea, comentarea și repovestirea lor, și, prin urmare, întăresc legăturile sociale sincronice și diacronice.

Soldier Stories as Individual and Social Narratives in the Aranyosszék Region

The dissertation studies the soldier stories collected in the small ethnographic region of Aranyosszék, Romania, with a focus on the narratives of the local Hungarian ethnic minority. It analyzes the narratives both within a narrower ethnographic-anthropological and a wider interdisciplinary social-scientific framework. The research focuses on comprehending the narratives

as an integral part of the local society, as a tool of communication, which not only reflect, but also construe the social reality of the present, the shared understanding of the past, and the social position and narrative identity of the teller. For this reason, the stories are understood as tools of individual narrative strategies, as texts of actual speech events. Throughout the dissertation, storytelling is described as a dynamic process, as a communication that creates social links and commonly shared knowledge.

The dissertation consists of three main parts, forerun and followed by the introduction, and the concluding chapters. The first one analyzes the different research contexts that influenced the collected corpus, and the underlying research questions of the dissertation: the fieldsite, the methodology, and the research history. The second one comprises a study of the social dimensions of the stories and interprets the different local, horizontal social relations (ethnic, generational and gender) through the lens of the narratives of soldiering. Finally, the last section investigates the texts of an individual, a marginalized local man, his oral stories, his personal and inherited documents of serving in the army.

The dissertation demonstrates that soldier stories are a popular, life-historical genre, which are not only part of the local repertoire of oral stories but of social life, as well. In a sense, narratives create and reinforce a moral universe in which they place and link people, time periods and places through telling, listening, commenting, and retelling, and as a result they reinforce synchronic and diachronic social ties.

Dimény Hajnalka

Az igei jelentések fő jellemzői és a magyar igék lexikalizációs mintázatai. Szempontok a magyar igék jelentés alapú tipológiájához (2021)

Szerző: Dimény Hajnalka; a disszertáció irányítója: dr. Szilágyi N. Sándor nyug. egyetemi tanár; a védés éve: 2021; opponensek: dr. Fazakas Emese egyetemi docens, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; dr. Kugler Nóra hab. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest; dr. Ladányi Mária professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

A dolgozatban az ige szemantikai alapú megközelítéseinek feltérképezését és továbbgondolását, valamint a magyar igék lexikalizációs mintázatának leírását tűztem ki célul. Ez utóbbi megvalósításához elsőként a kódolt észlelet jellege szerinti tipológiáját hoztam létre a magyar igéknek, mivel az volt a feltételezésem, hogy a kódolt észlelet jellegének megfelelően a különböző igékben eltérő tényezőket kódolunk. Ezt a feltételezést a vizsgálat igazolta.

A kutatás adatanyagát a *Magyar értelmező kéziszótár* 2. kiadásának (ÉKsz.²) igejelentései képezik. Ezek alapján hoztam létre egy 29905 igejelentést tartalmazó igeadatbázist.

A dolgozat első részében amellettt érvelek, hogy az igei szemantikai tartalmat a kiugróság, az észlelet valamely eleméhez társított vagy valamely elemeinek viszonylatában létrejövő feltűnő jegy alapján határozhatjuk meg. A temporalitást és/vagy dinamizmust nem tartalmazó észleleteknek az igéként való kódolása pedig egy gazdaságos módja a kiugróság kifejezésének. Ezt a gondolatmenetet az adatbázis alapján tett megfigyelések is alátámasztják.

A dolgozat második részében az adatbázis részletes elemzésével sikerült kimutatnom, hogy a különböző típusú történésekhez eltérő kidolgozottságú igei lexémahálózat tartozik. Az adatbázis összes igejelentésének 7,53%-a vonatkozik szándékos helyváltoztatásra és 3,44%-a beszélésre vagy beszéléssel végzett cselekvésre – ami nagy arány az összes lehetséges történés tekintetében. Mindemellett 84,37%-os előfordulást mutat a viselkedő-érző jellegű elsődleges figura. A nyelvi ábrázolás szempontjából alapvető fontosságú a szándékos mozgásra, cselekvésre való képesség. Az igei rendszer pedig (de minden bizonnyal a nyelvi rendszer általában véve is) erőteljesen antropocentrikus. Az igei jelentések szoros társadalmi beágyazottságát mutatja, hogy a specifikáltság foka az igei jelentésekben szorosan összefügg a kifejezett történés társadalmi elfogadottságával. A cselekvések megszokott és elvárt módja rendszerint része az adott történéstípust kifejező generikus ige jelentésének, és specifikáljuk azokat az eseteket, amikor eltérünk ettől.

Caracteristicile principale ale sensurilor verbale și tiparele lexicalizării verbalelor maghiare. Criterii pentru o tipologie semantică a verbalelor maghiare

În prezenta teză ofer o trecere în revistă a celor mai semnificative abordări semantice cognitive ale sensului verbal, pornind de la ideea că trebuie să regândim trăsăturile determinante ale acestuia. Pe baza rezultatelor

cercetării am creat o tipologie semantică a verbelor maghiare pentru a descrie modelele de lexicalizare ale verbelor în limba maghiară. Ipoteza mea a fost că elementele și trăsăturile codificate în verbe, prin urmare tiparele de lexicalizare variază în funcție de tipul de eveniment codat. Această ipoteză a fost confirmată de analiză.

Cercetarea prezentată în teză se bazează pe o bază de date cuprinzând toate cele 29 905 de sensuri verbale înregistrate în dicționarul explicativ al limbii maghiare, ediția a 2-a (*Magyar értelmző kéziszótár*, ÉKsz.²).

În prima parte a tezei argumentez că conținutul semantic al verbelor poate fi definit pe baza proeminenței, adică a unei trăsături care iese în evidență, asociată unui element de percepție. Codificarea într-o formă verbală a percepțiilor care nu sunt în mod inerent proeminente este un mod economic de exprimare a proeminenței. Această ordine de idei este susținută și de observații întemeiate pe baza de date.

În partea a doua a tezei, cu o analiză detaliată a bazei de date, am reușit să demonstrez că diferitele tipuri de eventualități au rețele semantice cu niveluri diferite de elaborare. De ex. 7,53% din toate semnificațiile din baza de date se referă la mișcare intenționată și 3,44% la activități de vorbire – o rată foarte mare în privința tuturor eventualităților posibile. Mai mult, printre elementele unei configurații, figura senzitivă (*vie*) cu capacitatea de a se putea mișca de la sine este cea mai proeminentă și este codificată de 84,37% din semnificațiile verbale din baza de date. Din punctul de vedere al reprezentării lingvistice, capacitatea de a se mișca și de a acționa intenționat este de o importanță fundamentală. Sistemul verbal (dar cu siguranță sistemul lingvistic în general) este puternic antropocentric. Incorporarea socială a sistemului verbal este demonstrată și de faptul că gradul de specificitate este puternic determinat de judecata socială asociată eventualității respective. Modul comun, acceptat și în conformitate cu așteptările sociale al unui act este exprimat de obicei printr-un verb generic pentru eventualitatea particulară respectivă, în schimb modurile de activitate care se abat de la aceste norme sunt exprimate în forme variate prin verbe specifice.

Main Features of Verbal Meanings and Lexicalization Patterns of Hungarian Verbs. Criteria for a Semantic Typology of Hungarian Verbs

In the thesis, I provide a review of the most prominent cognitive semantic approaches to verbal meaning and a description of the lexicalization patterns of Hungarian verbs. For this latter, I have created a typology of Hungarian verbs according to the nature of the encoded perception, since my hypothesis

was that the elements and features encoded in verbs (hence the lexicalization patterns) vary with the type of event encoded. This hypothesis was confirmed by the investigation.

The study presented in the thesis relies on a database of 29,905 verbal meanings, taken from the second edition of the Hungarian explicative dictionary (*Magyar értelmező kéziszótár*, ÉKsz.²).

In the first part of the thesis, I argue that the semantic content of verbs can be defined by salience, that is, by prominence associated to the overall configuration of the perception, or to an element of it. Encoding percepts not inherently salient in a verbal form, it is an economical way of expressing saliency. This line of thought is also supported by observations based on the database.

In the second part of the thesis, with a detailed analysis of the database, I managed to show that the various eventuality types have semantic networks with different levels of elaboration. For example, 7,53% of all verb meanings in the database refer to intentional motion, and 3,44% to speaking activities – a large proportion of all possible eventualities. In addition to this, people and animals as primary figures show an occurrence of 84,37% in all verbal meanings. The volitional and active nature of the figure is fundamental in the verbal system, and most probably in the entire linguistic system. Thus, the verbal system is largely anthropocentric. Moreover, the verbal system's social embeddedness is shown by the fact that the degree of specificity is strongly related to the social judgement associated to the respective eventuality. The common and expected way of an act is usually expressed by a generic verb for that particular eventuality, and deviating cases are specified in several ways.

Kerti József

Aranka György költészete (2021)

Szerző: Kerti József; a disszertáció irányítója: dr. Egyed Emese egyetemi tanár; a védés éve: 2021; opponensek: dr. Csörsz Rumen István PhD tudományos főmunkatárs, MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest; dr. Onder Csaba egyetemi tanár, Eszterházy Károly Egyetem, Eger; dr. Máthé Dénes nyug. egyetemi tanár, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár.

Aranka György (1737–1817), az erdélyi felvilágosodás mozgalmanak kiemelkedő alakja leginkább tudományszervezői tevékenysége folytán került az irodalmi köztudatba és vált híressé a recepciótörténet során. Költészetét, bár nem tartozik a magyar irodalom kanonizált szerzői közé, az irodalomtörténet – pár kivételtől eltekintve – nem tüntette ki különösebb figyelmével, ezért irodalmi munkássága, azon belül is költészete jóval kevésbé ismert és feldolgozott. A jelen doktori értekezés az Arankáról mint költőről való ismeretek hiányosságait hivatott pótolni, hiszen a további, jóval kiterjedtebb és elmélyültebb levéltári és kéziratári versgyűjtemények tanulmányozása mutatta meg leginkább azt, hogy egy hatalmas Aranka-szövegekpuszta hever feldolgozatlanul (a kéziratok versek legnagyobb hányada semmilyen formában nem jelent meg, így értelemszerűen Aranka György verseskötetében – *Elme játékjai*, 1806 – sem). A kutatás feltett célja volt eddig ismeretlen Aranka-szövegek feltárása (forráskritikai módszerekkel ellenőrizni, hogy mi alapján azonosíthatjuk és bizonyíthatjuk Aranka szerzőségét) és ismertetése, Aranka költészeti szövegekpuszta bővítése, létrehozni az Aranka-versek (és nemcsak, hiszen kéziratok gyűjteményében számos már szerzőtől is találni szövegeket) tipológiai kataszterét, számbavételét; a versek műfaját meghatározni és a különböző szövegvariánsokat kronológiai, illetve keletkezési sorrendben elhelyezni az Aranka életműben levéltári azonosító, valamint szövegfilológiai módszerek segítségével. A filológiai munka alapvetően értelmező feladat, s mint ilyen, az Aranka-szövegek kontextualizálása, azaz kontextusba helyezése a dolgozat egyik olyan feladata és egyben módszertani eljárása volt, amely elengedhetetlen volt ahhoz, hogy megértsük, miért pont akkor, miért éppen úgy és olyannak születtek meg a vizsgált szövegek. A dolgozat Aranka György költészetét vizsgálja két nagy tömbre bontva: az első tömb Aranka költői indulásának mozzanatait eleveníti fel az első megírt alkalmi verstől egészen a költői pálya beteljesüléséig, verseskötete megjelenéséig. A második tömb irányvonala Aranka költői habitusának, költeményeinek, nyelv- és irodalomszemléletének, eszmetörténeti, filozófiai beállítódásának vizsgálata komparatív, szöveg- és műközpontú módszerek által. A dolgozat konklúziója, hogy Aranka alapvetően hazafias cselekedetként, morális kötelességként tekintett verseskötete publikálására, a költészetre a kortársakhoz hasonlóan úgy tekintett, mint a mély tudományokhoz (például a filozófia, az etika) felvezető, olvasásra és művelődésre szoktató lépcsőfok, így a poézis rendeltetését a haza szolgálatában vélte megtalálni.

Lirica lui György Aranka

György Aranka (1737-1817), una dintre cele mai remarcabile personalități ale mișcării iluministe din Transilvania, a devenit cunoscut mai ales ca fondatorul unei asociații științifice, fapt care i-a adus o bună reputație în cercul literaților din epocă. György Aranka nu este considerat un autor de prim rang al literaturii maghiare. Lirica lui nu a atras atenția istoricilor literari, de aceea opera sa literară este mai puțin cunoscută și analizată. Menirea acestei teze este realizarea primei monografii privind lirica lui Aranka. O cercetare mai amplă a arătat că o mare parte a manuscriselor nu a fost încă analizată (marea majoritate a poeziilor lui Aranka nu a fost publicată, nici chiar în volumul său de autor – *Elme játékjai*, 1806). Scopul cercetării a fost să scoată la iveală aceste texte necunoscute (să dovedească cu metode filologico-textologice rolul de autor al lui Aranka), să identifice un număr mai mare de poeme, să definească caracterul tipologic al acestora (printre manuscrisele sale se află și poeme aparținând altor autori), să definească specia poeziilor, să le aranjeze în ordine cronologică arătând și variantele acestora. Activitatea filologică este o sarcină fundamental interpretativă și, ca atare, contextualizarea textelor lui Aranka s-a dovedit indispensabilă pentru procedurile metodologice ale disertației pentru a înțelege cauzele redactării textelor luate în vizor și datarea acestora. Teza examinează poezia lui György Aranka împărțită în două unități: prima prezintă momentele procesului de creație lirică al lui Aranka de la prima poezie de ocazie până la apogeul carierei sale poetice și publicarea volumului propriu. A doua unitate studiază universul poetic al lui Aranka, concepția lui privind limbajul și literatura, veleitățile sale de istoric și filosof prin metode comparative, centrate pe text. Concluzia lucrării este că Aranka considera editarea volumului un act patriotic și o datorie morală, la fel ca și contemporanii săi, Aranka considera poezia ca o piatră de temelie pentru științele profunde (de exemplu filosofia și etica), care te face să citești, să te educi, deci a considerat că menirea poeziei este de a fi util patriei.

György Aranka's Poetry

György Aranka (1737–1817), a prominent figure in the Transylvanian Enlightenment movement, came into the public consciousness of literature mainly through his activities as a science organizer and became famous throughout the history of reception. The poetry of György Aranka, although it does not belong to the canonical authors of Hungarian literature, was not distinguished by special attention in the history of literature, therefore his literary work, especially his poetry, is much less known and processed. The

gaps in knowledge about Aranka's poems and Aranka, as the study of other, much more extensive and in-depth collections of archival and manuscript poems showed the most that a huge Aranka text corpus lies unprocessed (most of the manuscript poems did not appear in any form, so by definition neither in György Aranka's book of poems, *Elme játékjai*, 1806). The aim of the research was to explore hitherto unknown Aranka texts (to verify and prove Aranka's authorship by means of source-critical methods), to expand Aranka's poetic corpus, to create Aranka poems (and not only, as many can be found in the manuscript collection texts) typological cadastre, census; to determine the genre of the poems and to place the different textual variants in chronological and original order in the Aranka oeuvre with the help of archival identification and textual philological methods. Philological work is fundamentally interpretive data, and as such, contextualizing the Aranka texts, that is, putting them into context, was one of the tasks of the dissertation and at the same time a methodological procedure that was essential to understand why the examined texts were born just then. The dissertation examines the poetry of Aranka divided into two large blocks: the first block brings to life the moments of Aranka's poetic departure from the first written occasional verse to the fulfillment of the poetic career and the publication of his volume of poetry. The direction of the second block is the study of Aranka's poetic habitus, his poems, his approach to language and literature, his historical and philosophical attitude by comparative, text- and art-centered methods. The conclusion of the thesis is that Aranka's publication was basically a patriotic act, a moral duty to publish his volume of poetry, like his contemporaries, he regarded poetry as a stepping stone to deep science (philosophy and ethics for example), accustoming him to reading and cultivating, so he thought he could find the purpose of poetry in the service of his homeland.

Pop (Kicsi) Noémi

Erdélyi kántorok 1948–1990 között. Római katolikus, református, unitárius kántorok élettörténete (2021)

Szerző: Pop (Kicsi) Noémi; a disszertáció irányítója: dr. Tánczos Vilmos egyetemi tanár; a védés éve: 2021; opponensek: dr. Bárh Dániel egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest; dr. Keszeg

Vilmos egyetemi tanár; Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; dr. Peti Lehel I. fokozatú tudományos kutató, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

A dolgozat az erdélyi történelmi egyházak kántorainak státusa, szerepköre, életpályája, a kántorság mint foglalkozás módosulásának, a változások folyamatának bemutatására vállalkozik, különösen fókuszálva a kommunizmus időszakára. A disszertációban ez három nagyobb témakörben, különböző forrásból valósul meg: a kántorokat érintő egyházi és világi publikációk, egyházi levéltári dokumentumok, személyes interjúk és fényképek által. Az első megközelítésben a kutatás tudományos kontextusának feltárása, a fogalmak, módszerek, források és a terep bemutatása, valamint a kántorok felekezetenkénti, a doktrinális vallásosság szabályszerűségeivel körülírt szerepkör történelmi összefoglalása körvonalazódik.

Második témakörben a levéltári kutatás az erdélyi kántorság más-más vetületét hivatott ábrázolni az 1948–1990 között keletkezett római katolikus, református és unitárius levéltári dokumentumok alapján. Ebben a fejezetben azok az intézményes keretek adta lehetőségek tárulnak fel, amelyek befolyásolták és alakították a szerepkört, valamint az addig csak hipotetikusán létező kántorközösségek hálózatát tehették láthatóvá.

Harmadik megközelítésben az összesen hét elkészült életútinterjúból négy kántor (két katolikus, egy református és egy unitárius kántor) élet-történetét elemzi a dolgozat, a többi három a mellékletekben olvasható. A kántorok bemutatásának fő szempontjai a felekezeti különbségtétel mellett a kántori életpálya választásának motivációi, a felkészülés során tett erőfeszítések, a kántori életpályát befolyásoló, a korszakra jellemző sors-események és az adaptációs stratégiák jellegzetessége, valamint az egyén társadalomban betöltött szerepének függvénye volt.

Egy rövidebb negyedik rész vázlatos kitekintés, a teljesség igénye nélkül, az 1989-es fordulatot követő időszakra, amely a kántori szerepkör változásainak tendenciáira hívja fel a figyelmet.

A mellékletekben szereplő interjúk, az élettörténetekhez kapcsolódó fényképek és dokumentumok, valamint a levéltárak egyes dokumentumaiban fényképes iratanyagai nem csupán illusztrációk és kiegészítők, hanem az alap kutatás fontos részei.

Cantori transilvăneni între 1948-1990. Biografii de cantori romano-catolici, reformați și unitarieni

Teza prezintă statutul, rolul și cariera cantorilor din Bisericile istorice din Transilvania, precum și modificarea ocupației acestora, punând accent pe perioada comunismului. În disertație această prezentare se realizează pe trei teme majore din surse diferite: publicații ecleziastice și laice despre cantori, documente de arhivă bisericească, interviuri personale și fotografii. În prima abordare, după prezentarea contextului științific al cercetării, a conceptelor, metodelor, surselor și aria cercetării, se conturează o sinteză a rolului cantorilor la fiecare confesiune în parte, definit de regularitățile religiozității doctrinare din Evul Mediu până în zilele noastre.

În cea de-a doua temă majoră, cercetarea arhivistică își propune să înfățișeze diferite aspecte ale cantorilor transilvăneni pe baza documentelor de arhivă romano-catolice, reformate și unitariene întocmite între anii 1948 și 1990. În acest capitol sunt dezvoltate oportunitățile oferite de cadrul instituțional care a influențat și a modelat rolul, precum și rețeaua de comunități de cantori până atunci doar ipotetice.

În cea de-a treia abordare dintr-un total de 7 interviuri finalizate referitoare la reconstrucția istoriei vieții a cantorilor, doar 4 au fost analizate în disertație (doi catolici, un reformat și un unitarian), celelalte 3 se regăsesc în anexe. Pe lângă distincția confesională a persoanelor, principalele aspecte ale prezentării au fost motivațiile alegerii profesiei, eforturile depuse în timpul pregătirii, evenimentele caracteristice ale stilului de viață de cantor, precum și rolul individului în societate.

Într-o scurtă abordare, în cea de-a patra, disertația atrage atenția asupra tendințelor de schimbare în rolul de cantor după revoluția din 1989.

Interviurile din anexe, fotografiile cantorilor, fotografiile documentelor din arhive nu sunt doar simple ilustrații și suplimente, ci sunt părți importante ale cercetării de bază.

Transylvanian Cantors between 1948–1990. Biography of Roman Catholic, Reformed and Unitarian Cantors

This thesis attempts to present in the three major historical Hungarian churches from Transylvania the status, the cantor role and analysis of relations both in church institutions and in society, the process of change in the cantor profession, focusing especially on the period of communism. In the dissertation this is realized in three major topics, from different sources:

ecclesiastical and secular publications concerning cantors, church archival documents, personal interviews and photographs.

In the first approach, after presenting the scientific context of research, concepts, methods, sources and area of research, emerges the role of cantors in terms of rules and doctrinal religiosity in the three religions from the Middle Ages until today.

Based on the documents drawn up during the communist period from the church archives, the second approach reflects various aspects of Transylvanian cantors. This chapter was intended to explore the possibilities offered by the institutional framework, in particular the conditions that influenced the development and changes of the role of the cantor, as well as to reveal the invisible networks of some communities of cantors.

In the third approach out of a total of 7 completed interviews regarding the reconstruction of the singers' life history, only 4 were analyzed in the dissertation (two Catholics, one Reformed and one Unitarian), the other 3 can be found in the appendices. In addition to the confessional distinction of people, the main aspects of presentation depended on the motivations for choosing the profession, the efforts made during training, the characteristic events of the cantor's lifestyle, and the role of the individual in society.

In a brief approach, in the fourth part, I draw attention to the trends of change in the role of cantor after the 1989 revolution.

The interviews in the appendices, the photos of the cantors, the photos of the documents from the archives are not just simple illustrations and supplements, but are important parts of the basic research.

Kőrösi Viktor Dávid

A Fehér megyei Tövis magyar közösségének jelenkori identitásstruktúrája (2022)

Szerző: Kőrösi Viktor Dávid; témavezető: dr. Tánczos Vilmos egyetemi tanár; a védés éve: 2022; opponensek: dr. Jakab Albert Zsolt, tudományos főmunkatárs, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár; dr. Kotics József egyetemi docens, intézetigazgató, ME–BTK Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézete, Miskolc; dr. Szabó Árpád Tőhötöm egyetemi docens, intézetigazgató, BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár.

A tövisi magyar közösséget érintő doktori kutatásom központi kérdése, hogy a 21. században mit jelent magyarnak lenni Tövisen. Az identitást többek között az önképen, a kultúra megjelenítésének jellegzetességein vagy a nyelvi attitűdökön keresztül vizsgáltam. A tövisi magyar közösség identitásához fűződő általános attitűdök nem érthetőek meg az egyház közösségszervezésben végzett szerepének, valamint az egyházakhoz kötődő szimbólumoknak a vizsgálata nélkül.

Az identitás alapja az önkép, ami meghatározza az egyén saját közösséghez, valamint a tövisi társadalomhoz való viszonyát. A tövisi magyarok kevés lehetőséget használnak az identitásrepresentáció során, ami azt eredményezi, hogy az identitás „bújtatott”, kívülről nem látható. Az anyanyelv a nemzeti kultúra legfontosabb és leginkább használt jele, amihez az érzelmi kötődés akkor sem fejlődik ki, ha nincs használatban, ha egyébként egy személy nemzeti kulturális örökségének a része. Az egyházak közösségszervezésben betöltött szerepe kiemelt fontosságú, az ökumenikus együttműködés pedig példás. Mégis, létezik egy választóvonal a két magyar felekezet, a római katolikus és a református között, amit „szakrális térválasztónak” neveztem el. A római katolikus identitás leginkább felekezeti, míg a református esetén a nemzeti narratíva kevésbé függ a felekezettől.

Abban bízom, hogy a disszertáció erősíteni képes a tövisi közösség jelenlegi vezetőiben a cselekvés akarátát, felhíva a figyelmüket olyan tényezőkre, amelyek a korábbiakban esetleg elkerülték a figyelmüket. Ehhez hasonlóan remélem – és hiszem – azt is, hogy értekezésem hozzájárul a szórványközösségek motivációinak, állapotának a megértéséhez.

Structura de identitate contemporană a comunității maghiare din Teiuș (jud. Alba)

Lucrarea mea de doctorat abordează identitatea comunității maghiare din orașul Teiuș, întrebarea cea mai importantă fiind ce înseamnă a fi maghiar din Teiuș în secolul al XXI-lea. Am cercetat identitatea și prin autoimaginea comunității maghiare locale și prin modalitățile de prezentare a propriei culturi celorlalte comunități sau prin atitudinea comunitară privind folosirea limbii materne. Pentru a înțelege corect atitudinea generală a maghiarilor în legătură cu identitatea lor, trebuie luată în considerare și importanța bisericilor maghiare prin slujbe, dar și prin simbolismul încadrat în ideile și clădirile bisericesti.

Identitatea depinde mult de autoimagine, ceea ce determină relația individuală cu comunitatea proprie, dar și în general cu societatea teiușană. Maghiarii din Teiuș folosesc puține prilejuri pentru a-și arăta identitatea,

specificitățile culturale. Astfel, identitatea comunității maghiare există ca atare, dar nu se vede din afară. Limba maternă este cel mai important și cel mai sistematic semn folosit al culturii naționale. Relația emotivă a unei persoane cu o limbă nu se dezvoltă dacă nu o folosește, chiar dacă e vorba de o limbă care face parte din moștenirea culturală a persoanei respective. Rolul bisericilor în formarea identității unei comunități este accentuat. La Teiuș, cooperarea ecumenică este una exemplară. Totuși există limite între cele două religii maghiare, romano-catolică și reformată, pe care am numit-o „despărțitorul sacru”. Identitatea romano-catolicilor este mai ușor considerată a fi în primul rând religioasă, în schimb, în cadrul bisericii reformate narațiunea națională este mai independentă de biserică.

Ca și concluzie, cred că teza mea poate contribui la potențarea actualilor conducători ai comunității teiușene, atrăgându-le atenția asupra unor factori care nu erau de la sine înțeleși. De asemenea sper – și cred – că reușesc să contribui la înțelegerea motivelor unei comunități de diasporă.

The Contemporary Structure of Identity of the Hungarian Community from Teiuș, Alba county

My dissertation aims to reveal the main characteristics of the Hungarian community living in Teiuș, Alba county. The most important question during the research was “what does that mean to be Hungarian in Teiuș, in the 21st century?”. The structure of identity was identified by studying the self-image of the local Hungarian community, but also through the attitudes regarding their cultural representation or the stance to use their native language. In order to understand the general attitude of the Hungarians relating their identity, one also has to note the high importance of the Hungarian churches through the religious service, but also through the symbolism attached to the spirit of the church and its buildings.

The basis of the identity is the self-image, which determines the relation of the individual with his/her own community, but also with the society in Teiuș. The Hungarians’ identity is separate from the collective Hungarian identity, the community feels remoteness and weakness. Hungarians in Teiuș use only a few of their possibilities to show their cultural specificity, which results in an identity that can be called “hidden”, i.e. exists, but can’t be seen from the outside. Native language is the most important and most frequently used mark of the national culture of Hungarians. A person’s emotional relation to a language will not develop if the language is not in use, even if it is the part of the person’s cultural heritage. The role of the churches in formation of the identity of a community is inevitable.

In Teiuş ecumenical cooperation is exemplary, yet in present days the presence of the “sacred demarcation line” can be felt. The Roman Catholic worshippers’ identity can be considered primarily religious, at the reformed church the national narrative is more independent from the church.

I believe that my PhD dissertation can contribute also to the potential of the actual leaders of the Hungarian community in Teiuş, calling their attention to some details that may not be a matter of course. Likewise I hope – and believe – that I manage to contribute to understand a diasporal community’s motivations.

